ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Аудіо-підручники і посібники

Інтернет-підтримка

ЗНО 2022

І.М. Літвінова, С.Г. Бутко,
Ю.О. Гарюнова, З.Р. Тищенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

Інтерактивний довідник-практикум із тестами

- 50 занять для високих результатів
- Актуальні завдання
- Коментарі до змін у ПРАВОПИСІ

Отримай онлайн-консультацію автора

дистанційне НАВЧАННЯ традиційне

+ ЕЛЕКТРОННИЙ ДОДАТОК

Структура власного висловлення

ТЕЗА

Положення, що коротко й чітко формулює Вашу думку щодо теми.

(*На мою думку...*
Я цілком погоджуюсь...
Вважаю помилковим судження...)

АРГУМЕНТ 1

АРГУМЕНТ 2

докази, що наводяться для обґрунтування,
підтвердження істинності
Вашого погляду, викладеного в тезі

(*Наведу кілька аргументів на користь моєї думки...*
Свою позицію хочу аргументувати низкою міркувань...
Довести своє твердження можу такими аргументами...
По-перше..., по-друге...
З одного боку..., з другого...)

ПРИКЛАД

із літератури
чи інших видів мистецтва

зазвичай ситуація, змальована
в мистецькому творі
(книжці, фільмі, виставі тощо),
що яскраво ілюструє наведений аргумент

(*Говорячи про...,*
не можна не згадати...
Яскравим прикладом... може
слугувати ситуація, описана в...
Згадується герой...
Наприклад, у творі...)

ПРИКЛАД

з історії, суспільно-політичного життя
чи з власного досвіду

зазвичай історичний факт
або ситуація, що трапилася
в житті реальної особи;
приклад є підтвердженням
наведеного аргументу

(*Згадаймо постать...*
Чудово підтверджує
мій аргумент біографія...
Для прикладу наведу ситуацію,
що трапилася...)

ВИСНОВКИ

завершальна частина висловлення, логічний підсумок,
зроблений на основі викладеної вище інформації

(*Можна зробити висновок...*
Підсумовуючи, можу впевнено сказати...
На основі наведених міркувань можу зробити висновок...)

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

І. М. Літвінова, С. Г. Бутко, Ю. О. Гарюнова, З. Р. Тищенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

Інтерактивний довідник-практикум із тестами

Схвалено Міністерством освіти і науки України

ЗНО 2022

ЗА НОВОЮ РЕДАКЦІЄЮ ПРАВОПИСУ
НОВИЙ ФОРМАТ ЗАВДАНЬ

Видання відповідає **«Програмі зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання з української мови і літератури, здобутих на основі повної загальної середньої освіти»**

УДК 811.161.2:37.091.26 (076.3)
У45

Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах
(*Лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України від 06.03.2019 № 22.1 / 12-Г-90*)

Рецензенти:

О. Ю. Котусенко, головний спеціаліст департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОН України
Т. В. Ткаченко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова
Л. Г. Савченко, професор кафедри української мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна;
В. Д. Пономаренко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна;
Г. А. Губарева, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна;
Ю. І. Калашник, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна;
Ж. А. Цабека, учитель української мови та літератури, учитель вищої категорії, учитель-методист НВК м. Славути Хмельницької області

У45 **Українська мова**. Інтерактивний довідник-практикум із тестами. Підготовка до ЗНО / І. М. Літвінова, С. Г. Бутко, Ю. О. Гарюнова, З. Р. Тищенко. — 3-тє вид., перероб. — Харків : Вид-во «Ранок», 2021. — 368 с.

ISBN 978-617-09-4039-1

Видання створено з метою якісної та ефективної підготовки до складання зовнішнього незалежного оцінювання з української мови. У довіднику вміщено теоретичний матеріал, вправи, тренувальні тести у форматі ЗНО до кожної теми.

За цим посібником учні можуть готуватись як самостійно, так і на шкільних уроках або заняттях із репетитором.

Для учнів, абітурієнтів, учителів, репетиторів і всіх, хто прагне здобути й удосконалити знання з української мови.

УДК 811.161.2:37.091.26 (076.3)

eco paper
Разом дбаємо
про екологію та здоров'я

ISBN 978-617-09-4039-1

© І. М. Літвінова, С. Г. Бутко, Ю. О. Гарюнова, З. Р. Тищенко, 2021
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2021

Дорогі старшокласники і вступники!

Пропонуємо до вашої уваги посібник, що допоможе якісно й ефективно підготуватися до ЗНО з української мови. Видання відповідає **«Програмі зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання з української мови і літератури, здобутих на основі повної загальної середньої освіти»**, яка набула чинності з 2020 року (*Наказ МОН № 696 від 26.06.2018 року*).

За нашим посібником ви можете працювати самостійно, з учителем на уроках чи на додаткових заняттях із репетитором.

Матеріал програми ЗНО ми розподілили на 50 занять (див. «Навігатор», с. 5—8) у такій послідовності, яка дасть можливість максимально ефективно засвоїти й повторити весь шкільний курс української мови.

Пропонуємо почати роботу з тих розділів, які більшою мірою представлені в тестах на ЗНО з української мови, а саме з морфології та синтаксису. Як показує практика, вивчення цього матеріалу вимагає багато часу та значної концентрації уваги, тому не варто залишати його насамкінець. Менші за обсягом розділи (лексику, морфеміку, словотвір, фонетику) пропонуємо вивчати в перервах між великими. Це дасть змогу уникнути монотонності, активізувати процес мислення.

Утім, кожен із вас може опрацьовувати матеріал так, як йому зручно. Радимо почати роботу з найменш зрозумілих для вас тем або, щоб урізноманітнити матеріал, опрацьовувати паралельно кілька розділів (скажімо, поєднуючи вивчення морфології та орфографії).

У посібнику приділяємо увагу особливостям роботи з текстом і написанню власного висловлення. Рекомендації щодо підготовки до виконання цих видів завдань формулюємо у вигляді порад, скориставшись якими, ви зможете якісно та швидко виконувати тести та завдання відкритого типу до тексту, а також зрозумієте, як правильно писати власне висловлення.

Кожне заняття побудовано так, щоб ви могли краще опанувати й запам'ятати навчальний матеріал. Теоретичні відомості подаємо невеликими блоками, після яких пропонуємо вправи, що допоможуть закріпити отримані знання та сформувати потрібні навички. До того ж у багатьох заняттях вам потрібно буде проілюструвати певні мовні явища. У таких випадках радимо наводити приклади, пов'язані з вашим життям, адже відомо, що найкраще запам'ятовується те, що нам близьке.

Також ураховуємо необхідність постійно повторювати пройдений матеріал, тому в практичних завданнях одного розділу вміщуємо вправи, що стосуються іншого. Так, вивчаючи частини мови в розділі «Морфологія», ви маєте змогу одночасно повторювати синтаксис, виконуючи вправи на визначення членів речення. У кінці кожного заняття розміщено тести до конкретної теми й тести на повторення в такому вигляді й формулюваннях, які були на ЗНО в попередні роки. Виконуючи тести, аналізуйте всі варіанти, аби переконатися в правильності обраної відповіді.

Для кращого розуміння деяких мовних явищ пропонуємо в заняттях постійні рубрики «Мовохакер», «Зверніть увагу», «Словничок-кориснячок». Як ви можете здогадатися за назвою, у рубриці «Мовохакер» ми ділимося певними підказками, які полегшують процес запам'ятовування матеріалу, або ж акцентуємо на тому, які завдання з тієї чи іншої теми найімовірніше будуть на ЗНО. У рубриці «Зверніть увагу» виділяємо інформацію, яка є найбільш

суттєвою в блоці, або вказуємо на винятки з правила. «Словнички-корисничкі» містять той мінімум слів із певної теми чи правила, який слід завчити й знати. Ці рубрики ми ввели для вашої зручності й економії часу, аби ви мали всю необхідну для успішної підготовки інформацію в одній книзі.

У всьому посібнику проставлено наголоси в словах, у яких, на нашу думку, з цим можуть виникнути труднощі (до речі, завдання на наголошування обов'язково щороку включають до тестів ЗНО). Вважаємо, такий підхід дасть змогу запам'ятати низку складних слів.

Щоб вам було цікавіше готуватися до ЗНО, як ілюстративний матеріал ми обирали не лише відомі класичні художні та фольклорні твори, а й тексти сучасних авторів — М. Бурмаки, С. Вакарчука, А. Кузьменка, О. Положинського, Ю. Саніної, А. Хливнюка та інших, а також вислови відомих людей, зокрема Б. Ступки, Л. Гузара.

Радимо вам для кращого запам'ятовування робити в посібнику позначки, виділяти інформацію різними кольорами.

Упевнені, що наполеглива й систематична підготовка неодмінно приведе вас до бажаного результату на ЗНО. Вірте в себе! Працюйте продуктивно! Мисліть творчо!

Щиро бажаємо успіху!

Для завантаження додаткових матеріалів за кожною темою:

1. Увійдіть на сайт **interactive.ranok.com.ua**
2. Зареєструйтеся, натиснувши кнопку «Зареєструватися зараз»
3. Під час реєстрації оберіть статус «Я вчитель» або «Я учень»
4. На головній сторінці в поле для введення скретч-коду введіть код 178740
5. Натисніть кнопку «ОК» та завантажте матеріали

Ми в соцмережах:
на сторінці «**Підготовка до ЗНО. Українська мова та література**»
за адресою **facebook.com/ZNO.Ranok**
Ви зможете отримати онлайн-консультацію авторів та висловити побажання щодо вдосконалення посібника

Служба технічної підтримки:
тел. (066) 576-53-75, (098) 037-54-68
(понеділок—п'ятниця з 10^{00} до 18^{00})
interactive@ranok.com.ua

Під час підготовки до ЗНО Ви можете скористатись **аудіопідручником «Українська література. 11 клас»** *О. Борзенка, О. Лобусової* та **інтерактивною аудіохрестоматією «Українська література»** *З. Тищенко, Ю. Гарюнової, І. Літвінової, С. Бутко*

НАВІГАТОР

№	Тема		Дата, час проведення заняття	Примітка
	Мова	Література		
1	**Морфологія**	**З теорії літератури**		
	Частини мови Загальна характеристика. Самостійні та службові частини мови. Вигук	Роди і жанри літератури. Тема, ідея, проблематика літературного твору. Сюжет і композиція художнього твору		
2	**Іменник** Загальна характеристика. Рід. Число	Художній образ. Художні засоби виразності літературного твору. Форми й засоби творення комічного		
3	Відміни й групи іменників. Особливості відмінювання іменників	Усна народна творчість		
		Усна народна творчість (загальна характеристика). Календарно-обрядові пісні. Родинно-обрядові пісні (весільні та колискові)		
4	Кличний відмінок. Імена по батькові. Відмінювання прізвищ	Родинно-побутові та суспільно-побутові пісні. Пісні Марусі Чурай		
5	**Прикметник** Загальна характеристика. Відмінювання. Розряди за значенням	**Історичні пісні. Думи. Балади**		
6	Ступені порівняння якісних прикметників. Особливості утворення та вживання ступенів порівняння	**Узагальнювальні вправи** за темою «Усна народна творчість»		
7	**Числівник** Загальна характеристика. Розряди за значенням і будовою. Відмінювання кількісних числівників	**Давня українська література**		
		Давня українська література (загальна характеристика). «Повість минулих літ»		
8	Відмінювання порядкових числівників. Узгодження числівників з іменниками. Позначення часу	«Слово про похід Ігорів»		
9	**Займенник** Загальна характеристика. Розряди за значенням	Григорій Сковорода. Вірші «Всякому місту звичай і права», «De libertate». Байка «Бджола і Шершень»		
10	Особливості відмінювання займенників	**Узагальнювальні вправи:** за темою «Давня українська література»		
11	**Дієслово** Загальна характеристика. Форми. Вид. Безособові дієслова. Складні випадки керування дієслів	**Література кінця XVIII — початку XX ст.**		
		Нова українська література (загальна характеристика). Іван Котляревський. Поема «Енеїда»		

[1] Матеріал для занять із літератури міститься в посібнику *«Українська література. Інтерактивний довідник-практикум із тестами. Підготовка до ЗНО»*. Автори: Ю. О. Гарюнова, З. Р. Тищенко, І. М. Літвінова, С. Г. Бутко (Видавництво «Ранок», 2021). Усі художні твори в необхідному для складання ЗНО обсязі представлені в посібнику *«Українська література. Інтерактивна хрестоматія. Підготовка до ЗНО».* Автори: З. Р. Тищенко, Ю. О. Гарюнова, І. М. Літвінова, С. Г. Бутко (Видавництво «Ранок», 2021).

№	Тема		Дата, час проведення заняття	Примітка
	Мова	Література		
12	Способи дієслова. Творення форм умовного й наказового способів. Дієвідмінювання дієслів. Чергування приголосних при дієвідмінюванні	Іван Котляревський. П'єса «Наталка Полтавка»		
13	**Дієприкметник** Загальна характеристика. Творення і правопис. Дієприкметниковий зворот	**Узагальнювальні вправи:** творчість Івана Котляревського		
14	**Дієприслівник** Загальна характеристика. Творення. Дієприслівниковий зворот. Уживання дієприслівників і дієприслівникових зворотів	Тарас Шевченко. Поема «Катерина»		
15	**Прислівник** Загальна характеристика. Ступені порівняння. Правопис. Прислівники й сполучення інших частин мови	Тарас Шевченко. Поеми «Сон», «Кавказ»		
16	Правопис прислівників і прислівникових сполучень	Тарас Шевченко. Послання «І мертвим, і живим…», поезія «Заповіт»		
17	**Службові частини мови. Вигук** Прийменник. Загальна характеристика. Правопис. Особливості вживання. Сполучник. Загальна характеристика. Сполучники і сполучні слова. Правопис	Пантелеймон Куліш. Роман «Чорна рада. Хроніка 1663 року»		
18	Частка. Загальна характеристика. Розряди за значенням. Правопис. Вигук як частина мови. Правопис	Пантелеймон Куліш. Роман «Чорна рада. Хроніка 1663 року» (практичне заняття)		
19	**Будова слова. Словотвір** Загальна характеристика. Структурні елементи слова (морфеми). Способи словотворення	**Узагальнювальні вправи:** творчість Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша		
20	**Лексикологія. Фразеологія** **Лексичне значення слова** Лексикологія. Лексичне значення слова. Однозначні й багатозначні слова. Типи лексичного значення. Системні зв'язки лексики	Іван Нечуй-Левицький. Повість «Кайдашева сім'я»		
21	**Лексика української мови** за походженням і сферами вживання	Панас Мирний. Роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»		
22	**Фразеологія** Поняття про фразеологізми. Джерела походження фразеологізмів	Панас Мирний. «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (практичне заняття)		
23	**Синтаксис і пунктуація** **Словосполучення** Загальна характеристика, типи словосполучень	Іван Карпенко-Карий. П'єса «Мартин Боруля»		
24	**Речення** Загальна характеристика. Структура. Порядок слів. Види речень. Повні й неповні речення. Типи неповних речень	**Узагальнювальні вправи:** творчість Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Івана Карпенка-Карого		
25	**Головні члени речення** Загальна характеристика членів речення. Головні члени двоскладного речення. Тире між підметом і присудком. Особливості їх узгодження	Іван Франко. Повість «Захар Беркут»		

№	Тема		Дата, час проведення заняття	Примітка
	Мова	Література		
26	**Другорядні члени речення** Додаток. Означення. Прикладка. Правопис непоширених прикладок. Обставина	Іван Франко. Вірш «Чого являєшся мені у сні?..». Поема «Мойсей»		
27	**Односкладні речення** Загальна характеристика. Типи односкладних речень	**Література XX століття** Михайло Коцюбинський. Новела «Intermezzo»		
28	**Однорідні члени речення** Загальна характеристика простого ускладненого речення. Розділові знаки при однорідних членах речення, між однорідними означеннями при узагальнювальних словах	Михайло Коцюбинський. Повість «Тіні забутих предків»		
29	**Звертання. Вставні і вставлені конструкції** Розділові знаки при звертаннях, вставних і вставлених конструкціях	Василь Стефаник. Новела «Камінний хрест»		
30	**Відокремлені члени речення** Загальна характеристика. Відокремлений додаток. Відокремлене означення. Відокремлена прикладка	Ольга Кобилянська. Новела «Valse Mélancolique»		
31	**Відокремлені члени речення** Відокремлена обставина. Порівняльний зворот. Відокремлені уточнювальні члени речення	Леся Українка. Вірш «Contra spem spero!». Драма-феєрія «Лісова пісня»		
32	**Типи складних речень.** **Складносурядне речення** Складне речення. Загальна характеристика. Розділові знаки в складносурядному реченні	**Узагальнювальні вправи:** творчість Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Лесі Українки		
33	**Складнопідрядне речення** Загальна характеристика. Види підрядних частин. Розділові знаки	Поезія початку XX ст.: Микола Вороний, Олександр Олесь, Павло Тичина, Максим Рильський		
34	**Безсполучникове складне речення** Загальна характеристика. Розділові знаки	Микола Хвильовий. Новела «Я (Романтика)»		
35	**Багатокомпонентні складні речення** Загальна характеристика. Види зв'язку між частинами багатокомпонентного складного речення. Розділові знаки	Валер'ян Підмогильний. Роман «Місто».		
36	**Способи відтворення чужого мовлення** Пряма мова. Непряма мова. Розділові знаки. Особливості оформлення діалогу. Правила оформлення цитат	Юрій Яновський. Роман «Майстер корабля».		
37	**Фонетика. Графіка** **Фонетика як розділ науки про мову** Характеристика приголосних звуків. **Графіка як розділ науки про мову** Фонетична транскрипція	Остап Вишня. Гумореска «Моя автобіографія». Усмішка «Сом».		
38	**Орфоепія як розділ науки про мову** Правила вимови голосних і приголосних звуків в українській мові. Спрощення в групах приголосних. Уподібнення приголосних	**Узагальнювальні вправи:** поезія початку XX ст., творчість Миколи Хвильового, Юрія Яновського, Валер'яна Підмогильного, Остапа Вишні		

№	Тема		Дата, час проведення заняття	Примітка
	Мова	Література		
39	**Наголос. Склад** Складні випадки наголошування. Правила переносу слів із рядка в рядок	Микола Куліш. Комедія «Мина Мазайло»		
40	**Орфографія** **Орфографія як розділ науки про мову.** Правопис літер на позначення голосних. Чергування голосних. Правопис ненаголошених [е], [и], [о]. Основні випадки чергування у // в, і // й, з // зі // із	Володимир Сосюра. Вірш «Любіть Україну». Богдан-Ігор Антонич. Вірш «Різдво»		
41	**Чергування приголосних** Найпоширеніші випадки чергування приголосних. Чергування прийменників і сполучників	Олександр Довженко. Кіноповість «Зачарована Десна»		
42	**Зміни приголосних при творенні** прикметників та іменників за допомогою суфіксів ***-ськ-***, ***-ств-***, при творенні ступенів порівняння прикметників, при творенні іменників за допомогою суфікса ***-ин-***	Поезія 50—70-х рр. XX ст. (огляд). «Пісня про рушник» Андрія Малишка. Василь Симоненко. Вірші «Задивляюсь у твої зіниці», «Ти знаєш, що ти — людина?», «Лебеді материнства». Василь Голобородько. Вірш «Наша мова»		
43	**Подвоєння букв** на позначення збігу та подовження приголосних	Олесь Гончар. Новела «Модри Камень»		
44	**Сполучення *йо, ьо*.** **Уживання м'якого знака та апострофа**	Григір Тютюнник. Новела «Три зозулі з поклоном»		
45	**Правопис префіксів і суфіксів**	**Узагальнювальні вправи:** творчість Миколи Куліша, Володимира Сосюри, Богдана-Ігоря Антонича, Олександра Довженка, Андрія Малишка, Василя Симоненка, Василя Голобородька, Олеся Гончара, Григора Тютюнника		
46	**Правопис великої літери** Правила вживання великої літери. Лапки у власних назвах	Василь Стус. Вірш «Господи, гніву пречистого…». Іван Драч. «Балада про соняшник». Дмитро Павличко. Вірш «Два кольори»		
47	**Правопис слів іншомовного походження** Ознаки слів іншомовного походження. Правопис голосних. Уживання м'якого знака й апострофа. Подвоєння букв на позначення приголосних	Ліна Костенко. Вірш «Страшні слова, коли вони мовчать». Роман у віршах «Маруся Чурай»		
48	**Правопис складних і складноскорочених слів** Написання складних слів разом або через дефіс. Написання складноскорочених слів	Твори українських письменників-емігрантів. Євген Маланюк. Вірш «Уривок з поеми». Іван Багряний. Роман «Тигролови»		
49	**Стилістика** **Стилі сучасної української мови** Загальна характеристика. Стильові різновиди. **Власне висловлення** Вимоги до написання власного висловлення	Основні тенденції сучасного літературного процесу		
50	**Розвиток мовлення** **Читання й аналіз тексту** Текст, тема, основна думка. Мовні засоби зв'язку речень у тексті. Робота з деформованим текстом. Читання й аналіз тексту. Типи завдань до тексту	**Узагальнювальні вправи:** творчість Василя Стуса, Івана Драча, Дмитра Павличка, Ліни Костенко, Євгена Маланюка, Івана Багряного; основні тенденції сучасного літературного процесу		

Морфологія

Заняття 1

ЧАСТИНИ МОВИ

Тести онлайн

- Частини мови. Загальна характеристика
- Самостійні частини мови
- Службові частини мови
- Вигук

Частини мови. Загальна характеристика

Частини мови — це слова, об'єднані в групи за такими ознаками, як лексичне значення, граматичне значення (тобто морфологічні ознаки), синтаксична функція. Характеризуючи певну частину мови, ми завжди спираємося на ці три складники. Наприклад, *іменник — це частина мови, що має значення предметності* (лексичне значення), *яке виражається в категоріях роду, числа й відмінка* (граматичне значення); *у реченні іменник найчастіше виступає в ролі підмета або додатка* (синтаксична функція).

Слова як частини мови вивчає такий розділ мовознавства, як **морфологія**.
Залежно від значення і функцій усі частини мови можна поділити на:

самостійні	службові
мають лексичне значення	не мають лексичного значення
відповідають на питання	не відповідають на питання
є членом речення	не є членом речення

МОВОХАКЕР Як розрізнити самостійні й службові частини мови? Для цього слід певне слово вилучити з речення і спробувати витлумачити його.

Самостійні частини мови можуть позначати предмет, ознаку, кількість, процес тощо. Для ***службових*** сформулювати конкретне значення буде складно і майже неможливо, адже вони можуть виражати значення, лише поєднуючись із самостійними частинами мови.

Проаналізуймо таке речення: *На столі лежить книга.* Яке зі слів у ньому належатиме до службових частин мови? Слово *на*, адже воно служить для зв'язку слів у реченні. Без цього слова речення позбавлене змісту (*Стіл лежить книга*). Поєднуючись із різними словами, та сама службова частина мови може виражати різні відношення. Порівняймо: *на прохання, на адресу, на рівні.*

Самостійні частини мови

Серед ***самостійних*** частин мови виділяють:

Частина мови	Що називає	Питання, на які відповідає	Приклад	Ваш приклад
Іменник (від слова *ім'я*)	називає особу, істоту, предмет, явище	***хто? що?***	*учень, тигр, олівець, сніг*	
Прикметник (від слова *прикмета*)	називає ознаку, рису, якість когось або чогось	***який? чий?***	*могутній, мамин*	
Числівник (від слова *число*)	позначає кількість осіб, істот, предметів або їхній порядок при лічбі	***скільки? котри́й?***	*три, троє, третій*	
Займенник (від словосполуки *замість імені*)	не називає, а лише вказує на особу, предмет, ознаку, кількість	***хто? що? який? чий? котри́й? скільки?***	*я, ніщо, певний, мій, казна-котри́й, хтозна-скільки*	
Дієслово (від слова *дія*) Форми дієслова:	називає дію або стан	***що робити? що зробити?***	*читати, доповісти*	
• **дієприкметник** (має ознаки дієслова і прикметника)	називає ознаку за дією; утворюється від дієслова, а за формою як прикметник	***який?***	*написаний, пожовклий*	
• **дієприслівник** (має ознаки дієслова і прислівника)	називає додаткову дію до основної, вираженої дієсловом	***що роблячи? що зробивши? що робивши?***	*розмовляючи, виступивши, читавши*	
Прислівник (при слові, переважно при дієслові)	називає ознаку дії або ознаку ознаки, певний стан	***де? коли? як? чому? навіщо? наскільки?***	*угорі, учора, те́пло, знічев'я, навмисно, надто*	

Серед самостійних частин мови можна виділити ***іменні***, зокрема іменник, прикметник, числівник, займенник, спільною рисою яких є здатність змінюватися за відмінками. Пригадаймо, що в українській мові ***сім відмінків***: *називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий* і *кличний*.

Зверніть увагу! До іменних частин мови не належить дієприкметник. Він є формою дієслова, хоча й відмінюється так, як прикметник.

Завдання 1 У поданій таблиці допишіть питання іменних частин мови в різних відмінках.

	Відмінок		Питання іменника		Питання прикметника		Питання числівника		Питання займенника
	Називний	Н.	***хто?***	***що?***	***який?***	***чий?***	***скільки?***	***котрий?***	Такі самі, як в іменників, прикметників і числівників. Окрім того, самі питання до цих частин мови є займенниками
НЕПРЯМІ	Родовий	Р.							
	Давальний	Д.							
	Знахідний	Зн.							
	Орудний	Ор.							
	Місцевий	М.							
	Кличний	Кл.							

Зверніть увагу! Працюючи над таблицею, ви побачили, що кличний відмінок питань не має, він слугує для того, щоб звертатися до когось, наприклад: ***Мамо***, *дякую за приготовані смаколики!* ***Петре***, *ти братимеш участь у змаганнях із плавання?*

МОВОХАКЕР Запам'ятати питання відмінків можна за допомогою певних слів. До ***непрямих*** відмінків (а це всі, окрім називного та кличного) підставляємо такі слова:

немає ***кого? чого?*** → родовий;
дати ***кому? чому?*** → давальний;
бачити ***кого? що?*** → знахідний;
орудувати ***ким? чим?*** → орудний;
міститися ***на кому? на чому?*** → місцевий.

Зверніть увагу!

При визначенні відмінка слова необхідно ставити два питання. Особливо це стосується форм називного та знахідного відмінків, у яких однакове друге питання — ***що?***, отож є ризик сплутати ці відмінки і, як наслідок, неправильно визначити синтаксичну функцію слова в реченні. Порівняйте: *Мама* (***хто? що?***) *варить борщ* (***кого? що?***) і *Борщ* (***кого? що?***) *зварено*.

Завдання 2 Знайдіть і визначте всі самостійні частини мови, де можливо, надпишіть відмінок, у якому їх ужито.

Насправді все, про що я завжди хо́чу нагадати собі та іншим,— це час. Яка він розкіш сам по собі, і що то ми самі щосекунди обираємо, куди його витратити: на насолоду чи страждання. Бо ні насолода, ні страждання не потребують особливих причин для їх виникнення (*І. Карпа*).

Службові частини мови

Сама назва «службові» вказує на те, що ці слова для чогось служать. Залежно від функції службові частини мови поділяються так:

Частина мови	Для чого служить	Приклади	Ваш приклад
Прийменник (завжди стоїть *при* іменних частинах мови)	слугує для зв'язку іменників чи займенників у словосполученнях і реченнях	*на, біля, коло, усупереч, незважаючи на*	
Сполучник (слово, яке *сполучає*)	поєднує однорідні члени речення або частини складного речення	*і, однак, чи, або, якщо, оскільки*	
Частка (*частина*-складник форми, слова, словосполучення чи речення)	утворює форми слів, надає слову або реченню певного значеннєвого відтінку, зокрема підсилює, виділяє, вказує	*хай, би, саме, лише, навіть, невже*	

Вигук

Існує ще одна частина мови, яка не належить ані до самостійних, ані до службових, — **вигук**. Основна функція вигуку — виражати емоції, волевиявлення, не називаючи їх, а відтворюючи звуки, які людина вимовляє, наприклад: *ой, ого, опа*. Отже, вигук не має лексичного значення, не поєднує слова в реченні й не утворює нові форми слова, саме тому не належить ані до самостійних, ані до службових частин мови.

Завдання 3 У поданому уривку знайдіть службові частини мови й запишіть їх, розподіливши в три стовпчики: прийменники, сполучники, частки.

Досвід показує, що як би ви не планували поїздки, все одно знайдеться якась причина, з якої ви забудете те найважливіше, без чого ну кров з носа обійтися потім не зможете (*І. Карпа*).

Прийменники	Сполучники	Частки

Зверніть увагу! Часто формально однакові слова залежно від значення і функції належать до різних частин мови і є омонімами. Ідеться про прийменники, співзвучні з повнозначними частинами мови, зазвичай прислівниками або іменниками.

Визначитися з частиномовною належністю таких слів допоможе контекст, порівняйте: *По діброві вітер виє, гуляє по полю,* ***край*** *дороги гне тополю до самого долу* (*Т. Шевченко*) і ***Край****, мій рідний* ***край****, пісенний* ***край*** *завзяття і труда* (*М. Мозговий*). У першому реченні лексема *край* є прийменником, оскільки служить для поєднання слів, тобто

слово *край* стоїть при іменнику. У другому реченні омонім *край* є іменником, оскільки має всі ознаки цієї частини мови.

Окрім цього, зауважте, що до прийменника з іменною частиною мови можна поставити два питання. Порівняйте: *Машина їхала* (куди?) ***назустріч*** (прислівник). *Машина їхала* (куди? назустріч кому?) ***назустріч*** *нам* (прийменник із займенником).

У багатьох випадках від частиномовної належності залежить правопис слів і словосполук, наприклад: *вивчити вірш* ***напам'ять*** і *подарувати світлини* ***на пам'ять***. У першому випадку *напам'ять* — це прислівник, який пишемо разом, у другому — це сполучення прийменника з іменником, які пишемо окремо.

МОВОХАКЕР Щоб перевірити, як писати ці сполуки, можна скористатися таким способом: пишемо їх окремо, якщо між ними можна вставити прикметник, наприклад: *подарувати світлини* ***на довгу пам'ять***.

Завдання 4 Визначте й надпишіть, до якої частини мови належать виділені слова. Де потрібно, з'єднайте їх.

1) Тут і Чіпка нахопився: вийшов ***на..зустріч***, здоровкається (*Панас Мирний*).

2) Олена ви́кликала таксі, оскільки поспішала ***на..зустріч*** із друзями.

3) Вони блукали ***в..гору*** й ***у..низ*** по кружлястих алеях у густому мороку вечора (*В. Підмогильний*).

4) Коли вже на те пішло, то я маю право ***на..половину*** груш, бо груша моя (*І. Нечуй-Левицький*).

5) Оселя ***на..половину*** геть чисто зогнила (*Панас Мирний*).

6) Збери ***в..середині*** себе свої думки і в собі самому шукай справжніх благ (*Г. Сковорода*).

7) Вже скоро день, що їм іти до шлюбу, мене ж пече ***в..середині***, пече! (*Л. Костенко*).

Як на ЗНО

1 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Добра звичка **(1)** ***є*** моральний **(2)** ***капітал***, закладений людиною у **(3)** ***свою*** **(4)** ***нервову*** систему.

А частка
Б дієслово
В іменник
Г прикметник
Д займенник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

2 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Людині треба два роки, **(1)*щоб*** навчитися говорити, і **(2)*шістдесят*** років, щоб **(3)*навчитися*** тримати язик **(4)*за*** зубами.

А дієслово
Б прийменник
В сполучник
Г числівник
Д прислівник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

3 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Найголосніший барабан стає **(1)*беззвучним***, якщо в нього **(2)*не*** бити, найрозумніша людина стає **(3)*неуком***, якщо **(4)*її*** не навчати.

А прислівник
Б займенник
В частка
Г прикметник
Д іменник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

4 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Любов **(1)*виникає*** з **(2)*любові***; **(3)*якщо*** хочу, щоб мене любили, я **(4)*сам*** перший люблю.

А прикметник
Б дієслово
В іменник
Г займенник
Д сполучник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

5 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Хто добре запалився, **(1)*той*** добре почав, **(2)*а*** добре почати — **(3)*це*** **(4)*наполовину*** завершити.

А частка
Б іменник
В займенник
Г прислівник
Д сполучник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

6 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Митець повинен проводити **(1)*багато*** часу, **(2)*дивлячись*** на лінію горизонту, де **(3)*океан*** зустрічається **(4)*з*** небом.

А іменник
Б частка
В прийменник
Г числівник
Д дієприслівник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

7 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

По весні 1663 року двоє **(1)*подорожніх*** **(2)*верхи*** на добрих конях наближались **(3)*до*** Києва з **(4)*Білогородського*** шляху.

А іменник
Б дієприкметник (форма дієслова)
В прийменник
Г прикметник
Д прислівник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

8 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Події пригодницького роману «Карбід» Андрія Любки розгортаються впродовж паркого **(1)*й*** тривожного літа 2015 року, коли у **(2)*вигаданому*** містечку **(3)*Ведмедів*** група ентузіастів **(4)*вирішує*** збудувати Фонтан Єдності з Європою.

А дієслово
Б іменник
В прикметник
Г сполучник
Д дієприкметник (форма дієслова)

9 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Трилогія «Гобіт» зібрала у **(1)*світовому*** прокаті майже три **(2)*мільярди*** доларів, але вона **(3)*не*** відзначилася **(4)*таким*** успіхом у критиків, як «Володар перснів».

А числівник
Б частка
В прикметник
Г займенник
Д прислівник

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

(1)*Алло*, це сервісний центр? Учора, **(2)*гуляючи*** парком, я впустила недавно **(3)*придбаний*** смартфон і він розбився. **(4)*Чи*** діє в такому разі гарантія?

А прислівник
Б частка
В дієприкметник (форма дієслова)
Г дієприслівник (форма дієслова)
Д вигук

11 Разом потрібно писати сполуку слів у реченні

А ***В/середині*** березня почалася весна.
Б Дівчина відчула, як у неї ***в/середині*** щось обірвалося.
В ***У/середині*** містечка збудували каплицю.
Г Ми всі живемо ***в/середині*** годинника.
Д Доля матчу була вирішена ***в/середині*** другого тайму.

12 Окремо потрібно писати сполуку слів у реченні

А Патрульна шлюпка вийшла ***на/зустріч***.
Б Біла панна зима тихо ступала йому ***на/зустріч***.
В Стійте, мальовані стовпи, ані кроку ***на/зустріч***!
Г Увечері друзі зібралися йти ***на/зустріч*** із відомим письменником.
Д Автомобіль зі швидкістю 60 км/год рухався йому ***на/зустріч***.

Заняття 2

ІМЕННИК

Тести онлайн

- Іменник. Загальна характеристика
- Рід іменників
- Число іменників

Іменник. Загальна характеристика

Іменник — самостійна частина мови, що має загальне значення предметності, тобто позначає особу, істоту, предмет, явище, і відповідає на питання ***хто? що?***

Зверніть увагу! Інколи до розряду іменників можуть переходити інші частини мови, найчастіше прикметники й дієприкметники, які в цьому разі мають усі ознаки іменника як частини мови. Порівняйте: *Приїхавши до лікарні, Дмитро одразу звернувся до* (***якого?***) ***чергового*** *лікаря* і (***хто?***) ***Черговий*** *класу зобов'язаний витирати дошку й провітрювати приміщення перед заняттями.*

Морфологічні ознаки іменника

Іменник має категорії роду, числа й відмінка. Іменники змінюються за числами та відмінками й мають рід.

Наприклад: *стіл — столом — столи*. Іменник *стіл* ужито в трьох різних формах — називному відмінку однини, орудному відмінку однини й називному відмінку множини відповідно. Проте в усіх формах рід іменника залишається незмінним (чоловічий).

Синтаксична роль іменника

У реченні іменник може виконувати функції всіх членів речення: підмета, іменної частини складеного іменного присудка, додатка, означення, обставини.

Наприклад: *Добрий розум робить легким будь-який спосіб життя* (*Г. Сковорода*). *Чорний колір — то моя вуаль* (*Ю. Саніна*). *Пишіть листи і надсилайте вчасно* (*Л. Костенко*). *Я не сам, і розмови про каву й вистави ну точно нам ні до чого* (*А. Хливнюк*). *Із-за гори, із-за кручі горде військо виступає, попереду Морозенко сивим конем грає* (*Нар. тв.*).

ГРУПИ ІМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Загальні назви	**Власні назви**
позначають клас подібних осіб, явищ, предметів: *дівчина, місто, журнал*	є індивідуальними назвами окремих осіб, явищ, предметів: *Марія, Харків, «Тиждень»*
Назви істот (*хто?*)	**Назви неістот (*що?*)**
мама, метелик, Св. Миколай	*парк, ручка, літо*
Конкретні назви	**Абстрактні назви**
позначають предмети, які ми сприймаємо за допомогою органів чуття і які можемо порахувати: *яблуко, брат, квітка*	позначають явища, процеси, стани, які здебільшого не можна сприйняти за допомогою органів чуття й неможливо порахувати: *радість, читання, любов*

Завдання 5 У поданих реченнях знайдіть іменники, підкресліть їх відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Надпишіть над ними, до яких груп за значенням вони належать: назв істот чи неістот, власних чи загальних назв.

1) Ой летіла стріла з-за синього моря (*Нар. тв.*).
2) Вона носила квіти у волоссі, і ними грався він і ще вітер (*А. Хливнюк*).
3) Чи знаєш ти, яких ліків вживають ужалені скорпіоном? Тим же скорпіоном натирають рану (*Г. Сковорода*).
4) Лови летючу мить життя (*Олександр Олесь*).
5) Солодке пізнає пізніше той, хто може проковтнути неприємне (*Г. Сковорода*).
6) Так у світі повелося: я люблю її волосся, я люблю її тонкі вуста (*К. Москалець*).
7) Найбільший прояв геніальності — в засіяній ниві (*О. Довженко*).
8) З видимого пізнавай невидиме (*Г. Сковорода*).

Рід іменників

Визначаємо в тих іменників, які мають форму однини. Якщо це множинний іменник, то роду він не має, наприклад: *ножиці*, *штани*, *Чернівці*.

Розрізняють три роди:

чоловічий	жіночий	середній
чоловік, *вітер*	*жінка*, *радість*	*дитинча*, *знання*

МОВОХАКЕР Визначити рід іменника досить легко. Для цього необхідно підставити займенники:
для чоловічого роду — ***він***, ***мій*** (*тато*, *біль*, *ґаджет*),
для жіночого — ***вона***, ***моя*** (*мама*, *кава*, *ніжність*),
для середнього — ***воно***, ***моє*** (*сонце*, *немовля*, *життя*).

Цей спосіб можна застосовувати для визначення роду більшості іменників.

Запам'ятайте іменники, у яких можливі труднощі з визначенням роду:

Чоловічий рід	Жіночий рід
біль, *Дніпро*, *дриль*, *дріб*, *жаль*, *живо́пис*, *запис*, *кір*, *на́кип*, *на́пис*, *на́сип*, *не́жить*, *опис*, *пере́кис*, *пил*, *підпис*, *полин*, *по́суд*, *про́даж*, *руко́пис*, *Сибір*, *собака*, *степ*, *степінь*, *ступінь*, *толь* (покрі́вельний матеріал), *тюль*, *шампунь*, *ярмарок*	*антресоль* (верхній низький півповерх будинку), *бандероль* (вид поштового відправлення), *вуаль*, *газель* (антилопа), *каніфоль* (те, чим натирають смички струнних інструментів), *мігрень*, *не́хворощ* (рослина), *папороть*, *путь*, *розкіш*, *фланель* (тканина)

Зверніть увагу! Є ще **спільний рід**, до якого належать іменники, що називають осіб як чоловічої, так і жіночої статі. Порівняйте: *Ти такий* ***соня***, *що проспав сьогодні увесь день* і *Не будь* ***сонею***, *яка проспала все на світі*. До спільного роду переважно належать іменники, що характеризують когось за дією або за рисами, наприклад: *рева* — людина, яка постійно плаче; *правша* — людина, яка працює правою рукою краще, ніж лівою.

Запам'ятайте! До **чоловічого** роду належать іменники, що називають професію чи вид діяльності людини, хоча можуть називати особу як чоловічої, так і жіночої статі, порівняйте: *лікар Євгеній Комаровський* і *лікар Олена Нестерова*. В українській мові паралельно існують назви професій для осіб жіночої статі, що є іменниками жіночого роду: *лікарка*, *верстальниця*, *кравчиня*.

Зверніть увагу! В українській мові іменники, що називають дитинчат людей або тварин (*дівча*, *хлоп'я*, *кошеня*, *левеня* та ін.), належать до середнього роду.

Це цікаво! Іменники, утворені за допомогою суфікса згрубілості ***-ищ***(е), мають подвійний рід — чол. і сер., жін. і сер., наприклад: *старий дідище* і *старе дідище*, *зла бабище* і *зле бабище*.

Рід незмінюваних іменників

Є іменники, рід яких звичним способом визначити неможливо. Це передусім ***незмінювані іменники іншомовного походження***, а також складноскорочені слова — ***абревіатури***. Річ у тім, що вони не мають закінчення, тому не можуть співвідноситися із займенниками ***він***, ***вона***, ***воно***. Для них існує окреме правило, яке ґрунтується на тому, що позначають ці іменники.

Назви осіб	Належать до іменників: • **жіночого роду**, якщо позначають особу жіночої статі; • **чоловічого роду**, якщо позначають особу чоловічої статі	*елегантна місис, поважна фрау, військовий аташе, шанобливий кюре*
Назви тварин і птахів	Належать до іменників **чоловічого роду**	*кумедний шимпанзе, розумний какаду, маленький колібрі* **Але:** *цеце* (муха), *івасі́*, *пута́су*, *фугу*, *гурамі* (назви видів риб) — жін. рід
Назви неістот	Належать до іменників **середнього роду**	*тепле кашне, різноманітне меню, швидкісне шосе* **Але:** *кольрабі* (капуста), *салямі* (ковбаса), *гінді*, *бенгалі*, *пушту*, *урду*, *фарсі*, *есперанто* (назви мов), *авеню* (вулиця), *бері-бері* (хвороба), *боржомі* (вода), *страдиварі* (скрипка) — жін. рід; *торнадо*, *сироко*, *грего*, *памперо*, *майстро* (назви вітрів), *пенні* (грошова одиниця), *сулугуні* (сир), *шимі* (танець), *кабукі* (театр) — чол. рід.
Географічні назви	Належать до іменників того роду, який мають загальні назви географічних об'єктів, співвідносних із власними назвами	*повновода Конго* (річка), *зруйноване Наґасакі* (місто), *урбаністичний Нью-Джерсі* (штат)
Абревіатури	Належать до іменників того роду, який має стрижневе (опорне) слово абревіатури	*пильна СБУ* (*Служба* безпеки України), *столичний ЗВО* (*заклад* вищої освіти), *цьогорічне ЗНО* (зовнішнє незалежне *оцінювання*)

МОВОХАКЕР Це правило зовсім не складне. Головне — розуміти, що означає слово. Для виконання тестових завдань достатньо знати певний мінімум цих назв, який ми для Вас уклали.

Зверніть увагу! Наведене правило поширюється лише на незмінювані іменники іншомовного походження. Іноді деякі абітурієнти за інерцією застосовують це правило й до змінюваних іменників, міркуючи так: «Іменник ***Чернігів*** позначає місто, отже, належить до середнього роду». Насправді ця назва змінювана (*Чернігова*, *Черніговом*, *у Чернігові*), і її рід визначаємо звичним способом — за допомогою займенників: *Чернігів* — ***він***, ***мій***, отже, це чоловічий рід. Порівняйте: *Одеса* — **жін. рід**, *Запоріжжя* — **сер. рід.**

Запам'ятайте! Іменники ***пальто*** й ***ситро*** в українській мові змінювані: прийшов у ***пальті***, випити ***ситра***.

✓ **Словничок-кориснячок**

НЕВІДМІНЮВАНІ ІМЕННИКИ Й АБРЕВІАТУРИ

адажіо (музичний термін) **сер. р.**
Ай-Петрі (гора) **жін. р.**
амплуа (тип ролей актора) **сер. р.**
ара (тварина) **чол. р.**
аташе (дипломат-консультант) **чол. р.**
АТС (автоматична телефонна станція) **жін. р.**
Баку (місто) **сер. р.**
бікіні (купальник) **сер. р.**
Бікіні (острів) **чол. р.**
Борнео (острів) **чол. р.**
вар'єте (театр) **сер. р.**
галіфе (штани) **сер. р.**
ГЕС (гідроелектростанція) **жін. р.**
глясе (кавовий напій) **сер. р.**
гризлі (тварина) **чол. р.**
денді (модно одягнений чоловік) **чол. р.**
депо (транспортне підприємство) **сер. р.**
динго (тварина) **чол. р.**
ЕОМ (електронно-обчислювальна машина) **жін. р.**
зебу (тварина) **чол. р.**
ЗЗСО (заклад загальної середньої освіти) **чол. р.**
ЗНО (зовнішнє незалежне оцінювання) **сер. р.**
ЗУНР (Західноукраїнська Народна Республіка) **жін. р.**
інтермецо (музичний твір) **сер. р.**
канапе (маленький бутерброд) **сер. р.**
каное (човен) **сер. р.**
кашпо (контейнер для горщика з рослиною) **сер. р.**
кімоно (японський одяг у вигляді халата) **сер. р.**
кюре (священник) **чол. р.**
кюрі (одиниця вимірювання радіоактивності) **сер. р.**
лібрето (текст музичного твору) **сер. р.**
Міссісіпі (ріка) **жін. р.**
НЛО (невизначений летючий об'єкт) **чол. р.**
окапі (тварина) **чол. р.**
Онтаріо (озеро) **сер. р.**
ООН (Організація Об'єднаних Націй) **жін. р.**
панно (картина) **сер. р.**
папараці (фоторепортер) **чол. р.**
плісе (складки на тканині) **сер. р.**
ПТУ (професійно-технічне училище) **сер. р.**
сабо (взуття) **сер. р.**
сорго (рослина) **сер. р.**
трюмо (дзеркало) **сер. р.**
УПА (Українська повстанська армія) **жін. р.**
фрау (звертання до жінки) **жін. р.**
фрекен (звертання до жінки) **жін. р.**
цунамі (великі хвилі) **сер. р.**
ЧАЕС (Чорнобильська атомна електростанція) **жін. р.**

Завдання 6 Надпишіть над поданими іменниками їхній рід.

Журнал, фіалка, базіка, небо, волосся, смартфон, мишка, джинси, какаду, дриль, міль, механік, чипси, ООН, путь, кольє, жираф, жирафа, сорочка, хребет, АТС, середмістя, нежить, авеню, пані, авто, автівка, продавець, шампунь, дівча, розкіш, амплуа, невдаха, рефері, дріб, папороть, мадемуазель, денді, бароко, салямі, полин, каніфоль, продаж, Прилуки, знання, гуаш, НЛО, інтермецо, плакса, теля, жаль, США, пальто.

Число іменників

Для розрізнення кількості названих осіб, істот, предметів, явищ іменники мають числові форми — однину та множину.

Однина	Множина
уживається для позначення однієї особи, істоти, предмета	уживається для позначення двох і більше осіб, істот, предметів
учень, ноутбук, дерево, кущ, парасолька, сережка	*учні, ноутбуки, дерева, кущі, парасольки, сережки*

Щодо можливості утворювати форми однини та множини іменники поділяються на три групи.

Мають форми і однини, і множини	Мають лише форму однини	Мають лише форму множини (множинні)
Ці іменники позначають реалії, які можна порахувати: *комаха — комахи,* *блокнот — блокноти,* *ромашка — ромашки,* *спеція — спеції,* *помідор — помідори*	1) абстрактні поняття: *щастя, сум, пізна́ння, ніжність* 2) назви речовин, матеріалів: *молоко, залізо, олія, крейда* 3) власні назви: *Київ, Дніпро, Андрій, Коваленко* 4) збірні іменники, тобто ті, що позначають сукупність предметів або осіб як неподільне ціле: *волосся, ластовиння, студентство, комашня* **Зверніть увагу!** Інколи ці іменники можуть уживатись у формі множини, якщо: а) позначають велику кількість чогось: *води Атлантики* б) називають сорти або види речовин: *мінеральні води* в) виражають кількість осіб: *у нашому класі чотири Ірини*	1) назви парних предметів: *окуляри, ножиці, двері, терези́* 2) власні географічні назви: *Суми, Карпати, Апенніни, Афіни* 3) назви обрядів, звичаїв, ігор, тривалих чи повторюваних процесів: *хрестини, іменини, шахи, піжмурки, канікули, вибори* 4) назви почуттів, емоцій, станів: *радощі, веселощі, лінощі* 5) назви речовин, продуктів: *ліки, вершки, дріжджі, макарони* 6) назви сукупності чогось: *фінанси, копалини, джунглі* **Запам'ятайте!** До множинних належать іменники *двері, ліки, меблі*
Ваш приклад	**Ваш приклад**	**Ваш приклад**

МОВОХАКЕР Щоб визначити, до якої з цих трьох груп належить іменник, спробуйте вжити з ним числівники ***три*** або ***один/одна/одне***. Якщо іменник поєднується з обома числівниками, значить він належить до першої групи, тобто має форми і однини, і множини, наприклад: *одна дочка — три дочки, один берег — три береги*. **Але:** *молоко*, а *«три молока»*[1] ми не скажемо, бо це нелогічно, отже, цей іменник має лише форму однини. Так само не скажемо *«одна шорта»*, бо *шорти* — це множинний іменник. До речі, парні предмети можна порахувати або за допомогою збірних числівників (*двоє штанів, троє окулярів*), або описово (*дві пари штанів, чотири пари окулярів*).

Зверніть увагу! До різних числових груп належать іменники на зразок: *морква — морквина, картопля — картоплина, волосся — волосина* й подібні. Перші слова в цих парах є речовинними або збірними іменниками, отже, такі назви мають лише форму однини. Натомість слова *морквина, картоплина* тощо позначають одиницю від цієї сукупності або речовини й можуть уживатись у формі як однини, так і множини, наприклад: *почистити моркву* й *купити три морквини*.

[1] У звичайній побутовій ситуації, скажімо, у магазині, ми можемо використовувати словосполучення на зразок *«Дайте мені три олії, чотири молока, два хліба»*. Але в таких конструкціях пропущено слова, що означають одиницю вимірювання,— *літри, пачки, буханці*. Саме вони й сполучаються з числівниками, хоча формально не вживаються.

Запам'ятайте! Іменники на зразок *радощі*, *лінощі*, *труднощі* тощо є множинними іменниками, які не мають форми однини. Натомість іменники *радість*, *лінь*, *трудність* не утворюють форм множини. Отже, такі іменники (*радість* і *радощі*, *лінь* і *лінощі*) є різними словами, а не формами одного слова.

Завдання 7 Подані іменники розподіліть на три групи, надписавши відповідну цифру: 1) ті, що мають форми однини і множини; 2) ті, що вживаються лише в однині; 3) множинні іменники.

Колосся, площа, очистки, квасоля, дреди, корабель, любов, стрічка, Дарданелли, Юлія, золото, задача, чипси, оглядини, шоколад, шоколадка, насіння, насінина, картопля, картоплина, Карпати, надра, юзер, козацтво, Покро́ва, серце, лижі, смаколики.

Як на ЗНО

1 Іменником є слово, виділене в реченні

А ***Поганому*** синові батьківщина не в моду.
Б Та все тече і змінюється, біжучи від ***нас***, мабуть, не без причин.
В Безумцеві властиво шкодувати за ***втраченим*** і не радіти з того, що лишилось.
Г Розум ***усе*** здержить, посуне й піднесе.
Д На сто думок ***замислена*** Полтава вербові гриви хилить до води.

2 Правильно узгоджено прикметники з іменниками в рядку

А сильна нежить, повновода Міссісіпі, великий розкіш
Б нестерпний біль, смачна салямі, далека путь
В наукова ступінь, високий антресоль, уважний рефері
Г всесвітня ООН, різнокольорова конфеті, широке Дніпро
Д гітарний соло, волохатий собака, мальовниче Борнео

3 Правильно узгоджено прикметники з іменниками в рядку

А поважна фрау, рожевий фламінго, повна невдаха
Б батькова дриль, сонячний Баку, центральна авеню
В неслухняний хлоп'я, малий нечупара, чорний вуаль
Г каштанові волосся, глибокий Онтаріо, архітектурне бароко
Д героїчна УПА, вимоглива вчитель, мереживна тюль

4 Правильно узгоджено прикметники з іменниками в рядку, ОКРІМ

А гіркий полин, смачне какао, маленький поні
Б зелений нехворощ, морквяне пюре, солоне івасі
В відомий професор, літнє бікіні, права педаль
Г тепла фланель, безмежний степ, білоруське Полісся
Д африканський окапі, шкільний староста, сонячна Чилі

5 Форми однини і множини мають усі іменники рядка

А лікар, волосина, завод, прикраса
Б дріжджі, Харків, лист, клей
В львів'янин, картопля, бетон, число
Г консерви, струни, шорти, очі
Д професура, близнюк, мишеня, пальто

6 Лише форму ОДНИНИ мають усі іменники рядка

А мідь, картоплина, учнівство, гвинт
Б золото, насіння, молоко, Дніпро
В радість, дзеркало, звір, знання
Г кава, цукерка, група, зустріч
Д літера, картон, символ, комашня

7 Лише форму МНОЖИНИ мають усі іменники в рядку

А Суми, двері, терези, посиденьки
Б ковзани, легені, уроки, солодощі
В ліки, вікна, малята, ваги
Г дрова, свята, народи, іменини
Д десятки, окуляри, граблі, прянощі

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділений іменник.

*Хліб наснажує **тіло**, а книга — розум.*

А підмет
Б присудок
В додаток
Г обставина
Д означення

9 З'ясуйте, яким членом речення є виділений іменник.

*У серці завжди лунає пісня **мами**.*

А означення
Б додаток
В підмет
Г присудок
Д обставина

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Кожне* дерево, **(2)*зрубане*** на **(3)*землі***, показує, що щось природне підтято вже і в **(4)*людській*** душі.

А іменник
Б займенник
В прикметник
Г дієприкметник (форма дієслова)
Д числівник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Граматичну помилку допущено в рядку

А нелегка путь
Б довгі волосся
В дубові двері
Г неприємний нежить
Д маленьке хлоп'я

12 Визначте рід іменників.

1 чоловічий рід
2 жіночий рід
3 середній рід
4 спільний рід

А антресоль, фрау, цеце
Б немовля, панно́, цунамі
В учитель, лікар, професор
Г розумака, лівша, базікало
Д степ, хлоп'я, какаду

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Заняття 3

ІМЕННИК

Тести онлайн

- **Відміни іменників. Невідмінювані іменники**
- **Групи іменників**
- **Групи іменників II відміни на *-р***
- **Особливості відмінювання іменників**
- **Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини**

Відміни іменників. Невідмінювані іменники

Відміни та групи допомагають визначити, до якого типу відмінювання належить іменник і відповідно яких закінчень він набуватиме у формі певного відмінка. Зауважте, що, вживаючи слова *відміна*, *відмінок*, *відмінювання*, ми фактично маємо на увазі те саме явище — тип змінювання іменників. В українській мові є **чотири відміни іменників**.

I відміна	II відміна	III відміна	IV відміна
• іменники чол. і жін. роду із закінченням ***-а*/*-я***; • іменники спільного роду із закінченням ***-а*/*-я***	• іменники чол. роду із закінченням ***-о*** або нульовим; • іменники сер. роду із закінченням ***-о***, ***-е***, ***-я***	• іменники жін. роду з нульовим закінченням; • іменник ***мати***	• іменники сер. роду із закінченням ***-а*/*-я***, у яких при відмінюванні з'являються суфікси ***-ат-*/*-ят-***, ***-ен-***
мама, земля, Микола, суддя; староста, сирота, базіка	*батько, кінь; село, море, знання*	*ніч, піч, сіль, радість, мати*	*хлоп'я* (дати *хлоп'яті*), *коліща* (немає *коліщати*), *ім'я* (пишатися *іменем*)
Ваш приклад			

Запам'ятайте! До жодної з відмін не належать:

Невідмінювані іменники	Відмінювані іменники
1) іншомовного походження: *побачити поні, з'їсти авокадо* 2) жіночі прізвища, що закінчуються на приголосний або ***-ко***: *пісні Злати Огнєвіч, захоплюватися Наталією Жижченко* 3) прізвища на ***-их***, ***-ово***, ***-аго***: *побачити Анастасію Каменських, зателефонувати Миколі Живаго* 4) слова-абревіатури: *вступити до ЄС, працівник АТС*	1) множинні, оскільки вони відмінюються за зразками форм множини всіх чотирьох відмін: *розрізати ножицями, піти на вибори* 2) іменники, що мають форму прикметників або дієприкметників, оскільки вони відмінюються за прикметниковим типом: *думати про майбутнє, поділитися прочитаним*

Групи іменників

За групами розподіляємо лише іменники I та II відмін. Відповідно є три групи: **тверда**, **м'яка** й **мішана**.

Саме від групи іменника залежить те, яке закінчення він матиме в певній формі: якщо це **тверда група**, то в більшості форм основа іменника закінчується на твердий приголосний, наприклад: *мам**а*** — (***кого? чого?***) *мам**и*** — (***кого? що?***) *мам**у*** — (***ким? чим?***) *мам**ою***.

Порівняйте з іменником **м'якої групи**: *бабус**я*** — (***кого? чого?***) *бабус**і*** — (***кого? що?***) *бабус**ю*** — (***ким? чим?***) *бабус**ею***.

Що стосується мішаної групи, то сама назва передає її специфіку. Іменники **мішаної групи** утворюють деякі відмінкові форми за твердим типом, а інші — за м'яким, наприклад: *площ**а*** — (***кого? чого?***) *площ**і*** — (***кого? що?***) *площ**у*** — (***ким? чим?***) *площ**ею***.

Тверда	М'яка	Мішана
іменники, основа яких закінчується на твердий нешиплячий приголосний	іменники, основа яких закінчується на м'який приголосний + іменники сер. роду із закінченнями ***-я*** та ***-е***	іменники, основа яких закінчується на шиплячий приголосний (окрім іменників сер. роду із закінченням ***-я***)
мама, Микола, староста, сирота, батько, село	*земля, суддя, кінь, море, знання, обличчя*	*круча, теща, читач, товариш, плече*

Зверніть увагу! Як правило, у повсякденному мовленні ми мало замислюємося про відміни й тим більше про групи й утворюємо необхідні форми автоматично, оскільки є носіями мови. Проте іноді можуть виникати сумніви щодо певних форм. От, скажімо, як правильно: *шахтарем* чи *шахтаром*? Правильною є саме перша форма — ***шахтарем***. Річ у тім, що іменники на ***-р,*** зокрема на ***-ар***, ***-яр***, ***-ир***, розподіляються на групи за окремим правилом, в основі якого лежить те, куди падає наголос у таких словах.

Групи іменників II відміни на *-р*

Групи	Характеристики	Приклад
Тверда	слова з наголосом на ***-а́р***, ***-я́р***, ***-и́р***, якщо при їх відмінюванні наголос залишається на основі слова	*ювіля́р — ювіля́ра — ювіля́ром* *каси́р — каси́ра — каси́ром* **Винятки:** *до́лар — до́лара — до́ларо́м* *кома́р — комара́ — комаро́м* *па́нцир — па́нцира — па́нциром* *сто́ляр — сто́ляра — сто́ляром* **хоча** *комарі*
М'яка	слова на ***-ар***, ***-ир***, якщо: 1) ***-ар***, ***-ир*** завжди ненаголошені; 2) ***-ар***, ***-ир*** у називному відмінку наголошені, але при відмінюванні слова наголос переходить на закінчення	*лі́кар — лі́каря — лі́карем* *друка́р — друкаря́ — друкаре́м* **Зверніть увагу!** гончар — гончаря — гончарем, **але:** Гончар — Гончара — Гончаром
Мішана	слова на ***-яр***, у яких при змінюванні наголос переходить на закінчення. Такі іменники легко визначити, оскільки вони переважно є назвами людей за видом діяльності	*каменя́р — каменярá — каменяре́м* *тесля́р — теслярá — теслярé́м*
Запам'ятайте! *Ма́ляр — ма́ляра — ма́ляром* (тв. гр.) і *маля́р — маляра́ — маляре́м* (міш. гр.)		

Запам'ятайте! Іменники на *-ер*, *-ір*, *-ор*, *-ур*, *-юр* належать до **твердої** групи: *директор*, *інженер*, *абажур*. **Але:** *єгер* (мисливець, який керує полюванням), *Ігор*, *кучер* (пасмо волосся), *лóбур* (ледача людина), *якір* належать до **м'якої** групи.

МОВОХАКЕР Щоб відрізнити іменники твердої групи від іменників м'якої чи мішаної груп, необхідно утворити форму множини. В іменників твердої групи ця форма матиме закінчення *-и*: *касири*, *ювіляри*, *долари*. Порівняйте: *лікарі*, *друкарі*, *каменярі*.

Завдання 8 Надпишіть над поданими іменниками їхні відміну й групу.

Швець, пуща, нáсип, собака, степ, путь, гречка, резюме, чорнило, колосся, слоненя, рева, пісня, Чернівці, роззява, Дніпро, нежить, ненáвисть, мати, знам'я, історія, площа, маестро, туш, двері, учений, декан, немовля, нехворощ.

Завдання 9 Надпишіть над поданими іменниками їхню групу.

Панцир, маляр, режисер, ювелір, кухар, професор, зброя́р, санітар, сухар, володар, стовбур, мармур, бетоняр, комар, календар, кресля́р, вихор, Віктор, Ігор, банкір, школяр.

Особливості відмінювання іменників

Для того щоб не обтяжувати Вас інформацією, у занятті акцентуємо лише на певних важливих моментах і труднощах у відмінюванні іменників, на які слід звернути особливу увагу. Самі таблиці-зразки відмінювання іменників за відмінами і групами подаємо в додатку 1 (*див. с. 350—351*).

І ВІДМІНА	
Однина	
Давальний відмінок	***-і, -ї***: *мам**і**, над**ії***. Якщо основа іменника закінчується на ***г, к, х***, то відбувається чергування цих приголосних зі звуками [з'], [ц'], [с']: *нога*, *рука*, *муха* → *но**зі**, ру**ці**, му**сі***
Орудний відмінок	***-ою*** — для твердої групи: *рук**ою***; ***-ею*** — для м'якої та мішаної груп: *земл**ею**, груш**ею*** ***-єю*** — для м'якої групи після голосного, м'якого знака чи апострофа: *над**ією**, дуень**єю**, сім'**єю***
Місцевий відмінок	***-і, -ї***: (*на*) *мам**і**, над**ії***. Якщо основа іменника закінчується на ***г, к, х***, то відбувається чергування цих приголосних зі звуками [з'], [ц'], [с']: *нога*, *рука*, *муха* → (*на*) *но**зі**, ру**ці**, му**сі***
Множина	
Родовий відмінок	**нульове** закінчення для більшості іменників: *сестер*, *книжок*, *бур*; ***-ей*** — для деяких іменників: *стат**ей**, сім**ей**, миш**ей***; ***-ів*** — для кількох іменників: *судд**ів**, нізд**рів**, тесл**ів***; **Але:** *баб* і *баб**ів**, губ* і *губ**ів**, легень* і *леген**ів**, воєн* і *війн*, *сосен* і *сосон*, *крихт*, *крихіт* і *крихот*, *мам* і *мам**ів***
Знахідний відмінок	= Р. в. для назв істот: *миш**ей***; = Н. в. для назв неістот: *сорочки*. **Але:** пасти *вівці* й *овець*, бачу *бджіл* і *бджоли*
Орудний відмінок	***-ами*** — для твердої та мішаної груп: *ручк**ами**, круч**ами***; ***-ями*** — для м'якої групи: *пісн**ями***. **Але:** *сльоз**áми*** і *слі́зьми́*, *сви́н**ями*** і *сви́ньми́*
Місцевий відмінок	***-ах*** — для твердої та мішаної груп: (*на*) *річк**ах**, круч**ах***; ***-ях*** — для м'якої групи: *(на) земл**ях***

II ВІДМІНА	
Чоловічий рід	
Однина	
Родовий відмінок (детальніше на с. 29)	***-а/-я*** (для конкретних понять): *лимон**а**, хлопц**я***; ***-у/-ю*** (для абстрактних понять): *сніг**у**, Китай**ю***
Давальний відмінок	***-ові, -у*** — для твердої групи: *батьк**ові**, дуб**у***; ***-еві/-єві, -ю*** — для м'якої групи: *вчител**еві**, Юр**єві**, бол**ю***; ***-еві, -у*** — для мішаної групи: *читач**еві**, калач**у***
Орудний відмінок	***-ом*** — для твердої групи: *стол**ом***; ***-ем/-єм*** — для м'якої та мішаної груп: *олівц**ем**, кле**єм**, слуха**чем***; ***-им*** — для прізвищ чол. роду із суфіксами ***-ів/-їв, -ов, -ев/-єв, -ин, -ін/-їн***: *Каразін**им**, Бєляєв**им***
Місцевий відмінок	***-ові, -еві/-єві*** — для назв істот: *(на) батьк**ові**, товаришеві***; ***-у*** — для іменників на ***-ок*** або ***-к(о)***: *(на) ліс**ку**, ліж**ку***; ***-і*** — для інших іменників: *(на) дивані, на сонці*

Зверніть увагу!

1) з прийменником ***по*** для вираження просторового значення вживають паралельні закінчення ***-у/-ю*** та ***-і/-ї***: *по Дніпр**у** й по Дніпр**і***;
2) перед закінченням ***-і*** кінцеві приголосні основи ***г, к, х*** у більшості іменників чергуються із [з'], [ц'], [с']: *на пор**озі**, на б**оці**, у гор**осі***.

Середній рід	
Однина	
Давальний відмінок	***-у*** — для твердої та мішаної груп: *вікн**у**, плеч**у***; ***-ю*** — для м'якої групи: *сонц**ю**, обличч**ю***
Орудний відмінок	***-ом*** — для твердої групи: *дзеркал**ом**, пер**ом***; ***-ем*** — для м'якої та мішаної груп: *мор**ем**, вогнищ**ем***; ***-ям*** — для іменників на ***-я***: *житт**ям**, сторіччям*
Множина	
Чоловічий і середній роди	
Називний відмінок	Деякі іменники мають паралельні форми: *вуса* й *вуси*, *рука́ва* й *рукави́*, *хазяї* (чоловіки) і *хазяїни* (господарі)
Родовий відмінок	***-ів/-їв*** — для іменників чол. роду і деяких іменників сер. роду на ***-е, -я***: *шлях**ів**, батьк**ів**, відкритт**ів**, мор**ів**, подвір'**їв***; **нульове** — для всіх іменників сер. роду на ***-о*** й більшості на ***-е, -я,*** а також іменників чол. роду, які в множині втрачають суфікс ***-ин (-їн)***: *озер, облич, громадян, селян, чобіт, болгар*. **Але:** *грузин**ів**, осетин**ів***; ***-ей*** — для деяких іменників чол. і сер. роду: *гост**ей**, кон**ей**, оч**ей**, плеч**ей***

Зверніть увагу! Деякі іменники мають паралельні закінчення: *кіловат**ів*** і *кіловат*, *тат**ів*** і *тат*, *сердець* і *серць*, *оч**ей*** і *віч*, *плеч**ей*** і *пліч*, *вух* і *уш**ей***, *піль* і *пол**ів***, *чоловік* (у значенні особи) і *чоловік**ів*** (у значенні статі).

Орудний відмінок	***-ами*** — для твердої та мішаної груп: *вікн**ами**, глядач**ами***; ***-ями*** — для м'якої групи: *місц**ями**, сторіччями*. **Але:** *ко́н**ями*** і *кі́н**ьми**, го́ст**я́ми*** і *гі́ст**ьми́**, чо́бот**ами́**, чобо́т**ями*** і *чобі́т**ьми́**, кри́л**ами*** і *крил**ьми́***
Місцевий відмінок	***-ах*** — для твердої та мішаної груп: (*на*) *мост**ах**, плеч**ах***; ***-ях*** — для м'якої групи: (*на*) *кон**ях**, (у) го́ст**я́х***
III ВІДМІНА	
Однина	
Родовий відмінок	***-і*** — *тін**і**, подорож**і***; іменники на ***-ть***, після приголосного, а також слова *кров*, *любов*, *осінь*, *сіль*, *Русь* можуть мати закінчення ***-і*** чи ***-и***: *радост**і*** чи *радости*, *любов**і*** чи *любови*
Орудний відмінок	***-ю***: *радіст**ю**, піччю, кров'ю*
Зверніть увагу! У формі орудного відмінка однини перед закінченням ***-ю*** може відбуватися подовження приголосного звука, якщо основа іменника закінчується на один м'який або шиплячий приголосний: *ніччю*, *миттю*. Подвоєння не відбувається, якщо основа закінчується двома приголосними або приголосними ***б***, ***п***, ***в***, ***м***, ***ф*** (губні) та ***р***: *ніжні**ст**ю*, *любо**в'**ю*.	
Множина	
Родовий відмінок	***-ей***: *подорож**ей**, постел**ей***, **але:** *матер**ів***
Місцевий відмінок	***-ах***, ***-ях***: (*на*) *печ**ах**, матер**ях***
IV ВІДМІНА	
Однина	
Для слів із суфіксом ***-ат-/-ят-***	
Орудний відмінок	***-ам*** — для іменників на шиплячий: *дівч**ам**, коліщ**ам***; ***-ям*** — для решти іменників: *слонен**ям***.
Зверніть увагу! Форма орудного відмінка не має суфікса ***-ат-/-ят-***	
Для слів із суфіксом ***-ен-***	
Орудний відмінок	***-ям*** — для форм без суфікса ***-ен-***: *ім'**ям**, тім'**ям**, вим'**ям***; ***-ем*** — для форм із суфіксом ***-ен-***: *імен**ем**, тімен**ем**, вимен**ем***
Множина	
Знахідний відмінок	= Р. в. для назв істот: *хлоп'ят*, *дівчат*; = Н. в. для назв неістот: *коліщат**а**, імен**а***. **Але:** пасти *каченят**а*** і *каченят*, *телят**а*** і *телят*
Місцевий відмінок	***-ах***: (*на*) *телят**ах**, імен**ах***
МНОЖИННІ ІМЕННИКИ	
Родовий відмінок	***-ів/-їв***: *окуляр**ів**, джинс**ів**, грабл**ів*** (і *грабель*), *помиї**в***; ***-ей***: *двер**ей**, грош**ей***; **нульове** закінчення: *воріт*, *вил*, *ясен*, *ночв* (і *ночов*)
Орудний відмінок	***-ами*** для іменників на ***-а***, ***-и*** або ***-і*** (після шиплячих): *вил**ами**, макарон**ами**, радощ**ами***; ***-ями*** для іменників на ***-і***, ***-ї***, ***-я***: *ножиц**ями**, грабл**ями***; ***-ми***: *діт**ьми**, люд**ьми***, **але:** *грішми* і *грош**има**, ворі́т**ьми́*** і *ворот**ами**, дверм**и́*** і *двер**и́ма**, сан**ьми́*** і *сан**ями**, штан**ьми́**, штан**а́ми*** і *шта́н**ями***

Завдання 10 Провідміняйте подані іменники.

	Однина			Множина		
Н.	книга	матуся	площа			
Р.						
Д.						
Зн.						
Ор.						
М.						
Кл.						

	Однина			Множина		
Н.	батько	учитель	родовище			
Р.						
Д.						
Зн.						
Ор.						
М.						
Кл.						

	Однина		Множина	
Н.	юність	річ		
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				
Кл.				

	Однина		Множина	
Н.	хлоп'я	тім'я		
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				
Кл.				

Завдання 11 Підкресліть ті іменники, які у формі орудного відмінка однини матимуть закінчення ***-ем*** (***-єм***).

Лакей, стовбур, палац, кресля́р, футляр, вантаж, двір, секретар, слухач, скляр, учитель, долар, зброяр, столяр, Ігор, ківш, хіпстер, абзац, снігур, Київ, господар, урожай, борщ, гончар.

Завдання 12 Підкресліть правильні форми іменників, неправильні виправте, записавши зверху скориговану форму. Визначте відмінок іменників.

Кілограм помідор, радісних зустрічей, їхати по полям, справедливих судей, розумітися на технікі, нагодувати молочним сумішем, радіти перемозі, пишатися внучатом, цікавих подорожів, швидкісною магістраллю, доброчесних громадянів, п'яти тигренятам, посеред сосн, визначних відкрить, смачною кашою, запалення легенів.

Завдання 13 Утворіть від поданих іменників форми родового відмінка множини.

Н. в. однини	Р. в. множини	Н. в. однини	Р. в. множини
апельсин		губа	
товариш		ім'я	
поверхня		мати	
татарин		лоша	
мережа		стаття	
зустріч		ванна	
грузин		вікно	
сузір'я		пальто	

Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини

-а/-я	*-у/-ю*
іменник позначає щось конкретне, чітко окреслене, обчислюване, те, що, як правило, можна побачити, почути, відчути, зокрема:	іменник позначає щось абстрактне, нечітко виражене, необчислюване, те, що часто не можна побачити (охопити поглядом), почути, відчути, зокрема:
• назви істот: *хлопця*, *вовка*, *Богдана*, *козаченька*	• назви сукупності когось або чогось: *колективу*, *товару*, *народу*. **Але:** *табуна*
• назви машин, деталей, пристроїв: *тролейбуса*, *гвинта*, *планшета*	• назви установ, закладів, приміщень, споруд: *університету*, *коледжу*, *будинку*. **Але:** *бункера*, *гаража*, *монастиря*, *тамбура*
• назви населених пунктів (міст, сіл, селищ) із суфіксами ***-ськ-***, ***-цьк-***, ***-ець-***, а також частинами ***-бург-***, ***-град-***, ***-піль-***, ***-мир-***, ***-слав-***, ***-фурт-***: *Бердянська*, *Піттсбурга*, *Миргорода*, *Тернополя*, *Франкфурта* • назви населених пунктів і різних географічних назв із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі, а також із суфіксами присвійності ***-ів-*** (***-їв-***), ***-ев-*** (***-єв-***), ***-ов-***, ***-ин-*** (***-ін-***), ***-ач-*** (***-яч-***), ***-ич-***: *Дніпра́*, *Дністра́*, *Києва*, *Харкова*, *Батурина*, *Гадяча*	• назви населених пунктів (крім зазначених): *Амстердаму*, *Лондону*, *Парижу*; Ці іменники можуть мати і варіантне закінчення ***-а*** (***-я***): *Амстердама*, *Лондона*, *Парижа* • назви географічних об'єктів (країн, гір, хребтів, річок тощо): *Криму*, *Єгипту*, *Нілу*
• назви дерев і квітів: *дуба*, *проліска*	• назви кущів: *очерету*, *бузку*. **Але:** *хліба*, *вівса*
• назви одиниць вимірювання (ваги, довжини, часу тощо): *кілометра*, *долара*	• назви речовин, матеріалу, явищ природи: *газу*, *меду*, *снігу*, *вітру*, *дощу*
• назви відрізків часу, днів тижня і місяців: *дня*, *тижня*, *місяця*, *вівторка*, *січня*. **Але:** *року*, *віку*	• назви віртуальних (соціальних та ін.) мереж: *інстаграму*, *телеграму*, *фейсбуку*, *ютубу*
• терміни (мовознавчі, математичні): *відмінка*, *суфікса*, *конуса*	• терміни (літературознавчі): *роману*, *сюжету*, *жанру*. **Але:** *вірша*, *сонета*
• іменники зі зменшено-пестливими суфіксами ***-ок*** (***-к***), ***-ик***: *садка*, *ліска*, *кущика*	• назви абстрактних понять, зокрема емоцій, почуттів, ігор: *суму*, *футболу*. **Але:** *гопака*, *козачка*, *тропака*

Зверніть увагу! Інколи один і той самий іменник може мати обидва закінчення. Вибір закінчення залежить або від наголосу в слові (*столá* і *стóлу*, *мостá* і *мóсту*), або від значення слова (*листопада* (місяць) і *листопаду* (процес), *терміна* (слово) і *терміну* (строк).

МОВОХАКЕР Як показує практика, це правило спричиняє багато питань і труднощів. Насправді ж дещо треба запам'ятати, інколи скористатися логікою — і все виявиться не так уже й складно. Запам'ятайте, що всі назви істот і одиниць вимірювання завжди мають закінчення ***-а*/*-я***. Якщо трапляється іменник, що не входить у вищезазначені групи, спробуйте витлумачити його. Як правило, абстрактні назви, що в родовому відмінку закінчуватимуться на ***-у*/*-ю***, матимуть кілька значень, наприклад: *інститут* — це й установа, і будівля, і працівники цієї установи.

Завдання 14 У поданих іменниках допишіть закінчення, поставивши їх у форму родового відмінка однини. Де потрібно, покажіть зміни звуків, закресливши зайві літери.

Розум..., штаб..., гай..., наказ..., снігопад..., ромб..., актив..., четвер..., портрет..., ліхтар..., роман..., садок..., відмінок..., ремонт..., тиждень..., міліметр..., футбол..., Мороз..., орач..., Донбас..., завод..., шлунок..., слух..., хлопчик..., блокнот..., гопак..., тигр..., Дніпро..., коледж..., очерет..., тюльпан..., сюжет..., кілометр..., огірок...

Завдання 15 У поданих іменниках залежно від значення допишіть закінчення, поставивши їх у форму родового відмінка однини.

Листопад... (*місяць*) — листопад... (*процес*), камен... (*матеріал*) — камен... (*уламок*), Люксембург... (*місто*) — Люксембург... (*країна*), центр... (*точка перетину*) — центр... (*осередок*), папер... (*матеріал*) — папер... (*документ*), рахунк... (*дія*) — рахунк... (*документ*), пояс... (*предмет*) — пояс... (*просторове поняття*).

Як на ЗНО

1 Правильно утворено форму слова у варіанті

А відвідувати по понеділкам
Б поліпшити смак ситро
В привітатися з товаришом
Г у разі гострого болю
Д немає знайомих обличчів

2 У знахідному відмінку вжито виділений іменник у рядку

А Не плач, не плач, ***Марусенько***, не плач, не журися.
Б ***Універсал*** прочитано публічно, щоб справу тую уморить навічно.
В Білі руки ***роботи*** бояться.
Г Не відразу ***Львів*** збудований.
Д Для милого ***друга*** і вола з плуга.

3 Подовження приголосних відбувається у формі Ор. в. однини всіх іменників рядка

А ніч, ненависть, Керч
Б січ, зустріч, мить
В нехворощ, магістраль, верф
Г кров, мати, глибочінь
Д сталь, подорож, совість

4 Закінчення *-а/-я* в родовому відмінку однини мають усі іменники рядка

А лимон, Кіпр, кут
Б блокнот, коледж, гнів
В гвинт, масаж, степ
Г гопак, Донець, табун
Д град, алюміній, олівець

5 Закінчення *-ом* в орудному відмінку мають усі іменники в усіх рядках, ОКРІМ

А снігур, долар, вихор
Б ефір, звір, касир
В гектар, комар, шар
Г бобер, менеджер, мольфар
Д абажур, ліхтар, Ігор

6 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму слова у варіанті

А купити кілограм помідор
Б заварити чай з імбиром
В лікуватися від нежитю
Г зателефонувати вчителеві
Д гратися з кошеням

7 Закінчення *-у/-ю* в родовому відмінку однини мають усі іменники рядка

А Крим, екзамен, снігопад
Б сміх, м'яч, край
В олівець, хокей, четвер
Г рукопис, вокзал, слон
Д вечір, тест, жовтень

8 Закінчення *-ем/-єм* в орудному відмінку мають усі іменники в рядку

А зброяр, міраж, абзац
Б Ігор, лицар, плащ
В мармур, хрящ, комар
Г ніж, кухар, явір
Д аптекар, Тиміш, футляр

9 Подовження приголосних відбувається у формі Ор. в. однини всіх іменників, ОКРІМ

А піч, міць, молодь
Б розкіш, річ, Умань
В юнь, зав'язь, суміш
Г лють, повінь, мідь
Д доповідь, ненависть, любов

10 Правильно утворено всі відмінкові форми іменника, ОКРІМ

А Р. в. татарів, серць, губів
Б Д. в. школяреві, свекрусі, дівчаті
В Ор. в. свиньми, гостями, чобітьми
Г М. в. по Дніпрі, на директорові, у вусі
Д Зн. в. телят, вуха, громадян

11 Закінчення *-а*, *-я* або *-у*, *-ю* залежно від значення можуть мати обидва іменники в рядку

А термін, центр
Б листопад, документ
В ріг, гараж
Г табун, блок
Д інструмент, випадок

12 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Коли шістдесят п'ять мільйонів років ... на землю впав великий метеорит — величезний камінь із ... — у небо злетіло стільки ... й отруйних речовин, що Сонце було повністю закрите.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А тому, космосу, пила
Б назад, космосу, пилу
В назад, космоса, пилу
Г тому, космоса, пила
Д тому, космосу, пилу

Заняття 4

ІМЕННИК

Тести онлайн

- **Кличний відмінок іменників**
- **Особливості вживання поширених звертань**
- **Імена по батькові**
- **Відмінювання прізвищ**

Кличний відмінок

Як ви вже знаєте, кличний відмінок не має питання й використовується для звертання до співрозмовника. Закінчення форми кличного відмінка однини залежить від відміни й групи іменника.

Відміна	Тверда група	М'яка група	Мішана група
I відміна	***-о*** *мамо, Миколо, старосто* **Запам'ятайте!** Закінчення ***-о*** в кличному відмінку мають усі жіночі імена по батькові: *Олексіївно, Сергіївно, Петрівно*	***-е (-є)*** *судде, земле, Марієє, круче, душе.* ***-ю*** — для пестливих імен і назв: *бабусю, Настусю, Катрусю.* **Але:** *Насте, Катре*	
II відміна	***-е*** для безсуфіксних іменників: *Петре, студенте, пане, друже.* **Але:** *тату, сину, діду* ***-у*** для іменників із суфіксами ***-к***, ***-ик***, ***-ок*** + іншомовних імен на *г, к, х*: *синку, батьку, Людвігу, Фрідріху* **Запам'ятайте!** Ім'я *Олег* має дві форми: *Олегу* й *Олеже*	***-ю*** для більшості іменників: *лікарю, вчителю, добродію, Ігорю* ***-е*** для іменників із суфіксом ***-ець***: *женче, шевче, хлопче.* **Але:** *бійцю, знавцю, місяцю, мудрецю*	***-е*** для більшості іменників: *стороже, Довбуше, пісняре* ***-у*** для деяких іменників: *слухачу, викладачу, читачу, товаришу* **Запам'ятайте!** Закінчення ***-у*** в кличному відмінку мають усі чоловічі імена по батькові: *Олеговичу, Петровичу, Віталійовичу*

Зверніть увагу!

1) іменники III відміни також мають форму кличного відмінка однини, що закінчується на ***-е***: *Любове, радосте, ноче*. В іменника *мати* форма кличного відмінка збігається з формою називного відмінка;
2) для іменників IV відміни форма кличного відмінка дорівнює формі називного;
3) форма кличного відмінка множини для всіх іменників збігається з формою називного множини, наприклад: *Шановні абітурієнти! Дорогі гості!* **Але:** іменник ***пан*** має дві форми: *панове* й *пани*.

Це цікаво! Звертання *панове* — чи не єдина збережена до сьогодні давня форма кличного відмінка множини на ***-ове***. Подібну форму можете спостерігати у вірші Василя Стуса *«Як добре те, що смерті не боюсь я»*, де є такі рядки: *«Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи важкий мій хрест, що вам, **Богове**, низько не вклонюся...»*.

Особливості вживання поширених звертань

Поширене звертання — це звертання, що складається з двох і більшої кількості слів: імені та по батькові, власного імені та загальної назви тощо.

ім'я + по батькові → обидва слова в кличному відмінку	загальна назва + ім'я → обидва слова в кличному відмінку	загальна назва + прізвище → обидва слова в кличному відмінку або лише перше	загальна назва + загальна назва → обидва слова в кличному відмінку
Володимире Григоровичу, Алло Олександрівно	*добродійко Софіє, друже Степане*	*колего Нестерчуку* і *колего Нестерчук*	*пане лікарю*

Зверніть увагу!

Прикметники або займенники у звертаннях уживаються у формі Н. в.: *шановний ювіляре, моя мамо*.

Завдання 16 Підкресліть правильні форми звертань, неправильні виправте, надписавши зверху скоригований варіант.

Оксано Володимирівно, Сергіє Петровичу, Гале, пане директору, Любове Дмитрівно, добродіє Миколе, пані Юлю, панно Юлія, Ігорю Петровичу, Олеже Вікторовичу, друже Іванко, подруго Іванко, Василе Павловичу, добродійка Настя.

Завдання 17 Утворіть форму кличного відмінка.

Н. в.	Кл. в.	Н. в.	Кл. в.
Юрій Степанович		дід Панас	
Ганна Олексіївна		Петрик	
Еміль Ігорьович		пані Надія	
шановний суддя		мій онучок	
товариш Ілля		Жак	
дорога бабуся		пан артист	
Ігор Валентинович		панна Катря	
Валя		парубок	

Імена по батькові

	жіночі	чоловічі
утворення	чоловіче ім'я + ***-ївна/-ївна***	ім'я + ***-ович***
відмінювання	відмінюються як іменники I відміни твердої групи	відмінюються як іменники II відміни мішаної групи
приклад	*Олегівна, Сергіївна, Ігорівна*	*Олегович, Сергійович, Ігорьович*

Запам'ятайте!

1) імена, від яких можливі дві форми імені по батькові: *Кузьма — Кузьми́ч і Ку́зьмович, Лев — Левович* і *Львович, Левівна* і *Львівна, Микола — Миколайович* і *Миколович, Миколаївна* і *Миколівна, Сава — Са́вич* і *Са́вович, Хома — Хоми́ч* і *Хо́мович*;
2) імена, від яких імена по батькові утворюються за особливим зразком: *Ілля — Ілліч, Іллівна, Григорій — Григорович, Григорівна, Лука — Лукич, Луківна, Яків — Якович, Яківна.*

Завдання 18 Заповніть наведену таблицю, порівняйте відмінювання загальних іменників з іменами по батькові.

Н.	мама	Юріївна	читач	Юрійович
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				
Кл.				

Завдання 19 Від поданих імен утворіть жіночі й чоловічі імена по батькові.

Ім'я	імена по батькові		Ім'я	імена по батькові	
	жіночі	чоловічі		жіночі	чоловічі
Андрій			Сава		
Микола			Ігор		
Дмитро			Хома		
Авксентій			Ілля		
Степан			Ілько		

Відмінювання прізвищ

Майже всі прізвища в українській мові змінні й відмінюються або як іменники I чи II відміни, або як прикметники. Незмінними є жіночі прізвища, які закінчуються на *-о* або на **приголосний,** тому в усіх відмінках уживатиметься одна форма, наприклад: *Лижичко Руслана Степанівна — немає Лижичко Руслани Степанівни, Федишин Ірина Петрівна — пісні Федишин Ірини Петрівни*. Не відмінюємо також деякі прізвища іншомовного походження: *Сайфі Марина — Сайфі Марини*.

МОВОХАКЕР Щоб утворити правильну відмінкову форму прізвища або перевірити правильність її утворення, зробіть так:

1) доберіть до прізвища подібний за формою загальний іменник або прикметник;

2) утворіть необхідну відмінкову форму для загального іменника або прикметника;

3) те саме закінчення матиме й прізвище, на нього схоже.

Наприклад, нам необхідно утворити форму родового відмінка однини для прізвища *Базилевич*. Одразу з'ясовуємо, воно жіноче або чоловіче: **1)** якщо жіноче, то не змінюється, отже, у родовому однини так і буде — *Базилевич Марини*; **2)** якщо це чоловіче прізвище, добираємо схожий загальний іменник, наприклад, *слухач*. *Немає слухач**а** → немає Базилевич**а** Олександра*.

Пропонуємо варіанти зіставлень: *Щербина — година*, *Тетеря — земля*, *Коваленко — батько*, *Вакарчук — суперзвук*, *Стець — знавець*, *Алчевська — алчевська*, *Тихий — тихий*, *Великодня — синя*, *Великодній — синій* тощо.

Зверніть увагу! У прізвищах, основа яких закінчується на ***г***, ***к***, ***х***, на зразок *Стрига*, *Бурмака*, *Муха*, відбувається таке саме чергування, як і в загальних назвах, наприклад: *Бурмака Марія Вікторівна — Бурмаці Марії Вікторівні*; *Муха Степан Олексійович — Мусі Степанові Олексійовичу*; *Стрига Анна Петрівна — Стризі Анні Петрівні*.

У подвійних прізвищах кожен компонент відмінюється за своїм типом, наприклад: *Григорій Квітка-Основ'яненко — немає Григорія Квітки-Основ'яненка — дати Григорієві Квітці-Основ'яненку* тощо.

Чоловічі прізвища на ***-ов***, ***-ев***, ***-ин***, ***-ін*** у давальному відмінку мають лише закінчення ***-у***, порівняйте: *Петренк**ові*** та *Петренк**у***, але *Гліб**ову***.

Завдання 20 Провідміняйте подані власні назви.

Н.	Григорій Савович Сковорода	Іван Якович Франко
Р.		
Д.		
Зн.		
Ор.		
М.		
Кл.		

Н.	Ольга Юліанівна Кобилянська	Іван Карпович Карпенко-Карий
Р.		
Д.		
Зн.		
Ор.		
М.		
Кл.		

Н.	Микола Кіндратович Вороний	Василь Семенович Стус
Р.		
Д.		
Зн.		
Ор.		
М.		
Кл.		

Як на ЗНО

1 Правильно утворено форму кличного відмінка іменників у всіх рядках, ОКРІМ

А діду, Іване, Валю
Б Генріху, Нінеле, стороже
В Ігорю, Ольго, Анастасію
Г хлопче, мати, донечко
Д продавцю, Любове, колего

2 Прочитайте діалог (цифри позначають номери реплік).

— **(1)** Доброго дня, Георгію Євгеновичу! Як Ваші успіхи в спорті?

— **(2)** Вітаю, Роману Петровиче! Та ось, потихеньку бігаю! А о котрій сьогодні відбудуться збори комітету?

— **(3)** Треба запитати в секретаря. Олександро, на котру заплановано комітетські збори?

— **(4)** Пане директоре, Ви їх призначили на дванадцяту годину. Чи потрібно розіслати колегам листа з нагадуванням?

— **(5)** Так, неодмінно. (*У цей час дзвонить мобільний телефон.*) Слухаю! Так, тату, привіт ...

НЕПРАВИЛЬНО утворено форму кличного відмінка в репліці

А першій **Б** другій **В** третій **Г** четвертій **Д** п'ятій

3 Помилку в утворенні імені по батькові допущено в рядку

А Андріївна, Ігорівна, Іллінічна
Б Олегович, Миколівна, Борисович
В Сергіївна, Савович, Юхимівна
Г Валентинович, Валентинівна, Іванович
Д Якович, Ільківна, Григорович

4 Правильно утворено всі імена по батькові в рядку

А Олексієвич, Яковович, Дмитрівна
Б Анатолієвна, Миколайович, Лукович
В Захарівна, Зинов'євич, Левівна
Г Кузьмівна, Маркович, Валер'янівна
Д Олеговна, Вікторович, Хоміч

5 Помилку у відмінюванні іменників допущено в рядку

А пам'ятник Тарасові Шевченку
Б виступ Андрія Кузьменко
В телепередача Ольги Фреймут
Г помешкання Марічки Падалко
Д пісня Валерія Харчишина

6 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму кличного відмінка іменників у рядку

А пане президенте, добродійко Кухарчук, дорогий дідусю
Б колега Петренко, Анастасіє Іванівно, пані Ірино
В люба Катрусю, пане генерале, Василю Романовичу
Г добродію Дмитре, шановний Володимире Григоровичу, панно Олено
Д вельмишановні панове, друже Олексію, директоре Міхнова

7 Правильно утворено форму прізвища в рядку

А спитати Коваленко Івана Васильовича
Б поїхати на екскурсію з Кущій Степаном Володимировичем
В дякувати Ігнатенко-Коцюбі Євгену Кузьмичу
Г презентувати книгу Лелеці Марії Григорівні
Д зателефонувати до Підлеп'ян Миколи Гнатовича

8 Граматично правильне продовження речення ***«На старостаті за визначні успіхи в навчанні грамотою нагороджено...»*** наведено в рядку

А Малюк Ігоря
Б Поливоду Максима
В Яковенко Дениса
Г Сіроштан Олега
Д Стрілець Сергія

9 Граматичну помилку допущено в рядку

А побачити австралійського кенгуру
Б вступити до місцевого ПТУ
В зварити суп із зеленої кольрабі
Г пахнути гірким полином
Д збиратися в далекий путь

10 Граматичну помилку допущено в рядку

А відрізати скибку лимона
Б увійти до трамвайного вагона
В зустрітися о сьомій годині вечору
Г вступити до коледжу
Д сходити до кінотеатру

11 Помилку у відмінюванні прізвища допущено в рядку

А листуватися з Олександром Ковалем
Б зателефонувати до Миколи Коваленка
В подякувати Олені Ковалишин
Г одружитися з Марією Ковалів
Д глузувати з Олексія Ковальчук

12 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Щоб запобігти ... , ми можемо економити енергію, наприклад ... світло, коли воно не потрібне, не збільшувати температуру опалення і використовувати ... лампочки.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А екокатастрофи, вимкнути, енергозберігальні
Б екокатастрофі, вимкнути, енергозберігаючі
В екокатастрофі, вимкнути, енергозберігальні
Г екокатастрофі, вимкнути, енергоощадні
Д екокатастрофі, виключити, енергоощадні

Заняття 5

ПРИКМЕТНИК

Тести онлайн

- Прикметник. Загальна характеристика
- Відмінювання прикметників
- Розряди прикметників за значенням

Прикметник. Загальна характеристика

Прикметник — це самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета й відповідає на питання ***який? яка? яке? які? чий? чия? чиє? чиї?***

Морфологічні ознаки

Прикметник змінюється за родами, числами й відмінками, узгоджуючись за цими параметрами з іменником, наприклад: *зелений зошит — зеленого зошита*, *зелена сукня — зеленої сукні*, *зелене поле — зеленого поля*, *зелені дерева — зелених дерев*. Отже, рід, число й відмінок прикметника цілковито залежать від роду, числа й відмінка означуваного іменника.

Синтаксична роль

І загальне значення прикметника, і його морфологічні ознаки зумовлюють те, що найчастіше прикметник у реченні виконує функцію означення: *Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймать* (*Леся Українка*). Рідше він є іменною частиною складеного іменного присудка: *Познайомтесь із ким завгодно в нашому новому чаті, уявіть, що ви щасливі, заможні, завзяті* (*А. Хливнюк*).

МОВОХАКЕР Прикметник інколи можна сплутати з дієприкметником або займенником, які відповідають на ті самі питання, порівняйте: *синій — той — прочитаний*. Насправді відрізнити ці частини мови одна від одної доволі легко.

Оскільки займенник не називає ознаку, а лише вказує на неї, спробуйте сформулювати лексичне значення слова. Так, слово *той* не називає ознаки, а лише вказує на значну віддаленість певного об'єкта порівняно з іншим, отже, *той* — це займенник.

До дієприкметника завжди можна дібрати дієслово, від якого він і утворений (*прочитаний ← прочитати*). Відрізнити дієприкметники від прикметників також можна й за формальним критерієм — суфіксами. Дієприкметники утворюються від дієслів за допомогою суфіксів ***-ен-***, ***-н-***, ***-т-***, ***-л-***: *зробл**ен**ий ← ← зробити*, *напис**а**ний ← написати*, *випи**т**ий ← випити*, *зголодні**л**ий ← зголодніти*. Натомість прикметники, які також можуть утворюватися від дієслів, матимуть інші суфікси, наприклад: ***-альн-***, ***-енн-***, ***-анн-***: *склад**альн**ий ← складати*, *нездійсн**е́нн**ий ← не здійснити*, *несказ**а́нн**ий ← не сказати*.

У решті випадків матимемо справу саме з прикметником, наприклад, *синій* — такий, що має синє забарвлення, отже, це слово, на відміну від займенника, називає певну ознаку. Слово *синій* не походить від дієслова, як дієприкметник. Навпаки, воно стає твірною основою дієслова *синіти*, тобто *ставати синім*.

Зверніть увагу! Належність слова до дієприкметників чи прикметників визначає і його правопис: у дієприкметниках завжди пишемо в суфіксі одну літеру ***н***. Подвоєння в суфіксі може бути лише в прикметниках за певних умов:

1) вони вказують на найвищий ступінь вияву ознаки або неможливість виконання дії: *глибо**ч**ен**н**ий*, *невблаг**а**н**н**ий*;

2) суфікси **-енн-** і **-анн-** — наголошені, порівняйте: *нескі́нч**е**ний* (дієприкметник) і *нескінче́**нн**ий* (прикметник), *неподо́л**а**ний* (дієприкметник) і *неподола́**нн**ий* (прикметник);
3) прикметник утворено за допомогою суфікса **-н-** від іменника з основою на **-н**: *кі**нн**ий* ← *кінь*, *сті**нн**ий* ← *стіна*.

Завдання 21 У поданих реченнях підкресліть прикметники відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Де можете, пригадайте назви творів і прізвища авторів наведених цитат.

1) Що на Чорному морі, на камені біленькому, там стояла темниця кам'яная. .....
.....
2) І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій не забудьте пом'янути незлим тихим словом. .....
3) Чому уста твої німі? .....
4) Усмішка твоя — єдина, мука твоя — єдина. .....
.....
5) Буду, мамо горда і вродлива, з тебе дивуватися повік. .....
.....
6) Господи, гніву пречистого благаю — не май за зле. .....
.....
7) ...Я закохавсь в гучних віках, я волю полюбив державну. .....
.....

Завдання 22 Розподіліть словосполучення на три групи, надписавши відповідні цифри: 1) з прикметником, 2) з дієприкметником, 3) із займенником.

Ароматний кокос, увесь світ, висохлі квіти, сива пташка, посивіле волосся, цілий кавун, темна вежа, потемніле небо, кожен учитель, чарівна казка, той самий магазин, зачаклована принцеса, битий посуд, мокрий асфальт, хтозна-яка підготовка, промоклий плащ, жодного разу, чорна сукня, інша програма, почорніле поле.

Відмінювання прикметників

Залежно від кінцевого приголосного основи прикметники належать до твердої групи або м'якої групи, порівняйте: *модний — модного — модному* і *вчорашній — вчорашнього — вчорашньому*.

У більшості форм закінчення обох типів збігаються, єдина відмінність полягає в тому, що у формах твердого типу основа закінчується на твердий приголосний, а у формах м'якого типу — на м'який. Графічно це відображатиметься так: там, де у твердій групі після основи стоїть закінчення **-о**, у м'якій групі йому передуватиме м'який знак або **й** (*модної — вчорашньої, безкрайої*), у твердій — **а**, у м'якій — **я** і т. ін.

Наприклад:

тверда група	м'яка група
*модн**ого***	*учорашн**ього**, безкрай**ого***
*модн**у***	*учорашн**ю**, безкра**ю***
*модн**а***	*учорашн**я**, безкра**я***
*модн**е***	*учорашн**є**, безкра**є***
*модн**их***	*учорашн**іх**, безкра**їх***

Зверніть увагу! Повну таблицю зі зразками відмінювання прикметників дивіться в додатку 2 на с. 352.

За мішаним типом відмінюються прикметники на ***-лиций***, зокрема *білолиций*, *круглолиций*, *повнолиций* і подібні. Усі відмінкові форми жіночого роду, а також родовий, давальний і місцевий відмінки чол. і сер. родів мають закінчення м'якого типу; усі форми множини + називний, знахідний і орудний чол. і сер. родів мають закінчення твердого типу.

Завдання 23 Для закріплення інформації пропонуємо заповнити таблички, провідмінявши подані прикметники.

Рід	чоловічий рід		жіночий рід		середній рід		множина	
тип	твердий	м'який	твердий	м'який	твердий	м'який	твердий	м'який
Н.	добрий	давній	добра	давня	добре	давнє	добрі	давні
Р.								
Д.								
Зн.								
Ор.								
М.								

Зверніть увагу! Комірка для форм місцевого відмінка недарма більша за інші, адже прикметники чол. і сер. родів у цьому відмінку мають паралельні форми із закінченнями ***-ому*** та ***-ім***, наприклад: *на чист**ому*** і *на чист**ім** аркуші*, *на ближн**ьому*** і *на ближн**ім** полі*. Цей момент доволі часто враховують укладачі тестів ЗНО, пропонуючи визначити, чи правильними є форми на зразок *у новім пальті* або *в солом'янім капелюшку*. **Запам'ятайте:** такі форми правильні.

Завдання 24 Провідміняйте поданий прикметник.

Н.	повнолиций	повнолице	повнолиця	повнолиці
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				

МОВОХАКЕР Більшість прикметників відмінюємо за твердим типом. Значно менша кількість прикметників має м'який тип відмінювання. Здебільшого м'який тип відмінювання мають прикметники, що закінчуються в чоловічому роді на ***-ній*** після приголосного (тобто на ***-дній***, ***-тній***, ***-жній***, ***-шній*** та ін.): *давній*, *торішній*, *братній*, *середній*, *суботній*, *освітній*, *мужній*, *справжній*, *художній* + + *синій*. До м'якого типу також належать прикметники на ***-їй***: *довгошиїй*, *безкраїй*. **Але:** *природний*. Інколи від типу відмінювання й закінчення залежить значення прикметників, що є паронімами, порівняйте: *дружний* (згуртований) *клас* і *дружній* (приязний, приятельський) *тон*.

Завдання 25 Підкресліть правильні відмінкові форми прикметників, неправильні виправте, записавши зверху скоригований варіант.

У великім місті, завтрашним днем, освітного закладу, дружній колектив, квітучею вишнею, маминої сукні, на відкритому місці, суботним вечором, у новім кінотеатрі, природній талант.

Розряди прикметників за значенням

Якісні	Відносні	Присвійні
виражають ознаку безпосередньо, без відношення до інших предметів; ця ознака може виявлятися більшою або меншою мірою	передають ознаку через відношення до інших предметів, явищ	виражають ознаку за належністю людині або тварині
цікавий роман, яскравий колір	*джинсова куртка, пластикова пляшка*	*мамина косметика, зміїна отрута, мишачий хвіст*

Це цікаво! Часто прикметник у переносному значенні може переходити з одного розряду в інший, зокрема:

- якісний → відносний: *м'який диван* і *м'який знак*, *важка валіза* і *важка промисловість*;
- відносний → якісний: *золоті прикраси* і *золоті руки*, *залізний ключ* і *залізний характер*;
- присвійний → відносний: *заяча нора* і *заячий комір* (із заячого ху́тра), *лисяча здобич* і *лисяча шапка* (із лисячого ху́тра);
- присвійний → якісний: *вовчий хвіст* і *вовчий погляд* (хижий), *ведмежа лапа* і *ведмежа послуга* (безглузда, невдала).

Зверніть увагу! Не завжди внаслідок формування переносного значення змінюється розряд прикметника, порівняйте: ***солодке*** *яблуко* (якісний) і ***солодке*** *зітхання* (якісний).

Особливості якісних прикметників:

1) якісні прикметники можуть утворювати ступені порівняння: *чистий — чистіший* (про це детальніше ми поговоримо на наступному занятті);
2) якісні прикметники можуть мати префікси або суфікси недостатнього чи надмірного вияву ознаки: *великий — превеликий*, *гарний — гарненький*;
3) деякі якісні прикметники можуть утворювати повну й коротку форми, наприклад: *повний* і *повен*, *зелений* і *зелен*, *варт* і *вартий*. При цьому коротка форма властива лише називному й знахідному відмінкам однини. Зауважимо, що короткі форми на сьогодні не є продуктивними й характерні переважно для творів художньої літератури, наприклад: ***Смутен*** *сон приснився Святославові на горах київських* (*«Слово про похід Ігорів»*);

   Запам'ятайте перелік найуживаніших коротких форм якісних прикметників, які здебільшого є частиною складеного присудка: ***годен***, ***готов***, ***згоден***, ***здатен***, ***ладен***, ***певен***, ***повен***, ***повинен***, ***рад***, наприклад: *Що гурток йому дадуть, Степан був того певен...* (*В. Підмогильний*).
4) якісні прикметники можуть уживатися з прислівниками ***дуже***, ***трохи***, ***надто***, ***надзвичайно***: ***надто*** *повільний*, ***надзвичайно*** *розумний*;
5) до якісних прикметників можуть додаватися зменшено-пестливі суфікси ***-еньк-***, ***-есеньк-***, ***-ісіньк-***, ***-юсіньк-***: *біленький*, *малюсінький*, *худесенький*.

Особливості відносних прикметників:

1) відносні прикметники завжди похідні, тобто утворені від інших слів: *вишневий ← вишня*, *залізний ← залізо*;
2) словосполучення відносного прикметника з іменником можна переробити на словосполучення з двох іменників: *золотий ланцюжок — ланцюжок із золота*; *студентський гуртожиток — гуртожиток для студентів*;

3) велика кількість відносних прикметників утворена за допомогою суфіксів ***-ов-***, ***-ев-***, ***-єв-***, уживання яких залежить від кінцевого приголосного основи твірного іменника й наголосу утвореного прикметника:

-ов-	***-ев-***	***-єв-***
1) якщо прикметник утворено від іменника твердої групи; 2) якщо утворений прикметник має наголос на закінченні, незалежно від того, який приголосний передує суфіксу ***-ов-***	якщо прикметник утворено від іменника м'якої або мішаної групи і при цьому наголошено основу прикметника	1) якщо прикметник утворено від іменника на ***-й***; 2) якщо перед суфіксом стоїть подовжений м'який приголосний
ква́рцовий ← кварц, *верб́овий ← верба́,* *дощови́й ← дощ*	*грушéвий ← груша,* *ма́тчевий ← матч,* *щавлéвий ← щавель*	*ма́гнієвий ← магній,* *суттéвий ← суть,* *насіннéвий ← насіння*

Запам'ятайте! Деякі прикметники мають паралельні варіанти з різними суфіксами:

борщéвий і *борщови́й*	*дієвий* і *дійови́й*	*лицéвий* і *лицьови́й*
взуттéвий і *взуттьови́й*	*життéвий* і *життьови́й*	*миттéвий* і *миттьови́й*
грошéвий і *грошови́й*	*кінцéвий* і *кінцьови́й*	*па́льцевий* і *пальцьови́й*
бездощéвий і *бездощови́й* (**але** тільки *дощови́й*)		

Завдання 26 Від поданих іменників утворіть відносні прикметники за допомогою суфіксів ***-ов-***, ***-ев-*** або ***-єв-***.

поршень		сталь	
яблуня		марш	
форель		стіл	
взуття		сіль	
межа		життя	

Особливості присвійних прикметників

Присвійними є лише ті прикметники, які утворені від назв осіб або тварин. Вони відповідають на питання ***чий? чия? чиє? чиї?*** та утворюються за допомогою таких суфіксів:

Назви осіб		Назви тварин
-ин-/-їн-	***-ів/-їв, -ов, -ев/-єв***	***-ач-/-яч-, -ин-/-їн-***, $\widehat{\varnothing}$
від іменників I відміни: *Микол**ин**а сестра,* *Марі**їн** байк*	від іменників II відміни: *Олег**ів** батько і Олег**ов**а валіза,* *Сергі**їв** скейт і Серг**єв**а бейсболка*	*куря**ч**е яйце, змі**їн**а шкура,* *зозул**ин**е кування,* *ведмеж$\widehat{\varnothing}$ий барліг*

Зверніть увагу! Прикметники із суфіксом ***-ськ-***, утворені від назв осіб, є відносними, а не присвійними, тобто *матери**н*** — це присвійний прикметник, а *материн**ськ**ий* — відносний.

Запам'ятайте!

1) *Олесина сукня*, а не ~~*Олесіна*~~, оскільки суфікса ***-ін-*** у присвійних прикметниках не може бути. Отже, суфікс ***-ин-*** приєднується до іменників усіх трьох груп (твердої, м'якої, мішаної), а суфікс ***-їн-*** — до тих іменників, що закінчуються на ***-ія***.

2) У присвійних прикметниках, утворених за допомогою суфікса ***-ин-*** від іменників, у яких основа закінчується на ***г***, ***к***, ***х***, ці звуки чергуються зі звуками ***ж***, ***ч***, ***ш***, наприклад: *Ольга — Ольжин брат, Маринка — Маринчина зачіска, свекруха — свекрушин борщ.*

3) У присвійних прикметниках, що утворюються від іменників II відміни, суфікс ***-ів*** функціонує в закритому складі, натомість у відкритому складі відбувається властиве українській мові чергування з ***о*** або ***е***: *батьків — батькова, учителів — учителева, Сергіїв — Сергієва.*

МОВОХАКЕР У відкритому складі ***о*** з'являється в прикметниках, утворених від іменників твердої групи, ***е*** — від іменників м'якої групи, ***є*** — від іменників, що закінчуються на *-й*, порівняйте: *Олегова мама (Олег), приятелева сестра (приятель), Андрієва чашка (Андрій).*

4) Присвійні прикметники, утворені від власних імен, завжди пишемо з великої літери: *Марія — Маріїн, Олексій — Олексієва.*

Завдання 27 Від поданих у дужках іменників утворіть присвійні прикметники. Запишіть словосполучення прикметника з іменником.

(*мама*) порада .....
(*Софія*) підручник .....
(*Інга*) хустка .....
(*Солоха*) черевики .....
(*Сергій*) велосипед .....
(*Василь*) сорочка .....
(*Шевченко*) щоденник .....
(*Марійка*) пальто .....
(*баба*) одяг .....
(*Тетяна*) день .....

Як на ЗНО

1 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму слова у варіанті

А у хорошім настрою
Б дружної поради
В завтрашній виступ
Г у верхньому кутку
Д Олиним голосом

2 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму слова у варіанті

А Тетянкина спідниця
Б Юрієве привітання
В вовче лігво
Г донина лялька
Д мишача нірка

3 Форми ступенів порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка

А золотий, грушевий, смачний
Б холодний, мідний, татів
В яскравий, запашний, дужий
Г тітчин, лимонний, теплий
Д білий, осінній, зайвий

4 За допомогою суфікса ***-ов-*** утворюються прикметники від усіх іменників рядка

А спориш, кизил, літр
Б бій, мазь, кальцій
В вишня, щаве́ль, гай
Г ключ, жолудь, вуглець
Д палац, плече, дощ

5 Закінчення ***-ий*** має прикметник, утворений від слова

А освіта **Б** досвід **В** осінь **Г** субота **Д** жито

6 За допомогою суфікса ***-ев-/-єв-*** утворюються прикметники від усіх іменників рядка

А груша, троянда, галузь
Б кварц, плюш, слива
В межа, нікель, абрикоса
Г песець, магній, матч
Д парча, взуття, нуль

7 З'ясуйте, у якому рядку виділене слово є прикметником.

А Не хвались ***мудрий*** мудрістю, а сильний силою.
Б ***Молодому*** книга — крила, старому — кийок.
В ***Письменного*** голова годує.
Г Не питай ***старого***, а питай бувалого.
Д ***Добре*** начало половину діла вкачало.

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділений прикметник.

Поганому *синові батьківщина не в моду.*

А означення
Б підмет
В іменна частина складеного іменного присудка
Г додаток
Д обставина

9 З'ясуйте, яким членом речення є виділений прикметник.

Дружба та братство ***дорожчі*** *за багатство.*

А означення
Б обставина
В іменна частина складеного іменного присудка
Г підмет
Д додаток

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

На **(1)*мій*** день **(2)*народження*** матуся приготувала **(3)*найсмачніший*** десерт — **(4)*запечену*** грушу в соусі з вершків і меду.

А дієприкметник (форма дієслова)
Б дієслово
В прикметник
Г іменник
Д займенник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 ПРАВИЛЬНО утворено форму прикметника у варіанті

А Оліни ножиці
Б Ігорів велосипед
В Миколова шапка
Г Олеговий наплічник
Д Маринкин тато

12 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

По ... Антарктиди можна побачити багато пінгвінів, але посередині ... настільки холодно й лід настільки щільний, що там ніхто не ..., окрім науковців, які вивчають лід і сніг.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А краям, континенту, живе
Б краях, континенту, живе
В краях, континента, живе
Г краях, континенту, живуть
Д краям, континенту, живуть

Заняття 6

ПРИКМЕТНИК

Тести онлайн

- **Ступені порівняння якісних прикметників**
- **Особливості утворення ступенів порівняння**
- **Звукові зміни при творенні. Особливості вживання ступенів порівняння**

Ступені порівняння якісних прикметників

Ступені порівняння вказують на міру виявлення ознаки, вираженої прикметником. Є два ступені порівняння: **вищий** (*добріший*, *більш сильний*) і **найвищий** (*найдобріший*, *найбільш сильний*).

Ступені порівняння утворюють лише якісні прикметники. Але й серед якісних є ті, які за своїми значеннєвими й формальними ознаками не утворюють ступенів порівняння.

Не утворюють ступенів порівняння якісні прикметники, що:

а) виражають абсолютну ознаку, тобто таку, яку з логічного погляду неможливо виміряти: *сліпий*, *глухий*, *німий*, *кривий*, *порожній*, *хворий*, *живий*, *мертвий*, *ко́сий* тощо;

б) є назвами масте́й тварин: *була́ний* (світло-рудий), *ворони́й* (чорний), *гніди́й* (темно-коричневий), *му́рий* (рябий), *ча́лий* (сірий);

в) мають префікси ***пре-***, ***над-***, ***пра-***, ***за-***, ***ультра-***, ***архі-*** або суфікси ***-ав-/-яв-***, ***-уват-/-юват-***, ***-еньк-***, ***-есеньк-***, ***-ісіньк***, ***-юсіньк-***, ***-езн-***, ***-енн-***, ***-ущ-/-ющ-***, оскільки ці частини слова вже вказують на певну міру вияву ознаки: *пречудовий*, *архіважливий*, *ультратонкий*, *худющий*, *чорнявий*, *довжелезний*;

г) є складними словами: *темно-рожевий*, *світло-зелений*, *жовтогарячий*, *кисло-солодкий*;

д) позначають відтінки кольорів через відношення до інших реалій: *салатовий*, *каштановий*, *бордовий*. Такі прикметники за походженням є відносними.

Зверніть увагу! Доволі часто ми в повсякденному спілкуванні чуємо або й самі вживаємо конструкції на зразок *«я найбільш хвора людина»* або *«ти найсліпіший із нас усіх»* і подібні. Звісно, таким чином ми намагаємося посилити виразність нашого мовлення, зробити його більш яскравим. Проте з погляду логіки це нісенітниця, адже людина або хвора, або здорова. А логіка завжди йде поруч із граматикою, отже, запам'ятайте, що в тесті ЗНО щойно наведені варіанти визначаємо як неправильні.

Завдання 28 Підкресліть прикметники, які можуть утворювати ступені порівняння. Поясніть, чому деякі з них не можуть утворювати ступені порівняння.

Ультратонкий, сліпий, синій, важкий, темно-червоний, тонкий, скляний, активний, босий, козацький, досконалий, свіжий, кисло-солодкий, чалий, слизький, солонуватий, порожній, учнівський, високий, гіркий, русий, вороний, дрібний, малиновий (*колір*), білявий, заячий, чемний, популярний, живий, складний, медовий, самотній, рожевий, смачний, бордовий, білосніжний, теплий, відомий, апельсиновий.

Особливості утворення ступенів порівняння

	Проста форма	Складена форма
Вищий ступінь	основа або корінь прикметника + суфікси ***-іш-*** або ***-ш-*** *розумніший, молодший*	***більш*** / ***менш*** + початкова форма прикметника *менш розумний, більш молодий*
Найвищий ступінь	префікс ***най-*** + форма вищого ступеня *найрозумніший, наймолодший*	***найбільш*** / ***найменш*** + початкова форма прикметника або форма вищого ступеня + ***від усіх***, ***над усе***, ***за всіх*** *найменш розумний, найбільш молодий* або *розумніший від усіх, молодший за всіх*

Звукові зміни при творенні. Особливості вживання ступенів порівняння

При утворенні вищого ступеня за допомогою суфікса ***-ш-*** відбуваються такі зміни:

- суфікси ***-к-***, ***-ок-***, ***-ек-*** випадають: *тонкий — тонший, глибокий — глибший, далекий — дальший*;
- ***с***, ***ст*** + ***ш*** → ***щ*** [шч]: *високий — вищий, товстий — товщий*;
- ***г***, ***ж***, ***з*** + ***ш*** → ***жч***: *дорогий — дорожчий, важкий — важчий, близький — ближчий*; **але:** *довший, легший*.

Зверніть увагу!

1. Від деяких прикметників ступені порівняння утворюються за допомогою інших коренів: *великий — більший, малий — менший, гарний — кращий, поганий — гірший, добрий — ліпший* (але й *добріший*).
2. Деякі прикметники мають паралельні форми вищого ступеня: *тихший* і *тихіший*, *тонший* і *тонкіший*. Інколи ці форми мають різні відтінки значень, наприклад: *товщий* (про книгу, двері) та *товстіший* (про чоловіка), *старший* (про вік або звання / посаду) і *старіший* (лише про вік).
3. Інколи префікс ***най-*** найвищого ступеня порівняння може доповнюватися підсилювальними частками ***як-*** і ***що-***: *якнайкращий, щонайсильніший*. Такі форми є нормативними.

Запам'ятайте! Використовуючи вищий ступінь порівняння прикметника в реченні, зауважте, що між ним і наступним словом має бути слово-зв'язка (прийменник *за, від, проти* або сполучник *ніж, чим*), наприклад: *Моя сестра старша* ***за*** *мене. Відро важче,* ***ніж*** *склянка*. Окрім цього, форма вищого ступеня має узгоджуватися в роді й числі з іменником, від якого залежить (*сестра — старш**а**, відро — важч**е**, брат — вищ**ий***). Неправильним є речення ~~*Моя сестра старше мене*~~.

МОВОХАКЕР Типовими завданнями в тестах ЗНО є визначити, правильно чи неправильно утворено форми ступенів порівняння. Неправильними є словосполуки з використанням слова *самий*, що є калькою з російської мови, або поєднання простої та складеної форм вищого ступеня, що створює тавтологію. Отже, правильними є форми *найкрасивіший* і *більш красивий*, а ~~*не самий красивий*~~, ~~*більш красивіший*~~.

У завданнях ЗНО може бути подано сполуки на зразок *дуже гарний, дуже сміливий*. Будьте уважними, адже це не форма ступеня порівняння, а сполучення прислівника *дуже* з прикметником.

Завдання 29 Утворіть від поданих прикметників просту і складну форми вищого та найвищого ступенів порівняння.

Сухий, слабкий, вузький, злий, далекий, голосний, малий, широкий, короткий, довгий, солодкий.

	Проста форма	Складена форма
Вищий ступінь		
Найвищий ступінь		

Завдання 30 Знайдіть і підкресліть правильно утворені форми ступенів порівняння прикметників. Неправильні форми виправте, надписавши зверху скориговані.

Найбільш сміливий, самий глибокий, важчий від усіх, більш чистіший, менший, якнайкращий, давніший, найкривіший, самий більший, красивіший над усе, активніший, дуже дотепний, світло-рожевіший, пречудовий, розумніший, більш корисніший, вищий від усіх, щонайдобріший, більш жовтогарячий, найзнайоміший, менш складний, прегарніший.

Як на ЗНО

1 Форми ступенів порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка

А добрий, жовтавий, самотній
Б хворий, старий, приємний
В пильний, сумний, розумний
Г древній, довжелезний, глухий
Д короткий, гнідий, кислуватий

2 Помилку у творенні ступенів порівняння прикметників допущено в рядку

А найдовший, більш вузький, добріший від усіх
Б щонайвищий, менш здібніший, бадьоріший
В солодший, якнайважчий, твердіший
Г суворіший, найдужчий, більш сприятливий
Д менш зручний, найтепліший, найбільш хоробрий

3 Помилку у творенні ступенів порівняння прикметників допущено в рядку

А Хочу замовити найбільшу піцу з найсмачнішою на́чинкою.
Б Найважливіша справа в житті кожного випускника — вибір майбутньої професії.
В Літо — найпречудовіша пора року.
Г Моя бабуся добріша від усіх.
Д Екзамен із хімії виявився найскладнішим.

4 Правильно утворено форми слів у варіанті

А більш холодніший напій
Б сама міцна дружба
В у вузькім провулку
Г працювати каменяром
Д чекати трамваю

5 НЕПРАВИЛЬНО побудовано речення

А Моя сестра старша за мене на п’ять років.
Б Це озеро глибше від нашої сільської річки.
В Читання є кориснішим за перегляд телевізора.
Г Наш клас дружніше паралельного.
Д Цей костюм красивіший за попередній.

6 Правильно побудовано речення

А Сосни вище ялин.
Б Ця книжка цікавіше попередньої.
В Немає нічого смачніше морозива.
Г Планшет зручніше смартфона.
Д Сьогодні погода краща, ніж учора.

7 Присвійні прикметники утворено правильно в усіх рядках, ОКРІМ

А свекрушин, дідів, Валин
Б Маріїв, Олежин, матусин
В Софійчин, Шевченків, Лесин
Г свашин, товаришева, онуччин
Д тітчин, дядьків, Віталієва

8 Закінчення *-ій* має прикметник, утворений від слова

А природа
Б обід
В книга
Г камінь
Д вовк

9 Форми ступенів порівняння НЕ МОЖНА утворити від усіх прикметників рядка

А гарячий, стрункий, ніжний
Б веселий, милий, дорогий
В ясний, чорний, солоний
Г ласкавий, мудрий, новий
Д кривий, дерев'яний, материнський

10 Правильно утворено словосполучення в рядку

А у бабусіному пальто
Б немає Ігорового велосипеду
В льодяники зі смаком лимону й імбиря
Г у Миколинім плащі
Д Мелашкина родина

11 З'ясуйте, яким членом речення є виділене слово

1 Мамині страви ***найсмачніші***.
2 На фестивалі вуличної їжі спекли ***найбільшу*** піцу.
3 У мандрівку слід узяти ***найнеобхідніше***.
4 Хлопець ***найпершим*** стрибнув у басейн.

А додаток
Б підмет
В присудок
Г означення
Д обставина

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Південний полюс трохи ..., тому що лід там набагато ..., а замість замерзлого ... там є гігантський заморожений континент, що має назву Антарктида.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А безпечніший, товстіший, океана
Б безпечніше, товстіший, океану
В безпечніший, товстіший, океану
Г безпечніший, товстіше, океану
Д безпечніше, товстіше, океану

Заняття 7

ЧИСЛІВНИК

Тести онлайн

- Числівник. Загальна характеристика
- Розряди числівників за значенням і будовою
- Відмінювання кількісних числівників

Числівник. Загальна характеристика

Числівник — це самостійна частина мови, що означає кількість предметів або їх порядок під час лічби й відповідає на питання ***скільки? котрий? котра? котре? котрі?***

Морфологічні ознаки

Числівники змінюються за відмінками, а деякі — за родами й числами, наприклад: *шість — шести*, *обидва — обидві*, *перший — перша — перші*.

Синтаксична роль

Числівники можуть бути як головними, так і другорядними членами речення, зокрема підметом, присудком, означенням, додатком, обставиною: *Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва високі, рівні станом, обидва довгообразі й русяві, з довгими, тонкими, трошки горбатими носами, з рум'яними губами* (*І. Нечуй-Левицький*). *Мій телефон — дев'ять один один!* (*С. Вакарчук*). *Лексикон дитини двох із половиною років має для нас купу таємниць, які не кожному спеціалісту з мертвих мов під силу будуть* (*І. Карпа*). *Хто мовчить, той двох навчить* (*Нар. тв.*). *О дев'ятій у нас заплановано зустріч.*

Зверніть увагу! Не варто плутати числівники з іншими частинами мови, а саме: з іменниками (*п'ятірка*, *сотня*, *третина*), прикметниками (*восьмигодинний*, *п'ятиповерховий*), дієсловами (*потроїти*, *роздвоїтися*), прислівниками (*учетверо*, *натроє*). Щоб уникнути помилок, завжди ставте питання до частини мови.

Розряди числівників за значенням і будовою

Розряди числівників за значенням

Кількісні	Порядко́ві
скільки?	***котри́й? котра́? котре́? котрі́?***
означають кількість предметів, поділяються на такі розряди: • власне кількісні: *три*, *двадцять* • дробові: *дві п'ятих*, *одна ціла дві десятих* • збірні: *троє*, *двадцятеро* • неозначено-кількісні: *кілька*, *кільканадцять*, *багато*, *мало*, *чимало*	означають порядок предметів при лічбі або місце предмета в ряду інших подібних: *перший*, *другий*, *третій* ... *тридцять п'ятий*

Зверніть увагу! *Збірні числівники* позначають кількість істот або предметів як сукупність, єдине ціле, порівняйте: *п'ять студентів* і *п'ятеро студентів*. Збірні числівники утворюються за допомогою суфіксів ***-ой-*** (*двоє*, *троє*) та ***-ер(о)*** (*шестеро*, *десятеро*) і становлять невелику групу — від *двоє*, *обоє* до *двадцятеро + тридцятеро*. Фактично особливу форму (на ***-оє*** та ***-еро***) збірні числівники мають лише в називному відмінку, а форми непрямих відмінків збігаються з формами відповідних власне кількісних, порівняйте: *двоє хлопців — двом хлопцям* і *два хлопці — двом хлопцям*.

МОВОХАКЕР Неозначено-кількісні числівники *багато*, *мало* необхідно відрізняти від прислівників. У цьому допоможе контекст, адже числівник завжди сполучається з іменною частиною мови, а прислівник не має залежної іменної частини мови, порівняйте: *Я зібрала* (***кого? що?***) *мало ягід* і *Я* (***скільки?***) *мало гуляю*.

Розряди числівників за будовою

Прості	Складні	Складені
одне слово з одним коренем	одне слово, у якому поєднуються два корені	кілька слів-числівників
чотири, *дев'ять*, *сто*	*шість + сто = шістсот*, *вісім + десять = вісімдесят*, *півтора + сто = півтораста (150)*	*двадцять п'ять*, *сто шістдесят вісім*, *мільйон двісті тисяч*

Завдання 31 Знайдіть числівники, підкресліть їх відповідно до їхньої синтаксичної функції, надпишіть, до якого розряду за значенням і будовою вони належать.

1) Три роки він працював для інституту, три працюватиме в інституті (*В. Підмогильний*).
2) Було як вилізуть всі четверо на тин, сядуть рядочком, як горобці, та як почнуть співать (*О. Довженко*).
3) У скрині в Кайдашихи лежало полотно, в котрому, може, третя нитка була напрядена Кайдашихою (*І. Нечуй-Левицький*).
4) Що з Павлюка, живого, шкіру здерли. Що з ним взяли ще четверо старшин (*Л. Костенко*).
5) На розметанім снігу лежала здоровенна, смугаста кішка, зв'язана по ногах, а тоді ще обидві пари ніг докупи, шия затягнута петлею, на морді дідова шапка... (*Іван Багряний*).
6) Немає день, немає два, іноді й на третій не видно. А там — глянь! І несе шкур п'ять або шість вовчих (*Панас Мирний*).
7) Улітку 1658 року Полтава згоріла дощенту (*Л. Костенко*).

Відмінювання кількісних числівників

Для легшого запам'ятовування **відмінкових форм** числівники групують за типами відмінювання.

Тип 1. Числівники ***один***, ***одна***, ***одне***, ***одні*** відмінюються, як прикметники *добрий*, *добра*, *добре*, *добрі*.

Зверніть увагу! Числівник ***одна*** в родовому й орудному відмінках має паралельні форми: *однієї* і *одної*, *однією* і *одною*.

Тип 2. Числівники ***два***, ***три***, ***чотири***, ***кілька***, ***обидва***, ***обидві*** відмінюються за таким зразком:

Н.	*два, дві*	*чотири*
Р.	*двох*	*чотирьох*
Д.	*двом*	*чотирьом*
Зн.	= Н. в. або Р. в.	= Н. в. або Р. в.
Ор.	*двома*	*чотирма*
М.	*(на) двох*	*чотирьох*

Тип 3. Числівники від ***п'яти*** до ***двадцяти*** і ***тридцять*** відмінюються за одним зразком:

Н.	*п'ять*	*шість*	*сім*	*вісім*
Р.	*п'яти, п'ятьох*	*шести, шістьох*	*семи, сімох*	*восьми, вісьмох*
Д.	*п'яти, п'ятьом*	*шести, шістьом*	*семи, сімом*	*восьми, вісьмом*
Зн.	= Н. в. або Р. в.	= Н. в. або Р. в.	= Н. в. або Р. в.	= Н. в. або Р. в.
Ор.	*п'ятьма, п'ятьома*	*шістьма, шістьома*	*сьома, сімома*	*вісьма, вісьмома*
М.	*(на) п'яти, п'ятьох*	*(на) шести, шістьох*	*(на) семи, сімох*	*(на) восьми, вісьмох*

Зверніть увагу! У числівниках ***шість***, ***сім***, ***вісім*** у деяких формах відбувається чергування голосних звуків.

У родовому, давальному, місцевому відмінках форми *п'ятьох*, *п'ятьом*, (*на*) *п'ятьох* уживаються лише з назвами істот, а форми *п'яти* — з назвами як істот, так і неістот, порівняйте: *п'яти* і *п'ятьох студентів*, *на п'яти столах*.

Тип 4. Числівники ***сорок***, ***дев'яносто***, ***сто*** мають лише дві форми:

Н. і Зн.	*сорок, дев'яносто, сто*
Р., Д., Ор., М.	*сорока, дев'яноста, ста*

Тип 5. Назви десятків ***п'ятдесят***, ***шістдесят***, ***сімдесят***, ***вісімдесят*** відмінюються за таким зразком:

Н.	*п'ятдесят*	*сімдесят*
Р.	*п'ятдесяти, п'ятдесятьох*	
Д.	*п'ятдесяти, п'ятдесятьом*	
Зн.	= Н. в. або Р. в.	
Ор.	*п'ятдесятьма, п'ятдесятьома*	
М.	*(на) п'ятдесяти, п'ятдесятьох*	

Зверніть увагу! У назвах десятків при відмінюванні змінюється лише друга частина (***-десят***), яка відмінюється, як числівник ***десять***, тобто за третім типом. Перша частина цих числівників завжди залишається незмінною, такою, як і в початковій формі. Цей принцип працює і при утворенні складних іменників та прикметників, першою частиною яких є числівники від *п'ятдесяти* до *вісімдесяти*, на зразок: *вісімдесятилітній*, *шістдесятиріччя*. Окрім того, перша частина в назвах десятків пишеться без м'якого знака.

Тип 6. Назви сотень від ***двохсот*** до ***дев'ятисот*** мають такі форми:

Н.	*двісті*	*сімсот*	*п'ятсот*
Р.	*двохсот*	*семисот*	
Д.	*двомстам*	*семистам*	
Зн.	= Н. в. або Р. в.	= Н. в. або Р. в.	
Ор.	*двомастами*	*сьомастами, сімомастами*	
М.	*(на) двохстах*	*(на) семистах*	

Зверніть увагу! У назвах сотень, на відміну від десятків, відмінюємо обидві частини. Щоб утворити правильну відмінкову форму назв сотень, необхідно кожен складник-числівник поставити в потрібний відмінок. Хоча тут є певні нюанси.

По-перше, як ви вже знаєте, числівник ***сто*** сам по собі має лише дві форми (*сто і ста*), а от у складі назв сотень у нього більше форм. Вони мають такі самі закінчення, як іменник ***хвости***, порівняйте: *двомстам* і *хвостам*, *двомастами* і *хвостами*, *(на) двохстах* і *хвостах*.

По-друге, числівники від *п'яти* до *дев'яти* у складі назв сотень функціонують лише у формі на ***-и***: *п'ятисот*, *семистам*, а не ~~*п'ятьохсот*~~, ~~*сімомстам*~~. Це зумовлено тенденцією української мови до милозвучності, адже такі форми дають змогу уникнути збігу приголосних на межі частин. Паралельні форми має лише орудний відмінок: *вісьмастами і вісьмомастами*.

Запам'ятайте! У складених числівниках кожне слово відмінюємо за своїм типом, при цьому форми мають бути однотипними: *двадцяти шести*, а не ~~*двадцяти шістьох*~~.

Збірні числівники відмінюємо так, як відповідні власне кількісні, тобто *двоє = два*, *троє = = три*, *четверо = чотири* тощо.

Дробові числівники складаються з власне кількісних і порядко́вих числівників, які відмінюються за своїми типами: *дві п'ятих — двох п'ятих — двом п'ятим — двома п'ятими* тощо.

МОВОХАКЕР Зазвичай ми утворюємо й використовуємо числівникові форми автоматично, навіть не замислюючись про типи відмінювання. Здебільшого знання мови, перебування в україномовному середовищі допомагають нам уживати правильні форми. Але все ж таки на деякі моменти Вам слід звернути особливу увагу, оскільки більшість тестів на ЗНО побудована саме на цих проблемних моментах. Отже, найпоширенішими помилками під час уживання числівників є:

- відмінювання першої частини назв десятків: *п'ятдесятьом*, а не ~~*п'ятидесятьом*~~. Будьте особливо уважними: інколи можна не помітити цієї помилки, а для певності рекомендуємо перевіряти такі форми наголосом: у правильній формі завжди наголошується перший і останній склад, натомість неправильна форма провокує на те, щоб ми акцентували другий і останній склади в назві десятків, порівняйте: *ші́стдесятьо́х* і ~~*шести́десятьо́х*~~, *ві́сімдесятьо́м* і ~~*восьми́десятьо́м*~~;
- неправильна форма орудного відмінка. Рекомендуємо перевіряти себе, ставлячи до числівника питання орудного відмінка — *скількома?* Усі числівники мають закінчуватися, як і питання, на ***-ма***. Особливо уважними будьте з назвами сотень. За аналогією до інших відмінкових форм, у яких перша частина закінчується на *-и*, так само утворюють й орудний відмінок. Отже, правильною є форма *дев'ятьмастами*, а не ~~*дев'ятистами*~~. Також зверніть увагу, що числівник *чотири* утворює орудний відмінок без м'якого знака — *чотирма*;
- неправильна форма родового відмінка в назвах сотень: *двохсот*, а не ~~*двохста*~~;
- неправильна форма місцевого відмінка в назвах сотень: (*на*) *трьохстах* (=*хвостах*), а не ~~*(на) трьохста*~~;
- у формах числівників *двісті*, *триста*, *чотириста* вживання їхніх частин у різних відмінках: *чотирьомстам*, а не ~~*чотирьохстам*~~;
- неправильні форми непрямих відмінків числівників *сорок*, *дев'яносто*, *сто*: *ста сорока дев'ятьма*, а не ~~*сто сорок дев'ятьма*~~, *ста дев'яноста шести*, а не ~~*стам дев'яностам шести*~~.

Завдання 32 1) Провідміняйте подані числівники.

Н.	сорок п'ять	п'ятдесят один	сто тринадцять
Р.			
Д.			
Зн.			
Ор.			
М.			

Н.	двісті сімдесят дев'ять	шістсот тридцять вісім
Р.		
Д.		
Зн.		
Ор.		
М.		

2) Запишіть фрази словами, поставивши числівники в потрібну форму (обчислювати не треба ☺).

1) До 56 додати 17. .....

.....

2) Від 179 відняти 6. .....

.....

3) Скласти 100 з 689. .....

.....

4) Визначити добуток 456 і 793. .....

.....

5) Сума доданків дорівнює 245. .....

.....

6) Добуток 36 і 563 помножити на 7. .....

.....

Завдання 33 Підкресліть правильні відмінкові форми числівників. Виправте неправильні, надписавши зверху скориговані форми.

Сто двадцяти п'ятьох, п'ятнадцятьма, (*на*) трьохстах шістдесяти двох, сороками чотирьома, двохста семидесяти восьми, сімомастами двадцятьма шістьома, чотирьохстам сорока дев'яти, шестидесяти шести, (*на*) семисот дев'ятнадцяти, тридцятьох шістьох, чотиристами одинадцятьма, дев'яносто двом, (*на*) трьохстах вісімдесяти шести.

Як на ЗНО

1 НЕПРАВИЛЬНОЮ є відмінкова форма числівника в рядку

А *Р. в.* двохста сорока дев'яти
Б *Д. в.* двадцяти семи
В *Ор. в.* шістдесятьма вісьма
Г *М. в.* (на) дев'яноста чотирьох
Д *Зн. в.* дев'ятсот сорок три

2 Помилковою є форма числівника в рядку

А дев'яноста п'яти
Б сімомастами сорока вісьмома
В (на) п'ятистах вісімдесяти трьох
Г двомастами тридцятьма чотирьма
Д чотирьомстам сімдесятьом двом

3 Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

А *М. в.* (на) восьмистах дев'яноста
Б *Ор. в.* п'ятистами шістдесятьма трьома
В *Р. в.* семидесятьох шістьох
Г *Зн. в.* трьохста двадцяти двох
Д *Р. в.* сто вісімдесяти восьми

4 Порушено норму відмінювання числівника в рядку

А Найглибша у світі Маріанська западина вимірюється одинадцятьма тисячами двадцятьма двома метрами.
Б Найшвидша тварина суші України — заєць, який розвиває швидкість до семидесяти кілометрів за годину.
В Температура води в гейзерах — від дев'яноста чотирьох до дев'яноста дев'яти градусів.
Г У ста грамах хліба міститься близько одного грама солі.
Д Найглибшою станцією метро у світі є «Арсенальна» в Києві, глибина якої сягає ста п'яти метрів.

5 НЕПРАВИЛЬНО утворено відмінкову форму числівника в реченні

А Як середній клас в Україні можна розглядати власників підприємств із кількістю зайнятих від десяти до двохсот п'ятдесяти осіб.
Б Найдовший тролейбусний маршрут у світі проходить у Криму між Ялтою та Сімферополем і дорівнює вісімдесяти шести кілометрам.
В Пам'ятники Тарасові Шевченку встановлено в одній тисячі двохстах містах по всьому світу.
Г Найдовше коріння виявлено в дикого фікуса з Південної Африки. Воно досягає сто двадцяти метрів.
Д У Бразилії зосереджено близько тридцяти відсотків усіх тропічних лісів, що залишилися на Землі.

6 З'ясуйте, у якому з рядків усі слова є числівниками.

А п'ять, п'ятдесят, п'ятірка, п'ятий
Б вісім, восьмий, вісімдесят, вісімдесятиліття
В три, тридцять, троє, третій
Г чотири, четвірка, четверо, четвертий
Д десять, десяток, десятеро, десятий

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділений числівник.

Тараса Шевченка викуплено з кріпацтва ***тисяча вісімсот тридцять восьмого*** *року.*

А означення
Б іменна частина складеного іменного присудка
В підмет
Г обставина
Д додаток

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділений числівник.

Вокальний виступ нашого класу на концерті до Дня вчителя буде ***першим.***

А означення
Б додаток
В іменна частина складеного іменного присудка
Г обставина
Д підмет

9 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Підприємство ... має контракти з місцевими кіосками щодо поставки близько ... продукції, що є на сьогодні ... за якістю.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А Михайла Іваненко, восьмисот кілограмів, найкращою
Б Михайла Іваненка, вісімсот кілограмів, найкращою
В Михайла Іваненко, восьмисот кілограмів, самою кращою
Г Михайла Іваненка, восьмисот кілограм, найкращою
Д Михайла Іваненка, восьмисот кілограмів, найкращою

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Твоє* завдання — прийти до **(2)*омріяного*** фінішу **(3)*першим*** і отримати **(4)*чемпіонський*** титул.

А прикметник
Б числівник
В займенник
Г дієприслівник (форма дієслова)
Д дієприкметник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Граматичну помилку допущено в рядку

А найнижчий рівень
Б більш екстраординарний виступ
В сьома поверхами нижче
Г смачний сулугуні
Д у темнім лісі

12 Лише кількісні числівники наведено в рядку

А обидва, другий, дві п'ятих
Б п'ятеро, півтора, кільканадцять
В сотий, півтораста, дві десятих
Г десятеро, багато, двадцять другий
Д п'ятсот, тринадцятеро, сьомий

Заняття 8

ЧИСЛІВНИК

Тести онлайн

- **Відмінювання порядкових числівників**
- **Узгодження числівників з іменниками**
- **Уживання числівників для позначення часу**

Відмінювання порядкових числівників

Усі порядкові числівники відмінюємо, як прикметники твердого типу, окрім числівників ***третій***, ***третя***, ***третє***, ***треті***, що мають м'який тип відмінювання. У складених порядкових числівниках змінюємо лише останнє слово, наприклад: *Тарас Шевченко народився тисяча вісімсот чотирнадцятого року.*

Узгодження числівників з іменниками

Іменник узгоджується з тим числівником, який стоїть останнім у числовому позначенні.

Числівники	Приклади	Коментарі
1	*двадцять один олівець, тридцять одна спідниця, п'ятдесят одне відро*	Числівники ***один***, ***одна***, ***одне***, ***одні*** узгоджуються з іменником у в роді, числі й відмінку
2, 3, 4	*два апельсини, три учні, сорок чотири карти, дев'яносто три проценти*	Після числівників ***два***, ***три***, ***чотири*** іменник завжди ставимо у форму називного відмінка множини. **Але:** *два селянина, три громадянина* (Р. в. одн.), оскільки ці іменники мають суфікс ***-ин-***
5—20, 30	*п'ять зошитів, десять тонн, сто двадцять сім кілометрів, півтораста (150) гривень*	Числівники від ***п'яти*** до ***двадцяти*** і ***тридцять*** вимагають форми родового відмінка множини іменника
Дробові́	*одна ціла дві десятих відсотка, три п'ятих кілограма, дві третіх скля́нки*	При дробови́х числівниках іменник завжди стоїть у формі родового відмінка однини. **МОВОХАКЕР** У дробових числівниках іменник фактично узгоджуємо зі словом *частина*, що й пояснює необхідність форми родового відмінка однини, порівняйте: *дві третіх* [частини] *яблука, п'ять восьмих* [частин] *пирога.* **Але:** *три з половиною кілометри, п'ять із чвертю ложок, десять із третиною відер* (числівники зі словами ***з половиною***, ***третиною***, ***чвертю*** не є дробови́ми)
Півтора, півтори, півтораста	*півтора кілограма, півтори доби; півтораста книжок*	Після *півтора*, *півтори* іменник стоїть у формі родового відмінка однини; після *півтораста* — у формі родового відмінка множини
Збірні	*двоє татар, троє дверей*	При збірних числівниках іменник стоїть у родовому відмінку множини

Зверніть увагу!

1) збірні числівники сполучаємо не з усіма іменниками, а лише:
   - **а)** з іменниками чол. роду, що позначають істот: *троє ко́ней, четверо хлопців*;
   - **б)** з іменниками IV відміни: *двоє лошат, п'ятеро хлоп'ят*;
   - **в)** із множинними іменниками: *четверо ножиць, двоє окулярів*;
2) у сполученнях із числівниками ***два***, ***три***, ***чотири*** іменник нерідко дістає такий самий наголос, як у родовому відмінку однини: *се́ла — чотири села́, сторінки́ — три сторі́нки*;
3) числівники ***два***, ***три***, ***чотири*** **не сполучаємо** з іменниками IV відміни. Для позначення їхньої кількості уживають збірні числівники (*троє телят*) або описові конструкції зі словами *голова, душа, штука* (*тридцять дві голови́ ягнят*);
4) у словосполученнях на позначення календарних дат і святкових днів змінюємо лише першу частину, виражену порядковим числівником, а іменник завжди стоїть у родовому відмінку однини: *привітати з Першим вересня, завершити навчання тридцять першого травня*. Запам'ятати це нескладно, якщо знати початковий, неусічений варіант цього словосполучення: *привітати з Першим* [числом] *вересня* тощо.

МОВОХАКЕР Найчастіше трапляються помилки щодо узгодження іменників із числівниками *два, три, чотири*, що, безумовно, враховують укладачі тестів ЗНО. Будьте особливо уважними! Щоб перевірити себе в цьому випадку, спочатку утворіть від іменника форму називного відмінка множини, підставивши займенник *вони*, а потім поєднайте з числівником, останнім компонентом якого є *два, три* або *чотири*, наприклад: *студент*, вони — *студенти*, отже, *двадцять три студенти*.

Завдання 34 Допишіть закінчення, узгодивши числівники з іменниками.

Одна третя сторінк....., чотири з половиною банан....., сто двадцять вісім професор....., півтора дн....., півтораста аркуш....., двоє сан....., два з третиною апельсин....., тисяча триста сорок п'ять гектар....., одна друга торт....., три з чвертю відр....., дві десяті процент....., двісті сорок три телефон.....

Завдання 35 Утворіть словосполучення числівників з іменниками. Запишіть їх, за потреби змінюючи форму числівника.

два (*зошит*) .....
три з половиною (*година*) .....
дві п'ятих (*кілограм*) .....
сто п'ятдесят один (*книга*) .....
двісті сорок три (*жінка*) .....
п'ять із третиною (*літр*) .....
тисяча один (*ніч*) .....
два (*лікар*) .....
дві цілих п'ять десятих (*відсоток*) .....
чотири (*смартфон*) .....
двадцять вісім (*іграшка*) .....
одна третя (*каструля*) .....

Уживання числівників для позначення часу

На питання *«Котра́ година?»* завжди вживаємо для позначення години порядко́вий числівник (*перша, друга, третя година* тощо), а для позначення хвилин — кількісний (*сорок три хвилини, п'ять хвилин* тощо).

Для вказівки на час між годинами використовуємо такі словосполучення:

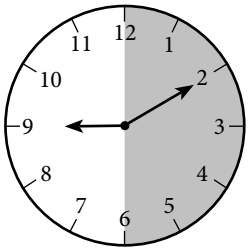		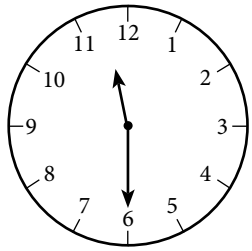		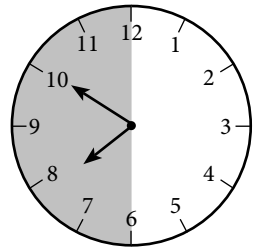	
перша половина години		**рівно половина години**		**друга половина години**	
на, по		*пів на / о пів на*		*за, до*	
9:10	*десять хвилин на десяту* або *десять хвилин по дев'ятій*	*11:30*	*зараз пів на дванадцяту, зустрінемось о пів на дванадцяту*	*7:50*	*за десять восьма* або *десять до восьмої*

Зверніть увагу!

1) Той самий час можна позначити по-різному, наприклад: 18:15 — *вісімнадцята година п'ятнадцять хвилин*, *вісімнадцята п'ятнадцять*, *чверть на сьому*, *п'ятнадцять на сьому*, *чверть по шостій*, *п'ятнадцять по шостій*.
2) Із прийменником *на* вживаємо наступну годину, із прийменником *по* — поточну: 7:05 — *сьома година п'ять хвилин*, *п'ять на восьму* або *п'ять по* (тобто після) *сьомій*.

МОВОХАКЕР Найчастіше на тестуванні трапляється завдання, у якому необхідно визначити правильне позначення часу. Неправильними є варіанти відповідей, у яких:

- час позначено за допомогою кількісних числівників замість порядкових: *дванадцята година*, а не ~~*дванадцять годин*~~. У цьому разі завжди радимо перевіряти себе питанням ***«Котра́ година?»*** (а не ~~*«Скільки годин?»*~~);
- використано неправильні прийменники ***без***, ***біля***: *за двадцять дев'ята*, а не ~~*без двадцяти дев'ята*~~; *близько десятої*, а не ~~*біля десятої*~~. Зауважте, що прийменник *біля* вживається переважно для позначення просторового розміщення: *біля лісу*, *біля мами*.

Завдання 36 Підкресліть правильні словосполучення, що позначають час. Неправильні форми виправте, записавши зверху скориговане позначення.

Двадцята п'ятнадцять, чверть на восьму, без шести вісім, три години сім хвилин, половина одинадцяти, десять до сьомої, сімнадцять по п'ятій, сорок три хвилини на восьму, за тридцять вісім хвилин шоста, біля сьомої, о пів на першу.

Завдання 37 Дайте всі можливі варіанти відповіді на питання «Котра година?» щодо позначеного часу.

9:10 .....
13:36 .....
10:00 .....
15:15 .....
14:30 .....
22:47 .....

Як на ЗНО

1 НЕПРАВИЛЬНО побудовано словосполучення на позначення часу в рядку

А за чверть дев'ята
Б дванадцята тридцять
В три години п'ять хвилин
Г десять до п'ятої
Д двадцять по восьмій

2 Граматично правильна відповідь на питання ***«Котра година?»*** в рядку

А без п'ятнадцяти десята
Б дев'ять годин вечора
В сорок п'ять по сьомій
Г половина шостої
Д дванадцять хвилин на першу годину

3 Правильно поєднано іменник із числівником у рядку

А чотири апельсини
Б двадцять два комп'ютера
В три з половиною літра
Г десять цілих п'ять десятих відсотків
Д два селяни

4 Закінчення ***-а*** має іменник у рядку

А чотири зошит..
Б одна третя лимон..
В два наплічник..
Г тридцять два з половиною метр..
Д три з чвертю кілограм..

5 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму слова у варіанті

А третя п'ятнадцять
Б на свіжім повітрі
В якнайкоротший
Г п'ятидесятьма шістьма
Д випити грушевого ситра

6 Правильно поєднано іменник із числівником у всіх рядках, ОКРІМ

А двадцять три кілометри
Б дві цілих п'ять десятих літра
В двоє комп'ютерів
Г тридцять один студент
Д сто два кілометри

7 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Хрещатик є ... головною вулицею серед ... столиць світу. Його довжина вимірюється ...

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А найкоротшою, усих, тисячею двомастами двадцяти п'яти метрами
Б самою короткою, усіх, тисячею двостами двадцятьма п'ятьма метрами
В найкоротшою, усіх, тисячею двомастами двадцятьма п'ятьома метрами

Г найкоротшою, усіх, тисячою двомастами двадцятьма п'ятьома метрами
Д найкоротшою, усіх, тисячою двомастами двадцятьма п'ятьома метрів

8 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Потяг, що їде ... в Україні маршрутом, прибуває на платформу для посадки ..., а рушає в ... путь ...

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А самим довгим, о десятій тридцять, далекий, об одинадцятій десять
Б найдовшим, у десять тридцять, далеку, об одинадцятій десять
В найдовшим, о десятій тридцять, далеку, в одинадцять десять
Г найдовшим, о пів на одинадцяту, далеку, десять по одинадцятій
Д довшим, о пів на одинадцяту, далекий, десять на дванадцяту

9 НЕМАЄ граматичної помилки в рядку

А скарги від ста двадцяти п'яти громадян
Б розрізати п'ять помідор
В не запланувати сьоми зустрічів
Г користуватися десяти дистриб'юторськими мережами
Д виступати з лекціями по шестидесяти містам

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Для **(1)*шляхетної*** людини **(2)*ніщо*** не є таке важке, як пишний бенкет, особливо коли **(3)*перші*** місця на ньому займають **(4)*пустомудрі*.**

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

А займенник
Б іменник
В прикметник
Г дієприкметник (форма дієслова)
Д числівник

11 Розгляньте рисунок. Правильними відповідями на запитання «Котра година?» будуть усі, ОКРІМ

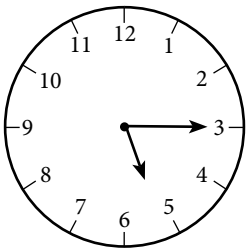

А чверть на шосту
Б п'ятнадцять по п'ятій
В п'ятнадцять на шосту
Г п'ять годин п'ятнадцять хвилин
Д чверть по п'ятій

12 Закінчення *-а* має іменник у рядку

А два з половиною кілограм..
Б три киянин..
В півтора рок..
Г дві третіх піск..
Д півтораста кілометр..

Заняття 9

ЗАЙМЕННИК

Тести онлайн

- Займенник. Загальна характеристика
- Розряди займенників за значенням

Займенник. Загальна характеристика

Займенник — це самостійна частина мови, що вказує на предмет, ознаку або кількість, але не називає їх. Займенник співвідноситься з іменником, прикметником, числівником і тому відповідає на ті самі питання: ***хто? що? який? чий? скільки? котрий?***

Морфологічні ознаки

Усі займенники змінюємо за відмінками (*я — мене — мені — мною, скільки — скількох — скільком — скількома*), а деякі — за родами й числами (*він — вона — воно, мій — моя — моє — мої*).

Синтаксична роль

Займенники можуть виконувати функцію всіх членів речення: підмета, присудка, означення, додатка, обставини, наприклад: *Вона чекала тільки на тебе, чуєш? А ти і в вус не дуєш, ти побут свій лаштуєш* (*А. Хливнюк*). *І нелегко нести, не згубити — нести, бо життя моє, люба,— це ти* (*О. Пономарьов*). *На твоїх джинсах американський прапор, на твоїй майці — канадське кленове листя* (*А. Кузьменко*). *Скільки годин ми ще чекатимемо потяга?*

Розряди займенників за значенням

За значенням і морфологічними особливостями виділяють ***дев'ять розрядів*** *займенників*. Найлегше їх запам'ятати, згрупувавши за певною подібністю щодо творення і значення.

1. Особові та присвійні займенники

а) ***особові*** займенники вказують на особу:

Особа	Однина	Множина
1-ша	*я*	*ми*
2-га	*ти*	*ви*
3-тя	*він, вона, воно*	*вони*

б) ***присвійні*** займенники вказують на належність когось або чогось певній особі, відповідно вони співвідносяться з особовими займенниками:

мій, моя, моє, мої (я)	*наш, наша, наше, наші* (ми)
твій, твоя, твоє, твої (ти)	*ваш, ваша, ваше, ваші* (ви)
його (він, воно), *її* (вона)	*їхній, їхня, їхнє, їхні* (вони)
свій, своя, своє, свої (до будь-якої особи)	

2. Зворотний займенник

У цю групу входить один займенник — ***себе***. Він не має форми називного відмінка й уживається лише в непрямих відмінках.

3. Питальні й відносні займенники

Деякі мовознавці об'єднують ці займенники в один розряд — ***питально-відносні***. Фактично це ті самі займенники, але відрізняються функцією: ***питальні*** вживаються в питальних реченнях, а ***відносні*** слугують засобом зв'язку в складнопідрядних реченнях (виконують функцію сполучних слів).

До цих розрядів належать відомі Вам займенники, адже вони є питаннями до всіх іменних частин мови:

питальні	***хто?***	***що?***	***який?***	***чий?***	***котрий?***	***скільки?***
відносні	***хто***	***що***	***який***	***чий***	***котрий***	***скільки***

Зверніть увагу! Необхідно відрізняти займенник *що* від співзвучного сполучника у складнопідрядному реченні. Розрізняти їх можна в такий спосіб: якщо це слово можна замінити займенником ***який*** (у потрібній відмінковій формі) або іншим повнозначним словом, значить ***що*** — це займенник, який виконує функцію сполучного слова, котре поєднує частини складнопідрядного речення. При цьому займенник *що* відповідає на питання і є членом речення. Порівняйте: *На щасливому материному лиці,* ***що*** (яке) *сяяло і мовби світилося від радості, я побачив сльози* (*О. Довженко*) і *Перед святками Мотря ждала,* ***що*** *Кайдашиха справить для неї будь-яку нову одежину* (*І. Нечуй-Левицький*).

МОВОХАКЕР Якщо перед Вами складнопідрядне речення з підрядною означальною частиною або з підрядною з'ясувальною питального типу, то слово *що* в такій конструкції завжди є займенником: *Ти залітаєш в вікно по обіді із вітром, що кличе весну нову знову...* (*С. Вакарчук*). *Я вже знаю, що ти мені будеш говорити.*

4. Заперечні й неозначені займенники

Назви розрядів розкривають специфіку цих займенників.

Неозначені вказують на невизначений предмет, ознаку, кількість *(аби́хто, деякий, скільки-небудь)*, а ***заперечні*** — заперечують предмет, ознаку, кількість *(ніщо, нічий, ніскільки)*.

Творення і правопис заперечних і неозначених займенників

	Заперечні		Неозначені		
Творення	частка ***ні*** (рідше ***ані***) + відносний займенник		частки ***аби-, де-, казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь, -сь*** + відносний займенник		
Правопис	**Разом**	**Окремо**	**Разом**	**З дефісом**	**Окремо**
	майже завжди	якщо між часткою ***ні*** та займенником стоїть прийменник	із частками ***аби-, де-, -сь***	із частками ***казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь***	якщо між частками і займенником стоїть прийменник
	ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотри́й, ніскільки, аніхто	*ні в кого, ні в чиєму, ні з ким*	*аби́який, дехто, котрийсь*	*казна-чий, хтозна-скільки, будь-що, хто-небудь*	*казна в кого, аби до чого, будь для чого*

Зверніть увагу! Інколи школярі, побачивши в реченні слово з однією з наведених часток (особливо з частками *аби-*, *де-*, *казна-*, *-будь*, *-небудь*), автоматично визначають його як займенник. Будьте уважними, адже наведені частки можуть приєднуватися і до прислівників, наприклад: *будь-де*, *хтозна-коли*, *аби́як*, тому під час визначення частиномовної належності слова обов'язково ставте до нього питання.

МОВОХАКЕР Найлегше запам'ятати ті частки, з якими займенники пишуться разом. Для цього можна вивчити таку фразу: «*Аби десь, але разом*» (*аби-*, *де-*, *-сь* — разом). Відповідно з усіма іншими частками пишемо займенники з дефісом.

Зверніть увагу! Ті самі займенники можуть писатися по-різному, порівняйте: *ніщо*, *нічого*, *ні до чого*; *будь-хто*, *будь-кого*, *будь у кого*. Якщо між частинами неозначених і заперечних займенників стоїть прийменник, то всі компоненти пишемо окремо. Але якщо прийменник стоїть перед займенником, то правопис визначаємо за загальним правилом, тобто залежно від розряду займенника й частки, за допомогою якої його утворено, порівняйте: *будь у кого* і *у будь-кого*.

5. Вказівні та означальні займенники

Вказівні	Означальні
цей, *той*, *такий*, *стільки*	*кожний (кожен)*, *жодний (жоден)*, *весь (увесь)*, *всякий (всяк)*, *інший*, *сам*, *самий*

МОВОХАКЕР Для полегшення запам'ятовування цих двох розрядів можна міркувати так: вказівні займенники ніби конкретизують значення, виділяючи, указуючи на якийсь один предмет, ознаку, кількість з-поміж інших. Означальні ж здебільшого, навпаки, узагальнюють, об'єднують предмети, ознаки, кількість. Порівняйте: *цей* і *кожен*, *той* і *всякий*, *стільки* і *всі*, *такий* і *інший*.

Завдання 38 У поданих реченнях знайдіть займенники, надпишіть, до якого розряду вони належать, підкресліть їх відповідно до їхньої синтаксичної ролі в реченнях. Де можете, пригадайте й запишіть, з яких творів узято цитати.

1) До кого я пригорнуся і хто приголубить, коли тепер того нема, який мене любить?

.....

2) Той зводить дім свій на модний манір, інший гендлює, візьми перевір! .....

.....

3) В житті ти мною згордувала, моє ти серце надірвала, із нього визвала одні оті ридання голосні — пісні. .....

.....

4) Го́ри, гай, луги, поля — вся земля їй виспівує: «Осанна!» .....

.....

5) На кого завзявся Каїн? Боже, покарай! — Понад все вони любили свій коханий край. .....

6) Яку б найти принаду, щоб привернуть тебе до рук моїх? .....

.....

7) Чи не той то хміль, що у пиві кисне? Ой, той то Хмельницький, що ляшеньків тисне. .....

8) Кого ж вона вбила? — Вдовиного сина. Немає нікого плакати по ньому. .....

.....

Завдання 39 Де потрібно, з'єднайте слова або напишіть з дефісом відповідно до правил правопису займенників.

Аби хто, казна який, чий небудь, чий сь, де котрий, бозна до кого, ні скільки, з де ким, де з ким, будь на що, ні на що, ні ким, де хто, аби до кого, із хтозна ким, ні в кого, будь чого, ні котрий, скільки небудь, де чого, ані чий, хтозна із чим.

Як на ЗНО

1 Правильно написано всі займенники в рядку

А будь-хто, абиякий, казнащо
Б дечий, ні в кого, нікотрий
В скільки-небудь, бо-знащо, де-з-ким
Г ні чий, ні в якому, якийсь
Д будь до якого, до будь якого, хтозна-в-чому

2 НЕПРАВИЛЬНО написано всі займенники в рядку

А абищо, дехто, який-небудь
Б ні за скільки, будь-що, чиясь
В ні до котрого, із ким-небудь, будь за кого
Г де в кого, ні до чого, за абикого
Д казна-в-кого, аби-який, ні чого

3 Займенник є засобом зв'язку між частинами складнопідрядного речення в рядку

А Як добре те, що смерті не боюсь я.
Б Я не можу пригадати, аби мріяла в дитинстві стати нареченою, що буде в церкві відкидати фату і казати схвильоване «так».
В Побачивши, що дорослі вже не женуться за ними, хлопчаки й собі зупинились.
Г Експеримент Міллера-Юрі створив амінокислоти й подарував науковій спільноті сподівання на те, що вдасться створити життя в лабораторних умовах.
Д Я знаю, що любов не тільки довго терпить, вона — перемагає.

4 Замінити прикметник ***цілий*** займенником ***увесь*** (у потрібній формі) НЕ МОЖНА в реченні

А Це була ціла трагедія для Грицька — спостерігати і не мати сили якось допомогти.
Б А малини — красної, білої! А вишень, а груш солодких, було, як наїсися, — цілий день живіт як бубон.
В Цілу дорогу то сопілка його грала, то пісня ніби сама співалась.
Г Незабаром цілий стіл був заставлений усякою стравою: борщем, кашею, печеним поросям.
Д Здавалось, захитався цілий світ.

5 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму слова у варіанті

А чотири стола
Б найбільш старий дуб
В інша авеню
Г без трьохсот двадцяти гривень
Д за двадцять хвилин дванадцята

6 З'ясуйте, у якому з рядків усі слова є займенниками.

А абихто, ніде, казна до кого
Б нічия, скільки-небудь, будь-що
В будь-де, деякий, бозна-коли
Г аніхто, хтозна-навіщо, ніскільки
Д щодалі, ніщо, чий-небудь

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділений займенник.

Скажи ***що-небудь****, щоб я тебе побачив.*

А підмет
Б іменна частина складеного іменного присудка
В додаток
Г означення
Д обставина

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділений займенник.

Ти збережи своє життя, бо Україна — це ***ти!***

А підмет
Б іменна частина складеного іменного присудка
В додаток
Г означення
Д обставина

9 Прочитайте фрагмент статті, у якому пропущено окремі слова.

Температура Сонця становить близько ... ... градусів за Цельсієм, але температура на поверхні значно ... — п'ять тисяч сімсот градусів за Цельсієм.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А п'ятнадцять, мільйонів, нижча
Б п'ятнадцяти, мільйон, нижча
В п'ятнадцятьох, мільйонів, нижче
Г п'ятнадцяти, мільйонів, нижча
Д п'ятнадцять, міліонів, нижча

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Посеред **(1)*стихлої*** ночі транслюють **(2)*солодкі*** сни **(3)*нам***, а ми дивитись не хтіли, як квіти сталеві ростуть із **(4)*глини*.**

А прикметник
Б займенник
В частка
Г іменник
Д дієприкметник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 З'ясуйте, до якого розряду належать займенники.

1 означальні
2 відносні
3 особові
4 присвійні

А я, ми, вони, він
Б абиякий, дехто, ніщо, якийсь
В усякий, кожний, інший, самий
Г який, хто, скільки, котрий
Д мій, ваш, їхній, свій

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12 Граматичну помилку допущено в рядку

А три громадянина
Б самий дорогий пристрій
В великий собака
Г у теплому пальті
Д п'ять хвилин по восьмій

Заняття 10

ЗАЙМЕННИК

Тести онлайн

Особливості відмінювання займенників

Відмінювання займенників залежить від того, до якого розряду за значенням вони належать і з якою частиною мови співвідносні:

1) особові займенники змінюємо за числами (***я***, ***ми***) і відмінками (***тебе***, ***тобі***), а займенники ***він***, ***вона***, ***воно*** — ще й за родами;
2) питально-відносні займенники ***хто***, ***що***, ***скільки*** змінюємо лише за відмінками (***хто***, ***кого***, ***кому***), а займенники ***який***, ***чий***, ***котрий*** — за відмінками, числами й родами (***який***, ***яка***, ***які***, ***якому***, ***яких***);
3) неозначені й заперечні займенники змінюємо так само, як і питально-відносні, від яких вони утворені, незмінними залишаються лише їхні частини ***ні-***, ***аби-***, ***де-***, ***-сь***, ***казна-***, ***хтозна-***, ***бозна-***, ***будь-***, ***-небудь***: ***казна-кого***, ***абиякого***, ***нічого***;
4) присвійні займенники змінюємо за родами, числами й відмінками: ***мій***, ***мого***, ***моєї***, ***моїх*** (окрім ***його***, ***її***, ***їх***);
5) вказівні займенники ***той***, ***цей***, ***такий*** змінюємо за родами, числами й відмінками, а займенник ***стільки*** — лише за відмінками: ***той***, ***того***, ***тієї***, ***тими***, ***стількох***, ***стільком***;
6) означальні займенники змінюємо за родами, числами й відмінками: ***інший***, ***інша***, ***інші***, ***інших***.

Повні зразки відмінювання всіх розрядів займенників подаємо в додатку 3 (*див. с. 353—354*). У занятті акцентуємо увагу на найголовніших моментах, на які слід звернути увагу і для складання тесту, і для грамотного мовлення.

Розряд	Особливості відмінювання	Приклади
Особові	Займенники третьої особи ***він***, ***вона***, ***воно***, ***вони***:	
	• у непрямих відмінках мають іншу основу	*його, її, їх*
	• у непрямих відмінках, окрім давального, після прийменників мають початковий звук *н*, в орудному відмінку він з'являється і без прийменника	*ним, за нього, нею, до неї, ними, навпроти них, завдяки їй*
	• займенники ***він***, ***воно*** в місцевому відмінку мають паралельні форми	*(на) ньому* і *(на) нім*
Питальні, відносні, заперечні, неозначені, вказівні, означальні	• займенники, співвідносні з іменниками, а також форми чоловічого й середнього родів займенників, співвідносних із прикметниками (***мій***, ***котрий***, ***той***, ***такий***, ***інший***, ***усякий***, ***кожний***, ***жодний*** тощо), у місцевому відмінку мають паралельні форми — на ***-ому***, ***-ему*** і на ***-ім***	*(на) моєму* і *(на) моїм, (на) чому* і *(на) чім, (на) котрому* і *(на) котрім, (на) будь-чийому, (на) будь-чиєму* і *(на) будь-чиїм, (на) дечому* і *(на) дечім, (на) тому* і *(на) тім*
	• займенники ***чий***, ***чиє*** і їхні похідні в давальному й місцевому відмінках мають паралельні форми	*чийому* і *чиєму, (на) чийомусь, (на) чиємусь* і *(на) чиїмсь*
	• займенник ***та*** в родовому й орудному відмінках має паралельні форми	*тієї* і *тої, тією* і *тою*
	• займенник ***весь (увесь, ввесь)*** відмінюється за м'яким типом	*усього, усіх, усім, усіма*
Зворотний	не має форми називного відмінка	*себе, собі, собою, (на) собі*

Зверніть увагу! Не варто плутати деякі прикметники й числівники із займенниками. Так, в українській мові є прикметник ***лю́бий*** і числівник ***дру́гий***. Співзвучні їм російські слова в українській мові мають такі відповідники: *будь-який*, *інший*.

МОВОХАКЕР Подаємо перелік сталих виразів із займенниками, які варто запам'ятати, адже на тестуванні може бути завдання на знання правильних словосполучень:
таким чином, а не ~~*наступним чином*~~, наприклад: *Це необхідно зробити* ***таким чином***;
у такому разі, а не ~~*в подібному разі*~~, наприклад: ***У такому разі*** *здай квитки й купи нові*;
такі питання, а не ~~*наступні питання*~~, наприклад: *На порядку денному засідання* ***такі питання***;
такий самий, а не ~~*один і той же*~~, наприклад: *Я купила* ***таку саму*** *сукню, що й Марина*;
іншим разом, а не ~~*в другий раз*~~, наприклад: *Я обов'язково приїду до тебе в гості, але* ***іншим разом***;
у цьому випадку, а не ~~*в даному випадку*~~, наприклад: ***У цьому випадку*** *ми діяли правильно*.

Завдання 40 Провідміняйте подані займенники.

Н.	я	вона	абихто	скільки
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				

Н.	твій	чия	цей	всі
Р.				
Д.				
Зн.				
Ор.				
М.				

Завдання 41 Розкрийте дужки, поставивши займенники в необхідну відмінкову форму й записавши їх.

Прийти до ..... (*вона*), виконати завдяки ..... (*він*), попросити в ..... (*вона*), пишатися ..... (*вони*), пробачити ..... (*вона*), наслідувати ..... (*вони*), прочитати про ..... (*він*), любити ..... (*вони*), сміятися з ..... (*він*), спитати в ..... (*вона*), шукати ..... (*вони*).

Завдання 42 Підкресліть правильні відмінкові форми займенників. Виправте неправильні, надписавши зверху скориговані форми.

На будь-чиєму автомобілі, свойого батька, властивий йому, характерний для його, потребувати їхньої допомоги, ціми питаннями, ніщо не турбує, на кожнім святі, дякувати всим, у жодному разі, прийти з їми, знати стількох математиків.

Як на ЗНО

1 Правильною є форма займенника в словосполученні

А всим глядачам
Б будь-чиєго виступу
В у тім будинку
Г без цьої розмови
Д піклуватися про його

2 Помилково вжито виділене слово в рядку

А ***Любий*** тату, сердечно вітаю Вас із ювілеєм!
Б Мамо, візьми смаколиків та ходімо провідаємо мою ***любу*** сестричку.
В До ***любої*** небоги нема далекої дороги.
Г Магазин представляє широкий асортимент товару — на ***любий*** смак.
Д Ледачому ***любі*** мед та пряник, а розумному — книги.

3 Замінити числівник ***другий*** займенником ***інший*** (у потрібній формі) МОЖНА в реченні

А Ірино, вдягни не цю спідницю, а другу.
Б Із наближенням іспитів мої вечірні прогулянки відійшли на другий план.
В У дідуся настала друга молодість після того, як він розпочав ранкові пробіжки.
Г Твоя пропозиція тут доречна, як собаці другий хвіст.
Д Репетиція розпочнеться о другій годині.

4 Правильно написано всі займенники в рядку

А дехто, аби-чий, казна в кого
Б ні до кого, чийсь, ніскільки
В бо-зна-хто, ніякий, ні до чого
Г до кого-небудь, будь-у-що, когось
Д на будь що, ким-небудь, де в чому

5 Прочитайте фрагмент кіноанонсу, у якому пропущено окремі слова.

Творці «Посіпак» оголошують старт небаченої досі пісенної битви талантів! Директор колись успішного ... коала Бастер хоче повернути ... закладові славу й визнання. Він твердо налаштований організувати ... у світі шоу. На прослуховування запрошено ... !

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А театру, свойому, найбільш грандіозніше, всіх
Б театра, своєму, найграндіозніше, всіх
В театру, своєму, найграндіозніше, всих
Г театру, своєму, найграндіозніше, всіх
Д театра, своєму, найграндіозне, всіх

6 Помилковою є форма займенника в рядку

А пробачити їй
Б поїхати без їх
В пишатися ними
Г спитати в нього
Д слухати їх

7 Лексичної помилки НЕМАЄ в рядку

А На зборах порушили наступні питання.
Б Зроби це наступним чином.
В Сьогодні вранці трапилося наступне.
Г Мені впали в очі наступні факти.
Д Наступного року ми поїдемо відпочивати до моря в серпні.

8 Правильно написано всі займенники в рядку

А анічий, хто-сь, казнаскільки
Б хтозна-з-кого, абищо, до якого-небудь
В будь з ким, ані на кому, до скількох-небудь
Г нідокотрого, хтозна-що, на деякім
Д де-що, аніскільки, ні-який

9 Граматичних помилок НЕМАЄ в рядку

А не відчувати їхньої болі
Б опікуватися усима телями
В не перейматися тою межою
Г дякувати чиємусь другові
Д сперечатися з цім господаром

10 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Учора біля ... я зустріла ... однокласника Сашка ..., з яким не бачилася близько ... років.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А ринку, свого, Бойка, восьми
Б ринка, свого, Бойка, восьми
В ринка, свого, Бойко, восьми
Г ринка, своєго, Бойка, восьми
Д ринку, свого, Бойка, вісьми

11 Помилку у відмінюванні займенника допущено в рядку

А у моєму будинку
Б тою зимою
В чиєгось годинника
Г усіх цукерок
Д їхнього собаки

12 Лексичну помилку допущено в рядку

А уживати заходів
Б брати зобов'язання
В ухвалювати резолюцію
Г приймати форму
Д брати участь

Заняття 11

ДІЄСЛОВО

Тести онлайн

- Дієслово. Загальна характеристика
- Форми дієслова
- Вид дієслова
- Безособові дієслова
- Складні випадки керування дієслів

Дієслово. Загальна характеристика

Дієслово — це самостійна частина мови, що виражає процесуальність, тобто позначає процеси, дії, стани. Дієслово відповідає на питання ***що робити? що зробити?***

Морфологічні ознаки дієслова:

- ***вид*** — доконаний і недоконаний (*зробити* і *робити*);
- ***спосіб*** — дійсний, умовний, наказовий *(ходить, ходив би, ходи)*;
- ***час*** (у дієсловах дійсного способу) — минулий, теперішній, майбутній (*грав, граю, гратиму*);
- ***число*** — однина, множина (*писав і писали)*;
- ***особа*** — для форм теперішнього та майбутнього часів дійсного, а також для наказового способу (***я*** *малюю*, ***я*** *малюватиму*; ***ми*** *малюймо*) або ***рід*** — для форм минулого часу дійсного способу й умовного способу (***він*** *бігав*, ***вона*** *бігала б*).

Початковою формою дієслова є ***інфінітив***, тобто форма, що закінчується на ***-ти*** (*ходити, бігати, малювати*).

Зверніть увагу! Інфінітивні форми на *-ть* у літературній мові не відповідають нормі, є стилістично обмеженими й можуть уживатися в усному мовленні, фольклорі, художній літературі, наприклад: *Я на вбогім сумнім перелозі буду* ***сіять*** *барвисті квітки* (*Леся Українка*).

Синтаксична роль

Дієслово найчастіше виконує функцію простого або складеного дієслівного присудка: *Ніченькою темною прийду до тебе, милая, і ніченькою темною до тебе повернусь* (*О. Пономарьов*). Інфінітив може виступати іншими членами речення, зокрема підметом, додатком, означенням, обставиною: *На чужу роботу дивитися — ситому не бути* (*Нар. тв.*). *Радість бачити й розуміти — найкращий дар природи* (*А. Ейнштейн*). *Стріляй! Ти навчила мене відрізняти чесне слово від злої неправди* (*К. Бойко*). *Колись давно пішов я шукати дім* (*А. Кузьменко*).

Завдання 43 У поданих реченнях знайдіть дієслова, підкресліть їх відповідно до їхньої синтаксичної ролі, надпишіть над ними їхній вид.

1) Знаю, що смерть — як коса замашна, навіть царя не обійде вона (*Г. Сковорода*).

2) Отоді я і лани, і гори — все покину і полину до самого Бога молитися… (*Т. Шевченко*).

3) Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерном в рідній стороні (*В. Стус*).

4) Треба просто навчитися радіти й бути вдячним за абсолютно звичні речі: людей, які довкола тебе, місце, де ти народився, де ти живеш, рід, який дав тобі традиції та віру (*Н. Нікалео*).

5) Одні тільки бажання творити добрі діла й зостались при мені на все життя (*О. Довженко*).

6) Я піду до річеньки стрічати зірочки, зазирать, як падають, ловити їх жменями (*О. Скрипка*).

Форми дієслова

	Змінювані		Незмінювані		
	дієвідмінювані	відмінювані			
Форми	особові форми, зокрема форми дійсного, умовного й наказового способів	дієприкметник	інфінітив	дієприслівник	безособові форми на *-но*, *-то*
Питання	***що ро́бить? що зробив? що робив би? що зро́бить?***	***який? яка? яке? які?***	***що робити? що зробити?***	***що роблячи? що зробивши? що робивши?***	***що роблено? що зроблено?***
Синтаксична роль	присудок	означення або іменна частина складеного іменного присудка	може бути будь-яким членом речення	обставина	головний член односкладного безособового речення
Приклади	*В Червону книгу запишіть поетів, поети теж зникають на землі* (Л. Костенко).	*Відкладену роботу снігом замете* (Нар. тв.).	*Жити — Вітчизні служити* (Нар. тв.).	*Вона пробила, сміючись, талон і полетіла* (А. Кузьменко).	*Домашню роботу виконано на «відмінно».*

Зверніть увагу! Незмінювані форми дієслова (інфінітив, дієприслівник, безособові форми на *-но*, *-то*) не мають закінчення.

Вид дієслова

Вид дієслова виражає завершеність чи незавершеність дії або стану на момент мовлення, наприклад: *Я читаю* (***що роблю?***) *книгу* і *Я прочитала* (***що зробила?***) *книгу.*

Вид	Недоконаний	Доконаний
Питання	***що робити? що ро́бить? що робив? що робитиме?***	***що зробити? що зробив? що зро́бить?***
Значення	указує на незавершену, необмежену в часі дію	позначає завершену, обмежену в часі дію
Які часові форми утворює	теперішній, минулий і майбутній часи (складна і складена форми)	минулий і майбутній часи (проста форма)
Приклад	*любити — любив, люблю, любитиму, буду любити*	*написати — написав, напишу*
Ваш приклад		

Усі дієслова мають категорію виду, але не всі утворюють ***видові пари*** (два спільнокореневі дієслова, тотожні за значенням, які мають різний вид). Дієслова утворюють видові пари за допомогою:

- префіксів: *писати — написати, вітати — привітати*;
- суфіксів: *виховати — виховувати, стукати — стукнути*;
- чергування звуків: *збирати — зібрати, витирати — витерти*;
- зміни наголосу: *зсипати — зсипати, викликати — викликати*;
- іншої основи: *брати — взяти, говорити — сказати*.

Деякі дієслова є ***двовидовими***, тобто такими, у яких одна форма залежно від контексту виражає значення доконаного або недоконаного виду, наприклад: *атакувати, веліти, женити, телеграфувати* та ін. Порівняйте: *Нас атакують* (*що роблять?*) *ворожі війська. Учора нас несподівано атакували* (*що зробили?*) *ворожі війська, проте ми перемогли в бою.*

Значна частина дієслів також є ***одновидовими***, тобто такими, що вживаються лише у формі одного виду: доконаного (*придбати, схаменутися*) або недоконаного (*сподіватися, потріскувати*).

Завдання 44 Визначте й запишіть вид поданих дієслів, утворіть видові пари.

закликати			знайти		
розповісти			веліти		
умивати			ловити		
організувати			замітати		
перемогти			прагнути		
розрізати			атакувати		
стрибати			розуміти		
дозволяти			бачити		
нагородити			шукати		

Завдання 45 Підкресліть дієслова, визначте й надпишіть форму, у якій їх ужито (особова, дієприкметник, інфінітив, дієприслівник, безособова на ***-но, -то***).

Зніяковіли, шкода, говоримо, випито, ховаючись, ходіння, з'єднані, платити, сплять, граючи, варто, з'їдено, приніс, умитий, сподівання, жаль, знати, треба, розуміючи, купівля, зустрітися, відраховано, згаданий, чекай, ходила б, прати, показ, створено, прибрані, почорнілий, склеєно, допомогти, необхідно, відповідаючи.

Безособові дієслова

Безособовими називаються дієслова, які виражають дію або стан, не пов'язані з діячем, що відбуваються самі собою: *За вікном дощить. Мені сьогодні щастить.*

Зверніть увагу! Слід розуміти, що є ***безособові*** дієслова, які завжди мають лише безособове значення (*лихоманить, щастить*), а також особові дієслова, які можуть уживатися в безособовому значенні, наприклад: *Мама **трясе** яблуню* і *Мене **трясе** від холоду.*

Одним із продуктивних засобів творення безособових дієслів є додавання до особових форм постфікса ***-ся***: *не спиться, співається, не сидиться* тощо.

Безособові дієслова не змінюються за особами, вони можуть мати форму третьої особи однини теперішнього та майбутнього часів, а також форму середнього роду минулого часу й умовного способу: *щастить, пощастить, щастило, пощастило б.*

Групи безособових дієслів за значенням

стан природи	фізичний або психічний стан людини	успіх, доля людини	бажання	міра, достатність
розвидняється, сутеніє, дощить, смеркає	*пече, лихоманить, працюється, нудить*	*щастить, таланить, не судилося*	*хочеться, кортить, бажається*	*бракує, вистачає, стає*

Зверніть увагу! Безособові дієслова є одним із засобів вираження присудка в односкладному безособовому реченні, наприклад: *Пахне в'ялою травою, квітами* (*О. Довженко*). *Мені хочеться човном поїхати* (*В. Підмогильний*).

Безособові форми на *-но, -то*

Слова на зразок *зроблено, випито, прочитано* на сьогодні є незмінюваними безособовими формами дієслова. За походженням це колишні пасивні дієприкметники. У реченні такі форми є головним членом односкладного безособового речення (присудком).

Безособові форми на ***-но, -то*** слугують для створення таких речень, у яких увесь зміст зосереджено саме на дії, а діяч при цьому неважливий або невідомий, наприклад: *Рішення **ухвалено** в червні. Продукти **куплено** заздалегідь.*

Зверніть увагу! Речення з безособовими формами завжди є односкладними, тому в них не може бути підмета. Іменники в таких реченнях стоять у формі знахідного відмінка й виконують функцію додатка: *Молоко розлито в склянки. Кашу зварено на бульйоні.*

Завдання 46 Знайдіть і підкресліть безособові дієслова й безособові форми відповідно до їхньої синтаксичної функції.

1) Туманно-дощова краса заворожує, її хочеться вдихати й везти додому, як старовинну акварель (*І. Карпа*).
2) У кімнаті вечоріло, і в присмерках голос учителя бринів справді пророче (*В. Підмогильний*).
3) Сталь гартовано в огні, а людину — в труді (*Нар. тв.*).
4) Гримотить над світом люта битва за твоє життя, твої права (*В. Симоненко*).
5) Надворі гримотить, чекаємо на цілющу літню зливу.
6) Душно йому, млосно, пече попід боками, а в віччю — вона та й вона (*Панас Мирний*).
7) Сонце пече нестерпно.
8) Посіяно вчасно — то й вродить рясно (*Нар. тв.*).

Завдання 47 Складіть речення з поданими дієсловами. Підкресліть у них граматичну основу.

намальовано .....
таланить .....
сказано .....
кортить .....

Складні випадки керування дієслів

МОВОХАКЕР У заняттях із синтаксису, які розміщено далі, детально схарактеризовано особливості керування як способу зв'язку між словами в словосполученнях. Тут ми лише подамо ті дієслівні словосполучення, у яких можуть траплятися помилки в уживанні відмінкової форми іменника або займенника, які стоять після дієслова. Ці словосполучення варто запам'ятати, оскільки на тестуванні доволі часто дають завдання, у яких потрібно знайти неправильно побудоване словосполучення.

*вжити/ужити (**чого?**) заходів*	*наслідувати (**кого?**) артиста*
*дійти (**чого?**) згоди*	*нехтувати (**чим?** і **що?**) правилами і правила*
*дякувати (**кому?**) вам*	*опанувати (**що?**) гру в хокей*
*завдавати (**чого?**) шкоди*	*поінформувати (**кого?**) нас*
*зазнавати (**чого?**) збитків*	*потребувати (**чого?**) допомоги*
*запобігати (**чому?**) хворобі*	*пробачити (**кому?**) тобі*
*навчатися (**чого?**) української мови*	*сміятися з (**кого?**) нього*

Як на ЗНО

1 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Ти не **(1)*можеш*** віднайти **(2)*жодного*** друга, не **(3)*нашукавши*** разом із ним і двох-трьох **(4)*ворогів*.**

А іменник
Б дієслово
В дієприслівник (форма дієслова)
Г займенник
Д прислівник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

2 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Приготувавши* крем, **(2)*змастіть*** ним **(3)*випечені*** коржі, і — вуаля! — торт **(4)*зготовлено*.**

А прислівник
Б безособова форма дієслова
В дієслово (особова форма)
Г дієприслівник (форма дієслова)
Д дієприкметник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

3 Граматично НЕПРАВИЛЬНИМ є словосполучення

А дякувати Богові
Б пробачте мене
В наслідувати свого вчителя
Г запобігати непорозумінню
Д ужити негайних заходів

4 Граматично правильним є словосполучення

А зазнавати збитки
Б навчатися математиці
В нехтувати становищем
Г сміятися над клоуном
Д опанувати англійською мовою

5 Граматично правильним є словосполучення

А три з половиною літра
Б підхопити сильну нежить
В зверніться до любого працівника в залі
Г знайти найкривішу палицю
Д привітати з Першим вересня

6 До дієслів належать усі слова рядка

А друкувати, надрукований, друкування, друкарський
Б фарбований, пофарбувавши, фарбувати, пофарбую
В розчісувати, розчісувач, розчесавши, розчісування
Г склеєний, склеївши, клей, наліпка
Д посолити, засолений, соління, солоний

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділене дієслово.

*З дитинства маю непереборне бажання **жити** в горах.*

А присудок
Б додаток
В підмет
Г означення
Д обставина

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділене дієслово.

*Цієї неділі неодмінно поїдемо до лісу **збирати** гриби.*

А присудок
Б додаток
В підмет
Г означення
Д обставина

9 Правильно утворено особову форму дієслова від інфінітива в усіх рядках, ОКРІМ

А скинути — скину
Б сідати — сяду
В розповісти — розповім
Г знаходити — знаходжу
Д вибрати — виберу

10 НЕМАЄ граматичної помилки в рядку

А властивий для матерей
Б потребувати чийоїсь допомоги
В уживати негайних заходів
Г дякувати товаришей
Д наслідувати твойому стилю

11 З'ясуйте, яким членом речення є виділене слово

1 підмет
2 присудок
3 означення
4 обставина

А Бути щасливим — це значить ***пізнати*** себе.
Б ***Дожидатись*** страшного страшніше, ніж його переживати.
В Навчіться ***поважати*** людську особистість.
Г Раз жаба вилізла на берег ***подивиться***.
Д Як швидко й гаряче виконується наказ ***арештувати***.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12 Дієслова лише недоконаного виду подано в рядку

А любиш, малюємо, напишу
Б візьмеш, ходили, читатимуть
В клеїла, шукаєте, стукатимуть
Г з'їмо, допомагатиму, знав
Д скажеш, кликали, братимемо

Заняття 12

ДІЄСЛОВО

Тести онлайн

- **Способи дієслова**
- **Творення форм умовного й наказового способів дієслова**
- **Дійсний спосіб. Форми майбутнього часу**
- **Дієвідмінювання дієслів**
- **Чергування приголосних при дієвідмінюванні**

Способи дієслова

Спосіб дієслова вказує на реальність чи ірреальність дії, процесу, стану, названих дієсловом.

Реальна дія			Ірреальна дія	
дійсний спосіб			умовний	наказовий
виражає дію, що відбувалася, відбувається або відбуватиметься; має часові форми			виражає бажану дію, яка можлива лише за певних умов	виражає прохання, наказ, спонукання до дії
минулий	теперішній	майбутній		
що робив? що робила? та ін.	***що ро́бить? що робимо?*** та ін.	***що робитиме? що зроблю?*** та ін.	***що робив би? що зробили б?*** та ін.	***що роби? що робіть?*** та ін.
співав, співала	*співає, співаємо*	*співатиме, заспіваю*	*співав би, співали б*	*співай, співайте*
І я ***розпалася*** *на тисячі зірок, собою* ***освітила*** *кожен закуток земного тіла* (*Д. Заюшкіна*).	***Цвітуть*** *гаї,* ***цвіте*** *густе зело,— чому ж любов так довго* ***не цвіте****?* (*Б. Стельмах*).	*Завтра на цій землі інші* ***ходитимуть*** *люди, інші* ***кохатимуть*** *люди* (*В. Симоненко*).	*Душу свою в моїх піснях я* ***б не знайшов*** *і* ***не сміявся*** *би у снах, і у сльозах я* ***б не шукав****, я* ***б не літав****!* (*С. Вакарчук*).	***Знайди*** *мене,* ***лякай*** *мене,* ***лікуй*** *мене,* ***цілуй*** *мене,* ***шукай*** *у снах, коли немає...* (*С. Вакарчук*).

Зверніть увагу! Інколи форми одного способу або часу можуть уживатися в значенні інших, порівняйте: *Ми* ***їдемо*** *по дорозі* і *Завтра ми* ***їдемо*** *на море* (форма теперішнього часу в значенні майбутнього). *Учора я послухала виступ президента Академії наук* і *Так я тебе і послухала!* (форма минулого часу в значенні теперішнього) *Чи не подав би ти мені склянку води?* (форма умовного способу в значенні наказового).

Творення форм умовного й наказового способів дієслова

Рід і число	Умовний спосіб	Наказовий спосіб		
	форми минулого часу + частка *би/б*	особа	однина	множина
чол. р. жін. р.	*намалював би, учився б/учивсь би* *намалювала б, училася б/училась би*	1	—	*намалюймо, учімося/учімось*

Закінчення таблиці

Рід і число	Умовний спосіб	Наказовий спосіб		
	форми минулого часу + частка *би/б*	особа	однина	множина
сер. р. множ.	*намалювало б, училося б/училось би* *намалювали б, училися б/учились би*	2	*намалюй, учися*	*намалюйте, учіться*
		3	*хай/нехай намалює, учиться*	*хай/нехай намалюють, учаться*

Запам'ятайте! Ненормативними є форми наказового способу зі словом ***давайте***. Отже, правильними є форми ***погуляймо***, ***робімо***, а не ~~*давай погуляємо*~~, ~~*давайте робити*~~.

Правильною формою 2-ї особи множини від слова *ходити* є *ходіть*, а не ~~*ходімте*~~.

Зверніть увагу! У формах наказового способу після літер ***в***, ***п***, ***ж***, ***ч***, ***ш*** та ***р*** ніколи не ставимо м'який знак: *поставмо, сипмо, їжмо, кличмо, облишмо, вірмо*.

МОВОХАКЕР Наказовий спосіб має лише три специфічні форми — 2-ї особи однини й множини та 1-ї особи множини. Форми 3-ї особи однини і множини утворюються поєднанням часток ***хай/нехай*** і відповідних форм дійсного способу. Як показує практика, найважче для мовців — утворювати форму 1-ї особи множини на ***-мо***, ***-імо***, оскільки є імовірність замість наказового утворити дійсний спосіб, порівняйте: *учі́мося* (наказовий спосіб) і *у́чимося* (дійсний спосіб). У такому разі рекомендуємо перевіряти себе питанням, яке в наказовому способі звучить так: *що робі́мо? що зробі́мо?* Натомість форми дійсного способу відповідають на питання *що ро́бимо? що зро́бимо*: *читаймо* (*що робі́мо?*) і *ми читаємо* (що ро́бимо?).

Не варто також плутати форми наказового способу і простої форми майбутнього часу, порівняйте: *дай і даси, прочитай і прочитаєш*. У цьому випадку так само рекомендуємо перевіряти форми питаннями: ***що зроби?*** (наказовий спосіб) і ***що зробиш?*** (майбутній час).

Завдання 48 Від поданих дієслів утворіть усі форми наказового способу.

	знайти	знаходити	сидіти	сісти	налити	перебігти	сміятися	іти
ти								
він								
ми								
ви								
вони								

Завдання 49 З-поміж поданих дієслівних форм підкресліть форми наказового способу.

Працюємо, пиши, натискають, нехай куплять, забудьмо, спечуть, прибираймо, умію, наголошуємо, вірмо, повір, поринемо, вирушайте, хай трапиться, кличмо, став, постав, залишаймося, хай кличуть, спостерігаємо, даси.

Дійсний спосіб. Форми майбутнього часу

Способи творення форм майбутнього часу дієслів

Проста форма	Складна форма	Складена форма
утворюється від дієслів доконаного виду (***що зробити?***)	утворюються від дієслів недоконаного виду (***що робити?***)	
	інфінітив + ***-м-*** + особове закінчення	дієслово ***бути*** в особовій формі + інфінітив основного дієслова

Зразки творення форм майбутнього часу дієслів

Особа	Проста форма	Складна форма	Складена форма
		Однина	
1-ша	*візьму́*	*брати**му***	*буду брати*
2-га	*ві́зьм**еш***	*брати**меш***	*будеш брати*
3-тя	*ві́зьм**е***	*брати**ме***	*буде брати*
		Множина	
1-ша	*ві́зьм**емо***	*брати**мемо***	*будемо брати*
2-га	*ві́зьм**ете***	*брати**мете***	*будете брати*
3-тя	*ві́зьм**уть***	*брати**муть***	*будуть брати*

Завдання 50 Від поданих дієслів утворіть форми майбутнього часу першої особи однини.

мовчати ..... цвісти .....

віддати ..... розбити .....

просити ..... грюкати .....

сказати ..... грюкнути .....

Дієвідмінювання дієслів

Дієслова теперішнього часу й простої форми майбутнього часу **дієвідмінюються**, тобто змінюються за особами й числами. За характером особових закінчень усі дієслова можна поділити на три групи: дієслова першої дієвідміни (I), дієслова другої дієвідміни (II), а також атематичні дієслова. Поділ на дієвідміни важливий передусім через правопис дієслів, адже в закінченнях **I дієвідміни** завжди пишемо ***е (є)***, а в закінченнях **II дієвідміни** — ***и (ї)***, порівняйте:

Особа	Однина		Особа	Множина	
	I дієвідміна	II дієвідміна		I дієвідміна	II дієвідміна
1-ша	*кажу*	*люблю*	1-ша	*каж**емо***	*люб**имо***
2-га	*каж**еш***	*люб**иш***	2-га	*каж**ете***	*люб**ите***
3-тя	*каж**е***	*люб**ить***	3-тя	*каж**уть***	*люб**лять***

Зверніть увагу!

1) Утворюючи форми дієслова, зважайте на його вид: від дієслів доконаного виду утворюйте форми лише доконаного виду, а від дієслів недоконаного виду — форми недоконаного. Це особливо важливо тоді, коли дієслова однієї видової пари належать до різних дієвідмін, отже, й пишуться по-різному, порівняйте: *дозволити* (***що зробити?***) — *дозволиш, дозволимо, дозволяти* (***що робити?***) — *дозволяєш, дозволяємо*.
2) У формі 3-ї особи однини (він, вона, воно ***що робить?***) дієслова *першої* дієвідміни закінчуються на голосний звук (***-е***, ***-є***), натомість дієслова другої дієвідміни в цій формі закінчуються на ***-ть*** (***-ить***, ***-їть***). Інколи можемо почути форми типу ~~*він ходе*~~, ~~*вона говоре*~~, які є неправильними. Будьте уважними, адже правильно вживати ***він ходить***, ***вона говóрить***.
3) Зауважте правильну вимову й відповідно транскрипцію дієслівних форм на ***-шся*** і ***-ться***. Ці буквосполуки вимовляємо, як [с′: а] і [ц′: а], наприклад: *миєшся* — *миє*[с′:а], *миються* — *ми́ю*[ц′:а].

МОВОХАКЕР Як з'ясувати дієвідміну й визначитися з правильним закінченням? Для цього існує два способи. Можна використовувати обидва або обрати для себе якийсь один. Усе залежить від того, що для Вас буде зручнішим і зрозумілішим.

Спосіб № 1. Необхідно утворити форму 3-ї особи множини (із займенником ***вони***): дієслова із закінченням ***-уть***, ***-ють*** належать до ***першої*** дієвідміни, а із закінченням ***-ать***, ***-ять*** — до ***другої***:

*везти — вони вез**уть*** → I дієвідміна
*ходити — вони ход**ять*** → II дієвідміна

Спосіб № 2. Необхідно подивитися, чим закінчується основа інфінітива дієслова (тобто дієслово без частини ***-ти***) і що з нею відбувається у формі 1-ї особи однини: якщо основа інфінітива закінчується суфіксами ***-и***, ***-і***, ***-ї*** або суфіксом ***-а***, який стоїть після шиплячих звуків (***ж***, ***ш***, ***дж***, ***ч***) і у формі першої особи однини ці суфікси зникають, то дієслово належить до ***другої дієвідміни.*** Відповідно всі інші дієслова належать до ***першої дієвідміни***. Наприклад:

*спі**ва**ти* → I дієвідміна (***-а*** не після шиплячого)	*кри**ча**ти — я кричу* → II дієвідміна
*коло**ти*** → I дієвідміна (інший суфікс перед ***-ти***)	*сиді**ти** — я сиджу* → II дієвідміна
Винятки	
I дієвідміна	II дієвідміна
гудіти *іржати* *ревіти* *сопіти* *хотіти* дієслова на *-отати* (*муркотати*, *цокотати*)	*бігти* *боятися* *спати* *стояти* дієслова на *-отіти* (*муркотіти*, *цокотіти*)

Запам'ятайте! До першої дієвідміни належать дієслова *колоти*, *молоти*, *полоти*.

Дієслова ***слати*** і ***стелити***, які вживаються у значенні *розкладати*, *розстеляти*, належать до різних дієвідмін: дієслово ***слати*** — до першої, отже, *ти стел**еш***; дієслово ***стелити*** — до другої, отже, *ти стел**иш***.

Завдання 51 Визначте й надпишіть дієвідміну дієслів, використовуючи: а) спосіб № 1; б) спосіб № 2. Подумайте, який спосіб для Вас легший.

а) сміятися, досягти, бачити, готувати, дихати, вирішити, вітати, везти, варити;

б) молоти, хотіти, мріяти, смажити, полоти, боротися, клеїти, мити, стелити, солити.

Завдання 52 Визначте дієвідміну поданих дієслів і вставте пропущені літери ***е*** (***є***) або ***и*** (***ї***).

Смаж___те, говор___ш, кол___те, кле___мо, одяга___ш, прос___ть, хоч___мо, кин___ш, кот___ш, прагн___мо, лов___те, стел___мо, ріж___те, клич___ш, гор___мо, ши___ш, лет___те, ціну___мо, кос___ш, пол___те.

Атематичні дієслова

Окремий тип відмінювання мають дієслова ***дати***, ***їсти*** та похідні від них (*віддати*, *переїсти*), а також усі дієслова на ***-повісти*** (*розповісти*, *відповісти*, *переповісти*).

Особа	Однина			Особа	Множина		
1-ша.	*їм*	*дам*	*розповім*	**1-ша**	*їмо*	*дамо*	*розповімо*
2-га	*їси*	*даси*	*розповіси*	**2-га**	*їсте*	*дасте*	*розповісте*
3-тя	*їсть*	*дасть*	*розповість*	**3-тя**	*їдять*	*дадуть*	*розповідять*

МОВОХАКЕР Труднощі можуть виникати з формами 2-ї особи однини, що й ураховують укладачі тестів ЗНО. Запам'ятайте: правильно казати — ***їси*** і ***даси***, а не ~~*їсиш*~~, ~~*даєш*~~. Окрім того, не варто плутати дієслова видової пари *дати — давати*. Дієслово *дати* є атематичним, а дієслово *давати* належить до І дієвідміни (*даєш, даємо, дають*).

Чергування приголосних при дієвідмінюванні

Під час утворення особових форм теперішнього часу та простої форми майбутнього часу кінцеві приголосні основи інфінітива зазнають чергувань. Найпоширенішими є такі чергування приголосних:

Звуки	Звукосполучення
Задньоязикові ***г, к, х*** чергуються із шиплячими ***ж, ч, ш***: *могти — можу, плакати — плачу, колихати — колишу*	***ск, ст*** чергуються зі звукосполученням [шч] (графічно — ***щ***): *випустити — випущу, полоскати — полощу*
Свистячі ***з, с*** чергуються із шиплячими ***ж, ш***: *різати — ріжу, оголосити — оголошу*	***зд*** чергується зі звукосполученням ***ждж***: *їздити — їжджу*
Зубні ***д, т*** чергуються із шиплячими ***дж, ч***: *ходити — ходжу, платити — плачу*	губні ***б, п, в, м, ф*** чергуються зі звукосполученням ***губний + л***: *зробити — зроблю, ломити — ломлю, ловити — ловлю, графити — графлю, ліпити — ліплю*

Зверніть увагу! У дієсловах І дієвідміни чергування відбувається в усіх особах однини та множини, а дієслова ІІ дієвідміни зазнають чергування лише у формі 1-ї особи однини, порівняйте: *берегти — бережу, бережеш, береже, бережемо, бережете, бережуть* і *сидіти — сиджу, сидиш, сидить, сидимо, сидите, сидять*.

Завдання 53 Від поданих дієслів утворіть форми 1-ї особи однини.

радити		свистіти	
купити		крутити	
диміти		скакати	
водити		мостити	
впрягти		любити	
розписати		пекти	
пропустити		мазати	
поїздити		цокотати	
сипати		бігти	
бродити		тесати	
тремтіти		текти	
виростити		морозити	

Як на ЗНО

1 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму наказового способу дієслова в рядку

А заспіваймо
Б давай малювати
В збережімо
Г ставмо
Д зріжмо

2 У формі наказового способу наведено всі дієслова, ОКРІМ

А стережи
Б їж
В даси
Г коси
Д вези

3 Правильно вжито дієслівну форму в реченні

А Ти їсиш тропічні фрукти?
Б Ходімте скоріше на урок.
В Знову на кухні смажуть картоплю.
Г Нехай команда суперника пишеть завдання на дошці.
Д Бережімо здоров'я змолоду.

4 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму першої особи однини в рядку

А платити — плачу
Б пустити — пущу
В їздити — їзджу
Г гнати — жену
Д сікти — січу

5 НЕМАЄ помилок у дієслівних формах рядка

А оцінюємо, переставемо, ударите
Б боримося, підберете, возишся
В колите, лежите, скачуть
Г хотять, підкреслиш, зловить
Д з'їздиш, стелимо, ревуть

6 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

... батьки познайомилися й одружилися близько ... років тому, і вони неодмінно ... відсвяткувати цей ювілей у колі ...

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А Юліни, п'ятдесяти, хочуть, родичів
Б Юлині, п'ятдесяти, хотять, родичів
В Юлині, п'ятидесяти, хочуть, родичів
Г Юлині, п'ятдесяти, хочуть, родичей
Д Юлині, п'ятдесяти, хочуть, родичів

7 Чергування приголосних при утворенні форми 1-ї особи однини теперішнього часу відбувається в усіх дієсловах, ОКРІМ

А мостити
Б диміти
В сідати
Г радити
Д пекти

8 Помилку в закінченні особової форми дієслова допущено в рядку

А гоїш, мелимо, їздите
Б радить, косите, смажать
В знаємо, полощеш, чешете
Г борешся, пустимо, купите
Д варимо, гудеш, сопете

9 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму майбутнього часу в рядку

А зменшувати — зменшуватиму
Б заплести — заплету
В виносити — виноситиму
Г дати — даватиму
Д вибігати — вибігатиму

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Пожовкле* листя все **(2)*падало*** й падало, **(3)*лягаючи*** з **(4)*м'яким*** шелестом нам під ноги.

А дієслово
Б прикметник
В безособова форма дієслова
Г дієприслівник (форма дієслова)
Д дієприкметник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Дієслова лише доконаного виду подано в рядку

А стрибав, пофарбувала, надрукували
Б грюкнув, полетіла, перекажу
В приїхав, кликала, проводжали
Г застелимо, плакав, прогнала
Д сядемо, спечете, робитимуть

12 З'ясуйте, яким членом речення є виділене слово.

1 присудок
2 додаток
3 підмет
4 означення

А Без діла жить — тільки небо ***коптить***.
Б ***Марнувати*** скарби духа — це злоба.
В Піду ***шукати*** правди і тієї слави.
Г Не вчи орла ***літати***, а соловейка співати.
Д Після роботи має він звичку ***пройтись*** надбережжям.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Заняття 13

ДІЄПРИКМЕТНИК

Тести онлайн

- Дієприкметник. Загальна характеристика
- Творення дієприкметників
- Правопис дієприкметників
- Дієприкметниковий зворот

Дієприкметник. Загальна характеристика

Дієприкметник — це особлива відмінювана форма дієслова, що вказує на ознаку предмета за дією або станом і відповідає на питання ***який? яка? яке? які?***

Морфологічні ознаки

Дієприкметник поєднує ознаки двох частин мови — прикметника й дієслова, а також має свої специфічні ознаки.

а) Дієслівні ознаки:
- ***вид*** доконаний і недоконаний (*прочитаний* і *читаний*);
- ***час*** теперішній і минулий (*знебарвлюючий* і *знебарвлений*);

б) прикметникові ознаки:
- узгоджується з іменником (означуваним словом) у роді, числі й відмінку (*лекція* (***яка?***) *прочитана*, *стовбура* (***якого?***) *почорнілого*, *роки* (***які?***) *прожиті*);
- змінюється за родами, числами й відмінками (*зжовкла сторінка*, *зжовклої сторінки*, *зжовклі сторінки*);

в) дієприкметникові ознаки:
- ***стан*** активний (*почорнілий*) і пасивний (*розбитий*).

Синтаксична роль

У реченні дієприкметник є переважно означенням або іменною частиною складеного іменного присудка, наприклад: *І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала і рушник вишиваний на щастя дала* (*А. Малишко*). *Ця подорож вже завершена, а швидкість ще двісті...* (*А. Хливнюк*).

Зверніть увагу! Якщо дієприкметник субстантивується, тобто переходить у розряд іменників, то він може виконувати й інші функції, зокрема підмета або додатка: *Безумцеві властиво жалкувати за* (***чим?***) *втраченим і не радіти з того, що лишилось* (*Г. Сковорода*). (***що?***) *Прочитане спонукало мене до роздумів.*

Завдання 54 Знайдіть і підкресліть дієприкметники (зокрема субстантивовані) відповідно до виконуваної ними синтаксичної функції.

1) Цей біль — як алкоголь агоній, як вимерзлий до хрусту жаль (*В. Стус*).

2) Їй у варшавські спальні райони, йому Москву бетоном залити, але кохання у таксофонах приречене недовго прожити (*А. Хливнюк*).

3) Судженого і конем не об'їдеш (*Нар. тв.*).

4) Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була (*П. Тичина*).

5) Зайві слова кимось та й сказані, вільні думки недопоказані (*С. Вакарчук*).

6) Що з того, коли листок зовні зелений, та корінь позбавлений життєвого соку? (*Г. Сковорода*).

7) За битого двох небитих дають, та й то не беруть (*Нар. тв.*).

Творення дієприкметників

Дієприкметники	Активні			Пасивні		
Значення	виражають ознаку за дією, яку виконує суб'єкт			виражають ознаку за дією, якої зазнає предмет із боку іншого предмета		
Час	теперішній		минулий	минулий		
Творення	дієслово недоконаного виду + суфікси		дієслово доконаного виду + суфікс ***-л-***	дієслово доконаного або недоконаного виду + суфікси		
	-уч-/юч до дієслів I дієвідміни	***-ач-/-яч-*** до дієслів II дієвідміни		***-н-***	***-ен-***	***-т-***
Приклади	*сяяти — сяючий, в'янути — в'янучий*	*кипіти — киплячий*	*пошерхнути — пошерхлий, посивіти — посивілий, дозріти — дозрілий*	*зробити — зроблений, бажати — бажаний, випити — випитий*		
Зверніть увагу!	Активні дієприкметники теперішнього часу обмежено вживаються в українській мові. На сьогодні вживаною є незначна кількість таких утворень, частина яких уже перейшла до розряду прикметників, що виражають постійну ознаку: *лежачий камінь, квітучий сад, правлячий режим, пекучий біль* тощо		Під час утворення активних дієприкметників минулого часу випадає суфікс ***-ну-***: *змерзнути — змерзлий*	1) Від деяких дієслів можна утворити паралельні форми пасивних дієприкметників: *молоти — молотий і мелений, розвинути — розвинений і розвинутий*; 2) при утворенні пасивних дієприкметників відбувається чергування приголосних, як і в особових формах дієслова: *розбудити — розбуджений, обробити — оброблений*		

Завдання 55 Серед поданих слів знайдіть і підкресліть дієприкметники.

Читають, читач, читаючи, читаний, прочитано, прочитавши, читанка; зелений, зелено, позеленілий, зеленіючи, зеленіти, зелень; косити, скошено, покосивши, скошений, косарський, косовиця; помолоділий, молодий, молодецький, молодіти, молодь, по-молодому, помолодівши.

Зверніть увагу! Під час вивчення дієприкметників найголовнішим завданням для Вас є, по-перше, уміти утворювати дієприкметники й відрізняти правильні форми від помилкових, по-друге, доречно й правильно вживати конструкції з дієприкметниками у своєму мовленні, а по-третє, правильно писати дієприкметники.

Зверніть увагу на кілька моментів, які будуть корисними для Вас під час підготовки до ЗНО.

1) Як ми зазначали вище, зовсім не характерними для української мови є дієприкметники на ***-уч(ий)/-юч(ий)***, ***-ач(ий)/-яч(ий)***. Наша мова має велику кількість засобів, за допомогою яких можна замінити такі дієприкметники й одночасно урізноманітнити і збагатити своє мовлення.

Способи заміни активних дієприкметників теперішнього часу

Способи заміни	Правильно говорити	Неправильно говорити
іменник	*працівник заводу*	~~*працюючий на заводі*~~
прикметник	*панівна думка*	~~*пануюча думка*~~
пасивний дієприкметник	*усталені норми*	~~*існуючі норми*~~
дієприслівник	*Дівчина, співаючи на концерті, занадто хвилювалася.*	~~*Дівчина, співаюча на концерті, занадто хвилювалася.*~~
словосполучення	*сигнал заборони*	~~*забороняючий сигнал*~~
підрядне речення	*Людина, яка ввійшла до кабінету, одразу ж відрекомендувалася.*	~~*Входяча в кабінет людина одразу ж відрекомендувалася.*~~
Зверніть увагу! Уживання підрядного речення є найменш бажаним способом заміни словосполучення з активним дієприкметником теперішнього часу, отож використовуємо його тоді, коли жоден із попередніх способів неможливий.		

2) В українській мові дієприкметники на ***-ш(ий)***, ***-вш(ий)*** не утворюються. Будьте уважними, адже в тестах можуть трапитися форми на зразок ~~*бувший у користуванні*~~, ~~*прибувший із В'єтнаму*~~, які є помилковими. Правильними відповідниками цих словосполучень є *уживаний/який був у вжитку*, *прибулий із В'єтнаму/який прибув із В'єтнаму*.

3) Неможливо утворити дієприкметники від дієслів на ***-ся***: той, що *сміється/усміхається*, *усміхнений*, а не ~~*сміючийся*~~.

✓ **Словничок-кориснячок**

СЛОВА І СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, ЯКІ НЕОБХІДНО ВЖИВАТИ ЗАМІСТЬ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ З АКТИВНИМИ ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ

биткий посуд
відпочивальники
відхаркувальні препарати
вірянин
вступник
гравець команди
завідувач відділу
запам'ятовувальний пристрій
заспокійливі таблетки
зволожувальний крем
знавець
знеболювальні ліки
зухвала поведінка
колишній власник
користувач абонементу
курець
лікар-куратор
мийний засіб
навколишнє середовище / довкілля
найближче оточення
охочий
початківець
прилегла територія
провідний фахівець
протестувальник
чинне законодавство

Завдання 56 Утворіть від поданих дієслів можливі форми дієприкметників.

розвивати		сплатити	
посиніти		вимостити	
спекти		перекроїти	
зберегти		достигнути	
зрадити		зжовкнути	
вимити		згоріти	

Завдання 57 Серед поданих словосполучень знайдіть неправильні й запишіть виправлений варіант.

Керуючий заводу, зала для відпочиваючих, замерзлі продукти, знаний серед фахівців, рішаючий момент, забороняючий сигнал, лежачий камінь, мелений перець, читаючий хлопець, ведучий спеціаліст, наболіле питання, бувший директор, бажаючі грати.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Правопис дієприкметників

1. У дієприкметникових суфіксах завжди пишеться одна буква ***н***: *прочитаний*, *написаний*, *оголошений*.
2. Дієприкметник із часткою *не* пишемо разом або окремо.

Разом	Окремо
якщо він не має залежних слів і виконує функцію означення	• якщо дієприкметник має залежні слова; • якщо дієприкметник у реченні є іменною частиною складеного іменного присудка; • при протиставленні
Непрочитана книга лежала на столі.	*Не прочитана* (***ким?***) *мною книга лежала на столі.* *Ця книга не прочитана.* *Не прочитана,* ***а*** *переглянута книга.*

Завдання 58 Визначте синтаксичну функцію дієприкметників, підкресливши їх відповідним чином. Там, де потрібно, з'єднайте дієприкметник із часткою ***не***.

1) А за вікном майже весна, знає слова, майже не.....сказані, вона (*С. Вакарчук*).

2) Дерево розрослося, ніким не.....різані гілки опустилися вниз і неначе обійняли землю (*Р. Горовий*).

3) Десь, колись, в якійсь країні проживав поет нещасний, тільки мав талант до віршів — не...позичений, а власний (*Леся Українка*).

4) Співа трава, ніким ще не...зім'ята, і вабить сном солодких таємниць (*Є. Маланюк*).

5) Заболочена стежка нікуди не біжить, й не...заховані скарби не знайдеш (*С. Вакарчук*).

6) Бетонка пірнула за село, пішла крутитися поміж давно не...кошених полів, аж до обрію, де маячів ліс (*Р. Горовий*).

Завдання 59 З'єднайте, де потрібно, слова з часткою ***не***. Знайдіть і підкресліть дієприкметники.

Не...здоланні перешкоди, не...здолані труднощі, ніким не...здолані труднощі, труднощі не...здолані, не...розчищені доріжки, не...розчищені двірником доріжки, доріжки не...розчищені, не...сказанне задоволення, слова не...сказані, не...проговорені нами слова, не...оцінений належно внесок, не...оціненний внесок, твій внесок не...оцінений, не...завершена справа, не...завершена вчасно справа, не...зліченне багатство, ще не...злічені скарби.

Дієприкметниковий зворот

Дієприкметник разом із залежними словами становить дієприкметниковий зворот, наприклад: *Вираз щастя на замазаному* (***чим?***) *грязюкою дитячому обличчі — ніщо порівняно з мокрим одягом, піском у волоссі і босими ногами* (*І. Карпа*).

У реченні дієприкметниковий зворот виконує функцію означення, яке за певних умов може бути відокремленим, тобто виділятися комами. Це залежить від кількох чинників, зокрема:

- позиції звороту в реченні;
- значення звороту;
- частиномовної належності означуваного слова (це слово, від якого залежить дієприкметниковий зворот, далі — ОС).

Умови відокремлення дієприкметникового звороту

Позиція	Значення	Означуване слово
• дієприкметниковий зворот стоїть після ОС; • між дієприкметниковим зворотом і ОС є інші члени речення	• дієприкметниковий зворот стоїть перед ОС і має додаткове обставинне значення, тобто якщо дієприкметниковий зворот можна перебудувати на підрядне речення причини (***чому?***)	• незалежно від позиції одиничний дієприкметник або дієприкметниковий зворот буде відокремлюватися, якщо ОС є особовим займенником
Ген килим, витканий із птиць, летить над полем (*Л. Костенко*). *На стінах, запнуті рушниками, висіли портрети всіх трьох Степанових дівчат* (*Г. Тютюнник*).	*Заскочені дощем, учні змушені були повернутися з пішої екскурсії.* Порівняйте: *Учні змушені були повернутися з пішої екскурсії* (***чому?***), *бо їх заскочив дощ.*	*Засмучена відмовою, вона почимчикувала додому.* *Не чуючи, перебирала ти пожовклі клавіші, задумана й тривожна* (*Є. Плужник*).

Зверніть увагу! При вживанні дієприкметникових зворотів слід зважати на те, що зворот не можна розривати іншими членами речення. Неправильно побудованим є речення ~~*На стіні висів вишитий рушник хрестиком*~~, яке слід побудувати так: *На стіні висів* ***вишитий хрестиком*** *рушник* або *На стіні висів рушник*, ***вишитий хрестиком***.

МОВОХАКЕР На тестуванні може бути завдання, сформульоване так: «Відокремленим означенням можна замінити підрядну частину в реченні...». Сутність такого завдання полягає в можливості чи неможливості перебудувати підрядну частину на дієприкметниковий зворот. Порівняйте: *Я люблю картину,* ***яку*** *подарували батьки. Я люблю картину, подаровану батьками.*

Будьте уважними! Якщо в результаті такої перебудови утворюється або невластивий українській мові активний дієприкметник теперішнього часу (на ***-уч(ий)***, ***-ач(ий)***), або дієприкметник на ***-вш(ий)***, ***-ш(ий)***, якого немає в українській мові, отже, таку підрядну частину не можна перетворити на відокремлене означення і цей варіант належить до неправильних відповідей. Порівняйте: *Серед квітів, що ростуть у нас у саду, моїми найулюбленішими є жоржини.* ~~*Серед квітів, ростучих у нас*~~...

Завдання 60 Складіть речення з поданими словосполученнями так, щоб дієприкметниковий зворот в одному реченні потребував відокремлення, а в іншому — ні. Поясніть умови відокремлення або невідокремлення дієприкметникових зворотів.

Ще не досліджена проблема .....

.....

.....

Намальований олівцем ескіз .....

.....

.....

Утомлені після важкого екзамену студенти .....

.....

.....

Завдання 61 Перебудуйте, де можливо, подані речення, замінюючи підрядну частину відокремленим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом. Поясніть, чому в деяких реченнях така перебудова неможлива.

1) Я прочитала книжку, яку купила бабуся, ледь не за один день.

2) Доню, візьми до школи млинці, що я спекла вранці.

3) Серед тварин, що живуть у зоопарку, мене найбільше вразили ведмеді.

4) Учням, які підготували доповідь, учитель дозволив не писати контрольну роботу.

5) Завдання, які ми не виконали сьогодні, чекатимуть на нас завтра.

6) Хлопець, який випадково взяв мою валізу, виявився моїм сусідом.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Як на ЗНО

1 Помилково вжито слово в рядку

А завідувач відділу
Б знеболювальні таблетки
В біжучий рядок
Г застарілий засіб
Д биткий посуд

2 ОКРЕМО з часткою ***не*** треба писати виділене слово в рядку

А не/написані листи привітання
Б не/митий святковий посуд
В не/заплетене волосся дівчини
Г не/збережена інформація файла
Д не/висловлені нами зауваження

3 Правильно утворено всі форми дієприкметників у рядку

А проспіваний, принесений, тертий
Б зрошений, читаючий, випивший
В правлячий, бувший, зметений
Г товчений, засохлий, граючийся
Д здобувший, виконаний, потемнілий

4 Лексичну помилку допущено в рядку

А чинне законодавство
Б проживаючий у Харкові
В змінений режим
Г місця для відпочивальників
Д ведучий телепрограми

5 НЕПРАВИЛЬНО побудовано речення

А Порушена у вчорашньому номері газети тема безкоштовної медицини є вкрай актуальною.
Б Написаний у домашньому зошиті твір треба здати на перевірку.
В Я так і не знайшла записаний на папірці номер телефону.
Г Куплений кавун у магазині виявився надзвичайно смачним.
Д Завезених у шкільну бібліотеку підручників було недостатньо.

6 Дієприкметниками є всі слова рядка

А мийний, вимитий, помивши
Б надрукований, друкувальний, друкарський
В намальований, перемальований, змальований
Г створений, творчий, перетворений
Д накреслений, креслярський, накресливши

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділений дієприкметник.

Я єсть народ, якого Правди сила ніким ***звойована*** *ще не була.*

А означення
Б підмет
В додаток
Г іменна частина складеного іменного присудка
Д обставина

8 Дієприкметниковий зворот виділяється комами в усіх реченнях, ОКРІМ

А Як той весняний дощ розсіяний по ниві живеш ти в райдужнім пориві та надриві.
Б Зійшлись дві лінії в одну дорогу зоряну, як два струмки в одну ріку дощами сховану.
В Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою.
Г Настане день, і я почую слова не сказані донині.
Д Геній — це великий талант помножений на каторжну працю й поділений на безжалісну вимогливість до себе.

9 Дієприкметниковий зворот виділяється комами в реченні

А І заблищить той амулет строкатий у його вітрами пещеній руці!
Б Мова — це пісня душі покладена на слова.
В Шуміла виплекана в словниках весна.
Г Довгі ряди грубо обтесаних каменів тяглися вздовж поля.
Д Сказані батьками настанови забулися, щойно ти сів у літак.

10 НЕПРАВИЛЬНО побудовано речення

А Умиті росами ноги ломило від холоду.
Б Я вийшла з тролейбуса, й мені впало в око намальоване на стіні яскраве графіті.
В Запечена в духовці картопля — моя найулюбленіша страва.
Г На день народження друзі подарували мені сплетене гачком плаття.
Д Ми з однокласниками дуже швидко зрозуміли пояснені правила учителем.

11 Разом із часткою ТРЕБА писати дієприкметник у рядку

А не/пройдені нами дороги
Б не/зроблене домашнє завдання
В не/видана автором книга
Г не/ухвалений Верховною Радою закон
Д не/засвідчені підписом документи

12 Редагування НЕ ПОТРЕБУЄ словосполучення

А початкуючий художник
Б пляж для відпочиваючих
В почорнівші стебла
Г несуча конструкція
Д прилегла поверхня

Заняття 14

ДІЄПРИСЛІВНИК

Тести онлайн

- Дієприслівник. Загальна характеристика
- Творення дієприслівників
- Дієприслівниковий зворот
- Уживання дієприслівників і дієприслівникових зворотів

Дієприслівник. Загальна характеристика

Дієприслівник — це особлива незмінювана форма дієслова, що вказує на додаткову дію, яка доповнює, пояснює основну, виражену дієсловом. Дієприслівник відповідає на питання ***що роблячи? що робивши? що зробивши?*** Наприклад: *Полохливий заєць,* ***причаївшись*** *під кущем, пригина вуха* (*М. Коцюбинський*). *Ой напряду веретено, намотаю пасмо, пішов милий горі селом,* ***співаючи*** *красно* (*Нар. тв.*).

Морфологічні ознаки

Дієприслівник поєднує ознаки дієслова (вид, час і властивість мати залежні слова) та прислівника (незмінюваність, синтаксична функція обставини).

а) дієслівні ознаки:
- ***вид*** доконаний і недоконаний (*купуючи, купивши, купувавши*);
- ***час*** теперішній і минулий (*пишучи* і *написавши*);
- властивість мати ***залежні слова*** (*повертаючись* (***куди?***) *додому*);

б) прислівникові ознаки:
- незмінюваність, тому дієприслівник не має закінчення (*плачучи, плакавши*);
- у реченні є обставиною.

Синтаксична роль

У реченні дієприслівник виконує функцію обставини, яка зазвичай є відокремленою, наприклад: *Прокинувшись, я увімкнула радіо й пішла готувати сніданок.*

Завдання 62 Серед поданих слів знайдіть і підкресліть дієприслівники.

Хвилюватися, схвильований, хвилюючись, схвилювавшись, схвильовано; підслухано, слухаючи, слухач, слухняний, підслухавши, слухати; мальований, малюючи, змалювавши, намалювати, намальовано, малюнок, мальовничий.

Творення дієприслівників

Теперішнього часу		Минулого часу
дієслово недоконаного виду + суфікси		дієслово доконаного, рідше — недоконаного виду + суфікси *-ши*, *-вши*
-учи/-ючи до дієслів **I дієвідміни**	*-ачи/-ячи* до дієслів **II дієвідміни**	
пишучи, знаючи	*лежачи, сидячи*	*зберігши, відлетівши, робивши*

Зверніть увагу!

1) Дієслова, що закінчуються на *-ся*, у дієприслівниках зберігають цю частину, яка стоїть після суфіксів ***-учи/-ючи***, ***-ачи/-ячи***, ***-ши***, ***-вши***: *сміятися — сміючись, зустрітися — зустрівшись*.
2) Запам'ятайте правильну вимову дієприслівників, у яких перед суфіксом ***-ши*** стоять свистячі приголосні [з] або [с], наприклад: *принісши* — [при^{е}н'іш:и], *привізши* — [при^{е}в'іжши].

Завдання 63 Від поданих дієслів утворіть усі можливі дієприслівники.

зіграти		закрити	
розв'язати		закривати	
розв'язувати		грати	
спитати		знати	
стрибати		питати	
стрибнути		слухати	

Дієприслівниковий зворот

Дієприслівник із залежними словами становить дієприслівниковий зворот, який у реченні виконує функцію обставини, що майже завжди є відокремленою, наприклад: *Не кинувши у глиб надійний якір, пливу й пливу повз береги краси* (*Є. Маланюк*).

Дієприслівниковий зворот і одиничний дієприслівник не відокремлюються в реченні, якщо:

1) одиничний дієприслівник стоїть біля присудка та є обставиною способу дії (відповідає на питання ***як? яким чином?***): *Хлопчик біг* (***як?***) *стрибаючи*;
2) дієприслівниковий зворот входить до складу фразеологізму, наприклад: *Батько працював не покладаючи рук*;

Зверніть увагу! Не ставимо кому між двома дієприслівниками або дієприслівниковими зворотами, які є однорідними обставинами, якщо між ними стоять неповторювані сполучники ***і***, ***й***, ***та*** (=***і***), ***чи***, ***або***: *Якось одного разу над Десною підслухав я вночі, на сіні лежачи і дивлячись на зорі, як після денної важкої праці коні розмовляли між собою, пасучись* (*О. Довженко*).

Завдання 64 Знайдіть і підкресліть дієприслівники та дієприслівникові звороти відповідно до виконуваної ними синтаксичної функції. Де потрібно, поставте коми.

1) Може, ще з часів свого дитячого чередникування лежачи в полі плетучи батоги та кошики він укорінив у собі звичку до самопоглиблення (*В. Підмогильний*).
2) Уздрівши здалека весь наш рід і хату він [собака] упав додолу і повз до нас кроків, може, сто на животі перекидаючись на спину і голосно плачучи від повноти щастя, мов блудний син у Святому Письмі (*О. Довженко*).
3) Вирячивши вогненні очі дихаючи полум'ям і димом потрясаючи ревом пустелі і нетра і вогненним хвостом замітаючи слід летів дракон (*Іван Багряний*).
4) Кайдашиха глянула на убогу сім'ю, на убогу хату і не церемонилась; вона просто полізла за стіл і сіла на покуті запишавшись та втираючи губи хусточкою (*І. Нечуй-Левицький*).

Уживання дієприслівників і дієприслівникових зворотів

МОВОХАКЕР

1) Майже щороку в тестах ЗНО є завдання, у якому необхідно знайти неправильно побудоване речення з дієприслівниковим зворотом. Поширеною помилкою є утворення речень, у яких суб'єкти дій, виражених дієсловом і дієприслівником, не збігаються, тобто дію, виражену дієсловом, виконує один діяч, а дію, виражену дієприслівником,— інший. Такі конструкції досить часто створюють мовний каламбур, наприклад: *Повернувшись зі школи додому, мене радо зустрічав собака.* Очевидно, що тут є логічна помилка, адже виходить, що собака повернувся зі школи й радо зустрічав мене. Правильно було б сказати так: *Коли я повернувся зі школи додому, мене радо зустрічав собака.* Для перевірки утворіть від дієприслівника дієслово й спробуйте узгодити його з підметом у реченні. Наприклад: *Чуючи ці слова, можуть піти мурашки по тілу*: *мурашки* ***можуть піти*** і *мурашки* ***чують*** *ці слова.* Звісно, це неправильна конструкція, яку виправляємо так: *Коли ти чуєш ці слова, в тебе можуть піти мурашки по тілу.*

Будьте уважними! Не можна вживати дієприслівникові звороти в односкладних безособових реченнях, адже в них немає суб'єкта, якого може стосуватися дія, названа дієприслівником. Речення на зразок ~~*Випивши молока, мені стало тепло*~~ є неправильним, його слід перебудувати так: *Випивши молока, я зігрілася.*

2) Також на тестуванні може бути завдання, сформульоване так: «Відокремленою обставиною можна замінити підрядну частину в реченні...». Сутність цього завдання полягає в можливості чи неможливості перебудувати підрядну частину на дієприслівниковий зворот. Порівняйте: ***Коли я зроблю домашнє завдання****, я піду гуляти з друзями.* → ***Зробивши домашнє завдання****, я піду гуляти з друзями.*

Будьте уважними! Правильною буде відповідь із реченням, у якому і в головній, і в підрядній частині один і той самий суб'єкт-діяч. Якщо діячі різні, то в результаті такої перебудови утвориться мовний каламбур, про який ми вже згадували.

Завдання 65 Відредагуйте подані речення.

1) Зробивши домашнє завдання за пів години, у мене вивільнився час для перегляду нового серіалу. .....

.....

2) Залишивши братика вдома, він розмалював нові шпалери на кухні гуашшю. .....

.....

3) Снідаючи в кафе, офіціантка забула нас розрахувати. .....

.....

4) Гуляючи ввечері, на вулиці задощило. .....

.....

5) Прочитавши книгу, мені сподобався сюжет. .....

.....

6) Наближаючись до вокзалу, почувся стукіт коліс на рейках. .....

.....

Порівняльна таблиця «Дієприкметник і дієприслівник»

Ознаки	Дієприкметник	Дієприслівник
Питання		
До яких дієслівних форм належить		
Чи має закінчення		
Як змінюється		
За допомогою яких суфіксів утворюється		
Синтаксична функція		
Як відокремлюється в реченні		
Приклади		

Як на ЗНО

1 Дієприслівник ужито в реченні

А Трудяща копійка годує довіку.
Б Що записано пером, того не вирубаєш топором.
В Грамотний — видющий і на все тямущий.
Г Не почавши — не закінчиш.
Д Із добрим дружись, а лихих стережись!

2 НЕПРАВИЛЬНО побудовано речення

А Бігаючи вранці, я відчуваю заряд бадьорості цілий день.
Б Зателефонувавши додому, мені ніхто не відповів.
В Прибираючи в кімнаті, я нарешті знайшла бібліотечну книгу.
Г Повернувшись додому, ми одразу почали готувати обід.
Д Читаючи книгу, намагайтеся не відволікатися на інші справи.

3 Граматичну помилку допущено в реченні

А Коли ми повернулися додому, нас зустрічав сусідський пес.
Б Нам назустріч вибіг сусідський пес, коли ми повернулися додому.
В Повертаючись додому, ми почули гавкіт сусідського пса.
Г Повернувшись додому, до нас вибіг сусідський пес.
Д Ми повернулись додому, і сусідський пес вибіг нам назустріч.

4 Граматично правильне продовження речення ***«Віддаючи техніку в ремонт, ...»*** наведено в рядку

А переконайтесь, що Вам видали квитанцію.
Б майстер повинен видати Вам квитанцію.
В у центрі обслуговування Вам мають запропонувати її аналог для користування.
Г майстер може ремонтувати її щонайбільше 14 днів.
Д її можуть зламати ще більше.

5 Граматично правильне речення утвориться, якщо до фрагмента ***«Прослухавши пісню, ...»*** додати

А мене охопила ностальгія.
Б я згадала деякі моменти свого дитинства.
В у моїй пам'яті зринули дитячі спогади.
Г мені згадалося дитинство.
Д вона пробудила в мені дитячі спогади.

6 Лише дієприслівники вжито в усіх рядках, ОКРІМ

А говорячи, фарбуючи, знаючи
Б ріжучи, мажучи, сяючі
В миючи, помилившись, поливаючи
Г встановлюючи, роблячи, копаючи
Д лежачи, обнімаючи, співаючи

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділений дієприслівник.

***Гуляючи**, ми вирішили відвідати щойно відкриту в центрі міста кав'ярню.*

А означення
Б підмет
В обставина
Г присудок
Д додаток

8 Дієприслівниковий зворот відокремлюється в усіх реченнях, ОКРІМ

А Не знаючи броду не лізь у воду.
Б Не поговоривши з головою не берись руками.
В Не взявшись за сокиру хати не зробиш.
Г Крутою дорогою прямуючи попереду мало побачиш.
Д Щоб досягти успіху, працюй не розгинаючи спини.

9 Дієприслівник відокремлюється в рядку

А Додому ми бігли не оглядаючись.
Б Подорожуючи не пускай коня галопом.
В Мама забороняє мені читати лежачи.
Г Вулицею йдуть співаючи дівчата.
Д Марійка відповідала на питання вагаючись.

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченнях (цифра позначає наступне слово).

О, не **(1)*взискуй*** гіркого меду слави! Той мед недобрий, від кусючих бджіл. Взискуй сказать **(2)*поблідлими*** вустами хоч **(3)*кілька*** людям **(4)*необхідних*** слів.

А займенник
Б дієприкметник (форма дієслова)
В дієслово
Г прикметник
Д числівник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Відокремленою обставиною можна замінити підрядне речення в рядку

А Коли я почула ці слова, в мене пішли мурашки поза спиною.
Б Мене охопила несамовита радість, щойно я дізнався про майбутню мандрівку.
В Щойно він приїхав на вокзал, одразу зателефонував до мене.
Г Коли я прокидаюся вранці, мій погляд одразу заполоняє яскраве сонце.
Д Якщо складу іспити на «відмінно», у мене з'явиться можливість вступити до найкращих вишів України.

12 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Сонце має дивовижно гарячу атмосферу, набагато ..., ніж поверхня, температура якої становить близько одного ... градусів ... .

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А гарячіше, мільйона, за Цельсієм
Б гарячішу, мільйону, за Цельсієм
В більш гарячу, мільйона, за Цельсієм
Г гарячішу, мільйона, за Цельсієм
Д гарячішу, мільйона, по Цельсію

Заняття 15

ПРИСЛІВНИК

Тести онлайн

- **Прислівник. Загальна характеристика**
- **Ступені порівняння прислівників**
- **Правопис *-и* або *-і* в кінці прислівників**
- **Правопис *-н-* чи *-нн-* у прислівниках**
- **Прислівники й сполучення інших частин мови**

Прислівник. Загальна характеристика

Прислівник — це самостійна частина мови, що називає ознаку дії (*бігти швидко*), стану (*добре спиться*), предмета (*їзда верхи*), іншої ознаки (*надто солодкий*) і відповідає на питання ***де? коли? як? наскільки? чому? навіщо?*** та ін.

Морфологічні ознаки

Прислівник є *незмінною* частиною мови, отже, не має закінчення. Йому властиві специфічні префікси й суфікси, які досить часто допомагають виокремити прислівники з-поміж інших частин мови, зокрема, лише прислівниковими є суфікси ***-о***, ***-е***, ***-і*** (*лагідно*, *добре*, *вранці*), суфікси ***-ому***, ***-єму***, ***-и*** разом із префіксом ***по-*** (*по-українськи*, *по-твоєму*, *по-літньому*).

Синтаксична роль

Прислівник найчастіше є обставиною, причому за значенням це можуть бути різні обставини, зокрема способу дії, міри і ступеня, часу, місця, причини, мети.

Наприклад: (***коли?***) ***Сьогодні*** *усе для тебе — озера, гаї, степи* (*В. Симоненко*). (***де?***) ***Попереду*** *Морозенко сивим конем грає* (*Нар. тв.*). *Він підвівся, вийшов* (***як?***) ***навшпиньки*** *до передпокою, забрав пальто й пішов довгими пустинними вулицями по місту* (*В. Підмогильний*). (***наскільки?***) ***Дуже*** *корисна штука, ця липка стрічка на прізвисько «скотч» — хай завжди валяється вам у бардачку* (*І. Карпа*). *Так вони* (***чому?***) ***знічев'я***[1] *оглядали місто, шукаючи те, що їм треба* (*Іван Багряний*). *Кайдашиха виставила* (***навіщо?***) ***навмисне*** *напоказ громаді жовті нові сап'янці* (*І. Нечуй-Левицький*).

Прислівники також можуть виконувати функцію головного члена односкладного безособового речення: *На вулиці вже прохолодно*.

Зверніть увагу! Прислівники можуть виконувати функцію неузгодженого означення, про що ви детальніше дізнаєтеся в заняттях із синтаксису. У таких ви́падках слід бути особливо уважними, адже є імовірність неправильно поставити питання й відповідно помилитися у визначенні членів речення. Запам'ятайте, що від підмета або додатка не можна ставити питання до обставини, тому в реченні *Дорога ліворуч була крутою* прислівник *ліворуч* виконує функцію неузгодженого означення (*дорога* ***яка?*** *ліворуч*, а не *дорога* ***куди?*** *ліворуч*).

[1] *Знічев'я* — з нічого робити.

Завдання 66 Серед поданих слів знайдіть і підкресліть прислівники.

Холодний, прохолодно, похолодіти, похолоділий, холоднеча, похолоділо; третій, потроїти, утретє, по троє, потрійний, трійка, потроєний, потроївши; заново, новий, поновити, новина, по-новому, оновлено, оновивши.

Завдання 67 У поданих реченнях знайдіть прислівники. Визначте їхню синтаксичну функцію, підкресливши відповідним чином. Де можете, пригадайте твори, із яких узято цитати, і їхніх авторів.

1) Сестру я Вашу так любив — дитинно, злотоцінно. .....

.....

2) Мені війнула в очі сивина, та я нічого не везу додому... .....

.....

3) Любіть Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну, красу її, вічно живу і нову, і мову її солов'їну. .....

.....

4) Буду, мамо горда і вродлива, з тебе дивуватися повік... .....

.....

5) Він бігав наввипередки з вітром, він вилазив на грушу і рвав у пазуху гнилиці.

.....

6) Світи щодня лампаду Кіпріді добрій. .....

.....

7) Людей мільярди і мільярди слів, а ти їх маєш вимовити вперше! .....

.....

Ступені порівняння прислівників

Прислівники із суфіксами *-е*, *-о*, що походять від ***якісних*** прикметників, а також деякі прислівники міри і ступеня можуть утворювати ступені порівняння. Способи творення і форми прислівникових ступенів порівняння такі самі, як і в прикметників.

Ступінь	Проста форма	Складена форма
Вищий	корінь прислівника + суфікси ***-іше*** або ***-ше***: *веселіше, швидше*	***більш / менш*** + вихідний прислівник: *менш весело, більш швидко*
Найвищий	префікс ***най- (щонай-, якнай-)*** + форма вищого ступеня: *найвеселіше, якнайшвидше*	***найбільш / найменш*** + вихідний прислівник: *найменш весело, найбільш швидко*

Зверніть увагу!

1) Під час утворення простої форми вищого ступеня порівняння прислівника відбуваються ті самі зміни приголосних звуків, що й у прикметника: *глибоко — глибше, високо — вище, близько — ближче, дорого — дорожче*. Як і прикметники, деякі прислівники утворюють ступені порівняння від інших коренів: *погано — гірше, добре — ліпше*.

2) Неправильним є утворення вищого та найвищого ступенів порівняння прислівника шляхом поєднання простої та складеної форм: *більш глибоко*, а ~~*не більш глибше*~~, *найтепліше*, а не ~~*найбільш тепліше*~~.

Завдання 68 Утворіть від поданих прислівників, якщо можливо, просту і складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння. Поясніть, чому деякі прислівники не утворюють ступенів порівняння.

Широко, довго, холодно, ясно, ушосте, по-грузинськи, завтра, тонко, занадто, навмання, мало, праворуч.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Завдання 69 З-поміж поданих форм ступенів порівняння прислівників підкресліть правильні, а неправильні виправте, надписавши зверху скоригований варіант.

Більш глибокіше, найширше, найбільш чорніше, якнайкраще, дуже холодно, холодніше, менш дорожче, найвисокіше, дешевше, найвишневіше.

Правопис *-и* або *-і* в кінці прислівників

Інколи кінцеві звуки прислівників [и] або [і] нечітко артикулюються в нашому мовленні, через що можна припуститися помилки в правописі таких прислівників. Щоб уникнути помилок, варто запам'ятати кілька правил.

-и	*-і*
• після літер, що позначають тверді приголосні; • після *г*, *к*, *х*; • у прислівниках із префіксом *по-*; • у прислівнику ***безвісти***	• після літер, що позначають м'які або пом'якшені приголосні
докупи, *завбільшки*, *по-латинськи*, **але** *по-латині*	*ввечері*, *навесні*, *поволі*

Завдання 70 Уставте на місці пропуску літеру ***и*** або ***і***.

По-українськ..., нарівн..., згор..., посередин..., зсередин..., восен..., вноч..., по-ведмеж..., надвор..., по-козацьк..., безвіст..., навік..., поодинц..., вряд...-год..., вкуп..., відтод..., до вподоб..., по-лисяч...

Правопис *-н-* чи *-нн-* у прислівниках

Оскільки більшість прислівників утворено від інших частин мови, то і їхній правопис здебільшого збігається з правописом твірних слів:

-н-	*-нн-*
• у прислівниках, утворених від прикметників з однією ***н*** або від дієприкметників: *по-качиному*, *шалено*, *зелено*, *приховано*	• у прислівниках, утворених від прикметників із двома ***н***: *по-осінньому*, *страшенно*, *несказа́нно*
	• у прислівниках *зрання*, *навмання*, *спросоння*, *попідвіконню*, *попідтинню*

Завдання 71 Де потрібно, уставте літеру ***н***.

Глибочен...о, по-солов'їн...ому, незбагнен...о, вихован...о, навман...я, старан...о, невблаган...о, небуден...о, задуман...о, востан...є, напружен...о, невин...о, попідтин...ю, по-пташин...ому.

Прислівники й сполучення інших частин мови

Необхідно відрізняти прислівники від сполучень інших частин мови, адже від цього залежить правопис слів. Порівняйте такі словосполучення.

Словосполучення з прислівником	Словосполучення з іншими частинами мови
звернути ***набік***	*повернутися на бік* (іменник із прийменником)
зробити ***по-моєму***	*ходити по моєму подвір'ю* (займенник із прийменником)
прийти ***втретє***	*постукати* ***в третє*** *вікно* (числівник із прийменником)
озирнутися ***навколо***	*гуляти* ***навколо озера*** (іменник із прийменником)
спочатку *прийти*	*відвідувати* ***з початку*** *тижня* (іменник із прийменником)

МОВОХАКЕР У тестах ЗНО може бути завдання, у якому необхідно обрати сполуку слів, що пишеться разом чи окремо, тобто фактично знайти варіант, де подано прислівники, які пишуться разом, а де — сполучення прийменника з іменником, які пишуться окремо. Відрізнити прислівник від сполучення інших частин мови можна кількома способами:

1) якщо після слова стоїть іменник або займенник, то маємо справу не з прислівником, а з іншою частиною мови, як правило, іменником із прийменником, порівняйте: *спуститися зверху* (прислівник) і *видно з верху* (прийменник з іменником) *гори*;

2) якщо перед Вами сполучення іменника з прийменником, то зазвичай між ними можна вставити прикметник, тобто означення до іменника: *побачити птаха нагорі* та *зійтися на* (високій) *горі*.

Завдання 72 Визначте, до яких частин мови належать виділені слова, напишіть їх разом або окремо.

1) Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати — це ***на...половину*** завершити (*Г. Сковорода*).

2) ***На...половину*** грошей ми купимо іграшки для дітей.

3) ***У...купі*** листя щось шаруділо.

4) Чи є що краще в світі, як ***у...купі*** жити! (*Нар. тв.*).

5) О слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань! ***В...горі*** спинися… (*Олександр Олесь*).

6) Підійшовши ближче, ми побачили ***в...горі*** печеру.

7) Картопля була ***у...двох*** відрах.

8) Їхній світ ***у...двох*** був дещо дивним, не таким, як у всіх (*А. Рогашко*).

9) Скільки зла таїться в середині за гарною подобою: гадюка ховається в траві (*Г. Сковорода*).

10) Гармонійність «я», тобто певна рівновага ***в...середині*** людини, є нерухомість, загальмування на певному духовному стані (*В. Підмогильний*).

Завдання 73 Складіть і запишіть речення з прислівниками та співзвучними з ними сполученнями іменників і прийменників.

всередину .....
в середину .....
докупи .....
до купи .....
углиб .....
у глиб .....
по-перше .....
по перше .....
доволі .....
до волі .....
назустріч .....
на зустріч .....
напочатку .....
на початку .....

Як на ЗНО

1 Літеру ***и*** треба писати в кінці кожного прислівника в рядку

А по-вовч.., двіч.., навпак..
Б відкол.., безвіст.., по-братерськ..
В утрич.., навшпиньк.., щосил..
Г по-латин.., почаст.., по-французьк..
Д поноч.., мовчк.., наввимашк..

2 Окремо слід писати виділену сполуку слів у реченні

А Малий побачив ***з/боку*** напівзруйнований погріб.
Б Раптом ***у/горі*** щось скреготнуло і ліфт рушив.
В Цей мистецький напрям виник ***у/середині*** XX ст.
Г ***С/початку*** я просто жахався цієї картини.
Д Брат засмутився і схилив голову ***в/низ***.

3 Виділену сполуку треба писати разом у реченні

А З батьками ми зустрінемося ***в/день*** річниці їхнього весілля.
Б Дорога звертала ***в/бік***.
В Зрештою ми підійшли ***до/гори*** й почали готуватися до підйому.
Г ***По/весняному*** небу повільно пливуть замріяні хмарки.
Д Зазирнувши ***у/глиб*** колодязя, я відчула, як у мене перехоплює дух.

4 Правильно утворено форми ступенів порівняння прислівників у рядку

А надійніше, найбільш сміливо, якнайгучніше
Б надто голосно, глибше, найдовше
В вузьче, щонайдужче, ширше
Г дорожче, дуже жарко, найменш солодко
Д найгірше, високіше, більш струнко

5 Подвоєння є в усіх словах рядка

А зран..я, стомлен..о, страшен..о
Б гуман..о, бездарн..о, неждан..о
В натхнен..о, пригнічен..о, навман..я
Г невпин..о, зморен..о, спросон..я
Д щоден..о, попідвікон..ю, туман..о

6 Прислівниками є всі слова рядка

А аніде, коли-не-коли, дехто
Б як-небудь, абиякий, відтепер
В абияк, хтозна-де, чимдуж
Г позаторік, на вулиці, здалеку
Д сонно, знадвору, з-під гори

7 З'ясуйте, яким членом речення є виділений прислівник.

***Знічев'я** Олена роздивлялася вітрини магазинів.*

А підмет **Б** присудок **В** означення **Г** обставина **Д** додаток

8 З'ясуйте, яким членом речення є виділений прислівник.

*Учитися ніколи не **пізно**.*

А підмет
Б присудок
В означення
Г обставина
Д додаток

9 Літеру ***і*** треба писати в кінці кожного прислівника в рядку

А опівноч.., позаоч.., насторож..
Б трич.., навшпиньк.., верх..
В увечер.., по-турецьк.., укуп..
Г навік.., напоготов.., уранц..
Д нарешт.., мовчк.., по-заяч..

10 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Американський промисловець і меценат наштовхнув Гілла на просту й одночасно геніальну думку — оприлюднити формулу ..., ... за результатами бесід із видатними людьми того часу. ... сподобалась ідея, і за наступні двадцять років він зустрівся з кількома сотнями відомих ..., серед яких були три американські ...

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А успіху, створенну, Гіллові, особистостей, президента
Б успіху, створену, Гіллеві, особистостей, президенти
В успіху, створену, Гіллові, особистостей, президенти
Г успіха, створену, Гіллові, особистостей, президенти
Д успіха, створену, Гіллові, особистостів, президента

11 Граматичну помилку допущено в рядку

А австралійський ему
Б більш легше завдання
В за двадцять шоста
Г іти по молоко
Д п'ятдесятьма шістьма гривнями

12 З'ясуйте, яким членом речення є виділене слово.

1 Відпочивати завжди ***добре***.
2 Найбільше люблю каву ***по-віденськи***.
3 ***Двічі*** в одну річку не ввійдеш.
4 Моє ***сьогодні*** — це ти.

А підмет
Б присудок
В обставина
Г означення
Д додаток

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Заняття 16

ПРИСЛІВНИК

Тести онлайн

- **Правопис прислівників**
- **Правопис прислівникових сполучень**

Правопис прислівників

Прислівники походять від різних частин мови. Велика кількість прислівників утворена шляхом поєднання прийменників із прикметниками, числівниками, займенниками, прислівниками, іменниками. Як правило, саме від будови й походження залежить правопис прислівників разом, окремо чи з дефісом.

	Разом	Окремо	З дефісом
1	Прислівники, утворені поєднанням прийменника (***за***, ***на***, ***до***, ***по***, ***з***, ***у***) з прикметником, числівником, займенником, прислівником: *зрідка, натроє, пóночі, допоки*	Прислівники, утворені поєднанням прийменника ***по*** і збірного числівника, прийменника ***в*** і прикметника або числівника: *по троє, в основному, в одному*	Прислівники, утворені від прикметника, займенника або порядкового числівника за допомогою префікса ***по-*** і суфіксів ***-ому***, ***-єму***, ***-и***, ***-е (-є)***: *по-доброму, по-моєму, по-англійськи, по-перше, по-третє*
2	Прислівники, утворені за допомогою часток ***аби-***, ***ані-***, ***де-***, ***чи-***, ***що-***, ***як-***: *абиколи, анітрохи, деінде, чимало, щонеділі, якнайшвидше* **Зверніть увагу!** Якщо частка ***що*** стоїть після прислівника, то пишеться окремо: *поки що, дарма що*		Прислівники, утворені за допомогою часток ***казна-***, ***хтозна-***, ***бозна-***, ***будь-***, ***-небудь***, ***-то***, ***-от***, ***-таки***: *казна-коли, хтозна-де, бозна-як, звідки-небудь, будь-коли, так-то, як-от, звідти-таки*
3	Прислівники, утворені поєднанням кількох прийменників із різними частинами мови, поєднанням кількох основ: *попідтинню, знадвору, навмання, мимохіть, натщéсерце, ліворуч*	Прислівники, що є сполученням чотирьох компонентів, зокрема двох іменників із прийменниками: *з боку на бік, з ранку до вечора*	Прислівники, утворені повторенням одного слова, сполученням синонімів або антонімів: *ледве-ледве, тишком-нишком, більш-менш*
4		Прислівники, утворені поєднанням іменників, числівників, займенників у різних відмінкових формах, зокрема в Н. в. й Ор. в. без прийменника, в Н. в. та Зн. в., між якими є прийменник ***у/в***, ***на***: *кінець кінцем, сама самотою, рік у рік, сам на сам, плече в плече, день у день, один в один*	Прислівники, утворені поєднанням невідмінюваних слів, між якими стоїть службова частина мови: *як-не-як, де-не-де, коли-не-коли, будь-що-будь, хоч-не-хоч, пліч-о-пліч, віч-на-віч*

Завдання 74 Напишіть прислівники разом, окремо або з дефісом.

По...одинці, по...твоєму, пліч...о...пліч, сама...самотою, з...вечора, від...тоді, раз...у...раз, з...боку, в...ранці, на...весні, ані...трохи, казна...коли, в...основному, по...троє, на...двоє, в...різно...біч, мимо...хіть, з...давніх...давен, тишком...нишком, чим...дуж, де...інде, що...року, будь...де, бозна...на...віщо, по...перше, по...українському, усе...таки, аби...куди, сам...на...сам, на...виворіт, на...половину, де...не...де.

Правопис прислівникових сполучень

Окремо пишемо прислівникові сполучення прийменника з іменником, у яких іменник зберігає лексичне значення та форму, тобто виявляє автономність. Часто в таких випадках перед іменником можна поставити означення, наприклад: *на* (моє) *щастя*, *без* (жодного) *сумніву*, *до* (пізнього) *вечора*. Відповідно в усіх інших випадках прислівникові сполуки пишемо разом.

Насправді якогось одного чіткого правила щодо правопису таких сполук немає, тому фактично їх просто слід запам'ятати. Щоб полегшити процес запам'ятовування, пропонуємо вам таблицю, у якій прислівникові сполучення певним чином згруповано — чи за структурою, чи за лексичним значенням. Ця таблиця підходить не до всіх прислівникових сполучень, проте в багатьох випадках вона допоможе Вам зрозуміти певні закономірності щодо правопису таких сполук.

Разом	Окремо	З дефісом
без + форма, уживана лише в складі прислівника: *безвісти*, *безперестанку*, *безустанку*	***без*** + іменник, який може вживатися без прийменника: *без жалю*, *без кінця*, *без потреби*	
в + іменник → прислівник, що має просторове або часове значення (***де? коли?***): *вбік*, *ввечері*, *вгорі*, *вдалечінь*, *вдень*, *внизу*, *вночі*	***в*** + іменник → прислівник, що вказує на спосіб дії (***як?***): *в затишку*, *в міру*, *в ногу*, *в обмін*, *в обріз*, *в цілості*	
до + іменник → прислівник, що має просторове або часове значення (***де? коли?***): *довіку*, *доверху*, *догори*, *додолу*, *додому*	***до*** + іменник → прислівник, що вказує на спосіб дії (***як?***): *до біса*, *до вподоби*, *до краю*, *до ладу*, *до лиця*, *до пари*	
з + іменник → прислівник, що має просторове або часове значення (***де? коли?***): *збоку*, *зверху*, *звіку*, *згори*, *ззаду*, *знизу*, *зранку*	***з*** + іменник → прислівник, що вказує на спосіб дії (***як?***) або причину (***чому?***): *з переляку*, *з розгону*, *з приводу*	

Закінчення таблиці

Разом	Окремо	З дефісом
на + іменник → прислівник, що має просторове або часове значення (***де? коли?***): *навесні, навік, наверху, нагору, надворі, наниз*	***на*** + іменник → прислівник, що вказує на спосіб дії (***як?***): *на бігу, на диво, на жаль, на щастя, на ходу, на зразок*	***на***-*гора*
по + іменник → прислівник, що має просторове або часове значення (***де? коли? до якого часу?***): *повік, поночі, позаду, посередині*	***по*** + іменник → прислівник, що вказує на спосіб дії (***як?***) або умову (***за якої умови***): *по змозі, по можливості, по правді, по честі*	***по***-*латині*
прислівники, що починаються на ***спід***-: *спідлоба, спідсподу, спіднизу, спідти́шка*		
прислівники, що починаються на ***вроз***-: *врозкид, врозліт, врозсип, вроздріб*		

✓ **Словничок-кориснячок**

ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ, ЩО ПОХОДЯТЬ ВІД ОДНОГО СЛОВА

Разом	Окремо	З дефісом
влад	*до ладу*	
вкрай, скраю	*до краю*	
	плече в плече	*пліч-о-пліч*
зо́зла	*на зло*	
навіки, навік	*на віки вічні*	*навіки-віків*
навиліт	*на льоту*	
насилу	*над силу*	
наостанку	*до останку*	
здавна		*з давніх-давен*
	на самоті *сама самотою* *сам на сам*	*сама-самісінька*

Завдання 75 Напишіть прислівники і прислівникові сполучення разом, окремо або з дефісом.

На ....сором, в ....розбивку, до ....речі, по ....латині, слово ....в ....слово, в ....лад, в ....середині, спід ....лоба, по ....ночі, з ....гори, на ....зовні, зо ....зла, до ....краю, на ....віки ....вічні, на ....віки ....віків, на ....останку, над ....силу, на ....виліт, з ....розгону, з ....ранку, з ....боку ....на ....бік, під ....вечір, до ....дому, без ....вісти, без ....упину, на ....біс, до ....біса, на ....гора, на ....зло, на ....низ, од ....віку, на ....совість, без ....сумніву, в ....затишку, на ....ходу, по ....черзі, плече ....в ....плече, до ....вподоби, на ....вибір, на ....льоту.

Як на ЗНО

1 Разом треба писати сполуку слів, виділену в реченні

А Маю я святе синівське право з матір'ю побуть ***на/самоті***.
Б Загине все ***без/вороття***: що візьме час, що люди...
В Юначе! Хай буде для неї твій сміх, і сльози, і все ***до/загину***...
Г О слово рідне! Орле скутий! Чужинцям кинуте ***на/сміх***!
Д Слава ***на/віки*** буде з тобою, вольності отче, Богдане-герою!

2 З дефісом треба писати всі прислівники в рядку

А навіки/віків, по/третє, хоч/не/хоч
Б аби/куди, вряди/годи, до/речі
В по/людськи, бозна/куди, у/шосте
Г будь/де, на/зло, без/вісти
Д віч/на/віч, рік/у/рік, що/години

3 Окремо треба писати всі прислівники в рядку

А в/цілому, від/нині, будь/коли
Б з/розгону, спід/лоба, в/лад
В по/п'ятеро, в/основному, на/жаль
Г по/п'яте, далеко/таки, до/долу
Д в/розсип, на/виліт, на/льоту

4 Разом треба писати всі прислівники в рядку

А попід/тинню, на/одинці, як/найвище
Б у/тричі, як/небудь, до/вподоби
В по/нашому, з/рештою, до/останку
Г кінець/кінцем, казна/чому, десь/інде
Д спід/низу, хоч/не/хоч, по/заду

5 Правильно написано всі прислівники в рядку

А нащастя, колись-то, де не де
Б по-троє, на віки, натщесерце
В з діда-прадіда, на швидку руч, чимдуж
Г позавчора, коли-не-коли, до останку
Д сяк так, на скаку, до-щенту

6 Лише прислівники є в усіх рядках, ОКРІМ

А будь-коли, дедалі, казна-де
Б деінде, учора, зроду-віку
В попідтинню, натщесерце, абиколи
Г мимохіть, чарівно, спершу
Д угорі, знаючи, анітрохи

7 Подвоєні літери слід писати в усіх словах, ОКРІМ

А попідтин..ю, несподіван..о, божествен..о
Б зран..я, по-родин..ому, невин..о
В спросон..я, щоден..о, по-злочин..ицьки
Г страшен..о, незліче́н..о, навман..я
Д по-тварин..ому, натхнен..о, попідвікон..ю

8 Правильно утворено форми ступенів порівняння прислівників у рядку

А якнайшвидше, саме гірше, холодніше
Б надто солодко, вище, ясніше
В найгостріше, чимдужчіше, мудріше
Г вужче, більш щиріше, дуже гаряче
Д пізніше, щонайдовше, більш весело

9 Виділена сполука є прислівником, що пишеться разом, у реченні

А Кожна курка ***у/купі*** своїй господиня.
Б Як ***з/верху*** погане, то всередині вдвоє.
В ***На/пам'ять*** скаржиться кожен, а на розум ніхто.
Г Піднявшись ***на/гору***, ми побачили фантастичний краєвид.
Д ***В/день*** ясний і сонячний наш клас вирушив у туристичний похід.

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Єдина* країна в світі, де не **(2)*викладалася*** в університетах історія **(3)*цієї*** країни, де історія вважалась чимсь **(4)*забороненим***, ворожим і контрреволюційним, — це Україна.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

А дієприкметник (форма дієслова)
Б числівник
В займенник
Г дієслово
Д прикметник

11 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Наш Всесвіт утворився близько ... мільярдів років ... у результаті Великого ..., однак тоді з протонів, нейтронів і електронів було сформовано тільки ... елементи.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А тридцяти, назад, вибуху, найлегші
Б тридцяти, тому, вибуха, найлегші
В тридцять, тому, вибуху, найлегші
Г тридцяти, тому, вибуху, найлегші
Д тридцяти, тому, вибуху, самі легкі

12 Лексичну помилку допущено в рядку

А під відкритим небом
Б думки збігаються
В впадати в око
Г передплачувати журнал
Д порушити питання

Заняття 17

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Тести онлайн

- Прийменник. Загальна характеристика
- Правопис прийменників
- Особливості вживання прийменників
- Сполучник. Загальна характеристика
- Групи сполучників
- Сполучники і сполучні слова
- Правопис сполучників

Прийменник. Загальна характеристика

Прийменник — це службова частина мови, функція якої полягає в тому, щоб уточнювати значення іменних частин мови, пов'язувати їх з іншими словами в реченні, порівняйте: *Стіна висить картина* і *На стіні висить картина*.

Зверніть увагу! Самі прийменники в реченні не виконують синтаксичної функції, адже вони належать до службових частин мови. Проте, оскільки вони утворюють словосполучення з іменними частинами мови, зазвичай прийменники входять до складу одного члена речення разом із формами, з якими їх ужито, наприклад: *Очі тобі зав'яжу і серце своє покажу, тобі про все розкажу...* (*Х. Соловій*).

За будовою прийменники поділяємо на ***прості, складні*** та ***складені***. ***Прості*** є одним простим словом (*в, на, біля, коло, через*); ***складні*** утворені поєднанням кількох слів, зокрема кількох прийменників або прийменника із самостійною частиною мови (*із-за, задля, всупереч, довкола*); ***складені*** прийменники утворюються внаслідок поєднання кількох слів, зокрема простих прийменників з іменниками або прислівниками (*незважаючи на, згідно з, відповідно до, незалежно від*). Від типу будови прийменників залежить і їхній правопис: складні пишемо разом або з дефісом, а складені — окремо.

Зверніть увагу! Слід відрізняти прийменники від інших частин мови. Для цього необхідно уважно вчитуватися в контекст: прийменники завжди стоять перед іменником чи займенником, значення яких уточнюють. Порівняйте: ***Навколо цуценяти*** *зібралися всі дітлахи* і *Сонячно й зелено* ***навколо***. У першому реченні *навколо* — це прийменник, що стоїть перед іменником *цуценяти*. Це словосполучення відповідає на питання *навколо* ***кого?*** У другому реченні *навколо* є прислівником, адже після нього немає іменника чи займенника; у цьому контексті слово *навколо* відповідає на питання ***де?***

МОВОХАКЕР Прийменник неможливо опустити, оскільки без нього речення не матиме змісту (*Цуценяти зібралися всі дітлахи*). Прислівник зазвичай можна прибрати, і речення однаково матиме зміст, порівняйте: *... цуценяти зібралися всі дітлахи* і *Сонячно й зелено ...*

Завдання 76 У поданих реченнях знайдіть і підкресліть прийменники. Де можете, пригадайте й запишіть, з яких творів узято цитати.

1) У суботу сваталась, в неділю вінчалась, а у понеділок нагайка шуміла коло її тіла.

.....

2) Зрівнявши все злото, проти свободи воно лиш болото. .....

3) І тоді ж так само вздовж ешелону пробігає начальник етапу. .....

.....

4) І сміло йди під дзвін чарок з вогнем, з піснями в гості на свято радісне квіток...

.....

5) Ніч у сніговій завії крутиться довкола стріх. .....

6) Ти водила мене у поля край села. .....

7) Заглядає в шибу казка сивими очима, материнська добра ласка в неї за плечима.

.....

Завдання 77 Визначте й надпишіть, до якої частини мови належать виділені слова.

1) Любити рідний ***край***. — Посадити дерева ***край*** дороги.

2) Вийти ***назустріч***. — Рухатися ***назустріч*** пригодам.

3) Подивитися ***обабіч***. — ***Обабіч*** стежки ростуть кущі.

4) Поводитися ***незалежно***. — Поїхати ***незалежно*** від погоди.

5) Роззирнутися ***довкола***. — Бігати ***довкола*** стадіону.

6) Квіти ростуть ***кругом***. — ***Кругом*** школи поставили паркан.

7) Вдягтися на риболовлю ***відповідно***. — Виконати ***відповідно*** до правил.

Правопис прийменників

Залежно від будови й особливостей творення прийменники пишуться:

Складні		Складені
Разом	З дефісом	Окремо
прийменники, утворені поєднанням кількох прийменників або прийменника із самостійною частиною мови	прийменники, які починаються на ***з-***, ***із-***	прийменники, утворені шляхом додавання до повнозначних частин мови простих прийменників
задля, понад, унаслідок, заради, наприкінці	*з-понад, із-за, з-під, з-посеред, з-поміж*	*незважаючи на, згідно з, відповідно до, незалежно від*

Зверніть увагу! Прийменники із самостійними частинами мови завжди пишуться **окремо**: ***на вулиці, з лісу, по два олівці, за тобою***.

Завдання 78 Напишіть прийменники разом, окремо або з дефісом.

В ....супереч, не ....зважаючи ....на, по ....серед, на ....в ....коло, з ....над, у ....зв'язку ....з, по ....при, з ....попід, у ....наслідок, під ....кінець, на ....передодні, з ....серед, у ....слід, на ....при ....кінці, у ....продовж, із ....за, у ....разі, що ....до, на ....вперейми.

Особливості вживання прийменників

Іменники, займенники, числівники та прикметники в усіх відмінках, окрім називного й кличного, можуть уживатися з прийменниками. У місцевому відмінку іменні частини мови завжди вживаються з прийменником.

Зверніть увагу! Типовими помилками при утворенні прийменникових конструкцій є словосполучення з прийменником ***по***, що враховують й укладачі тестів ЗНО. У деяких завданнях необхідно визначити правильні або неправильні словосполучення з прийменниками. Як правило, помилковими в таких завданнях і є сполуки з прийменником ***по***, який в українській мові є рідковживаним і функціонує здебільшого для вказівки на:

- просторове значення: *ходити по садочку, наказ по університету*;
- часове значення: *по обіді, відпустка по 15 березня*;
- кількісне значення: *по 10 годин на добу, по 25 учнів у класі*;
- об'єктні відношення: *погладити по голові, вишивати по шовку*;
- мету дії: *піти по воду, поїхати по гриби*.

Запам'ятайте! *Піти за водою* означає *«піти й не повернутися»*.

В інших випадках у словосполученнях зазвичай уживаються інші прийменники. Наводимо типові прийменниково-іменникові сполучення, які варто запам'ятати.

Прийменник	Приклади словосполучень
за	*за дорученням, за власним бажанням, за схемою, за освітою, за вказівкою*
з (із)	*з нагоди, з багатьох причин, з фізики, заступник із виховної роботи*
на	*на прохання, на смак, на вимогу, на замовлення, на пропозицію*
у (в)	*у всіх напрямках, у справах молоді, прийти у справі*
для (у значенні мети)	*заходи для поліпшення умов праці, курси для вивчення української мови*
через і ***завдяки*** (у значенні причини)	*через неуважність, через помилку, через хворобу, завдяки погоді, завдяки ретельній підготовці* **Зверніть увагу!** 1) прийменник *через* указує на причину, яка заважає виконанню чогось, а прийменник *завдяки* — на причину, що сприяє чомусь; 2) неправильними є конструкції з прийменником *із-за*, що вказують на причину: *через негоду*, а не ~~*із-за негоди*~~. Прийменник *із-за* має лише просторове значення: *Із-за гори, із-за кручі горде військо виступає* (*Нар. тв.*).
після (у значенні часу)	*після прибуття, після розгляду, після отримання*
проти	*боротися проти ворога, ліки проти застуди, прийти проти ночі*
без прийменника	*помилково, ночами, вулицею, поштою, обсягом, молодший званням* **Зверніть увагу!** Небажаними є конструкції на зразок *зустрічатися по понеділках, ходити по лісах*. Їх треба замінити так: ***зустрічатися щопонеділка***, ***ходити лісами***.

Запам'ятайте!

1) В українській мові прийменники ***згідно з*** (***ким? чим?***) і ***відповідно до*** (***кого? чого?***) завжди складені: *згідно з розпорядженням, відповідно до наказу*, а не ~~*згідно розпорядження, відповідно наказу*~~.

2) Допустове значення в українській мові мають лише прийменники ***незважаючи на***, ***всупереч***, ***попри***. Неправильними є конструкції в допустовому значенні, що починаються словами ~~*не дивлячись на*~~. **Правильно** говорити ***незважаючи на дощ***, а не ~~*не дивлячись на дощ*~~. Словосполучення ***не дивлячись*** можна вживати лише в його прямому значенні, наприклад: *Він продовжував їхати, не дивлячись у мій бік* (тобто він продовжував їхати і не дивився в мій бік).

Завдання 79 Підкресліть правильні прийменниково-іменникові словосполучення. Неправильні виправте і складіть зі скоригованими варіантами речення.

Різьбити по дереву, комісія з гуманітарних питань, завдяки запізненню, склянка для молока, за вказівкою директора, не дивлячись на хворобу, виконати по проханню, зустрітися по обіді, іти по хліб, екзамен із хімії, через брак коштів, на протязі року, згідно наказу, виступити на захист, надіслати факсом.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Завдання 80 Відредагуйте подані словосполучення.

по виконанні завдання .....
по останній інформації .....
зошит по математиці .....
усупереч перешкод .....
відповідно правилам .....
відвідувати заняття по вівторкам .....
гуляти по вулиці .....
по праву сторону .....
із-за хвороби .....
завдяки урагану .....
виконати по проханню .....
ліки від грипу .....
прийти в шість годин вечора .....
звернутися по справі .....
не дивлячись на втому .....
на протязі року .....
згідно до наказу .....
піти за хлібом .....
говорити на англійській мові .....

Сполучник. Загальна характеристика

Сполучник — службова частина мови, що сполучає однорідні члени речення або частини складного речення, указуючи на змістові відношення між ними, наприклад: *Мати боялась і ненавиділа старців,* ***але*** *наділяла їх завжди щедро* (*О. Довженко*) — сполучник ***але*** поєднує однорідні присудки й виражає протиставлення. *Люди ми тільки тоді,* ***як*** *дуже сильно любимо* (*А. Хливнюк*) — сполучник ***як*** поєднує підрядну частину з головною і вказує на відношення умови між частинами складнопідрядного речення. Сполучник не є членом речення.

Групи сполучників

	Сурядні		Підрядні
За значенням і синтаксичною роллю	**єднальні:** *і, й, та* (у значенні *і*)		**з'ясувальні:** *що, як, щоб*
			мети: *щоб, аби, для того щоб*
	протиставні: *а, але, та* (у значенні *але*), *проте, зате, однак*		**причинові:** *бо, оскільки, тому що*
			часові: *коли, доки, щойно*
			наслідковий: *так що*
	розділові: *або, хоч, чи, не то...не то, чи то...чи то*		**допустові:** *дарма що, хоч, хай*
			порівняльні: *як, мов, ніби, наче, неначе*
За вживанням	Одиничні	Парні	Повторювані
	і, але, або, проте	(складаються з двох частин) *не так...як, не тільки...але й*	*і...і, ні...ні, чи...чи, то...то*
За будовою	Прості	Складні	Складені
	сполучники, які не можна розкласти на елементи	сполучники, що утворилися внаслідок злиття двох слів (сполучника, прийменника, частки, займенника)	сполучники, які складаються з кількох слів — це відмінкові форми займенників з іншими словами
	а, і, та, чи	*або, якщо, якби*	*незважаючи на те що, тому що*

Зверніть увагу! Слід відрізняти сполучники ***зате***, ***проте***, ***якби***, ***щоб*** від співзвучних сполучень займенників або прислівників із прийменниками або частками, зокрема ***за те***, ***про те***, ***як би***, ***що б***. При розмежуванні цих частин мови врахуйте такі моменти:

1) поставте питання до словосполучення: якщо це сполучник, то до нього неможливо поставити питання;
2) відповідно сполучник не є членом речення, на відміну від словосполучення з повнозначними словами;
3) на займенник або прислівник зазвичай припадає логічний наголос, отже, читаючи речення, спробуйте особливо виділити наголосом таке словосполучення;
4) зрештою, найлегше спробувати замінити таке сполучення на синонімічний сполучник: ***зате***, ***проте*** на ***але***; ***якби*** на ***якщо б***, ***щоб*** на ***для того щоб***. Якщо внаслідок заміни зміст речення не спотворюється, то перед Вами сполучник, який пишемо разом, порівняйте: *Люблю степ* (***за що?***) ***за те***, *що небо над ним голубе-голубе* і *Ти запізнився на урок*, ***зате*** (***але***) *й до* дошки *тебе не викликали*. ***Що б*** (***не казала що?***) *ти не казала, я однаково тобі не повірю* і (***для того щоб***) ***Щоб*** *гарно відпочити, треба спочатку наполегливо попрацювати.*

Сполучники і сполучні слова

Сполучники ***що***, ***як***, ***коли*** мають омонімічні сполучні слова *що* (займенник), *як і коли* (прислівники). Слова ***що***, ***як***, ***коли*** є ***сполучниками*** в таких випадках:

що	***як***	***коли***
• слово ***що*** не можна замінити словом ***який***; • слово ***що*** не виділяється інтонаційно в реченні	• слово ***як*** можна замінити словами ***коли*** або ***якщо***; • у складнопідрядних реченнях із підрядною порівняльною частиною (***як*** можна замінити на ***мов***, ***ніби***, ***наче***)	• у складнопідрядних реченнях із підрядною частиною часу; • у складнопідрядних реченнях із підрядною частиною умови (у такому випадку ***коли*** можна замінити на ***якщо***)

ЩО	ЯК	КОЛИ
Хіба хтось сказав тобі, ***що*** *буде легко?* (*С. Вакарчук*). Порівняйте з реченнями: *Хвала всім силам будівничим,* ***що (=які)*** *нам життя і міць дають* (*Г. Чупринка*). *Я пам'ятаю,* ***щó*** *ти сказав мені наостанок.*	***Як (якщо)*** *добре працюватимеш, честь і славу матимеш* (*Нар. тв.*). *Зійшлись дві лінії в одну дорогу зоряну,* ***як (мов)*** *два струмки в одну ріку, дощами сховану* (*О. Пономарьов*).	*Та якою любов моя стане,* ***коли*** *ранковий туман розтане* (*Д. Заюшкіна*). ***Коли (якщо)*** *корова, не надівай сідла* (*Нар. тв.*).

Завдання 81 У поданих реченнях знайдіть і підкресліть сполучники. З'ясуйте й надпишіть, до яких груп за значенням, уживанням і будовою вони належать.

1) Мислив я, що кожне серце має інший ритм одмінний (*М. Рильський*).

2) Яке це щастя, друже мій, горіти, а не тліть! (*В. Сосюра*).

3) Не бійся правди, хоч яка гірка, не бійся смутків, хоч вони як ріки (*Л. Костенко*).

4) Або перемогу добути, або дома не бути (*Нар. тв.*).

5) Похибки друзів ми повинні вміти виправляти або зносити, коли вони несерйозні (*Г. Сковорода*).

6) Як дбаєш, так і маєш (*Нар. тв.*).

7) Ні зір, ні сонця, ні весни без краю рідного немає (*Олександр Олесь*).

8) Сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння (*О. Довженко*).

9) Коли вже народився ти поетом, — за все відповідай у цім житті (*Б. Олійник*).

10) Дарма що малий, а й старого навчить (*Нар. тв.*).

Завдання 82 За потреби з'єднайте виділені сполучники або поставте дефіс.

1) Що може бути солодше ***за....те***, коли любить і прагне до тебе добра душа? (*Г. Сковорода*).

2) Тягнибіда хоч і молодший, ***за....те*** розумніший і добріший за Мурая, ***про....те*** підірваний на ноги (*О. Довженко*).

3) І наша юність буде хай такою, ***що....б*** їй ніхто не заздрити не міг (*В. Симоненко*).

4) ***Як....би*** не дяк, то ***що....б*** я і робила? (*Л. Костенко*).

5) Це книга ***про....те***, як не боятися нового досвіду, пересувань, культурних експірієнсів, самого себе (*І. Карпа*).

6) Вір, донечко, ***як....би*** тобі не було важко, вір, надійся, віруй, дитинонько моя (*О. Довженко*).

7) ***Як....би*** я турбувався лиш про себе, вже б онімів давно від самоти (*Д. Павличко*).

8) Розкажу тобі я ще й ***про....те***, як у зайця вухо не росте... (*М. Вінграновський*).

Правопис сполучників

Разом	Окремо	З дефісом
• порівняльні сполучники; • складні сполучники	• сполучники, у яких другим компонентом є ***що***, ***б***, ***би***, ***як***, ***ж***, ***же***	• деякі сполучники, у яких другим компонентом є частки ***-но***, ***-то***, ***-от***
мовби, мовбито, наче, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито; притому, причому, теж, отож	*дарма що, так що, тому що, або ж, бо ж, отже ж, коли б, хоча б, хоч би, з того часу як.* **Але:** *мовби, ніби, отож*	*тільки-но, тим-то, тому-то, якби-то, отож-то, як-от*

Завдання 83 За потреби з'єднайте сполучники або поставте дефіс.

1) Тут військо стройними рядами в параді йшло, мов.....би на бой (*І. Котляревський*).

2) Даю тобі сей меч, дарма.....що ти не сильна (*Леся Українка*).

3) Я підійшов до дверей і тільки.....но хотів зиркнути в невеличке віконце, де сиділа моя мати, як хтось узяв мене за руку (*Микола Хвильовий*).

4) Всяке птаство, як.....от: деркачів, перепілок, куликів, курочок — можна було викосити косою в траві, якщо підвернеться, або впіймати (*О. Довженко*).

5) Краще на своїй стороні кістьми лягти, ані.....ж на чужині слави натягти (*Нар. тв.*).

Як на ЗНО

1 Правильно вжито прийменник у варіанті

А конспект по фізиці
Б спідниця по коліно
В зробити по замовленню
Г вхід по запрошенню
Д йти по площі

2 Помилково вжито прийменник у реченні

А Я пропустила змагання завдяки хворобі.
Б Приготуй розчин за рецептом лікаря.
В Треба здати есе протягом наступного тижня.
Г Із-за відчинених дверей визирнуло маленьке дівча.
Д Виконайте цю вправу відповідно до інструкцій, поданих у таблиці.

3 Виділене слово є сполучником, і його треба писати разом у реченні

А ***Як/би*** там не було, я однаково поїду до моря.
Б ***Як/би*** ти не ховався, я тебе знайду.
В ***Як/би*** не сподівалися на хорошу погоду, а дощ таки пішов.
Г ***Як/би*** ми не поспішали, однаково на кілька хвилин запізнилися.
Д ***Як/би*** ви вчились так, як треба, то й мудрість би була своя.

4 Виділену сполуку треба писати з дефісом у реченні

А Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, ***мовби/то*** все заснуло.
Б А чи писав би я взагалі, ***коли/б*** не було Івана Максимовича?
В ***Тим/то*** й били сомківці неприятеля всюди, де тільки стинались.
Г Але думка ця, ***дарма/що*** знезброєна, була надто жалка, щоб на ній довго спинятись.
Д ***Або/ж*** тут кішки ці домашні, або тут люди незвичайні.

5 Прочитайте речення.

Спортсмен, [...] перевтому, на фініші випередив суперників.

Замість пропуску можуть стояти всі слова, ОКРІМ

А попри
Б незважаючи на
В забувши про
Г не дивлячись на
Д подолавши

6 Запропонована в дужках конструкція є НЕПРАВИЛЬНОЮ в рядку

А заходи щодо подолання (заходи для подолання)
Б склянка для молока (склянка на молоко)
В пенсія за віком (пенсія по віку)
Г мешкати на вулиці Римарській (мешкати по вулиці Римарській)
Д іти за грибами (іти по гриби)

7 Прийменником є виділене слово в реченні

А Так тихо й радісно ***навколо***!
Б З тобою я готовий іти хоч на ***край*** землі.
В Не біймося труднощів і йдімо ***назустріч*** долі.
Г Микита стояв ***осторонь*** і похмуро дивився на однокласників.
Д ***Поблизу*** був парк, тож ми гуляли там щодня.

8 Прийменниками є всі слова рядка

А відповідно до, якщо, задля
Б майже, через, понад
В з-поміж, однак, чи
Г згідно з, навіть, заради
Д незважаючи на, із-за, посеред

9 Сполучниками є слова в усіх рядках, ОКРІМ

А проте, дарма що, з-поміж
Б оскільки, зате, і
В або, щоб, бо
Г якби, але, тому що
Д якщо, та, аби

10 Утворіть граматично правильні словосполучення.

1 згідно
2 відповідно
3 керуючись
4 усупереч

А інструкціями
Б інструкцій
В з інструкціями
Г до інструкцій
Д інструкціям

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Самці горили дуже сильні й можуть підняти вантаж, удесятеро ... за власну вагу, що робить їх ..., ніж людина, у п'ять ... .

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А більший, сильніше, разів
Б більше, сильніше, разів
В більший, сильнішими, разів
Г більший, сильнішими, раз
Д більше, сильніше, раз

12 Граматичну помилку допущено в рядку

А тристами сорока кілометрами
Б дрібний пил
В найтепліша пора року
Г у їхнім випадку
Д зжовтіле листя

Заняття 18

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

Тести онлайн

- Частка. Загальна характеристика
- Розряди часток за значенням
- Правопис часток
- Правопис частки ***не*** з різними частинами мови
- Вигук як частина мови
- Правопис вигуків

Частка. Загальна характеристика

Частка — це службова частина мови, яка є засобом утворення граматичних форм або підсилює значення слів у реченні, надає їм смислових відтінків. Частка не є членом речення, якщо не входить до складу граматичних форм, зокрема форм наказового й умовного способів дієслів, порівняйте: *Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю* (*В. Симоненко*). *Я* ***ж*** *у полоні нав'язливих дум:* ***лише*** *одне непокоїть мій ум* (*Г. Сковорода*).

Розряди часток за значенням

За значенням і функцією виділяють три розряди часток: формотвірні, заперечні й модальні.

Розряд	Функції	Приклади
Формотвірні	служать для утворення форм умовного й наказового способів дієслів	*би, б, хай, нехай*
Заперечні	служать для вираження заперечення	*не, ні, ані*
Модальні	служать для вираження додаткових відтінків значень, вказівки на ставлення мовця до висловлюваного	
	• питальні	*невже, хіба, чи*
	• стверджувальні	*атож, еге, аякже, авжеж*
	• вказівні	*ось, це, ген, ото, он*
	• видільні	*навіть, лише, тільки, таки*
	• окличні	*що за, який*
	• спонукальні	*бодай, годі, ну, нумо*
	• вірогідні	*буцім, мовляв, мов, немов, нібито*
	• підсилювальні	*якраз, саме, якось, собі, воно*

Зверніть увагу! Ви, мабуть, помітили, що багато часток співзвучні з іншими частинами мови, зокрема займенниками, дієсловами, сполучниками. Відрізнити частки від самостійних частин мови доволі нескладно, адже самостійні частини мови, на відміну від часток, мають лексичне значення, відповідають на питання і є членом речення.

Щоб не сплутати частку й сполучник, варто подивитися на місце розташування сумнівного слова: сполучник завжди стоятиме між однорідними членами речення або на межі частин складного речення. Порівняйте: ***Чи** ми поїдемо сьогодні на екскурсію?* і *Ти будеш пити чай **чи** каву?* У першому реченні *чи* є питальною часткою, а в другому — це розділовий сполучник, що поєднує однорідні додатки.

Завдання 84 У поданих реченнях підкресліть частки й надпишіть над ними розряд, до якого вони належать.

1) Це моє місто, що лиш за хвилини народжує ранок, лине одразу в ніч (*Н. Жижченко*).
2) Тільки квіти на вікні залишаються мені (*С. Вакарчук*).
3) Поплинемо з тобою ген на розтоки, під бистрії лотоки (*Леся Українка*).
4) Ошельмовані винуваті митці кидались мовчки навтіки, ламаючи тютюн, бодай їм добра не було (*О. Довженко*).
5) Хай несе мене ріка у фантастичному човні (*О. Скрипка*).
6) Невже це голос моєї матері? (*Микола Хвильовий*).
7) В тебе навіть синє море не чорніє від біди... (*Х. Соловій*).

Правопис часток

Частки входять до складу різних частин мови й пишуться з ними по-різному. Щоб Ви пригадали правопис займенників, прислівників і сполучників із частками, пропонуємо виконати завдання.

Завдання 85 За потреби з'єднайте слова або поставте дефіс.

Аби хто, де інде, казна де, будь за що, у кого небудь, звідки небудь, чим скоріш, котрий сь, де в чому, що вівторка, ані скільки, бозна чий, хтозна у скількох, як найшвидше, будь куди, аби з ким.

Упевнені, що Ви успішно виконали завдання й пригадали основні правила написання часток з іншими частинами мови. Підсумуємо й доповнимо ці правила за допомогою таблиці.

Разом	Окремо	З дефісом
• частки ***аби-**, **ані-**, **де-**, **чи-**, **чим-**, **що-**, **як-*** у складі будь-якої частини мови; • частки ***би (б)**, **же (ж)***, якщо вони входять до складу інших часток або сполучників	• частка ***що***, якщо вона є другим компонентом у слові. **Але:** ***абощо***; • модальні частки ***саме**, **навіть**, **тільки**, **лише***	• частки ***бозна-**, **казна-**, **хтозна-**, **будь-**, **-небудь*** у складі займенників і прислівників; • ***-бо**, **-но**, **-от**, **-то**, **-таки***. **Але:** якщо частка ***таки*** стоїть перед словом, то пишемо окремо; • частка ***всього-на-всього***
абихто, чималий, деінде, мовби, ніби, авжеж	*дарма що, поки що, тільки що*	*хтозна-коли, хто-небудь, будь-чий, ходи-но, зробив-таки, так-то*

Завдання 86 За потреби з'єднайте слова або поставте дефіс.

Наче б то, або що, ходила б, хороший же, авже ж, тільки що, лише твій, той таки, таки прочитала, не мов би то, всього на всього, слухайте ж бо, заходи що до поліпшення умов праці, тому то, іди но сюди, хтозна з якого боку, ані чий, саме тоді, стрибай же.

Правопис частки *не* з різними частинами мови

Разом	Окремо
• з іменниками, прикметниками, прислівниками, якщо в результаті додавання частки ***не*** утворюється нове поняття з протилежним значенням. Часто до такого слова можна дібрати синонім без частки ***не***: *неправда* (брехня), *некрасивий* (потворний), *нескладно* (легко)	• із дієсловами, дієприслівниками, числівниками, частками, сполучниками, більшістю займенників, присудковими словами, деякими прислівниками: *не знати, не читаючи, не перший,* *не тільки, не то...не то, не моя,* *не треба, не можна, не вранці*
	• з усіма частинами мови при протиставленні: *не правда, а брехня;* *не красивий, а потворний;* *не складно, а легко*
	• із прикметниками, якщо вони мають залежні слова ***далеко***, ***зовсім***, ***аж ніяк*** або слова із часткою ***ні***: *зовсім не близький, далеко не новий,* *нікому не приємний*
	• із прислівниками, що пишуться з дефісом: *не по-моєму, не по-англійськи*
• слова з префіксом ***недо-***, якщо він указує на неповноту дії: *недобачати* (бути підсліпуватим), *недочувати* (погано чути), *недопрацьовувати* (постійно)	• слова, у яких ***не*** вказує на заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом ***до-***: *не добачити недоліків* (не помітити) *не дочути маму* (не дослухати до кінця) *не допрацювати* (не закінчити роботи)
• із дієприкметником, що не має залежних слів і в реченні є означенням: *На столі лежала непідписана книга.*	• із дієприкметником чи прикметником, якщо він має залежне слово або в реченні є присудком: *На столі лежала не підписана* (***ким?***) *автором книга. Книга не підписана.*
• з усіма частинами мови, якщо вони не вживаються без ***не***: *нехтувати, ненáвисть,* *нечестивий, небіж, невпинно*	• Порівняйте: *не вчити, не завтра, не стіл*

Зверніть увагу! З дефісом пишемо частку ***не*** з власними назвами: *не-Америка.*

Зверніть увагу! Якщо між ***не*** і прикметниковим присудком за змістом речення можливе ***є*** (*був, була*), частку ***не*** потрібно писати окремо. Якщо зв'язка порушує зміст, частку ***не*** треба писати разом. Порівняйте: *Це завдання* ***не*** (є) *складне.* — *Це завдання* (є) ***не****складне* ('легке').

Завдання 87 За потреби з'єднайте частку ***не*** зі словами або поставте дефіс. Поясніть правопис.

1) Підійшовши ближче, я побачив, що це не....людина, а опудало.

2) У галактичному просторі кілька світлових років — це не....далеко.

3) Не....відпочиваючи декілька днів, він заснув, щойно торкнувся подушки.

4) Хоч наш спортсмен і не....перший, але входить у трійку найкращих плавців.

5) Не....можна не....нáвидіти своїх ворогів, їх треба любити.

6) Ця правда була нікому не....приємна.

7) Поїдемо в Мексику шукати ніким не....знайдені скарби.

8) Бабуся вже була старенька, тому трохи не....дочувала.

9) Найбільше мене обурює те, що зробили не....по-моєму.

10) Його не....гарне обличчя компенсував витончений шарм.

Вигук як частина мови

Вигук — це частина мови, що не належить ані до самостійних, ані до службових. У першому занятті ми вже згадували про вигук, пропонуємо Вам пригадати, чому його розглядають окремо від інших частин мови.

Значення

Вигук виражає емоції, почуття, волевиявлення, не називаючи їх: *ого! нічого собі! ай! ох! лишенько! Боже!* Окремим різновидом вигуків є звуконаслідувальні слова, що імітують звукові сигнали, крики птахів, звірів: *ку-ку-рі-ку! тьох-тьох! цвірінь!*

Синтаксична роль

Вигук здебільшого не є членом речення: ***Ого**, який у тебе класний наплічник!* Хоча звуконаслідувальні слова інколи можуть виконувати синтаксичну функцію, наприклад: *А двері протяжно рип-рип. У траві ми почули розмірене хрум-хрум.*

Вигуки можуть субстантивуватися, тобто переходити в іменники, отож у таких випадках вони будуть виконувати відповідну синтаксичну функцію — здебільшого підмета або додатка, наприклад: *Ваше дружне «ура» мене оглушило. Я не почула твоє «спасибі».*

Зверніть увагу! Велика кількість вигуків співвідноситься із самостійними частинами мови, зокрема іменниками, займенниками, дієсловами, прислівниками. Отже, визначаючи частини мови і члени речення, уважно читайте контекст: вигуки виражають емоції та почуття, тому фактично не мають лексичного значення, на відміну від співзвучних їм самостійних частин мови. Окрім того, часто після вигуків стоїть знак оклику або кома. Особливу увагу звертайте на етикетні вигуки типу ***перепрошую! дякую! вибачте!*** тощо. Порівняйте: ***Перепрошую**, чи можна поряд із Вами сісти?* і ***Перепрошую** за те, що образила тебе.* У першому випадку слово ***перепрошую*** є вигуком, який виражає звернення до співрозмовника, а в другому — дієсловом, що вказує на дію, виконувану суб'єктом.

Правопис вигуків

Вигуки і звуконаслідувальні слова, що вимовляються протяжно або повторюються, пишемо з дефісом: *трісь-трісь! ку-ку! ц-с-с.*

Завдання 88 У поданих реченнях підкресліть вигуки. Де можливо, визначте їхню синтаксичну функцію.

1) Ой боже, нехай уже буде, як Бог схоче! (*О. Кобилянська*).
2) За мною тріскали засуви, ланцюги і брами, скиглили якісь голоси, до них долучалися «ахи» і «охи», клацали ножі чи ножиці, пахло ліками (*М. Матіос*).
3) Гетьте, думи, ви хмари осінні! (*Леся Українка*).
4) Діти поважають правила своїх ігор, що їх самі ж і запроваджують, треба лише виконувати прості умови, приміром, уникати сло́ва «цур», бо всім відомо, що «цур ловить кур», тому «Цур, я в будиночку» — не приймається (*Л. Денисенко*).
5) Усі недобиті добив глечики, горшки, ай, молодчинка… (*А. Хливнюк*).
6) Хто не хоче скаляти золотої слави своєї, той гайда з нами за Пороги! (*П. Куліш*).
7) Ой із-за гори, з-за лимана, ой синя хмара ж наступає, ой, нумо, браття ж, та й наступає (*Нар. тв.*).
8) І хвилі нас окотили, ми герої враз, агов! (*О. Скрипка*).
9) Ти в запічку «кахи-кахи», я з молодим «хихи-хихи» (*І. Котляревський*).

Як на ЗНО

1 Частку вжито в реченні

А Крізь вікно пробивалися сонячні промінчики.
Б Це пояснення навіть я зрозуміла.
В Нічого собі, ти який силач!
Г Що посієш, те пожнеш.
Д Усупереч обставинам ми погодилися на цю роботу.

2 Окремо треба писати виділену сполуку в реченні

А Коли ти молодий, час летить ***не/впинно***.
Б Він ***не/допрацьовував*** увесь місяць, тому й залишився без премії.
В ***Не/підготувавшись*** належно до іспиту, Марина склала його на низький бал.
Г Брат пішов на побачення в ***не/випрасуваній*** сорочці.
Д ***Не/легко*** в цьому світі знайти справжнього друга.

3 Разом треба писати виділену сполуку в реченні

А Оце восени захворіла і з того часу ***не/здужаю***.
Б Іду в степ і вдихаю пахощі ніким ***не/кошених*** трав.
В Цей костюм зовсім ***не/новий***.
Г Ти дивилася на мене ***не/лагідно***, а сердито.
Д Я люблю малювати ***не/лише*** гуашшю, а й звичайним олівцем.

4 Вигук ужито в усіх реченнях, ОКРІМ

А Агов, люди, відгукніться!
Б А солов'ї за вікном тьох-тьох.
В Досить говорити про те, що ніколи не справдиться.
Г Ой, я не знала, що ти тут чекаєш.
Д Цитьте, діти, контрольна ще триває.

5 Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова.

Захаращений інтер'єр оселі моїх університетських ... довершували горщики із ... кактусами, близько ... розкиданих вінілових платівок і старе ... крісло.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А товаришей, засохлими, п'ятидесяти, Олине
Б товаришів, засохшими, п'ятдесяти, Олине
В товаришів, засохлими, п'ятдесяти, Оліне
Г товаришів, засохлими, п'ятдесяти, Олине
Д товарищей, засохнувшими, п'ятдесяти, Олине

6 Окремо з часткою ***не*** треба писати виділене слово в рядку

А ***не/прочитані*** книжки з історії
Б ***не/зроблене*** на канікулах завдання
В ***не/знайдені*** скарби нації
Г ***не/вишиті*** весільні рушники
Д ***не/пофарбовані*** стіни будинку

7 Правильно написано частки з іншими частинами мови в рядку

А анічий, казнаде, котрийсь
Б тількищо, авжеж, абияк
В зроби-но, таки-написав, нібито
Г щонайдужче, так-то, коли б
Д деінде, як-от, всього на всього

8 З'ясуйте, до яких частин мови належать слова.

Слова	*Частини мови*
1 бодай, ось, же, невже	**А** сполучники
2 ах, тпру, агов, вйо	**Б** прийменники
3 серед, біля, крізь, перед	**В** прислівники
4 бо, зате, притому, так що	**Г** частки
	Д вигуки

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

9 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Фух*, нарешті ми **(2)*таки*** зійшли **(3)*на*** цю гору, **(4)*дарма що*** вже були вкрай утомлені й знесилені.

А прийменник
Б частка
В вигук
Г займенник
Д сполучник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Чужа душа — **(1)*то***, кажуть, темний ліс, **(2)*а*** я скажу: не **(3)*кожна***, **(4)*ой*** не кожна!

А прикметник
Б вигук
В частка
Г займенник
Д сполучник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 З'ясуйте, яким членом речення є виділене слово.

1 підмет	**А** Собори душ своїх бережіть, ***друзі…***
2 присудок	**Б** В житті ***найперше*** — це притомність духа.
3 означення	**В** Поети — це ***біографи*** народу.
4 додаток	**Г** Ледарі досі не створили теорії ***ліності***.
	Д Дозволь мені, мій вечоровий світе, ***упасти*** зерном в рідній стороні.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12 Граматичну помилку допущено в рядку

А солона івасі
Б двоє жінок
В пам'ятник Володимирові Винниченку
Г багато сосон
Д наступного понеділка

Будова слова. Словотвір

Заняття 19

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР

Тести онлайн

- Будова слова. Загальна характеристика
- Структурні елементи слова (морфеми)
- Словотвір як розділ мовознавства. Загальна характеристика
- Способи словотворення

Будова слова. Загальна характеристика

Слова складаються з **морфем** — найменших значеннєвих частин. Серед морфем виділяють ***корінь, префікс, суфікс*** і ***закінчення***. На відміну від звуків, морфема у слові є носієм лексичного, словотвірного або граматичного значення. Наприклад, у слові *широченний* суфікс ***-енн-*** указує на великий ступінь вияву ознаки, названої прикметником (тобто ***дуже широкий***), а закінчення ***-ий*** виражає граматичні значення роду, числа й відмінка, у яких ужито прикметник (чоловічий рід, однина, називний або знахідний відмінок).

Розділ мовознавства, що вивчає будову слова, називається **морфемікою.**

Як Ви вже знаєте, слова можуть бути *змінними* або *незмінними*. У змінних словах виділяють дві частини — основу й закінчення.

Основа — це незмінна частина слова, яка є носієм його лексичного значення: *сумка*, *вітер*, *морський*.

Закінчення — це змінна частина слова, що виражає його граматичне значення: *сумк*[а], *вітер*[ ], *морськ*[ий].

Запам'ятайте! Якщо слово належить до змінних, воно обов'язково має закінчення, яке може бути матеріально вираженим або нульовим: *син*[ ] — *син*[а] — *син*[ові]. Щоб визначити закінчення, необхідно утворити кілька форм слова: та частина, яка змінюється, і буде закінченням.

Зверніть увагу! Слід відрізняти графічне закінчення від фонетичного у словах, основа яких закінчується звуком ***й***, наприклад: *читай*-[еш] — *читай*-[емо] — *читай*-[уть] (порівняйте: *чита*[єш] — *чита*[ємо] — *чита*[ють]).

Незмінні слова мають лише основу. До них належать:

Незмінні слова	Приклад	Ваш приклад
інфінітиви дієслів	*читати*, *бігати*, *співати*	
безособові форми дієсло́ва на ***-но***, ***-то***	*записано*, *випито*, *з'їдено*	
дієприслівники	*написавши*, *стрибаючи*, *принісши*	

Незмінні слова	Приклад	Ваш приклад
прислівники	*темно, по-нашому, утричі*	
незмінювані іменники іншомовного походження	*леді, кашне, фламінго*	

Структурні елементи слова (морфеми)

Корінь	Префікс	Суфікс
Основна значеннєва частина слова, спільна частина споріднених слів, що є носієм лексичного значення спільнокореневих слів. **Спільнокореневі слова** — слова, що мають однаковий корінь.	Частина слова, що стоїть перед коренем і служить для творення нових слів, зрідка — форм слів	Частина слова, що стоїть після кореня і є засобом творення нових слів або форм слів. Різновидом суфікса є постфікс ***-ся (-сь)***
зелений — зелень — зеленіти — зелено	*прадід, більший — найбільший*	*учитель, садок, довший, прийшов, якийсь*

Будьте уважними!

1. Слід розрізняти спільнокореневі слова й форми того самого слова. Спільнокореневі слова хоч і мають однаковий корінь, проте лексичне значення в них різне. До того ж часто вони є різними частинами мови, порівняйте:

рід□ — род□ — родом (форми слова)
і *рід — народити — рідний*
(спільнокореневі слова)

2. Не всі слова з однаковим коренем є спільнокореневими. Формально подібні корені можуть бути різними за значеннями. Такі корені називаються *омонімічними* (однозвучними), порівняйте:

радість — радий — радіти
і *радити — порада — радник*

3. Інколи один і той самий корінь може зазнавати чергувань голосних або приголосних звуків:

роса — зрошений,
брати — забирати,
чесати — розчісувати

Зверніть увагу!

1. Для того щоб правильно визначити префікс і суфікс, доберіть одноструктурні слова з різними коренями, що мають однаковий префікс або суфікс, і порівняйте значення слів, які утворюються завдяки цим морфемам, наприклад:

премило — пречудово — прегарно
(префікс ***пре-*** вказує на найвищий ступінь вияву ознаки),
учитель — вихователь — священнослужитель
(за допомогою суфікса ***-тель*** утворено назви виконавців дії, вираженої дієсловом:
учити, виховувати, служити)

2. У слові може бути кілька префіксів або кілька суфіксів:

возз'єднання, пооббивати,
садочок, селянський

3. У деяких словах суфікс може бути формально не вираженим, тобто нульовим. Нульовий суфікс здебільшого мають у своїй будові віддієслівні або відприкметникові іменники, прикметники, порядкові числівники, прислівники:

бігØ, підписØ, синьØ, зеленьØ,
добрØий, золотØий, ведмежØий,
вовчØий, другØий, унизØ

Завдання 89 Виділіть закінчення в словах. Поясніть, чому в деяких словах це неможливо зробити.

Маестро, бронза, винісши, маркер, співак, реле, звисока, буремний, потроїти, втричі, соло, озеро, натщесерце, бігають, розквітлі, надра, смаколик, заберу, пекти, навмання, лисячий, Олегів, нена́висть, думаючи, авокадо, відлік, Карпати, насіння, вголос, дихаємо, просто, сонячне, вишень, дрібен, двадцять.

Завдання 90 Розберіть слова за будовою.

Зрошений, умиюся, заочний, по-іспанськи, дебютант, жити, зберігши, чорно́слив, козацький, товариство, львівський, Львівщина.

Завдання 91 Знайдіть спільнокореневі слова й підкресліть їх однаковим кольором.

Вода, водити, поводир, водень, водій, водно́раз; лікувати, лікоть, лікар, лічити, ліки, лікер, лічений; сіль, село, сільський, селитися, посол, солідно, присілок; плачу́, плато́, плач, заплакати, плакат, плаття, плаксій, плачевний.

Словотвір як розділ мовознавства. Загальна характеристика

Словотвір — це розділ мовознавства, що вивчає способи творення похідних слів. Предметом вивчення словотвору є похідні слова, а головними поняттями — ***твірна основа***, ***словотвірний засіб*** (***формант***).

Твірна основа — це спільна частина твірного й похідного слів, тобто це та частина, яка є основою для творення нових слів. Твірною основою може бути частина слова без закінчення або все слово.

Словотвірний засіб (формант) — частина, за допомогою якої утворюється нове слово; те, що додається до твірної основи. Це префікси або суфікси, які, приєднуючись до твірної основи, утворюють похідне слово. Формант має таке графічне позначення: ⌒.

Похідне слово — це нове слово, утворене внаслідок поєднання твірної основи зі словотвірним засобом. Похідне слово має лексичне значення, відмінне від значення твірного слова.

Процес словотворення відображають словотвірні пари — два спільнокореневі слова, що відрізняються словотвірним засобом. Умовно це можна зобразити так: похідне слово (твірна основа + формант) ← твірне слово (твірна основа)

післязавтра ← завтра, касовий ← каса, підвіконня ← вікно.

Залежно від того, який формант з'являється в похідному слові, ми визначаємо спосіб словотворення: суфіксальний, префіксальний тощо.

Зверніть увагу! Твірна основа може збігатися з коренем, а може бути складніша за будовою: *підніжка ← нога, лікарня ← лікувати.*

Способи словотворення

Залежно від характеру словотвірного засобу виділяють такі способи словотворення:

Спосіб словотворення	Особливості	Приклад	Ваш приклад
Префіксальний	Префікс завжди приєднується до всього слова разом із закінченням	*завеликий ← великий,* *прибігти ← бігти*	
Суфіксальний	Суфікс приєднується до основи слова	*тихо ← тихий,* *літній ← літо*	
Префіксально-суфіксальний (або конфіксальний)	Префікс і суфікс приєднуються одночасно	*по-моєму ← мій,* *узлісся ← ліс*	

Спосіб словотворення	Особливості	Приклад	Ваш приклад
Безсуфіксальний	Слово утворюється шляхом відкидання суфікса	*запит* ← *запитати*, *синь* ← *синій*	
Постфіксальний	Постфікс приєднується до всього слова	*битися* ← *бити*, *хтось* ← *хто*	
Складання слів або основ	Поєднуються цілі слова або лише основи за допомогою сполучних голосних ***о***, ***е (є)*** або без них	*залізобетон* ← *залізо*, *бетон*, *крісло-ліжко* ← *крісло*, *ліжко*, **Але:** *іванофранківець* ← *Івано-Франківськ* (суфіксальний спосіб)	
	Окремим різновидом цього способу є ***абревіація*** — складання усічених слів або основ	*турбаза* ← *туристична база*, *ЗМІ* ← *засоби масової інформації*	
Перехід однієї частини мови в іншу	Найпоширенішим різновидом є ***субстантивація,*** тобто перехід прикметників, дієприкметників у розряд іменників	*Давня* ***знайома*** (пор. ***знайома*** *жінка*), *перекажи мені* ***прочитане*** (пор. ***прочитане*** *есе*) **МОВОХАКЕР** *учительська* (прикм.) ← *учитель* — суф. сп., *учительська* (ім.) ← *учительська* (прикм.) — субстантивація	

Завдання 92 Визначте, записавши словотвірні пари, яким способом утворено слова.

Осінній, підвіконня, холодно, доповідь, сніжок, паризький, всюдихід, по-іншому, піаніст, переробити, розписаний, наказ.

.....

.....

.....

Як на ЗНО

1 Спільнокореневим до слова ***«легкий»*** є

А леґінь **Б** легенда **В** легітимний **Г** легковий **Д** легальний

2 Суфікс ***-ок*** має однакове значення в усіх словах, ОКРІМ

А сніжок **Б** стрибок **В** садок **Г** дідок **Д** місток

3 НЕ мають закінчення обидва слова в рядку

А злегка, підписаний
Б прочитано, вересень
В сумуючи, леді
Г творення, їсти
Д пальто, метро

4 Спільнокореневими до слова ***річний*** є всі слова, ОКРІМ

А річковий
Б річниця
В роковини
Г рік
Д щорічно

5 Спільнокореневим до слова ***косити*** є

А костел
Б скошений
В космос
Г кошовий
Д косинус

6 Спільнокореневі слова вжито в рядку

А листок, листка, листки
Б полиці, полицями, полиця
В очі, око, очима
Г скло, скляний, засклити
Д річечка, річечці, річечками

7 Лише з основи складаються всі слова рядка

А зимно, сяючі, ходжу
Б день, тричі, сумуючи
В маестро, волосся, по-українському
Г пальто, гуляючи, догори
Д кольрабі, попідвіконню, з'ївши

8 За допомогою суфікса ***-ов-*** утворюються прикметники від усіх іменників рядка

А дощ, абрикоса, гроші
Б перець, гній, суть
В нуль, липень, поле
Г стиль, бязь, м'яз
Д роль, цукор, меблі

9 Суфікс ***-ик*** має однакове значення в усіх словах, ОКРІМ

А історик
Б братик
В фізик
Г медик
Д математик

10 Правильно утворено присвійні прикметники в рядку

А Сергіїн, мамин, дідусева
Б Ольжин, Юрієв, татова
В Іннин, Василева, Соломіїн
Г Савів, бабусина, Анатоліїв
Д Наталкин, Толин, Русланова

Прочитайте речення і виконайте завдання 11—12

(1) Можливо ви думаєте, що космос ... на відстані тисячі або навіть мільйона миль. **(2)** Насправді космос на відстані лише близько двадцяти миль від вашого будинку — просто вгору. **(3)** Майже напевно ви б змогли пройти двадцять миль, хоча дуже втомилися б. **(4)** Але для того, щоб подолати двадцять миль угору, потрібна ракета.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому

12 На місці пропуску має бути слово

А розташований
Б починається
В знаходиться
Г лежить

Лексикологія. Фразеологія

Заняття 20

ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Тести онлайн

- Лексикологія як розділ науки про мову
- Лексичне значення слова
- Однозначні й багатозначні слова. Типи лексичного значення
- Системні зв'язки лексики

Лексикологія як розділ науки про мову

Лексикологія — розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови, тобто лексику. **Лексикою** називаємо всі слова мови, а також слова певної групи (*лексика термінологічна, лексика діалектна, лексика загальновживана* тощо).

Лексичне значення слова

Основною одиницею лексикології є слово. Функція слова — називати предмети дійсності.

Лексичне значення слова — це те, що слово позначає, тобто співвіднесеність слова з певною реалією, наприклад: *чашка* (невелика посудина з ручкою-вушком для напоїв), *синій* (який має синє забарвлення), *їхати* (рухатися, переміщатися в певному напрямку). Лексичне значення слів подано в тлумачних словниках.

За наявністю лексичного значення слова́ поділяють на ***повнозначні*** й ***неповнозначні***. До повнозначних належать самостійні частини мови, які мають лексичне значення (*книга*, *собака*, *любити*, *холодно*), до неповнозначних — службові, адже вони не мають лексичного значення (*але*, *про*, *в*, *не*, *б*).

МОВОХАКЕР Зазвичай у тестах ЗНО у завданнях із лексикології перевіряють Ваше вміння правильно формулювати й розуміти лексичне значення слова. Найчастіше треба знайти лексичні помилки, в основі яких лежать тавтологія і плеоназм, тобто повторення спільнокореневих, близьких чи однакових за значенням слів (згадайте хрестоматійне ~~*масло масляне*~~, а також ~~*побудувати будинок*~~, ~~*свій власний приклад*~~, ~~*пам'ятний сувенір*~~, ~~*перший дебют*~~, ~~*хронометраж часу*~~, ~~*прейскурант цін*~~, замість яких треба вживати ***звести будинок***, ***власний приклад***, ***сувенір***, ***дебют***, ***хронометраж***, ***прейскурант***).[1]

Інколи тавтологія є художнім прийомом, що виконує експресивно-стилістичну функцію. Так, у назві програмного твору Остапа Вишні — гуморески «Моя автобіографія» — тавтологія є засобом гумору, іронії.

[1] Детальніше про це можна прочитати у виданні: Українська мова і література. Власне висловлення : робочий зошит / І. М. Літвінова, Ю. О. Гарюнова.— К. : Літера ЛТД, 2020.— 96 с.

Однозначні й багатозначні слова. Типи лексичного значення

<table>
<tr><th>Однозначні слова</th><th colspan="5">Багатозначні слова</th></tr>
<tr><td rowspan="8">вживаються в одному значенні. Це переважно слова, що називають конкретний предмет, ознаку, дію, а також терміни і власні назви:
комп'ютер, *бинт*, *суфікс*, *бісектриса*, *Київ*, *Леся Українка*</td><td colspan="5">вживаються у двох і більше значеннях:
гострий ніж (наточений), *гостре листя* (звужується на кінці), *гострий кут* (менший за 90°), *гострий слух* (який добре сприймає), *гострий запах* (який сильно діє), *гострий бронхіт* (який швидко розвивається), *гострий язик* (дотепний)</td></tr>
<tr><th>Пряме значення</th><th colspan="4">Переносне значення</th></tr>
<tr><td>основне, первинне значення слова
заєць (тварина), *вишневе варення*, *хлопець біжить*</td><td colspan="4">вторинне значення, яке виникло на основі первинного внаслідок перенесення назв одних предметів, ознак, дій на інші
заєць (пасажир без квитка), *вишнева сукня* (сукня вишневого кольору), *час біжить* (час минає)</td></tr>
<tr><td rowspan="3"></td><th colspan="4">Типи переносного значення</th></tr>
<tr><th>метафора</th><th>метонімія</th><th colspan="2">синéкдоха</th></tr>
<tr><td>перенесення назви за подібністю ознак чи явищ:
очі сяють (як зорі), *вітер виє* (як тварина)</td><td rowspan="2">перенесення назви за суміжністю ознак чи явищ:
випити склянку молока (не склянку, а вміст склянки), *читати Івана Франка* (не автора, а його твори); *За тобою, Морозенку, вся Вкраїна плаче* (*Нар. тв.*) (не Україна, а люди, які в ній живуть)</td><td colspan="2" rowspan="2">перенесення назви частини чогось на ціле:
заробити копійку (гроші), *стою в черзі за червоною хустиною* (дівчиною в червоній хустині)</td></tr>
<tr><td>Різновидом метафори є **персоніфікація** — надання предметам, явищам, тваринам рис і властивостей людини: *сонце сміється*, *дерево плаче*</td></tr>
</table>

МОВОХАКЕР Для того щоб визначити, чи має слово переносне значення, радимо скласти з ним кілька словосполучень або речень і подивитися, чи в усіх контекстах його значення однакове. Візьмімо для прикладу слово *хмара*: *Небо за якусь мить затягло важкими дощовими хмарами* і *На майдані під час концерту гурту «The Hardkiss» зібралася хмара народу.*

Зверніть увагу! Метафора, метонімія і синекдоха в літературних творах є художніми засобами. У другій частині тестів ЗНО «Українська література» може бути завдання для визначення художнього засобу, ужитого в певному контексті. Серед таких засобів дуже часто трапляється метафора та її різновид — персоніфікація, які Ви тепер із легкістю зможете знайти в реченні.

Завдання 93 Підкресліть однозначні слова.

Русалка, травень, потік, Десна, риба, лінійка, каструля, абориген, крок, джинси, видихати, свіжий, ковдра, анонсувати, море, Луцьк, дієслово, змій, дефект, добрий, терапевт, горло, шимпанзе, щирий, плавати, куртка, ноутбук.

Завдання 94 Надпишіть над поданими словосполученнями або реченнями тип переносного значення: метафора, метонімія, синекдоха.

Берегти копійку, вітер шепоче, з'їсти ложку каші, слухати Моцарта, серце плаче, каструля закипає, темні думки, тепла посмішка, чисті наміри, пофарбувати вікно, шапки перешіптувались, ранок народжує сонце, аудиторія не слухає лектора, поїхав ловити рибу, мідне сонце, змагалося п'ятдесят тенісних ракеток, лагідне море.

Завдання 95 Визначте використані в поданих уривках художні засоби. Де можете, пригадайте, з яких творів узято цитати.

1) ***Має крилами Весна запашна***, лине вся в прозорих шатах, у серпанках і блаватах.
.....
2) Полетіла б я до тебе, та крилець не маю, щоб побачив, як без тебе ***з горя висихаю***.
.....
3) ***Стоїть місяць*** над горою, та сонця немає... .....
4) Всякеє ***горло*** свій ***смак віднайшло***. .....
5) Щоб лани широкополі, і Дніпро, і кручі було видно, було чути, як ***реве ревучий***.
.....
6) За горами гори, ***хмарою повиті, засіяні горем, кровію политі***. .....
.....
7) За тобою, Морозенку, вся ***Вкраїна плаче***. .....
8) ***Вітер гуляє*** в Рудних горах. .....
9) На кого ***посміла знятись*** зрадника ***рука***? .....
10) О слово рідне! Шум дерев! Музика ***зір блакитнооких, шовковий спів степів*** широких, ***Дніпра*** між ними ***левій рев...*** .....

Системні зв'язки лексики

	Що це?	Приклад	Ваш приклад
Омоніми	слова, однакові за звучанням або написанням, але різні за значенням **Зверніть увагу!** Інколи слова є омонімами лише в певних граматичних формах.	*коса* (заплетене волосся) — *коса* (сільськогосподарське знаряддя для косіння трави, збіжжя) — *коса* (смуга суходолу в морі, річці) — *Коса* (село в Україні); *роман* (жанр твору) — *Роман* (ім'я); *став* (водоймище) — *став* (форма наказового способу від *ставити*)	

Закінчення таблиці

	Що це?	Приклад	Ваш приклад
Синоніми	слова, різні за звучанням і написанням, але близькі або однакові за значенням **Зверніть увагу!** Синонімія лежить в основі ***перифрази*** — стилістичного прийому, що полягає в непрямому називанні предмета, істоти, явища, дії	*сміливий — відважний — хоробрий — безстрашний — мужній;* *сміятися — реготати — хихотіти — шкіритися — зубоскалити — гигикати* *Кобзар* (Тарас Шевченко), *Сонцепоклонник* (Михайло Коцюбинський), *цар звірів* (лев)	
Антоніми	слова, що мають протилежне лексичне значення; формують антонімічні пари **Зверніть увагу!** Антоніми є основою таких художніх засобів, як ***оксиморо́н*** (поєднання непоєднуваних понять) і ***антитеза*** (різке протиставлення)	*добрий — злий, радість — сум, сміятися — плакати* *гірка радість, живий труп* *Учення **в щасті** прикрашає, а в **біді** утішає* (*Нар. тв.*).	
Пароніми	слова зі схожим звучанням і написанням, часто — близькі за будовою, але різні за значенням	*адреса* (місце проживання) — *адрес* (письмове ювілейне привітання); *емігрант* (той, хто виїжджає з країни) — *іммігрант* (той, хто в'їжджає до країни)	

Зверніть увагу! Часто лексичні помилки зумовлені явищем міжмовної омонімії, тобто схожості слів у різних мовах. Такі слова часто різняться за значенням, порівняйте: (укр.) *неділя* (один день) — (рос.) *неделя* (тиждень), (укр.) *баня* (купол) — (рос.) *баня* (лазня), (укр.) *інтелігентний* (освічений) — (англ.) *intelligent* (розумний) тощо.

Наприклад, речення *Іменник являється самостійною частиною мови* неправильне, оскільки *являтися* в українській мові означає «ввижатися», порівняйте: *Чого являєшся мені у сні?* (*І. Франко*). Правильно сказати так: *Іменник є самостійною частиною мови.*

✓ **Словничок-кориснячок**

ПАРОНІМИ

абонент (користувач)	***абонемент*** (право на користування)
авторизований (схвалений автором)	***авторський*** (який належить авторові)
адрес (письмове привітання)	***адреса*** (місце мешкання)
адресант (відправник)	***адресат*** (отримувач)
багатир (багатий)	***богатир*** (сильний)
виборний (який визначається голосуванням)	***виборчий*** (який стосується виборів)
військовий (який стосується війська)	***воєнний*** (який стосується війни)
громадський (який стосується суспільства)	***громадянський*** (який стосується громадя́нина)
дипломант (особа, відзначена почесним дипломом)	***дипломат*** (службовець, який веде переговори з іншою державою)

досвідчений (який має досвід)	***освічений*** (який має освіту)
	освітлений (який світиться)
дружний (згуртований)	***дружній*** (доброзичливий)
економіка (стан господарства)	***економія*** (ощадне витрачання чого-небудь)
ефективний (результативний)	***ефектний*** (який звертає на себе увагу)
змістовий (який стосується змісту)	***змістовний*** (багатий змістом)
комунікативний (який стосується спілкування)	***комунікаційний*** (який стосується шляхів сполучення)
кампанія (сукупність заходів)	***компанія*** (група осіб; об'єднання)
музикальний (здібний до музики; мелодійний)	***музичний*** (який стосується музики)
особистий (призначений для індивідуального користування; який здійснює сама особа)	***особовий*** (який стосується окремої людини)
пам'ятка (предмет матеріальної культури)	***пам'ятник*** (архітектурна або скульптурна споруда)
покажчик (позначка; довідковий список)	***пока́зник*** (ознака чого-небудь)
сердечний (доброзичливий, чуйний)	***сердешний*** (бідолашний)
	серцевий (який стосується серця)
трагедійний (властивий трагедії як жанру)	***трагічний*** (страшний, сумний, нещасний)

Завдання 96 З'ясуйте значення омонімів. Усно складіть із ними речення.

Доро́га — дорога́, дати — дати, го́ри — гори, утому — у тому, сонце — сон це, шию — шию, поле — поле, три — три.

Завдання 97 З-поміж наведених слів визначте синоніми, позначте їх одним кольором.

Ввічливий, говорити, жадібний, швидко, їсти, лячно, базікати, чемний, жваво, ґречний, страшно, вихований, жерти, ненаситний, патякати, шпарко, боязко, делікатний, ласий, теревенити, лопати, моторошно, похапцем, белькотати, споживати, хутко, ненажерливий, шанобливий, квапливо, жахно, балакати, харчуватися, промовляти, скупий, стрімко.

Завдання 98 У поданих прислів'ях підкресліть антоніми.

1) Не тим час дорогий, що довгий, а тим, що короткий.
2) Маленька праця краща за велике безділля.
3) Гірко заробиш, солодко з'їси.
4) Хто хоче багато знати, тому треба мало спати.
5) Ученому день, а невченому ніч.
6) Чого в молодості навчився, то на старість як зна́йдеш.
7) Розумний научить, а дурний намучить.
8) Краще погано їхати, ніж хороше йти.
9) Не кидай живого, не шукай мертвого.

Завдання 99 Складіть словосполучення, поєднавши прикметник у першому стовпчику з іменником у другому.

☐	**1** серцевий	**А**	рятівник
☐	**2** сердечний	**Б**	рятувальник
☐	**3** сердешний	**В**	виклад
☐	**4** ощадливий	**Г**	шар
☐	**5** ощадний	**Ґ**	банк
☐	**6** ефективний	**Д**	господар
☐	**7** ефектний	**Е**	танець
☐	**8** поверхневий	**Є**	метод
☐	**9** поверховий	**Ж**	напад
☐	**10** пляжний	**З**	чоловік
☐	**11** мій	**И**	вітання

Завдання 100 Доведіть багатозначність наведених прикметників, склавши з ними словосполучення. До кожного значення доберіть синоніми й антоніми.

Наприклад: ***свіжий хліб*** — *недавно випечений; черствий;*
свіжа газета — *ранкова; вчорашня;*
свіжа ідея — *оригінальна; затерта.*

1) твердий .....
2) круглий .....
3) чорний .....
4) довгий .....
5) легкий .....

Як на ЗНО

1 Лексично НЕПРАВИЛЬНЕ словосполучення утворить прикметник «військовий» з іменником

А шпиталь
Б лікар
В злочин
Г призов
Д кореспондент

2 Лексичної помилки НЕМАЄ в рядку

А хибна помилка
Б дбайливий господар
В популярний хіт
Г народний фольклор
Д молодий юнак

3 Обидва слова, подані в дужках, можливі за змістом у реченні

А У кінці книги є алфавітний (***покажчик, показник***).
Б «Повість минулих літ» — це (***пам'ятка, пам'ятник***) давньоруської літератури.
В Директор школи оголосив прізвища всіх (***дипломантів, дипломатів***) конкурсу.
Г На конверті необхідно вказати (***адрес, адресу***).
Д У західних державах багато (***мігрантів, емігрантів***) з країн третього світу.

4 Лексичну помилку допущено в рядку

А думки співпадають
Б брати участь
В відчиняти двері
Г спадати на думку
Д впадати в око

5 Антонімічну пару вжито в прислів'ї

А Пішов провідать, та зостався обідать.
Б Не всяка стежечка без спориша, не в кожної людини добра душа.
В Брехня панує — правду гальмує.
Г Коли праве діло, то говори сміло.
Д Багатство дме, а нещастя гне.

6 Антонімами є слова

А богатир і бідняк
Б альтруїст і егоїст
В деспот і тиран
Г батько і син
Д викладач і студент

7 На місці пропуску в реченні має бути слово

Із людьми старшого віку ти мусиш поводити себе...

А розв'язно
Б ґречно
В зухвало
Г цинічно
Д фамільярно

Завдання 8—9 стосуються речення з пронумерованими пропусками. Відновіть початковий зміст цього речення, добираючи для кожного з пропусків 8—9 правильний варіант з-поміж запропонованих у відповідних за номерами завданнях.

Навіть **(9)**_____ туристам **(8)**_____ непередбачувані ситуації.

8 **А** освіченим
Б опитним
В освітленим
Г досвідченим
Д розумним

9 **А** зустрічаються
Б виходять
В трапляються
Г стаються
Д попадаються

10 З'ясуйте, у яких системних відношеннях перебувають між собою слова.

Слова

1 говорити, ректи, патякати, базікати
2 вузький, широкий; тісний, просторий
3 віра, Віра; о́рган, орга́н
4 гривна, гривня; особистий, особовий

Групи за значенням

А пароніми
Б фразеологізми
В синоніми
Г омоніми
Д антоніми

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Прочитайте речення і виконайте завдання 11—12

(1) Коли вперше подорожуєш *літаком*, не можеш уявити, як така велика важка річ, повна *людей* і багажу, може триматися в повітрі. **(2)** Але не слід турбуватися. **(3)** Просто погляньте на *птахів*, які літають навколо. **(4)** Вони досить важкі, але їм вдається залишатися у повітрі. **(5)** І вони роблять це за допомогою дуже цікавих ***трюків***.

11 Слово *трюків* (речення 5) можна замінити словом

А випадків
Б сюрпризів
В фокусів
Г епізодів

12 У знахідному відмінку вжито в тексті іменник

А літаком
Б людей
В птахів
Г трюків

Заняття 21

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тести онлайн

- Лексика української мови за походженням
- Лексика української мови за сферами вживання

Лексика української мови за походженням

Власне українська лексика	Запозичена лексика
слова, що виникли в українській мові або успадковані з тих часів, коли українська мова ще не виділилася з праслов'янської мови: *син, сестра, серце, вухо, жити, пити, коза, корова, орел, береза, ніч, мед, борщ, хустка, намисто, будинок, мрія, сопілка, чугайстер, розмовляти, марнувати*	слова, що внаслідок економічних, політичних, культурних зв'язків були запозичені в нашу мову з інших мов світу, зокрема з грецької (*корабель, лексика, Олена, Олексій*), латинської (*календар, університет, Валерій, Марина*), польської (*повидло, підлога, вітчизна, герб*), німецької (*бутерброд, фарту́х, вафля, шрифт*), англійської (*футбол, джемпер, бульдог, тренувати*), французької (*балет, трофей, батон, гардероб*), іспанської (*мулат, мустанг, сигара*), італійської (*квартет, тріо, колорит, бароко*) та ін.

Зверніть увагу! Іншомовні слова мають різний ступінь адаптації в нашій мові: деякі з них запозичені давно, і тому сьогодні ми їх не сприймаємо як іншомовні. Деякі прийшли в нашу мову відносно недавно, тому ще зберігають ознаки чужомовності. Це, зокрема, наявність незвичних звукосполучень (накопичення голосних чи приголосних: ***ау**діо, ма**тч***), відсутність традиційних для нас граматичних форм (невідмінювані іменники *метро, кіно*), нетрадиційне пом'якшення приголосних (*пюре, бюджет*), збереження вихідної графіки (*e-mail, CD*).

МОВОХАКЕР У нашій мові є багато синонімічних слів, які різняться за походженням: одні — власне українські, інші — запозичені, наприклад: *мовознавство — лінгвістика, доля — фатум, цілковитий — абсолютний, справжній — автентичний* тощо. На цьому може бути побудоване тестове завдання на ЗНО, у якому необхідно до іншомовних слів дібрати українські синоніми.

Завдання 101 До поданих іншомовних слів доберіть і запишіть українські відповідники.

гуманний		аргумент	
дефект		репродукувати	
дидактичний		деградація	
ідентичний		кастинг	
лаконічний		ефективний	
фіктивний		менеджер	
екстраординарний		лімітувати	
локальний		генезис	

Лексика української мови за сферами вживання

Активна лексика		Пасивна лексика	
щоденно вживані слова, які не мають яскраво вираженої застарілості чи новизни; це слова, що називають предмети, явища, поняття, найбільш важливі для сучасного суспільства		слова, що вийшли з ужитку з певних причин, а також ті, які нещодавно з'явилися в мові і ще не стали загальнолітературними	
Загальновживана лексика — слова, уживані всіма носіями мови незалежно від території мешкання, професії, освіти, віку тощо	*мама, голова, земля, дощ, ліжко, ніж, мило, дерево, собака, пиріг*	**Застаріла лексика:** **а) історизми** — це застарілі слова, що вийшли з ужитку разом із реаліями, які називали; історизми не мають замінників у сучасній мові;	*мушкет, кріпацтво, печеніги, карбованець*
Професійна лексика й **терміни** — слова, характерні для мовлення людей певної професії або сфери діяльності	*вікно* (вільний час), *клава* (клавіатура), *сидюк* (компакт-диск) *тромбоемболія, скальпель, фортисимо, алегро, синус, тангенс, морфема, ямб*	**б) архаїзми** — застарілі слова, що називають предмети, явища, дії, які в процесі розвитку мови набули нових назв. Можуть використовуватися в художніх творах для надання мовленню урочистості	*уста* (губи), *ректи* (казати), *ланіти* (щоки)
Діалектна лексика — слова, властиві мовленню (діалекту) мешканців певної території	*когут, бараболя, леґінь, кобіта, файно, пательня*	**Неологізми** — нові слова, які з'явилися разом із новими реаліями. Неологізми належать до пасивної лексики, оскільки їх уживають обмежено. Щойно слово ввійде до складу активної лексики, воно припиняє бути неологізмом. **Оказіоналізми** — це індивідуальні неологізми, які не мають регулярної відтворюваності в сучасній літературній мові	*лайфгак, логін, мейкап, гуглити* *яблуневоцвітно, весніти* (*П. Тичина*)

За емоційним забарвленням	
Нейтральна лексика	**Емоційно забарвлена лексика**
слова, які вживають мовці в повсякденному спілкуванні незалежно від стилю мовлення й комунікативної ситуації	слова, що мають додаткові відтінки значень, виражаючи позитивну чи негативну характеристику позначуваного. Уживаються, щоб посилити виразність висловлювання. Різновидом є ***розмовна лексика***
мати, залікова книжка, сонце, нерозумний, жінка	*матінка, заліковка, сонечко, бовдур, бабище*

Зверніть увагу! Лексику української мови також можна групувати з погляду її стилістичної диференціації. Відповідно виділяють *стилістично нейтральну лексику*, що вживається і в усному, і в писемному мовленні, і *стилістично забарвлену лексику*, яка поділяється на книжну й розмовну.

Розмовна лексика є основою побутового мовлення й зазвичай уживається під час невимушеного, неофіційного спілкування: *чалапати*, *гуляка*, *маненький*, *студак* тощо.

✓ **Словничок-кориснячок**

ДІАЛЕКТИЗМИ

бараба́ля — картопля
бовдур — димар
боте́й — отара
бу́льба — картопля
веселуха — райдуга
вха́ти — махати
ву́йко — дядько по матері; ведмідь
глива — груша
ґазда — хазяїн
кендери́ця — кукурудза
ки́бель — відро
кобі́та — жінка
ко́гу́т — півень
коли́ба — житло чабанів
коц — ковдра; покривало
кошу́ля — сорочка
ле́ґінь — парубок
маржи́на — худоба
мольфа́р — чаклун
ногави́ці — штани
не́ньо — батько
пате́льня — сковорода
плай — стежка в горах
пшінка — кукурудза
та́йстра — торба
фа́йний — гарний
флоя́ра — сопілка
че́лядь — родина
чічка — квітка; дівчина
шарка́н — буря
шу́фля — лопата

Завдання 102 Розподіліть слова на групи, надписуючи над словами відповідні цифри: 1) загальновживані слова, 2) професійна лексика й терміни, 3) діалектизми.

Калорія, чічка, родина, шапка (*початок тексту*), кошуля, палітра, авізо, тітка, вольтметр, ґазда, крещендо, неньо, човен, джинса, місяць, диван, маржина, тангенс, заліковка, теорема, горнятко, мапа, ковдра, коц, отоларинголог, зеленка, стегно, мольберт, мольфар, клавішник, черевики, терція, шкіпер, сайт, молекула, фамілія.

Завдання 103 Розподіліть слова на групи, надписуючи над словами відповідні цифри: 1) історизми, 2) архаїзми, 3) неологізми.

Флешка, пістоль, перст, сканер, врата, злато, смерд, волость, пІїт, провайдер, рало, чумак, бартер, ваучер, радгосп, спудей, гайдамака.

Як на ЗНО

1 Доберіть синоніми.

Слово	*Синонім*
1 домінувати	**А** стверджувати
2 констатувати	**Б** знищити
3 стимулювати	**В** переважати
4 симулювати	**Г** сприяти
	Д вдавати

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

2 Доберіть українські відповідники до іншомовних слів.

Іншомовне слово	*Українське слово*
1 гіпотетичний	**А** байдужий
2 креативний	**Б** визнаний
3 популярний	**В** сумнівний
4 індиферентний	**Г** творчий
	Д різний

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

3 Укажіть, до якої групи за вживанням належать слова.

Група за вживанням	*Слово*
1 діалектизми	**А** мушкет, гайдамака, більшовик
2 професійна лексика	**Б** дилер, імідж, смартфон
3 неологізми	**В** ботей, чічка, бульба, ґазда
4 історизми	**Г** віхола, стежина, трембіта
	Д закон, злочинність, юрист

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

4 Укажіть, до якої групи за вживанням належать слова.

Група за вживанням	*Слово*
1 загальновживана лексика	**А** інтеграл, логарифм, добуток
2 професійна лексика	**Б** перст, глас, чадо
3 архаїзми	**В** мама, день, собака
4 історизми	**Г** верста, поміщик, гетьман
	Д дівчинонька, блютуз, леґінь

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

5 З'ясуйте, у яких системних відношеннях перебувають між собою слова.

Слово	*Група за значенням*
1 ввічливий, ґречний, чемний, вихований	**А** метафори
2 авторитетний, авторитарний; варта, вахта	**Б** омоніми
3 плакати, сміятися; зав'язати, розв'язати	**В** синоніми
4 бра́ти, брати́; лев, Лев	**Г** антоніми
	Д пароніми

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

6 Літеру ***у*** треба писати на місці обох пропусків рядка

А ..дача (*характер*), ..дача (*успіх, везіння*)
Б ..сунути (*покласти в середину чого-небудь*), ..сунути (*прибрати, позбавитися*)
В ..думливий (*серйозний*), ..думливий (*продуманий*)
Г ..рода (*зовнішній вигляд*), ..рода (*краса*)
Д ..вага (*зосередженість*), ..вага (*доброзичливе ставлення*)

7 Синонімом до слова ***респондентів*** у реченні *«Соціологи запитали респондентів про участь заможних людей у політичній діяльності»* є слово

А журналістів
Б опитуваних
В кореспондентів
Г доповідачів
Д інтерв'юерів

8 У наведеному реченні пропущено слово

Коли ми опиняємося у стресовій ситуації, нами зазвичай опановує ... інстинкт самозбереження.

А оригінальний
Б перший
В початковий
Г автентичний
Д первісний

9 Правильною є сполука слів у рядку

А моя автобіографія
Б найбільш красивіший
В просто неба
Г сміятися над собою
Д на протязі тижня

10 Усі слова є запозиченими в рядку

А аеропорт, фікус, боулінг, сигара
Б козак, дуб, око, рейтинг
В бюро, земля, указ, графік
Г кінь, мішок, какао, театр
Д фарба, озеро, доля, історія

Прочитайте речення і виконайте завдання 11—12

(1) Кістки складаються з дуже твердої речовини, *у/середині* якої безліч маленьких клітин. **(2)** Кістки рожевого кольору, *тому/що* в них багато *крово/носних* судин. **(3)** Кістки неймовірно міцні, *так/само* жорсткі, як залізо, але не ***ламкі***.

11 Слово *ламкі* (речення 3) можна замінити словом

А гнучкі
Б крихкі
В хисткі
Г мляві

12 РАЗОМ у тексті треба писати

А у/середині
Б тому/що
В крово/носних
Г так/само

Заняття 22

ФРАЗЕОЛОГІЯ

Тести онлайн

- **Фразеологія як розділ науки про мову. Поняття про фразеологізми**
- **Джерела походження фразеологізмів**

Фразеологія. Поняття про фразеологізми

Фразеологія — розділ мовознавства, який вивчає походження, значення і вживання фразеологізмів.

Фразеологізм — це стійкий вислів, що складається з двох і більше слів, має неподільне значення й відтворюється в мовленні як усталена конструкція.

Лексичне значення фразеологізму має образний характер і не дорівнює сумі значень слів, які його формують, на відміну від звичайного словосполучення, порівняйте:

пекти раків (червоніти) і *пекти пиріг*
повісити носа (засмутитися) і *повісити картину*
замести сліди (приховати) і *замести хату*
на всі чотири сторони (куди завгодно) і *на чотири столи*

За змістом фразеологізм здебільшого співвідносний з одним словом і його можна замінити синонімом: *хоч з лиця воду пий* — красивий, *бити байдики* — ледарювати.

У реченні фразеологізм завжди є одним членом речення, скільки б слів до нього не входило: *Зажив тепер Чіпка з Грицьком душа в душу* (*Панас Мирний*). *...Забравши деяких троянців, осмалених, як гиря, ланців, п'ятами з Трої накивав* (*І. Котляревський*).

До фразеологізмів також зараховують прислів'я та приказки (*Коня кують, а жаба лапу підставляє. Не з'їсть свиня калача, поки не обкача*), афоризми, крилаті вислови видатних людей (*«З усіх утрат втрата часу найтяжча»* (*Г. Сковорода*), *«Двічі в одну річку не ввійдеш»* (*Геракліт*).

Джерела походження фразеологізмів

Усна народна мова	Мова різних професій	Біблія	Антична міфологія	Іншомовні стійкі вислови
виносити сміття з хати, за холодну воду не братися, дати гарбуза	*знімати стружку, тримати руку на пульсі, з іншої опери*	*наріжний камінь, вовк в овечій шкурі, нести свій хрест*	*сізіфова праця, дамоклів меч, ахіллесова п'ята*	*знати, де собака заритий* (*з нім.*), *боротися з вітряками* (*з ісп.*), *ідея фікс* (*з фр.*)

Зверніть увагу! Фразеологізми, як і слова, можуть утворювати синонімічні ряди (*байдики бити — ханьки м'яти — горобцям дулі давати — лежнем лежати*) й антонімічні пари (*хоч греблю гати — як кіт наплакав*).

✓ **Словничок-кориснячок**

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

бувати в бувальцях — багато зазнавати в житті
виводити на чисту воду — викривати чию-небудь нечесність
вискочити на сухе — уникнути заслуженого покарання
водити за носа — обдурювати кого-небудь певний час
гнути кирпу — зазнаватися
голки не підсунеш — дуже якісно
до сьомого поту — виснажливо, тяжко
з притиском — твердо, категорично
за тридев'ять земель — дуже далеко
зарубати на носі — добре запам'ятати
земля обітована — благодатний край; місце заповітної мрії
знати, де раки зимують — розумітися в ситуації
зривати маску — викривати кого-небудь
і кіт не валявся — хто-небудь ще нічого не робив
лепта вдовиці — порівняно невеликий внесок у що-небудь спільне
ловити ґав — марно витрачати час; бути неуважним
мокре місце залишилося — хтось знищений, розбитий ущент
мотати на вус — придивлятися до чого-небудь; робити висновки
наріжний камінь — основа, найсуттєвіша частина чого-небудь
на всю губу — 1. (пан) великий, справжній; 2. (жити) у багатстві, заможно; 3. багато, повно
на чистоту — прямолінійно, щиро
не мати царя в голові — діяти нерозумно, несерйозно, безрозсудно
неопалима купина — те, що не зникає, постійно зберігається
ні га́ряче ні зимно — ба́йдуже, нецікаво
ні світ ні зоря — дуже рано
палицею кинути — близько
піймати облизня — зазнати невдачі; одержати відмову при сватанні
потрапити в павутину — опинитися в скрутному становищі
сісти в калюжу — потрапити в незручне або смішне становище
стелитися під ноги — догоджати кому-небудь, принижуючись
хоч голки збирай — дуже світло
хоч оком світи — дуже темно
через пень-колоду — абияк, недбало
як із воску зліплений — дуже виснажений, блідий
як курка лапою — недбало, неохайно

очей не відведеш
хоч з лиця воду пий
хоч за раму клади
хоч у рамці вправ
хоч картину малюй
} гарний, вродливий, привабливий

МОВОХАКЕР У тестах ЗНО здебільшого перевіряють Ваше вміння відрізняти в реченні фразеологізми від звичайних словосполучень або Ваші знання значень фразеологізмів. У першому випадку Вам необхідно визначити, чи має словосполучення образне, переносне значення. Якщо так, то, як правило, це й буде фразеологізм, наприклад: *Хлопці сиділи ні пари з уст.* ***Ні пари з уст*** буквально означає ***«не випускати пари з рота»***, проте тут цей вислів ужито в переносному значенні — ***«мовчки»***.

Щодо другого типу завдань — розтлумачення значення фразеологізмів — маємо кілька порад. По-перше, спробуйте пригадати або придумати речення з поданим фразеологізмом, адже в контексті легше зрозуміти значення вислову. По-друге, інколи слід сформулювати пряме значення, яке й підкаже вторинне, переносне, наприклад: *пекти раків* буквально означає «робити їх червоними», отже, фразеологізм має значення «червоніти». Або *стріляний птах/горобець*: у прямому значенні так можна було б сказати про живого птаха, у якого стріляли, проте не влучили або легко поранили, тобто птах уже набув такого досвіду. Отже, фразеологізм *стріляний птах* образно називає досвідчену людину, яка багато що пережила.

Завдання 104 З-поміж словосполучень знайдіть і підкресліть фразеологізми.

Ясно зрозуміти, серцем зрозуміти, дати ногам волю, дати мамі книгу, гризти яблуко, гризти голову, ляси точити, ножа точити, зривати шпалери, зривати маску, передати куті меду, передати листа другові, вискочити на сухе, вискочити на дорогу.

Завдання 105 У поданих реченнях знайдіть фразеологізми й визначте їхню синтаксичну роль, відповідно підкресливши.

1) Мелашка і Лаврін тільки роти пороззявляли (*І. Нечуй-Левицький*).
2) Палажці треба було йти знову у Лавру на діяння, щоб їсти паску у Лаврі, а Мелашка неначе крізь землю пішла (*І. Нечуй-Левицький*).
3) Він, швидко поробивши човни, на синє море поспускав, троянців насажавши повні, і куди очі почухрав (*І. Котляревський*).
4) Із подій мого раннього дитинства, що вплинули на моє літературне майбутнє, твердо врізалася в пам'ять одна: упав я дуже з коня (*Остап Вишня*).
5) Жінка Василя Семеновича ходила як з хреста знята (*Панас Мирний*).
6) Богдан між ними як між двох вогнів (*Л. Костенко*).

Завдання 106 Розтлумачте фразеологізми, користуючись довідкою.

у свинячий голос .....
бігати як курка з яйцем .....
хоч конем грай .....
вилами по воді писано .....
п'яте колесо до воза .....
не в тім'я битий .....
хоч у вухо бгай .....
сміятися на кутні .....
хоч мак сій .....
закрутити веремію .....
сон рябої кобили .....

Довідка: здіймати колотнечу, несвоєчасно, нісенітниця, покірний, приділяти забагато уваги, зайвий, плакати, тихо, просторий, розумний, сумнівно.

Завдання 107 Утворіть антонімічні пари, поєднавши фразеологізми з першого і другого стовпчиків.

☐	**1** на заячий скік	**А**	ні пари з уст
☐	**2** ні за холодну воду	**Б**	із різного тіста
☐	**3** розпустити язика	**В**	хоч греблю гати
☐	**4** хоч голки збирай	**Г**	аж ребра світяться
☐	**5** кров із молоком	**Ґ**	гнути коліна
☐	**6** із перших уст	**Д**	через десяті руки
☐	**7** за тридев'ять земель	**Е**	все в руках горить
☐	**8** гнути кирпу	**Є**	хоч в око стрель
☐	**9** обоє рябоє	**Ж**	палицею кинути

Завдання 108 Допишіть фразеологізми, дібравши потрібні слова із довідки.

Пекти .....; ловити .....; мотати на .....; у свинячий .....; гнути .....; стріляний .....; хоч ..... збирай; передати ..... меду; хоч з ..... воду пий; як у ..... дивитися; і ..... не валявся.

Довідка: ґав, куті, кіт, кирпу, горобець, раків, вус, голки, голос, воду, лиця.

Як на ЗНО

1 Замініть фразеологізм одним словом.

Фразеологізм	*Значення*
1 голки не підсунеш	**А** утікати
2 давати драпака	**Б** похапцем
3 голці впасти ніде	**В** якісно
4 через п'яте-десяте	**Г** тихо
	Д багатолюдно

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

2 Установіть відповідність між фразеологізмом і його значенням.

Фразеологізм	*Значення*
1 наріжний камінь	**А** нісенітниця
2 сон рябої кобили	**Б** вилаяти
3 згустити фарбу	**В** правда
4 накрити мокрим рядном	**Г** перебільшувати
	Д основа

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

3 Доберіть до кожного фразеологізму синонім.

Фразеологізм	*Синонім*
1 попасти на слизьке	**А** пройти вогонь і воду
2 як корова язиком злизала	**Б** заговорювати зуби
3 туман вісімнадцятий	**В** влипнути як муха в мед
4 собаку з'їсти	**Г** без царя в голові
	Д мокре місце залишилося

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

4 Доберіть до кожного фразеологізму антонім.

Фразеологізм	*Антонім*
1 курча пухнасте	**А** як горох при дорозі
2 як кішка із собакою	**Б** як з воску зліплений
3 як у Христа за пазухою	**В** як курка лапою
4 кров із молоком	**Г** душа в душу
	Д стріляний птах

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

5 З'ясуйте, якими членами речення є виділені фразеологізми.

(1) Для кожного рідний край — це його ***земля обітована***.

(2) Щоб поїхати на риболовлю з татом, ми прокинулися ***ні світ ні зоря***.

(3) ***Пускати бісики*** — відома розвага молоді.

(4) Значення фразеологізму ***«гнути кирпу»*** відоме не всім.

А підмет
Б присудок
В означення
Г додаток
Д обставина

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

6 Лише фразеологізми наведено в усіх рядках, ОКРІМ

А до сьомого поту, на сьомому небі, до сьомої ранку
Б наріжний камінь, на серці камінь, тримати камінь за пазухою
В палицею кинути, встромляти палицю в колеса, палиця на два кінці
Г голці ніде впасти, хоч голки збирай, голки не підточиш
Д бити лихом об землю, земля обітована, дістати з-під землі

7 У фразеологізмах ***«аж за ... лящить», «за ... не відтягнеш», «нагострити...»*** замість пропусків має бути слово

А очі
Б голки
В вуха
Г руки
Д зуби

8 Фразеологізм ***і кури не клюють*** має антонім

А хоч греблю гати
Б як піску морського
В як кіт наплакав
Г хоч картину малюй
Д як курка лапою

9 Обидва фразеологізми мають значення «непотрібний» у рядку

А як Богу молитися, як сіль в оці
Б приший кобилі хвіст, як глухому музика
В як бугай у болоті, як в аптеці
Г як собаці п'ята нога, як виросте гарбуз на вербі
Д як вільна пташка, як сліпому дзеркало

10 Фразеологізм ужито в реченні

А Чи холодно було, чи трохи лячно, але ми всі хапали дрижаки.
Б Цуценя було дуже кумедним: намагалося ловити метеликів язиком.
В Поки надворі тепло, треба піти хоч каштанів назбирати.
Г Дмитре, скільки просимо, щоб відвіз нас на річку, а ти весь час лише обіцянки обіцяєш.
Д Для подолання наслідків шторму уряд уживає всіх необхідних заходів.

11 Доберіть до кожного фразеологізму антонім.

1 вибілювати зуби
2 гнути горба
3 позичати у Сірка очей
4 витати в емпіреях

А спуститися з неба на землю
Б умиватися сльозами
В зарубати на носі
Г сидіти склавши руки
Д пекти раків

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12 Доберіть до кожного фразеологізму синонім.

1 гнути коліна
2 мати олію в голові
3 клювати носом
4 бісики пускати

А грати на нервах
Б підбивати клинці
В не в тім'я битий
Г окуні ловити
Д ламати шапку

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Синтаксис і пунктуація

Вивчаючи морфологію, Ви з'ясували граматичне значення певних розрядів слів — частин мови. Правила врахування цих морфологічних ознак у побудові зв'язного мовлення, а також структуру та граматичне значення синтаксичних одиниць вивчає **синтаксис**.

Із синтаксисом тісно пов'язаний інший розділ науки про мову — **пунктуація**, що вивчає правила вживання розділових знаків, які передають на письмі інтонаційні та структурні особливості речень.

Синтаксис і пунктуацію вивчаємо паралельно, оскільки вони послуговуються одними термінами, а також доповнюють одне одного, бо структура й тип речення визначають розділові знаки в ньому. Основними **одиницями синтаксису** є словосполучення та речення.

Заняття 23

Тести онлайн

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

- **Словосполучення. Загальна характеристика**
- **Типи словосполучень**

Словосполучення. Загальна характеристика

У мовленні повнозначні слова поєднуються між собою таким зв'язком:

- ***підрядним*** (від одного слова можна поставити питання до іншого): *йти* (***куди?***) *додому*, *читати* (***що?***) *книгу*;
- ***сурядним*** (обидва слова рівноправні): *батьки і діти*, *сказати чи змовчати*.

Словосполучення — синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більшої кількості повнозначних слів, пов'язаних між собою підрядним зв'язком, наприклад: *м'яч* (***який?***) *футбольний*; *співати* (***що?***) *пісню*. Слово, від якого ставимо питання, називається ***головним***; слово, до якого ставимо питання,— ***залежним***.

Не є словосполученням	Приклад
• поєднання підмета й присудка	*Усе буде добре.*
• фразеологізми	*стріляний горобець, ні пари з вуст*
• поєднання повнозначного слова зі службовими частинами мови	***незважаючи на*** (прийменник) *зауваження*, ***якщо*** (сполучник) *захочеш*, ***лише*** (частка) *я*
• складені форми майбутнього часу дієслів, ступенів порівняння прикметників і прислівників, форми наказового способу дієслів	*буду читати, найбільш вдалий, менш доречно, нехай думає*
• сполучення слів із сурядним зв'язком (між ними можна поставити будь-який сполучник сурядності; у реченні це однорідні члени)	*брати́ й сестри, веселі та сумні*

Зверніть увагу! Слід розрізняти терміни *словосполучення* і *сполучення слів*: визначення словосполучення наведено вище; до сполучень слів належать такі поєднання слів, що не утворюють словосполучення.

Типи словосполучень

За будовою виокремлюють два **типи словосполучень:**

Тип словосполучення	Характеристика будови	Приклад
Просте	складається з двох повнозначних слів	*читати* (***що?***) *книжку*
Складне	складається з трьох і більше повнозначних слів (такі словосполучення можна почленувати на прості)	*читати цікаву книжку* → *читати* (***що?***) *книжку, книжку* (***яку?***) *цікаву*

Розрізняють три **типи зв'язку слів у словосполученні:**

Узгодження	залежне слово узгоджується з головним у роді, числі й відмінку, а зміна форми головного слова зумовлює зміну форми залежного	*чудовий день*: *день* (***який?***) *чудовий, дня* (***якого?***) *чудового, днями* (***якими?***) *чудовими*
Керування	головне слово вимагає від залежного форми конкретного відмінка (із прийменником чи без)	*дати* (***що?***) *телефон, поговорити* (***з ким?***) *з другом*
Прилягання	залежне слово незмінюване (зазвичай прислівник чи дієприслівник), тому поєднується з головним лише за змістом	*цікаво* (***якою мірою?***) *неймовірно, сказав* (***як?***) *не подумавши*

МОВОХАКЕР Запам'ятати особливості кожного типу зв'язку легше, зважаючи на самі назви: ***узгодження*** — слова узгоджуються, ***керування*** — одне керує іншим, ***прилягання*** — одне слово прилягає до іншого.

Завдання 109 Підкресліть словосполучення, визначте й надпишіть тип синтаксичного зв'язку. Поясніть, чому деякі поєднання слів не є словосполученнями.

Майбутня професія, як сніг на голову, відповідно до наказу, найбільш цікавий урок, життя триває, найбільш простий, будемо писати, щиро кохати, відповідати на запитання, відчути перевагу, найменш потрібний, скласти вчетверо, навпроти мене.

Завдання 110 Складні словосполучення розкладіть на прості.

Омитий дощами степ .....
спечений на сметані калач .....
млинці з малиновим варенням .....
всесвітньо відомий актор .....
дуже складне завдання .....
давно відома історія .....
піти в далекі гори .....
здійснити заповітну мрію .....

Зверніть увагу! Неправильна побудова словосполучень зумовлює граматичні помилки в реченні.

Види помилок	Неправильно	Правильно
неправильне узгодження	~~величезна~~ собака	величезний собака
неправильне керування	пробачте ~~мене~~	пробачте мені
	діяти ~~згідно інструкції~~	діяти згідно з інструкцією
неправильний вибір прийменника	сприймати ~~через~~ призму	сприймати крізь призму

МОВОХАКЕР У тестах ЗНО пропонують завдання, у яких перевіряють Ваше вміння будувати словосполучення та відрізняти правильні конструкції від помилкових. Нижче пропонуємо найбільш уживані вислови.

✓ **Словничок-кориснячок**

брати за приклад
вважати доречним
вибачте мені
виконувати за зразком
виконувати на замовлення
виконувати на прохання
вітати з Першим вересня
вступати до університету
глузувати з себе
говорити українською мовою
двічі на тиждень
діяти за дорученням
діяти на власний розсуд
дякую вам
екзамен з фізики
жити в Україні
за участю спеціалістів
зазнати невдачі
захворіти на грип
заходи з охорони праці
звернутися за адресою
звільнитися за власним бажанням
знущатися з когось
їхати за викликом
комісія з питань
лекція з математики
мені болить
мешкати за адресою
навчатися протягом семестру
надсилати на адресу
найближчим часом
наслідувати художника
наступного дня
порушувати важливе питання
пам'ятник Шевченкові
працювати за фахом
прийти у справі
сміятися з недоліків
сталося через обставини
трапляються помилки
увести до складу
ужити заходів
узяти до відома
узяти до уваги

Завдання 111 Зредагуйте подані словосполучення.

Виконувати по зразку .....
лекція по історії .....
проживати по адресу .....
їхати по виклику .....
наслідувати співаку .....
пам'ятник Івана Сірка .....
через призму нашого досвіду .....
робити за можливістю старанно .....
мова йдеться про успіх .....
вона являється ученицею 11-го класу .....

звернутися за допомогою .....
назвати в честь прадіда .....
зустрічаються різні ситуації .....
треба прийняти міри .....
на слідуючий день .....
пробачте мене .....
працює по своїй спеціальності .....
вміє говорити на китайській мові .....
дякую всіх присутніх .....
прийшла по ділу .....
на протязі року відвідував курси .....

Пригадайте! На особливу увагу заслуговують формули на позначення часу (*докладніше див. на с. 59*).

Завдання 112 Зредагуйте подані словосполучення на позначення часу. Де можливо, запропонуйте кілька варіантів.

П'ятнадцять хвилин десятого .....
зараз одинадцять годин .....
без п'яти хвилин сьома .....
пів першого .....
буду після дев'ятьох годин .....
перерва з двох до трьох .....
шістнадцять годин десять хвилин .....
чотири сорок п'ять .....
урок починається в десять .....
без двадцяти хвилин три години .....
сім хвилин сьомого .....
з дев'ятнадцяти годин .....

Як на ЗНО

1 Словосполучення наведено в рядку

А соловейко співає
Б співати дифірамби
В співати пісню
Г будемо співати
Д згідно з текстом

2 НЕ є словосполученням

А назустріч мені
Б прийти на зустріч
В вийти назустріч
Г неочікувана зустріч
Д збиратися на зустріч

3 Просте словосполучення наведено в рядку

А незважаючи на перешкоди
Б найбільш серйозні перешкоди
В долати серйозні перешкоди
Г воювати з вітряками
Д перешкоди зникли

4 НЕПРАВИЛЬНО побудовано словосполучення

А чверть на сьому
Б без чверті сьома
В за чверть сьома
Г чверть до сьомої
Д чверть по шостій

5 НЕПРАВИЛЬНО побудовано словосполучення

А дякую вам
Б три далматинця
В у червоному пальті
Г великий шимпанзе
Д пробачте мені

6 НЕПРАВИЛЬНО утворене чоловіче ім'я по батькові

А Ігоревич
Б Євгенович
В Григорович
Г Якович
Д Семенович

7 НЕПРАВИЛЬНОЮ є відмінкова форма числівника в рядку

А шестистам вісімдесяти трьом
Б чотирмастами тридцятьма двома
В ста дев'яноста п'яти
Г семисот семидесяти семи
Д на трьохстах сорока восьми

8 Утворіть граматично правильні сполучення слів

1 відповідно
2 усупереч
3 згідно
4 керуючись

А з постановою
Б постановою
В постанові
Г до постанови
Д постанови

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

9 Доберіть синоніми

Слово

1 ефективний
2 ефектний
3 ефемерний
4 етичний

Синонім

А примарний
Б дійовий
В яскравий
Г емоційний
Д моральний

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

10 З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в тексті (цифра позначає наступне слово).

Падають **(1)*навколо*** бабусі жовті грушки з груші: гуп-гуп, гуп-гуп **(2)*м'яко*** в траву. Гарячі. Вона відкладає **(3)*шитво***, збирає **(4)*їх*** і кидає в копанку.

А займенник
Б іменник
В прислівник
Г прийменник
Д прикметник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Правильно визначено час у реченні

А Повернуся біля десяти.
Б Перерва в банку з двох до трьох.
В Потяг прибуває в дванадцять.
Г Зустріч призначено о другій.
Д Зараз без десяти шість.

12 НЕМАЄ помилки у словосполученні

А прийняти участь
Б прийняти ванну
В прийняти міри
Г прийняти резолюцію
Д прийняти рішення

Заняття 24

РЕЧЕННЯ

Тести онлайн

- Речення. Загальна характеристика
- Структура речення
- Порядок слів у реченні
- Види речень
- Повні й неповні речення
- Типи неповних речень

Речення. Загальна характеристика

Речення — інтонаційно оформлена синтаксична одиниця, що складається з одного повнозначного слова чи кількох слів і виражає закінчену думку. Речення є основною комунікативною одиницею, оскільки ми спілкуємося саме реченнями. Порівняйте: *вишневе варення* (словосполучення) і *Мама зварила вишневе варення* (речення).

Структура речення

- **Граматична основа** (*підмет* і *присудок* або *один головний член односкладного речення*) містить основну інформацію, закладену в реченні:

  Почалася гроза. Дощить.

- **Другорядні члени речення** (*додаток, означення, обставина*) групуються навколо граматичної основи, розширюють зміст речення. Відповідають на питання, поставлені від головних членів речення або від інших другорядних:

  Учора була сильна гроза.

гроза	*була*
***яка?*↓**	***коли?*↓**
сильна	*учора*

- **Ускладнення** (*однорідні члени речення, вставні та вставлені конструкції, звертання, відокремлені члени речення, уточнювальні члени речення*) доповнюють зміст речення і є підставою для вживання розділових знаків у простому реченні: *На жаль, учора, десь по обіді, була сильна, шалена, неймовірна гроза.*

Порядок слів у реченні

В українській мові порядок слів у реченні вільний, тобто члени речення не мають свого постійного місця. Порівняймо для прикладу з англійською мовою, у якій місце слова в реченні є визначальним для розуміння фрази: **(*англ.*)** *Kyiv is the capital of Ukraine.* — **(*укр.*)** *Київ є столицею України. / Столицею України є Київ.*

Це цікаво! Зміна місця розташування слів без зміни значення цього речення можлива завдяки відмінкам, які фіксують граматичне значення іменників: підмет стоїть у Н. в., іменна частина присудка — в Ор. в.

Попри це, розрізняємо ***прямий*** порядок слів (звичайний, природний) і ***непрямий*** (незвичний, зворотний, *інверсія*).

При прямому порядку слів у реченні	Приклади прямого порядку слів	Приклади непрямого порядку слів
підмет стоїть перед присудком	*Баба спекла колобок.*	*Спекла баба колобок.*
додаток стоїть після присудка	*Я не чула такої чудової пісеньки!*	*Я такої чудової пісеньки не чула!*
узгоджене означення стоїть перед означуваним словом	*Яку чудову пісеньку ти співаєш!*	*Яку пісеньку чудову ти співаєш!*
обставини способу дії, міри й ступеня стоять перед присудком	*Тільки я трохи недочула.*	*Тільки я недочула трохи.*

Зверніть увагу! Речення з непрямим порядком слів більше притаманні розмовно-побутовому й художньому стилям мовлення, оскільки набувають емоційного забарвлення. Саме на цьому ґрунтується *інверсія* — фігура мовлення, яка полягає в незвичному розташуванні слів у реченні. Наприклад: *Йде весна запашна, квітами-перлами закосичена* (*П. Тичина*) — узгоджені означення стоять після означуваного слова *весна*, присудок — перед підметом.

Не варто плутати з інверсією таке порушення порядку слів у реченні, що спричиняє спотворення його змісту, а отже, є помилкою, наприклад: *Залишене зілля на столі випадково випив Гриць* (постає запитання: зілля стояло на столі чи Гриць був на столі?). У цьому реченні розірвано дієприкметниковий зворот, чого робити не можна.

Завдання 113 Перебудуйте речення з непрямим порядком слів на речення із прямим порядком слів. Поміркуйте, яку функцію інверсія виконує в художньому тексті.

1) Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать (*Л. Костенко*). .....

2) Зупиняється в ці хвилини час (*Ю. Саніна*). .....

3) Дитячі історії смішні розкажи (*А. Кузьменко*). .....

4) Раз висохло озеро срібне до дна (*Олександр Олесь*). .....

5) У годину суху та вологу відходи́лись усі мости (*М. Вінграновський*). .....

6) Зажурилася дівчина красная: мамина пісня лунає (*С. Гаврилов*). .....

Види речень

Види	Характеристика	Приклад	Ваш приклад
за будовою			
просте	має одну граматичну основу	*День поволі згас.*	
складне	має кілька граматичних основ	*Мріють крилами з туману лебеді рожеві, сиплють ночі у лимани зорі сургучеві* (*В. Симоненко*).	
за складом граматичної основи			
двоскладне	має підмет і присудок	*На землю спускалися сутінки.*	
односкладне	має один головний член речення	*Надворі сутеніло.* **Або:** *Сутінки.*	
за наявністю другорядних членів речення			
непоширене	не має другорядних членів речення	*Прийшла Галя.*	
поширене	має другорядні члени речення	*Несе Галя воду* (*Нар. тв.*).	
за наявністю необхідних членів речення			
повне	наявні всі члени речення, необхідні для розуміння його змісту	*Ти йому скажеш слово, а він тобі у відповідь скаже десять слів.*	
неповне	є випущені члени речення	*Ти йому слово, а він тобі десять.*	
за наявністю ускладнювальних конструкцій			
неускладнене	відсутні ускладнення	*Кохана вийде в гай.*	
ускладнене	є ускладнювальні конструкції	*Вийди,* ***коханая, працею зморена****, хоч на хвилиночку в гай* (*М. Старицький*).	
за метою висловлювання			
розповідне	щось повідомляємо, описуємо, стверджуємо чи заперечуємо; у кінці ставимо (.)	*Народився Бог на санях в лемківськім містечку Дуклі* (*Б.-І. Антонич*).	
питальне	містить запитання; у кінці ставимо (?)	*Чого являєшся мені у сні?* (*І. Франко*).	
спонукальне	виражає наказ, вимогу, заклик, побажання; у кінці ставимо (.)	*Ти почекай, не втікай, дай ще хвилинку* (*О. Положинський*).	

Види	Характеристика	Приклад	Ваш приклад
за емоційним забарвленням			
неокличне	не має додаткової окличної інтонації	*Має крилами Весна запашна...* (*М. Вороний*).	
окличне	має додаткове емоційне забарвлення; у кінці ставимо (!), у питальному (?!)	*Весна прийшла так якось несподівано!* (*Л. Костенко*).	

Зверніть увагу! Не слід плутати спонукальні та окличні речення.

Це цікаво! Попри те, що словосполучення є будівельним матеріалом для речення, воно може бути більшим за нього, адже у словосполученні має бути щонайменше два слова, а речення може бути утворено з одного.

Повні й неповні речення

За наявністю членів, необхідних для розуміння змісту висловленого, прості речення поділяються на повні й неповні.

У **повному** реченні є всі потрібні члени речення, воно зрозуміле поза контекстом чи ситуацією.

У **неповному** бракує одного або більше потрібних для розуміння змісту речення членів, які встановлюються з контексту або ситуації.

Наприклад, неповним є речення *Дід бив — не розбив*. Поза контекстом його смисл абсолютно незрозумілий. Лише знаючи, що речення взято з казки «Про курочку Рябу», ми можемо відновити випущений член речення — додаток *яєчко* — і зрозуміти зміст речення.

У неповному реченні може бути випущений будь-який член речення (головний чи другорядний), іноді навіть кілька. Для того щоб з'ясувати їхню відсутність, варто простежити логіку побудови речення.

Наприклад, неповною є друга частина складного речення *Красна пташка своїм пір'ям, а людина — знанням*. Якщо прочитати її окремо від першої (*а людина — знанням*), зміст не можна зрозуміти.

Неповнота речень дає змогу уникнути тавтології — повторення слів і словосполучень.

Типи неповних речень

Контекстуальні	пропущені члени відновлюються з контексту	*Знесла курочка яєчко. Дід бив — не розбив.* (Порівняйте: *Дід бив яєчко — не розбив яєчко.*)
Ситуативні	недомовлене зрозуміле із ситуації	*— А ти їй що? А вона тобі що?* (Порівняйте: *— А ти їй що сказав? А вона тобі що відповіла?*)
Еліптичні	пропущений присудок встановлюємо за наявними другорядними членами речення	*Раптом назустріч йому ведмідь.* (Порівняйте: *Раптом назустріч йому виходить ведмідь.*)

Зверніть увагу! На місці пропущеного члена речення (найчастіше присудка) залежно від інтонації можемо ставити тире, наприклад: *За вікнами день холоне, у вікнах — перші вогні...* (*О. Теліга*).

Пропуск дієслова-зв'язки *бути*, що є частиною складеного іменного присудка, не зумовлює неповноти речення, хоча тире теж може ставитися), наприклад: *Душа її* — [є] *сонце*.

Неповні речення не слід плутати з односкладними, у яких відсутність одного з головних членів речення не спричиняє нерозуміння змісту.

МОВОХАКЕР Якщо в реченні є обставина чи додаток, але немає присудка, це зазвичай свідчить про неповноту речення, адже ці члени речення залежать переважно від присудків. Наприклад, маємо дві неповні частини у складному реченні *Там, де для когось тільки лютий за вікном, на моїй вулиці давно уже весна* (*С. Вакарчук*). В обох частинах є другорядні члени речення, які мають залежати від присудків (наприклад, *панує*, *видніється* тощо). Порівняйте ці речення з односкладним повним: *Лютий.*

Завдання 114 Доведіть неповноту наведених речень (*надпишіть випущені члени речення*).

1) На небі сонце — серед нив я (*М. Коцюбинський*).
2) Ой, на горі два дубки (*Нар. тв.*).
3) Вгорі — ліси сріблясто-сині, внизу — розлив молочних нив (*М. Бажан*).
4) І любов, і гнів у тому гомоні морськім (*М. Рильський*).
5) Кожному своє (*Нар. тв.*).
6) І душа твоя не знає, де твоя, а де моя (*М. Вінграновський*).
7) Сьогодні — іменини моєї бабусі (*М. Семенко*).
8) — Діти, хто бажає до дошки?
— Я!
9) І ти пишеш, що гарно, коли в маленьку річ вміщається щось велике: любов — у дотик, життя — в крило, надія — у серце, а в зірку — може, дерево з того саду, що залишиться довше, ніж ми (*М. Савка*).
10) Споконвіку — ліс і голосіння листя в високості (*М. Кіяновська*).

Як на ЗНО

1 Питальне речення наведено в рядку (розділові знаки в кінці речення не поставлені)

А Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі
Б О панно Інно, панно Інно
В А хтось кричить: ти рідну стрів
Г Кохана спить, кохана спить, піди збуди, цілуй їй очі
Д Не знаю, чи побачу Вас, чи ні

2 НЕ є спонукальним речення в рядку

А Твоя весна прийде нехай.
Б Цілуй, цілуй, цілуй її...
В Не зневажай душі своєї цвіту...
Г Я буду вічно жити!
Д Ох, не повчайте молодих! Нехай побудуть молодими.

3 Двоскладним є речення в рядку

А Пісок і літо, дощі та райдуги.
Б Хочеться спочити в холодку.
В Все навколо зеленіє.
Г Весело в саду.
Д Треба вже додому йти.

4 Поширеним є речення в рядку

А Батько й мати зраділи.
Б Батьки були на сьомому небі.
В Батьки почали радіти.
Г Батьки дуже зраділи.
Д Батьки, на щастя, зраділи.

5 Повними є обидві частини складного речення в рядку

А Половина тих садів цвіте, половина осипається.
Б Вийде правда наверх, як олива з води.
В Оця реальна мить вже завтра буде спомином, а післязавтра — казкою казок.
Г А від берега знову в море ідуть ті, хто вірив і правду знати хотів.
Д Шабля ранить тіло, а слово — душу.

6 Складним є речення в рядку

А Світло й тьма, тління й вічність, віра й безчестя складають світ цей і потрібні одне для одного.
Б Людина нібито не літає, а крила має.
В У кожного з нас є можливість прожити цікаве життя.
Г Втратити свободу може лише той, хто не вміє її захищати.
Д Пишіть листи і надсилайте вчасно.

7 Лексичної помилки НЕМАЄ в рядку

А зовсім ігнорувати
Б нагальна справа
В юний підліток
Г попередній досвід
Д обізнаний знавець

8 Прийменник НЕПРАВИЛЬНО вжито в реченні

А Ми сприймаємо ситуацію ***крізь*** призму наших емоцій.
Б Варто діяти ***згідно*** інструкції.
В Він був відсутній ***через*** сімейні обставини.
Г Це відбувалося ***протягом*** тривалого часу.
Д Я хочу вступити ***до*** університету.

9 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму слова у варіанті

А двадцять три учні
Б самі низькі ціни
В ходжу до школи
Г зробімо це разом
Д гуляти вулицями Тернополя

10 Замініть фразеологізм одним словом

Фразеологізм	*Значення*
1 водити за носа	**А** ображати
2 зарубати на носі	**Б** бездоганно
3 сунути носа	**В** запам'ятати
4 комар носа не підточить	**Г** втручатися
	Д обдурювати

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Простим ускладненим є речення

А Перегортаючи сторінки свого життя, не забувай про його зміст.
Б Треба жити так, щоб на соціальні мережі не вистачало часу.
В У світі немає обмежень, окрім тих, які ти сам для себе встановлюєш.
Г Щоб побачити веселку, треба пережити дощ.
Д Не припускається помилок лише той, хто нічого не робить.

12 Тире на місці пропущеного члена в неповному реченні ставимо в рядку

А Уміння прощати — властивість сильних.
Б Хочеш бути щасливим усе життя — будь чесною людиною.
В Бог у всіх один — провайдери різні.
Г Життя — це не ті дні, що минули, а ті, що запам'яталися.
Д Сьогодні — одна мрія, завтра — інша.

Заняття 25

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Тести онлайн

- Члени речення. Загальна характеристика
- Головні члени двоскладного речення
- Тире між підметом і присудком
- Особливості узгодження підмета з присудком

Члени речення. Загальна характеристика

Щоб правильно побудувати речення чи розставити розділові знаки, треба розуміти його структуру, тобто вміти визначати члени речення.

Члени речення — повнозначні слова або словосполучення, які виконують у реченні певні синтаксичні функції й відповідають на питання одне щодо іншого.

Залежно від функцій у реченні члени речення поділяють на головні та другорядні.

Члени речення	
Головні	**Другорядні**
підмет і присудок у двоскладному реченні	означення (різновид означення — прикладка)
головний член односкладного речення, який формально є підметом або присудком	додаток
	обставина
становлять граматичну основу, передають основний зміст речення, мають основну смислову вагу	доповнюють, конкретизують, пояснюють головні члени речення, залежать від них (відповідають на питання, поставлені від присудка чи від підмета, а також один від одного)
обов'язкові у структурі речення	не обов'язкові у структурі речення

Запам'ятайте! Починати синтаксичний аналіз речення варто з визначення головних членів, а потім з'ясувати другорядні, ставлячи до них питання спочатку від підмета й присудка, далі — від інших членів речення.

Головні члени двоскладного речення

Зверніть увагу!

- Наявність граматичної основи відрізняє речення від словосполучення.
- Речення, у яких є лише головні члени, називаються ***непоширеними***.
- Речення, у якому є лише один головний член, або ***односкладне***, або ***неповне***.

МОВОХАКЕР Граматична основа виражає основний зміст речення, тому, визначаючи головні члени, варто перевіряти, чи вони передають суть повідомлюваного. Наприклад, у реченні *Ми були щасливі* основною є думка *«ми були»* чи *«ми були щасливі»*? Зважаючи на логічність другого варіанта, визначаємо присудок *були щасливі* (порівняйте: *У мене були рибки*).

Підмет — головний член речення, що вказує на виконавця дії або носія стану в реченні і відповідає на питання ***хто? що?***

Зверніть увагу! Завжди треба ставити до підмета два відмінкові питання, оскільки є ризик сплутати підмет із додатком, наприклад: (***хто? що?***) *Юність перемагає* (***кого? що?***) *досвід*.

Тип підмета	Спосіб вираження	Приклад	Ваш приклад
простий (одне слово)	**іменник**	*Засвіт встали козаченьки* (*Нар. тв.*).	
	займенник	*Ніхто твоїх не заперечить прав* (*М. Зеров*).	
	прикметник у значенні іменника	*Ой піду я понад лугом, там мій милий оре плугом* (*Нар. тв.*).	
	дієприкметник у значенні іменника	*Сказане ви́кликало здивування.*	
	числівник	*Семеро одного не ждуть* (*Нар. тв.*).	
	прислівник	*Наввипередки — прислівник.*	
	інфінітив	*І лиш боротись — значить жить* (*І. Франко*).	
	вигук	*«Ах» і «ох», «ох» і «ах» стали нашими мантрами* (*Ю. Іздрик*).	
	службові частини мови	*Заповітні «якби» дозволяють захотіти, а буденні «але» не дають нам до моря йти* (*С. Вакарчук*).	
складений (кілька слів)	**словосполучення** • іменник чи займенник у Н. в. + іменник чи займенник в Ор. в. з прийменником ***з/із*** • словосполучення з кількісним значенням • займенник у Н. в. + іменник чи займенник в Р. в. з прийменником ***з/із*** • іменник зі значенням групи в Н. в. + іменник у Р. в. • складна власна назва	*Ми з тобою — кораблі, відірвались від землі* (*Т. Решетняк*). *Вже минуло з того часу аж три довгі роки* (*Леся Українка*). *Багато води відтоді спливло* (*О. Гончар*). *І ніхто з них не радів, не співав* (*П. Тичина*). *Група туристів зникла в тумані.* *Степан Радченко — головний герой роману «Місто» В. Підмогильного.*	
	речення	*Із річки лунає грайливе «Човник гойдається серед води» або зворушливо-ніжне «Тихо, тихо Дунай воду несе, а ще тихше дівка косу чеше»...* (*Остап Вишня*).	

МОВОХАКЕР Сполучення кількох іменників чи займенників у називному й орудному відмінках може бути як складеним підметом, так і поєднанням підмета й додатка. Визначати синтаксичну функцію слів треба за формою присудка: якщо присудок у множині, маємо складений підмет, якщо в однині — підмет і додаток. Порівняйте: *Батько з матір'ю прийшли заздалегідь.* — *Батько з матір'ю прийшов заздалегідь.*

Завдання 115 Підкресліть у поданих реченнях підмети. Надпишіть тип і спосіб вираження.

1) Люди прийшли на збори. — Багато людей прийшло на збори.
2) На курси записалися студенти. — Двадцять студентів записалося на курси.
3) Ніхто не відповів. — Ніхто з нас не відповів.
4) Сміливі завжди мають щастя. — Він сміливий.
5) Чорне море омиває береги кількох країн. — Розлилася чорна фарба. — «Чорна рада» — історичний роман.
6) Два півники горох молотили. — Підійшли двоє. — Ще треті півні не співали.
7) Сто снів наснилося мені за ніч. — Чудовий сон наснився мені сьогодні.

Присудок — головний член речення, який називає дію або стан підмета і відповідає на питання ***що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто/що він є?***

Зверніть увагу! Не варто плутати питання, які ставимо до дієслова (***що робити? що зробити?***), з питаннями, які ставимо до присудка, адже присудок може бути виражений не лише дієсловом і позначати не лише дію, а й стан підмета, його характеристики тощо.

Типи	Спосіб вираження	Приклад	Ваш приклад
простий дієслівний	**дієслово**, зокрема виражене складеною формою майбутнього часу	*Я піду в далекі гори...* (*В. Івасюк*). *Я буду крізь сльози сміятись* (*Леся Українка*).	
	дієслівний фразеологізм	*У книзі писар буковки низав* (*Л. Костенко*).	
складений дієслівний	**допоміжне дієслово** (рідше — інша частина мови) **+ інфінітив основного дієслова** Допоміжними бувають: • **дієслова** **фазові:** *починати, продовжувати, закінчити, стати* та ін.; **модальні:** *могти, вміти, мусити, умудритися* та ін.; **зі значенням волевиявлення:** *хотіти, бажати, прагнути, намагатися, наважитися* та ін.; **зі значенням мислення:** *думати, мріяти* та ін.;	*Марко почав доводити Катерині своє* (*Б. Грінченко*). *Кожен може змінити своє життя.* *Ото, бачте, моїй коханій заманулось побачити ці гарні гори взимку під снігом* (*І. Нечуй-Левицький*). *Я мрію подорожувати.*	

Закінчення таблиці

Типи	Спосіб вираження	Приклад	Ваш приклад
складений дієслівний	**• прикметники** *ладен, згоден, повинен, радий, щасливий*	*Люди повинні більше дивитися на зорі* (*М. Стельмах*).	
	• дієприкметники *змушений, покликаний, приречений, зобов'язаний*	*Освіта покликана змінювати світ на краще* (*З газети*).	
	• присудкові прислівники *треба, можна, необхідно, слід, соромно, шкода, жаль, пора*	*Місточок слід би полагодити* (*Остап Вишня*).	
складений іменний	**дієслово-зв'язка** (може бути випущена) + + **іменник, прикметник, числівник, займенник, дієприкметник, прислівник.** У ролі дієслова-зв'язки найчастіше вживаються слова *бути, стати, становити, являти, називатися, вважатися, зватися, доводитися, лишатися*	*Я єсть народ...* (*П. Тичина*). *Свобода — найвищий поверх* (*Д. Лазуткін*). *Холодно й лячно, коли вона самотня* (*М. Стельмах*). *Ти не ти, коли голодний* (*З реклами*).	

Зверніть увагу! До іменної частини складеного іменного присудка можуть належати частки *як, мов, ніби* та ін.: *Дівчина (є) як квіточка*. Не варто плутати присудки такого типу з порівняльними зворотами, які залежать від присудка: *Дівчина гарна, як квіточка*. Зверніть увагу на пунктуацію в наведених реченнях.

В іменному складеному присудку дієслово-зв'язку ***бути*** у формі теперішнього часу (***є***) зазвичай випускають.

Завдання 116 Підкресліть у поданих реченнях присудки. Надпишіть тип і спосіб вираження.

1) Вона вчителька. — Вона вчителює. — Вона хоче вчителювати.
2) Він читає. — Він любить читати. — Він читач. — Він буде читати.
3) Син продовжив батькову справу. — Син продовжує працювати.
4) Випадково зламав стілець. — Довго ламав голову над завданням.
5) Скажи мені правду. — Можеш сказати щось посутнє?
6) Уже вечоріє. — Узимку починає вечоріти рано.
7) Я працюватиму до ночі. — Я згоден працювати з вами.
8) Діти швидко дорослішають. — Діти раптово стають дорослими.
9) У повітрі пахне квітами. — Повітря насичене приємним ароматом.
10) Я згодна. — Я згодна працювати з вами. — Я погоджуюся.
11) Іван змагатиметься. — Іван буде змагатися. — Іван продовжує змагатися.
12) Вона схожа на тата. — Вона викапаний тато. — Вона нагадує тата.

Завдання 117 Підкресліть граматичні основи в реченнях, визначте типи головних членів речення.

1) Ми з тобою такі безборонні одне перед одним. Ця любов була схожа на таїнство перших причасть. Кожен ранок був ніччю. Кожна ніч була передоднем. Кожен день був жагучим чуттям передщасть (*Л. Костенко*).
2) Я не твій брат — ти не сестра моя, ніколи не розказуй мені, хто і в чому є винний на нашій землі: люди як кораблі (*А. Кузьменко*).
3) Кажуть люди, я сама наче квіточка, що пливуть мої слова, як та річечка, що душа моя співає, мов сопілочка, а я просто українка, україночка! А я не скорилася, із сльози відродилася, українкою ж я народилася (*А. Демиденко*).
4) Найпрекрасніша мати щаслива, найсолодші кохані вуста, найчистіша душа незрадлива, найскладніша людина проста (*В. Симоненко*).
5) Знайти, щоби мир на Землі, щоби людське і Боже злилися в єдиному (*М. Кіяновська*).

Завдання 118 Складіть речення, у яких кожне з дієслів уживалося б 1) у ролі простого дієслівного присудка, 2) допоміжного дієслова у складеному дієслівному присудку (*форму дієслова можна змінювати*).

Наприклад: *Я хочу води.— Я хочу пити.*

починати .....

бажати .....

прагнути .....

Тире між підметом і присудком

Тире ставимо переважно на місці пропущеного дієслова-зв'язки залежно від того, якими частинами мови виражені підмет і присудок.

Спосіб вираження підмета й присудка	Приклад	Ваш приклад
іменники у формі називного відмінка	*Століття — зморшка на чолі землі* (*І. Драч*).	
числівники у формі називного відмінка	*Три та три — шість.*	
неозначена форма дієслова	*Життя прожити — не поле перейти* (*Нар. тв.*).	
один виражений іменником у формі називного відмінка, а другий — неозначеною формою дієслова	*Найбільша для мене мука — стояти в черзі* (*В. Нестайко*).	
якщо перед присудком стоять частки ***це***, ***то***, ***ось***, ***значить***	*І кожен фініш — **це**, по суті, старт* (*Л. Костенко*).	

Тире НЕ ставимо на місці пропущеного дієслова-зв'язки, якщо:

- підмет чи присудок виражені особовим або питальним займенником: *Хто ти?*;
- у складі присудка є частки ***як***, ***ніби***, ***мов***, ***наче***, ***неначе***: *Без тебе час немов пісок* (*Є. Галич*);

- перед присудком стоїть частка ***не***, крім випадків, коли підмет і присудок виражені неозначеною формою дієслова: *Слово не полова, а язик не помело* (*Нар. тв.*);
- присудок виражений прикметником, дієприкметником або присвійним займенником: *Твоя порядність така спокуслива* (*Д. Лазуткін*); *І все тоді моє, мені, для мене* (*І. Жиленко*).

Зверніть увагу! В усіх наведених ситуаціях тире ставимо, якщо автор хоче виділити присудок, підкреслити його змістове навантаження в реченні; у такому разі його виділяємо й інтонацією: *Кров людська — не водиця...* (*М. Стельмах*); *Ти знаєш, що ти — людина* (*В. Симоненко*).

Завдання 119 Підкресліть граматичну основу в реченнях. Поясніть причини наявності чи відсутності тире між підметом і присудком.

1) Олена — учениця 11-го класу. — Вона учениця 11-го класу. — Олена навчається в 11-му класі.
2) Мова — ріка. — Мова ніби ріка. — Мова плине, ніби ріка.
3) Життя — боротьба. — Життя не боротьба. — Життя ніби боротьба. — Жити — боротися. — Жити — не боротися.

Завдання 120 Поставте, де потрібно, тире на місці дієслова-зв'язки.

1) Життя немов старе фортепіано: то чорна клавіша звучить, то біла (*Протоієрей Роман*).
2) Я не останній з могікан, я син великого народу! (*В. Діденко*).
3) Ми з тобою як море і небо (*Л. Костенко*).
4) Де один плюс один це один, а не два (*Ю. Іздрик*).
5) Весна неначе карусель... (*Б.-І. Антонич*).
6) У нього кожне слово це перлина, це праця, це натхнення, це людина (*М. Рильський*).
7) Мій труд не горе, не приреченість. Він шлях і щастя, і біди́ (*М. Вінграновський*).
8) Язиком вихати не ціпом махати (*Нар. тв.*).
9) Твоя відсутність така заплутана, твої приходи такі наповнені, ти недочута, ти переслухана, ти божевільна, ти некерована (*Д. Лазуткін*).
10) Народ це ми (*П. Тичина*).
11) Люди прекрасні. Земля мов казка (*В. Симоненко*).
12) Пірнути у мову то ніби спізнати кохання (*М. Савка*).

Особливості узгодження підмета з присудком

1. Якщо підмет виражений іменником, що означає професію, посаду або звання (*професор, доцент, учитель, лікар, інженер, пасічник, майстер* тощо), які є іменниками чоловічого роду, присудок рекомендовано вживати у формі чоловічого роду, навіть якщо йдеться про особу жіночої статі, наприклад: *Викладач пояснив новий матеріал.*

Зверніть увагу! Якщо в реченні особу позначено загальною та власною назвами, то роль підмета виконує власна назва, з якою і узгоджується присудок, наприклад: *Викладач Тетяна Валентинівна пояснила новий матеріал.* Слово *викладач* у цьому реченні є прикладкою.

2. Якщо підмет виражений незмінюваною власною назвою, то присудок узгоджується в роді із загальною назвою: *Торонто привітно приймало учасників фестивалю* (місто — сер. р.). Порівняйте: *Харків* (чол. р.) *приймав*, *Вінниця* (жін. р.) *приймала*.

3. Якщо підмет виражений словосполученням зі словами ***більшість***, ***багато***, ***мало***, ***чимало***, ***меншість***, ***низка***, ***частина***, ***решта***, ***кілька*** та ін., то присудок переважно має форму однини: ***Багато*** *абітурієнтів отримало високий бал за ЗНО з української мови та літератури.*

4. Якщо підмет виражений словосполученням зі словами ***половина***, ***півтора***, ***півтори***, присудок має форму однини: ***Півтора*** *року спливло, як один день.*

5. Якщо підмет виражений сполученням кількісного числівника та іменника в Н. в. чи Р. в. множини, то присудок може мати як форму однини, так і множини: *П'ять учнів із нашого класу претендують на золоту медаль. П'ять учнів із нашого класу претендує на золоту медаль.*

6. Якщо підмет виражений абревіатурою, то присудок узгоджується з основним словом: *ХНУ імені В. Н. Каразіна* (Харківський національний університет) *урочисто привітав першокурсників.*

7. Якщо підмети однорідні, присудок має форму множини: *Марія та однокласники взяли участь у конкурсі.* (Порівняйте: *Марія з однокласниками взяла участь у конкурсі.*)

Завдання 121 Розкрийте дужки, узгодьте підмет і присудок (*поставте присудок у форму минулого часу*).

1) Хвильовий та однодумці (*створити*) ..... літературне угруповання ВАПЛІТЕ.

2) ЗНО (*виявити*) ..... рівень шкільної освіти.

3) Багато вчених (*вважати*) ..... це перспективним.

4) Більшість депутатів (*не підтримати*) ..... запропонований проєкт постанови.

5) Тридцять експонатів (*надійти*) ..... до музею.

6) Минулого року музичні школи міста (*закінчити*) ..... близько 450 учнів.

7) Лікар Іванова (*поставити*) ..... правильний діагноз.

8) Десять днів (*промайнути*) ..... швидко.

9) Інженер (*презентувати*) ..... проєкт.

10) Частина творів (*присвячений*) ..... темі патріотизму.

11) Більшість учнів (*сприйняти*) ..... цю новину схвально.

Завдання 122 Складіть речення з поданими підметами.

група школярів .....

чимало питань .....

більшість учнів .....

багато вчителів .....

кілька осіб .....

один із кабінетів .....

Як на ЗНО

1 Простий підмет є в реченні

А Ми з тобою наче пара голубів.
Б Ми усі розбіжимося по русифікованих містах.
В Кожен із нас розумів серйозність ситуації.
Г Ці дві жінки такі несхожі.
Д І місяць по кімнаті розкинув сатин.

2 Складений дієслівний присудок є в реченні

А Твоя весна прийде нехай.
Б Хлопці й вухом не повели.
В Ніч безмежна і пуста.
Г Ти в мене єдина.
Д І не треба нести мені квітку надії.

3 Складений іменний присудок є в реченні

А Вибрати не можна тільки Батьківщину.
Б Нам треба поспішати.
В Я можу не знати правильних слів.
Г Твоя врода — чистая вода.
Д Та хіба зуміє голос подолати ту печаль?

4 Тире НЕ треба ставити на місці дієслова-зв'язки в реченні

А Вічний революціонер дух, що тіло рве до бою.
Б Поезія це завжди неповторність.
В А ми живі.
Г Найважливіша річ у житті сміливо йти до мрії.
Д Чорний колір то моя вуаль.

5 Потребує редагування речення

А СБУ оприлюднила важливі документи.
Б Ніхто не захотів брати на себе відповідальність.
В Засідання провела декан Іванова Марія Петрівна.
Г Низка питань потребувала негайного вирішення.
Д Директор Любов Григорівна зібрав термінову нараду.

6 Правильно написано всі займенники в рядку

А абихто, ніхто, казнахто
Б що-небудь, будь-що, аби-що
В ніскільки, скільки-небудь, декілька
Г де-який, аби в якого, якийсь
Д казна-чий, чий-небудь, аби-чий

7 Обидва слова, подані в дужках, можливі за змістом у реченні

А Хлопець був дуже (*тактовним*, *тактичним*).
Б Під час спілкування важливо вміти (*формувати*, *формулювати*) думку.
В (*Дружний*, *дружній*) погляд сестри мене підбадьорював.
Г На конверті подають інформацію про (*адресата*, *адресанта*).
Д Лікування виявилося (*ефективним*, *ефектним*).

8 НЕПРАВИЛЬНО узгоджено прикметник з іменником у рядку

А широкий Дніпро
Б виснажливий нежить
В чорна вуаль
Г довга путь
Д наукова ступінь

9 Помилково вжито слово в рядку

А чинний закон
Б мрії збуваються
В відчутний вплив
Г брати участь
Д налагоджувати апаратуру

10 Прочитайте уривок.

Ти кажеш* (1) *небо* (2) *то є поле,
А хмари* (3) *білі коні Бога
І небо* (4) *море серця його
А птиці* (5) *то його пісні крилаті...

Тире НЕ треба ставити на місці цифри

А 1
Б 2
В 3
Г 4
Д 5

11 Тире між підметом і присудком треба ставити в реченні

А Навіть якщо ти ангел, завжди знайдеться той, кому не сподобається шелест твоїх крил.
Б Поразка це наука. Ніяка перемога так не вчить.
В Земля не полігон.
Г Кожна мить ніби вічність.
Д Ця мелодія вічна.

12 Прочитайте діалог (цифри позначають номери реплік).

— (1) Підкажіть, будь ласка, як доїхати до університету?
— (2) До якого саме?
— (3) Авіаційного.
— (4) Тролейбусом номер два хвилин десять.
— (5) Так швидко?

Повне речення подано в репліці

А першій
Б другій
В третій
Г четвертій
Д п'ятій

Заняття 26

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Тести онлайн

- Другорядні члени речення
- Додаток
- Означення
- Прикладка
- Правопис непоширених прикладок
- Обставина

Другорядні члени речення

- Другорядні члени речення пояснюють підмет і присудок або інші другорядні члени речення, доповнюють інформацію, передану головними членами речення.
- Речення, у яких є другорядні члени речення, називають ***поширеними.***

Типи другорядних членів речення

Назва	Додаток	Означення	Обставина
Значення	означає предмет, часто об'єкт дії	називає ознаку предмета або його належність	указує на місце, час, спосіб, міру, мету, умову, причину дії
Питання	питання непрямих відмінків (усі, окрім називного і кличного)	***який? чий? котри́й?***	***де? куди? коли? як? для чого? чому? за якої умови? незважаючи на що?***
Графічне позначення під час розбору	– – – – – – – –	~~~~~~~~	–·–·–·–·–
Види		• узгоджене • неузгоджене різновид — ***прикладка***	• часу • місця • способу дії • міри і ступеня • мети • умови • причини • допустовості

Додаток

Додаток — це другорядний член речення, який означає об'єкт дії, залежить переважно від присудка й відповідає на питання непрямих відмінків.

Зверніть увагу! Якщо член речення відповідає на питання Н. в., це підмет чи присудок; якщо стоїть у формі Кл. в., це звертання, яке не є членом речення.

Спосіб вираження	Приклад	Ваш приклад
іменник	*Я так хочу до тебе, як до матері немовля* (*С. Вакарчук*).	
займенник		
прикметник, дієприкметник у значенні іменника	*Іноді треба пройти через найгірше, аби здобути найкраще. Сказане не зітреш.*	
числівник	*«Пам'яті тридцяти»* (*П. Тичина*).	
інфінітив	*Я тобі наказую жити* (*Р. Кахович*).	
вигук, службове слово	*Тобі не дізнатись, чому я сказала «ні»* (*М. Бурмака*).	
словосполучення	*Сім струн я торкаю, струна по струні...* (*Леся Українка*).	

Зверніть увагу! Додаток, виражений інфінітивом, зазвичай позначає дію, яку виконує НЕ підмет: *Мама попросила мене помити посуд.* (просить мама, а митиму я). Порівняйте: *Я можу помити посуд.*

Зверніть увагу! Додатки, виражені словосполученням, за структурою подібні до складеного підмета, але мають форму непрямих відмінків.

Завдання 123 Визначте, якими членами речення є виділені слова, зверніть увагу на зміну їхньої синтаксичної ролі.

1) *Катерина* запросила *подругу*. — *Подруга* запросила *Катерину*.
2) *Я* прочитала *книгу*. — *Книга мені* сподобалася.
3) Наша *команда* виграла *кубок*. — *Кубок* дістався нашій *команді*.
4) *Я* хочу *тебе* побачити. — *Ти* хочеш *мене* побачити.
5) Несе *Галя воду*. — Дайте *Галі води*.
6) *Вітер* дуба хитає. — Прогноз погоди обіцяє сьогодні *вітер*.

Завдання 124 Знайдіть у поданих реченнях усі додатки, підкресліть їх, визначте й надпишіть спосіб вираження.

1) Хто не пам'ятає свого минулого, той не вартий свого майбутнього (*М. Рильський*).
2) Дівчинку здибав колись маленьку там, де землю Дніпром розколото: вибирала з води́ у жменьку синє золото... (*Є. Плужник*).
3) Його ніхто не примушує туди ходити.
4) Тому я повинен про щастя співати... (*В. Сосюра*).
5) Осінь збирає слова і листи, збільшує відстані для вороття (*Д. Лазуткін*).
6) Прочитай мої мрії в засліплених сонцем очах (*М. Даниленко*).
7) Що написано пером, не вивезеш волом (*Нар. тв*).
8) Привчав мене батько трудитись до поту, а мати — любити пісні (*П. Воронько*).
9) Як часто дорослі сліпі і глухі до дітей. А просто любити — для цього потрібно так мало: вслухатись, дивитися, бачити, як він росте — маленький пагінчик на дереві власного роду (*М. Савка*).

Означення

Означення — це другорядний член речення, що називає ознаку предмета або його належність, залежить переважно від підмета чи додатка та відповідає на питання ***який?*** (***яка? яке? які?***) ***чий?*** (***чия? чиє? чиї?***) ***котри́й?*** (***котра? котре? котрі?***), а також ***скількох? скільком? скількома? на скількох?*** (крім Н. в. і Зн. в.). Слово, від якого ставимо питання до означення, називається ***означуваним***, або ***пояснюваним***.

Вид означення	Спосіб вираження	Приклад	Ваш приклад
Узгоджене (узгоджується з означуваним словом у роді, числі та відмінку)	прикметник	*Де котиться між голубих лугів хмарина ніжна з білими плечима, я продаю сонця — оранжеві, тугі, з тривожними музичними очима* (*І. Драч*).	
	дієприкметник	*Читали, пряли недомріяні сни* (*Олег Ольжич*).	
	дієприкметниковий зворот	*А день, налитий присмерком по вінця, минав мені* (*І. Жиленко*).	
	займенник	*Моя душа, немов черешня, понад снігами зацвіла* (*Д. Павличко*).	
	порядковий числівник	*Ти мені вибач, що я став дорослий і вже минула сорок третя осінь...* (*А. Кузьменко*).	
Неузгоджене	іменник у непрямому відмінку	*І не треба нести мені квітку надії* (*В. Івасюк*).	
	присвійні займенники ***його, її, їх***	*Не забере мене від тебе ані їх колючий дріт, ні синє небо...* (*С. Вакарчук*).	
	інфінітив	*Перспектива зекономити години чотири завдяки автівці нас спокусила* (*І. Карпа*).	
	прислівник	*Карлос вибрав шлях направо, Гвідо вибрав шлях наліво...* (*Леся Українка*).	
	порівняльний зворот	*У неї були блакитні, як волошки, очі.*	

Зверніть увагу! ***Узгоджені*** означення визначити доволі просто, адже вони *узгоджуються* з означуваним словом, утворюючи відповідний тип словосполучення, тобто мають ту саму граматичну форму (рід, число, відмінок), що й означуване слово: *моя душа́, списаного зошита* тощо.

Неузгоджені означення визначити складніше, оскільки вони схожі на інші члени речення. Щоб не припуститися помилки, по-перше, маємо пам'ятати, що означення залежить переважно від підмета чи додатка, а по-друге, треба вдумливо ставити питання. Порівняйте: *Говорю* (***як?***) *по-турецьки.— П'ю каву* (***яку?***) *по-турецьки*; *Говорив* (***про кого?***) *про маму.— Мріяв написати пісню* (***яку?***) *про маму* (*А. Кузьменко*); *Жити — Батьківщині служити* (*Нар. тв.*).*— Його врятувало бажання* (***яке?***) *жити.*

МОВОХАКЕР Іноді відрізнити неузгоджене означення від додатка можемо, змінивши означення на узгоджене (*стаканчик з пластику — пластиковий стаканчик*) або сполучення підмета й присудка (*порада колеги — Колега порадив.*). Порівняйте: *вивчення матеріалу — вивчити* (***що?***) *матеріал.*

Завдання 125 Підкресліть у поданих реченнях усі означення, надпишіть тип.

1) Сон про Вкраїну бачив я (*П. Шилько*).
2) Так вже в світі повелося: я люблю її волосся, я люблю її тонкі вуста (*К. Москалець*).
3) В епоху спорту і синтетики людей велика ряснота. Нехай тендітні пальці етики торкнуть вам серце і вуста (*Л. Костенко*).
4) І жінка з чорним, як земля, волоссям, яку я знаю вже стільки років, живе собі, не переймаючись зовсім, поміж ранкового світла й вечірніх мóроків (*С. Жадан*).
5) Лилися сльози щастя щоночі, обіцянки назавжди любити (*А. Хливнюк*).
6) Пахнуть твої слова димом солодких слив, зірваних у садах з того гіркого літа (*М. Савка*).
7) Будь-яке слово, вимовлене українською, вже само по собі є молитвою за Україну (*К. Мордатенко*).
8) І небо над ними ясне, як прозріння (*М. Савка*).
9) Як страшно знати правду без прикрас (*Л. Костенко*).

Завдання 126 Переробіть подані речення так, щоб узгоджене означення стало неузгодженим.

1) Лежить батьків записник.— Лежить записник батька.
2) Люблю грушевий сік. .....
3) Ношу шкіряне взуття. .....
4) Зайшов шістнадцятирічний юнак. .....
5) Морська глибина вабить. .....

Прикладка

Прикладка — це різновид означення, вираженого іменником, що стоїть у тому самому відмінку, що й пояснюване слово. Відповідає на питання ***який?*** (***яка? яке? які?***), називає ознаку предмета й дає йому нову назву. Наприклад: *Я живу в місті* (***якому?***) *Харкові.*

Прикладками зазвичай є:
- власні назви: *річка Ворскла, місто Львів;*
- видові загальні назви при родових: *квітка ромашка, трава деревій, муха цеце;*
- характеристики за якістю чи властивістю предмета або особи: *дівчина-красуня, дуби-велетні, верби-матері.*

Зверніть увагу! Якщо поєднання загальної та власної назв використовується на позначення людини, роль прикладки виконує загальна назва, адже саме вона містить характеристику особи і може змінюватися, а ім'я (власна назва) постійне, порівняйте: ***учень*** *Петро Іваненко*, ***спортсмен*** *Петро Іваненко*, ***друг*** *Петро Іваненко*, ***гітарист*** *Петро Іваненко*.

Прикладка може бути ***непоширена*** (виражена одним словом) чи ***поширена*** (виражена кількома словами). Порівняйте: *В туман, лиман, у річку* ***Конку*** *впадали наші голоси* (*Л. Костенко*) і *Перед нами виринуло місто —* ***символ славетної історії українського народу***.

Правопис непоширених прикладок

Непоширені прикладки пишемо окремо чи з дефісом і можемо брати в лапки.

Прикладку й означуване слово	
пишемо окремо	***пишемо з дефісом***
• якщо видова (вужча) назва стоїть після родової (ширшої): *річка Хорол,* *трава звіробій,* *дерево дуб*	• якщо видова (вужча) назва стоїть перед родовою (ширшою): *Хорол-річка,* *звіробій-трава,* *дуб-дерево*
• якщо прикладка близька за значенням до прикметника і стоїть перед означуваним словом: *красуня дівчина*	• якщо прикладка близька за значенням до прикметника і стоїть після означуваного слова: *дівчина-красуня* **МОВОХАКЕР** Таку прикладку можна замінити прикметником: *дівчина-**красуня** = **красива** дівчина*
Прикладки, що є власними назвами творів, книжок, газет, журналів, підприємств, санаторіїв, фірм, закладів, творчих колективів, марок автомобілів, підприємств, заводів, фабрик та ін., пишемо з великої літери й беремо в лапки (про це детальніше в темі **«Правопис великої літери»**, *с. 300—301*): *Пісня «Люди як кораблі» гурту «Скрябін» увійшла до альбому «Сонце»; стадіон «Металіст»*	

Зверніть увагу! З дефісом пишемо також

- складні терміни: *яблуко-груша, заєць-біляк, риба-молот*

  МОВОХАКЕР Якщо друге слово терміна в окремому вживанні має інше значення, таку сполуку пишемо з дефісом, якщо дублює значення терміна — окремо. Порівняйте: *молот* (знаряддя) — *риба-молот*; *сом* (риба) — *риба сом*;

- складні назви професій: *секретар-референт, лікар-терапевт*;
- лексичні повтори фольклорного походження: *гуси-лебеді, рута-м'ята*;
- сполучення слів на зразок *батько-мати, хліб-сіль*.

Завдання 127 У поданих реченнях знайдіть і підкресліть прикладки, поясніть правопис.

1) І зове, і чарує бровою-крилом (*Б. Олійник*).

2) А Дніпр мов підслухав: широкий та синій, підняв го́ри-хвилі (*Т. Шевченко*).

3) Саме у цей час за півзабутим номером мене знайшов спайдермен Леонід (*Д. Лазуткін*).

4) В довгому покрученому яру розкинулося село Семигори (*І. Нечуй-Левицький*).

5) Обсіли мо́роки-химери (*І. Світличний*).

6) Ти накуй мені, зозуле, літ-дукатів срібно-золотих (*Я. Лесів*).

7) Місяцю-рогоженьку, світи нам дороженьку (*Нар. тв.*).

8) Ой сонечку-батечку, догоди, догоди, а ти, земле-матінко, уроди́, уроди́ (*Олександр Олесь*).

9) Ти не повіриш, тут така теплинь! Дерева-гобелени понад нами (*М. Савка*).

Завдання 128 Де потрібно, на місці пропуску поставте дефіс.

Поет ... романтик, співачка ... Джамала, льон ... довгунець, юнак ... богатир, інженер ... програміст, Лопань ... ріка, меч ... риба, палац ... музей, птах ... сокіл, сокіл ... птах, історики ... археологи, вовк ... сіроманець, заєць ... русак, Говерла ... гора, квіти ... чорнобривці, хатинка ... мазанка, поет ... Вінграновський, референт ... перекладач, місто ... герой, козаки ... запорожці, лисичка ... сестричка, квіти ... мальви, крейсер ... гігант, яблуня ... дичка, твір ... роздум, ракета ... носій.

Завдання 129 Де потрібно, на місці пропуску поставте дефіс.

1) Хай буде біля тебе завжди ангел ... хранитель, і я десь тут поряд буду також бродити (*А. Кузьменко*).

2) Я вже був і морський льотчик, і льотчик ... футболіст, і льотчик ... художник, і льотчик ... звіролов, і льотчик ... геолог, і навіть льотчик на кондфабриці, що возить літаком барбарис (*В. Нестайко*).

3) У Полтаві на риночку та й п'є Байда мед ... горілочку (*Нар. тв.*).

4) Якби я міг у таємних кімнатах знайти серце ... вогонь, душу ... безодню (*С. Вакарчук*).

5) Ти, нездара ... нечупара, ти корали вкрав у Клари (*О. Ірванець*).

6) Може, десь у лісах ти чар ... зілля шукала, сонце ... руту знайшла і мене зчарувала (*В. Івасюк*).

7) Осіннє сонце, яблуко ... недо́квас, стояло в голих кленах у вікні (*Л. Костенко*).

8) І плаче донька ... мама і донька ... онуча́ (*І. Жиленко*).

9) Учень 11-го класу ... Юрків Михайло.

Обставина

Обставина — це другорядний член речення, який указує на місце, час, спосіб, міру, мету, умову, причину дії, залежить переважно від присудка. Обставини можуть бути виражені різними частинами мови. Відповідають на запитання ***де? куди? звідки? чому? як?*** та ін.

Спосіб вираження	Приклад	Ваш приклад
прислівник	*Уночі виходив із табору* (*Б. Нечерда*).	
іменник у непрямих відмінках (із прийменником чи без нього)	*Пливу й пливу повз береги краси* (*Є. Маланюк*).	

Спосіб вираження	Приклад	Ваш приклад
дієприслівник	*Ледачий їв<u>ши</u> гріється, а роб<u>ив</u>ш<u>и</u> мерзне* (*Нар. тв.*).	
дієприслівниковий зворот	*Гей, відходить буря, проспівавши лунко...* (*Б.-І. Антонич*).	
фразеологічний зворот	*Я сьогодні прокинувся у свинячий голос.*	
порівняльний зворот	*...І, ніби чудо, польське радіо нам відкривало той незнаний світ* (*А. Кузьменко*).	
інфінітив	*Прийшла мати рибку взяти, на вечерю їх позвати* (*Олександр Олесь*).	

Зверніть увагу! Слід розрізняти додатки й обставини, виражені іменником із прийменником. Функція в реченні залежить від значення слів: якщо вони мають просторове значення, то виступають у ролі обставини, якщо позначають реалії менших розмірів або людей — додатка. Порівняйте: (***де?***) *У синьому небі я висіяв ліс* (*М. Вінграновський*).— *І спогад той живе, неначе птах,* (***у чому?***) *у синіх моїх очах* (*Ю. Саніна*); *А* (***куди?***) *до берега тихо хвилі несуть поранені душі живих кораблів, а* (***звідки?***) *від берега знову в море ідуть ті, хто вірив і правду знати хотів* (*А. Кузьменко*).— *Я так хочу* (***до кого?***) *до тебе...* (*С. Вакарчук*).

Не слід плутати складений дієслівний присудок із поєднанням простого дієслівного присудка й обставини мети. Порівняйте: *Ми хочемо поговорити.— Ми прийшли* (***з якою метою?***) *поговорити*.

МОВОХАКЕР Ці випадки доволі легко розрізнити: коли поєднуються простий дієслівний присудок і обставина мети, маємо дві різні дії (у наведеному прикладі *прийти*, *поговорити*), а складений дієслівний присудок фактично позначає одну дію. Також варто пам'яти групи допоміжних дієслів за значенням у складеному дієслівному присудку.

Види обставин

Види обставин	Питання	Приклад
часу	***коли? як довго? з якого часу? до якого часу?***	*Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання* (*В. Сосюра*).
місця	***де? куди? звідки?***	*Ой у вишневому садку там соловейко щебетав* (*Нар. тв.*).
способу дії	***як? яким способом?***	*Не дивись на мене з острахом* (*Б. Нечерда*).
міри і ступеня	***якою мірою? як багато?***	*Понад все вони любили свій коханий край* (*П. Тичина*).
мети	***нащо? для чого? з якою метою?***	*Ішов кобзар до Києва та сів спочивати* (*Т. Шевченко*).

Види обставин	Питання	Приклад
умови	***за якої умови?***	*Без тебе час немов пісок* (*Є. Галич*).
причини	***чому? через що? з якої причини?***	*...Закричав від муки, вдарився об камінь...* (*Олександр Олесь*).
допустовості	***незважаючи на що?***	*Всупереч прогнозам світило яскраве сонце.*

Завдання 130 У поданих текстах підкресліть усі члени речення, визначте й надпишіть вид обставин. З'ясуйте, від яких членів речення ставиться питання до обставин (*позначте стрілочкою*).

1) При долині кущ калини нахилився до води (*Нар. тв.*).

2) В день такий розцвітає весна на землі і тремтить од солодкої муки... (*В. Сосюра*).

3) На небі ні хмаринки.

4) Ще гори куряться від снігу (*Б.-І. Антонич*).

5) Ми в чотири руки загрібаємо жар (*О. Ірванець*).

6) Вийшла ти на мармуровий ґанок, усміхнулась радісно мені (*Ю. Дараган*).

7) Вітри з розгону поламали скрипку... (*Л. Костенко*).

8) Ох, я від спеки хвора (*І. Жиленко*).

9) Рідний край щиріш любити научає нас розлука (*Леся Українка*).

10) І Лев звелів кликнуть громаду на пораду (*Л. Глібов*).

11) Без роботи день роком стає (*Нар. тв.*).

12) В Остапі, незважаючи на молодість, вже були помітні риси майбутнього вождя (*М. Гоголь*).

13) Стежка твого листа листям крихким лягла (*М. Савка*).

Завдання 131 Визначте, якими членами речення є виділені слова, зверніть увагу на зміну їхньої синтаксичної ролі.

1) Важко уявити життя *без мови*. — *Без мови* людина не була б людиною.
2) *Із польових квітів* ми нарвали букет. — Букет *із польових квітів* радував око.
3) Підліткам важко відірватися *від телефонів*. — *Від телефонів* багато шкоди.
4) Ми пішли *в ліс*. — Вона вплела *в коси* стрічку.
5) *На вишиванці* були цікаві візерунки. — Увагу присутніх привернув парубок *у вишиванці*.
6) Ми повернулися *з табору* пізно ввечері. — Новини *із табору* всіх нас порадували.
7) Я вмію танцювати *по-грузинськи*. — Я люблю шашлик *по-грузинськи*.
8) Ми можемо *пообідати* в цьому кафе. — Ми зайшли в кафе *пообідати*. — Бажання *пообідати* відчувалося все сильніше. — Мама наказала *пообідати* перед дорогою.

Завдання 132 Складіть речення, у яких інфінітив виконує функцію різних членів речення.

Наприклад: *Вчитися — означає працювати над собою. Я можу вчитися добре. У мене сильне бажання вчитися. Я приїхала до Харкова вчитися. Мама просила мене добре вчитися.*

відступати .....

.....

мандрувати .....

.....

дочекатися .....

.....

Як на ЗНО

1 З'ясуйте, яким членом речення є виділений фрагмент.

Член речення	*Приклад речення*
1 додаток	**А** Любив козак дівчину і ***з сиром*** пироги.
2 означення	**Б** Вже почалось, мабуть, ***майбутнє***.
3 підмет	**В** Ой не маю ***миленького***, не маю, не маю.
4 обставина	**Г** Справжні герої ідуть ***у майбутнє***, сходячи в нього просто зі сцени.
	Д Ця музика ***народжена*** в Україні.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

2 З'ясуйте, яким членом речення є інфінітив у наведених реченнях.

Член речення	*Приклад речення*
1 підмет	**А** Не варто нарікати на обставини.
2 означення	**Б** Сказати легко.
3 додаток	**В** Якби колись сказала ти мені стати твоїм човном...
4 обставина	**Г** Виникла потреба сказати.
	Д Опівдні ми зайшли пообідати.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

3 З'ясуйте синтаксичну роль виділених у реченнях слів (цифра позначає наступне слово).

Хто мене поставив сторожею **(1)*серед руїн*** і смутку? Хто наложив на мене обов'язок **(2)*будити*** мертвих, тішити **(3)*живих*** калейдоскопом радощів і горя? **(4)*Хто*** гордощі вложив мені у серце?

А підмет
Б присудок
В означення
Г додаток
Д обставина

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

4 Установіть відповідність між видом обставини та прикладом речення.

Вид обставини	*Приклад речення*
1 мети	**А** ***Для щастя, для миру*** зростають діти.
2 умови	**Б** ***Без коріння*** саду не рости.
3 допустовості	**В** Вони зустрілися ***попри всі негаразди***.
4 причини	**Г** Галасує ***від болю*** дерево.
	Д Сонце сховалося ***за хмарами***.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

5 ОКРЕМО треба писати всі прикладки в рядку

А учениця ___ Петрова Ганна, квіти ___ калачики, співці ___ кобзарі
Б пісні ___ мрії, лікар ___ терапевт, баба ___ Параска
В дієслово ___ зв'язка, гори ___ Карпати, готель ___ «Київ»
Г поетеса ___ Ліна Костенко, ніч ___ циганка, річка ___ Ворскла
Д озеро ___ Синевир, птах ___ орел, місто ___ Орел

6 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму наказового способу дієслова в рядку

А співай
Б співаймо
В співайте
Г співаємо
Д нехай співає

7 Правильно вжито прийменник у варіанті

А по вінця
Б по розпорядженню
В по місцю проживання
Г по течії
Д по святах

8 НЕ є фразеологізмом сполучення слів

А милити шию
Б сідати на шию
В мити шию
Г гнути шию
Д гнати в шию

9 НЕ є синонімом до слова ***будь-який*** слово в рядку

А любий
Б усякий
В абиякий
Г який завгодно
Д перший-ліпший

10 Правильно утворено форму кличного відмінка іменників у всіх рядках, ОКРІМ

А колего Михайлюк
Б Петре Олексійовичу
В друже Іване
Г Євгеніє Петровичу
Д пане президенте

11 Прикладку треба писати з дефісом у реченні

А Ніби засміялась дівчина дитина.
Б Сизопера пташка зозуля накувала мені довгі літа.
В Здалеку видніється стадіон «Металіст».
Г Раді вітати пана професора в нашому університеті.
Д Щодалі набувають популярності роботи художника Олега Шупляка.

12 Установіть відповідність між членом речення та прикладом речення.

Член речення	*Приклад речення*
1 присудок	**А** Цвіте земля, ***задивлена в свободу***.
2 додаток	**Б** ***Задивляюсь*** у твої зіниці...
3 означення	**В** ***Задивитися*** — дієслово у формі інфінітива.
4 обставина	**Г** Батьки навчили мене ***задивлятися*** в душу людську.
	Д ***Задивившись на неї***, проїхав потрібну зупинку.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Заняття 27

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Тести онлайн

- **Односкладне речення. Загальна характеристика**
- **Типи односкладних речень**

Односкладне речення. Загальна характеристика

Односкладними називаємо речення, граматична основа яких містить лише один головний член речення, що співвідноситься з підметом або присудком, при цьому зміст речення зрозумілий і не потребує доповнення другим головним членом речення.

Зверніть увагу! Не варто плутати повні односкладні речення з неповними двоскладними.

Відсутність другого головного члена речення в односкладному реченні не зумовлює втрати змісту й не вимагає додаткових пояснень. Наприклад, односкладним повним є речення: *Червону руту не шукай вечорами*. Із граматичної форми дієслова (наказовий спосіб, 2-га особа, однина) зрозуміло, що мовець звертається до співрозмовника.

Зміст неповних речень не зрозумілий поза контекстом чи ситуацією. Таким, наприклад, є речення: *А він тобі що?* Пропущеним присудком може бути дієслово *сказав*, *зробив*, *віддав* та ін., його можна визначити лише із ситуації чи контексту.

На те, що речення є двоскладним неповним, указує також наявність другорядних членів речення, які залежать від відсутнього головного члена речення. Наприклад, у реченні *А за вікном майже весна...* маємо обставину, що може залежати лише від присудка. Це дає підстави характеризувати речення як двоскладне неповне. Порівняйте з односкладним: *Весна*.

Односкладні речення можуть бути поширеними та непоширеними. Порівняйте: *Розвидняється.— Улітку розвидняється рано*.

Односкладні речення можуть бути частиною складного речення, наприклад: *Вечоріло, коли хлопець побачив рідне місто*.

Типи односкладних речень

Головний член	Спосіб вираження головного члена речення	Приклад	Ваш приклад
Підмет	**Називне** *констатуємо факт існування предмета чи явища*		
	іменник або займенник у називному відмінку	*Пекучий день... лісів солодка млява... смага стежок... сонливиці левад...* (*Л. Костенко*).	
Присудок	**Означено-особове** *виконавця дії встановлюємо за граматичною формою присудка, зазвичай це мовець* (***я***, ***ми***) *або співрозмовник* (***ти***, ***ви***)		
	• дієслово у формі 1-ї або 2-ї особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часів дійсного способу	*Чого являєшся мені у сні?* (*І. Франко*).	
	• дієслово у формі 1-ї особи множини та 2-ї особи однини і множини наказового способу	*Стань зі мною в білий танець* (*Ю. Саніна*).	

Головний член	Спосіб вираження головного члена речення	Приклад	Ваш приклад
Присудок	**Неозначено-особове** *виконавець дії лишається невідомим або в його називанні немає потреби*		
	• дієслово у формі 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часів	*Коли оголосять результати ЗНО?*	
	• у формі множини минулого часу	*Задзвонили в усі дзвони по всій Україні* (*Т. Шевченко*).	
	Узагальнено-особове *дію сприймаємо узагальнено, оскільки це переважно прислів'я та приказки (рідше — авторські афоризми), які стосуються кожного*		
	• дієслово у формі 2-ї особи однини теперішнього чи майбутнього часів	*Здобудеш освіту — побачиш більше світу* (*Нар. тв.*).	
	• дієслово у формі 2-ї особи однини наказового способу	*З видимого пізнавай невидиме* (*Г. Сковорода*).	
	• у формі 3-ї особи множини	*Лежачого не б'ють* (*Нар. тв.*).	
	Безособове *виконавця дії не існує, дія або стан мисляться без діяча або виконавця*		
	• безособове дієслово	*Моросить у душі.*	
	• дієслівні безособові форми на ***-но***, ***-то*** • особове дієслово в значенні безособового	*Небо захмарено, осінню віє* (*Олександр Олесь*).	
	• неозначена форма дієслова або неозначена форма дієслова в поєднанні з прислівником чи присудковими словами ***треба***, ***можна***, ***жаль***, ***шкода***, ***слід***	*Вибрати не можна тільки Батьківщину* (*В. Симоненко*).	
	• слова ***нема***, ***немає***, ***не було***, ***не буде***	*Нема мудріших, ніж народ, учителів* (*М. Рильський*).	
	• прислівник	*Так весело мені!*	

МОВОХАКЕР Щоб швидко запам'ятати типи односкладних речень, орієнтуйтеся на назви типів:

- ***означено-особові*** — такі, у яких виконавець дії ***означений***, тобто відомий: це мовець (*я*, *ми*) і співрозмовник (*ти*, *ви*);
- у ***неозначено-особових*** виконавець дії ***неозначений***, тобто невідомий (*вони*);
- в ***узагальнено-особових*** дія ***узагальнена***, тобто стосується будь-якої особи (це прислів'я чи приказки);
- ***називні*** речення ***називають*** предмет чи явище.

Зверніть увагу! Необхідно розрізняти односкладне називне речення та двоскладне з іменним складеним присудком.

Порівняйте: *Чарівні квіти.* — *Квіти* (*є*) *чарівні.*

Зверніть увагу! За формою присудка узагальнено-особові речення схожі на означено-особові чи неозначено-особові речення. Відмінність полягає в тому, що дія в узагальнено-особових реченнях мислиться узагальнено й стосується будь-кого. Такі речення притаманні усній народній творчості, зокрема є прислів'ями та приказками.

Порівняйте: *Не говори мені нічого* (означено-особове).— *Не говори гоп, поки не перескочиш* (узагальнено-особове).

Зверніть увагу! Речення зі звертаннями часто є односкладними.

Порівняйте: *Галя дала напитися води.— Галю, дай води напитися.*

Запам'ятайте! В означено-особових реченнях головний член не може бути виражений дієсловом у формі минулого часу, оскільки воно не має категорії особи. Порівняйте: *Міркую про життя* (1-ша особа) — *Міркуватимете про життя* (2-га особа) — *Міркував про життя* (особу встановити неможливо).— *Міркували про життя* (особу встановити неможливо).

Завдання 133 У поданих реченнях підкресліть головні члени речення. Порівняйте односкладні та двоскладні речення за складом граматичної основи. Визначте й надпишіть тип односкладних речень.

1) Він має йти. — Йому треба йти.

2) Усі діти щасли́ві. — Діти, хай вам завжди щастить!

3) Знову йде дощ. — Знову дощить.

4) Ми повинні берегти природу. — Бережімо природу!

5) На мене чекають друзі. — На мене чекають.

6) Ніхто про це не знає. — Це нікому не відомо. — Нічого про це не знаю.

7) Листя опало. — Листя немає.

8) Настала весна. — Весна. — Весна за вікном.

9) Пахнуть акації. — Запашні акації. — Акації запашні.

10) Учений іде, а неук слідом спотикається. — У сусіда розуму не позичиш.

11) Він не буде цього робити. — Завтра не буде часу.

12) Був тихий ранок. — Ранок тихий. — Тихий ранок.

13) Ніхто не може купити щастя за гроші. — Щастя за гроші не купиш.

Завдання 134 Підкресліть граматичні основи. З'ясуйте й надпишіть, якими частинами мови виражені головні члени речення. Визначте тип односкладних речень.

1) Очі тобі зав'яжу і серце своє покажу, тобі про все розкажу з настінних картин. Тримай мене міцно одною рукою (*Х. Соловій*).

2) Учітесь, читайте, і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь... (*Т. Шевченко*).

3) Затули мої очі лагідними краєвидами рук (*Ю. Тарнавський*).

4) Наш виступ виклали в ютубі.

5) До любові й співу не присилуєш (*Нар. тв.*).

6) До милування нема силування (*Нар. тв.*).

7) І немає нікого, окрім нас (*Ю. Саніна*).

8) В кав'ярні ж тихо. День усіх святих (*М. Кіяновська*).

Як на ЗНО

1 Односкладним є речення

А У двері постукали.
Б У двері хтось постукав.
В У двері постукав Петро.
Г Я почув стукіт у двері.
Д Почувся стукіт у двері.

2 Односкладним означено-особовим є речення

А Лунає пісня.
Б Чути пісню.
В Заспіваймо пісню!
Г У селі співають.
Д Яка чудова пісня!

3 Односкладним безособовим є речення

А Будьмо взаємоввічливі!
Б Будьте взаємоввічливі!
В Нехай будуть взаємоввічливі.
Г Треба бути взаємоввічливими.
Д Ввічливість — ознака вихованості.

4 Помилку у відмінюванні прізвища допущено в рядку

А на думку Наталії Холоденко
Б нова пісня Святослава Вакарчука
В маєток Івана Харитоненка
Г поезії Сергія Жадана
Д пам'ятник Гулак-Артемовському

5 Форми ступенів порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка

А солодкий, пресмачний, великий
Б розумний, високий, цікавий
В комп'ютерний, міцний, широкий
Г товстий, гігантський, впливовий
Д бюрократичний, сліпий, матовий

6 Установіть відповідність між типом односкладного речення та прикладом.

Тип односкладного речення

1 означено-особове
2 неозначено-особове
3 узагальнено-особове
4 безособове

Приклад

А Осінь у димах.
Б Йому завжди щастить.
В О земле втрачена, явися бодай у зболеному сні...
Г Людей питай, а свій розум май.
Д Документи видали вчасно.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

7 Установіть відповідність між типом односкладного речення та прикладом.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Тип односкладного речення

1 називне
2 означено-особове
3 узагальнено-особове
4 безособове

Приклад

А Старі фотографії на стіл поклади.
Б Будь господарем своєму слову.
В Зимовий вечір. Тиша. Ми.
Г Новий супермаркет побудували за два місяці.
Д Тихо навкруги, мертво.

8 Граматично правильна відповідь на запитання «Котра година?» в рядку

А рівно шість
Б за двадцять до шостої
В п'ять по п'ятій
Г половина першої
Д без десяти сім

9 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму першої особи однини в рядку

А водити — воджу
Б сидіти — сидю
В возити — вожу
Г косити — кошу
Д летіти — лечу

10 Доберіть до кожного фразеологізму антонім.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Фразеологізм

1 співати дифірамби
2 набрати води в рот
3 байдики бити
4 розпустити язика

Антонім

А ні пари з вуст
Б точити баляси
В працювати до сьомого поту
Г сидіти склавши руки
Д поливати помиями

11 Прочитайте фрагмент поезії (цифра позначає наступне речення).

(1)...І слухаю тишу. **(2)**Так тихо у білому світі, у серці моїм. **(3)**Куди поспішати? **(4)**Є дім і горіх. **(5)**Закинуто якір глибоко в коріння (*М. Савка*).

Двоскладним є речення

А перше
Б друге
В третє
Г четверте
Д п'яте

12 Узагальнено-особовим є речення

А Любов гори верне.
Б Лихого любити — себе губити.
В Гарній дівці гарно і в ганчірці.
Г Люби не словами, а ділами.
Д Честь дівоче щастя береже.

Заняття 28

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Тести онлайн

- **Просте ускладнене речення. Загальна характеристика**
- **Однорідні члени речення**
- **Розділові знаки при однорідних членах речення**
- **Розділові знаки між однорідними означеннями**
- **Розділові знаки при узагальнювальних словах**

Просте ускладнене речення. Загальна характеристика

Ускладненим називаємо просте речення, що містить елементи, які ускладнюють його структуру, розширюють зміст і є причиною появи розділових знаків.

Зверніть увагу! Розділові знаки в реченні зумовлені його структурою. У простому реченні розділові знаки ставимо в таких випадках:

- між підметом і присудком (тире);
- на місці пропущеного члена в неповному реченні (тире);
- якщо речення має ускладнювальні конструкції.

Просте речення ускладнюють:

- однорідні члени речення;
- звертання;
- вставні та вставлені конструкції;
- відокремлені члени речення;
- відокремлені уточнювальні члени речення.

Однорідні члени речення

Однорідні члени речення — це слова, що є тим самим членом речення, стосуються одного члена речення, відповідають на однакове питання та є синтаксично рівноправними. Однорідні члени речення пов'язуються інтонаційно та за допомогою сполучників сурядності; зазвичай є словами однієї частини мови.

Однорідними можуть бути головні та другорядні члени речення:

Підмети	*Не забере мене від тебе ані їх колючий дріт,* *ні синє небо, ані чужий терновий цвіт* (*С. Вакарчук*).
Присудки	*Може, десь у лісах ти чар-зілля шукала,* *сонце-руту знайшла і мене зчарувала* (*В. Івасюк*).
Додатки	*Моє щастя, і ніжність, і гнів я у пісні б хотів зберегти* (*В. Сосюра*).
Обставини	*Я піду в далекі гори, на широкі полонини* (*В. Івасюк*).
Означення	*І вся природа схожа на циганку — вродливу, темнооку, напівголу,* *в червоному намисті з горобини, з горіховими бубнами в руках* (*Л. Костенко*).

Зверніть увагу! В одному реченні може бути кілька рядів однорідних членів речення: «*Життя* і *мрія* *в згоді не бувають* і вічно *борються*» (*Леся Українка*). На особливу увагу заслуговують випадки, коли різні ряди однорідних членів речення з'єднані однаковими сполучниками.

МОВОХАКЕР Майже щороку в тестах ЗНО є завдання, у якому треба знайти неправильно побудоване речення з однорідними членами. Варто пам'ятати, що такі речення мають бути побудовані з урахуванням логіки й особливостей граматичної системи мови, зокрема:

- однорідні члени речення позначають однопланові поняття, тобто належать до однієї групи явищ: *Багато українських поетів і прозаїків присвятили свої твори темі кохання.* (Неправильно: ~~*Багато українських поетів, письменників і прозаїків присвятили свої твори темі кохання*~~. Помилка в тому, що поняття *письменники* ширше за інші та вміщує їх);
- однорідні члени речення слід правильно поєднувати з іншими словами в реченні (і головним для них, і залежними): *Катерина вірила своєму коханому й чекала його* (Неправильно: ~~*Катерина вірила і чекала свого коханого*~~, адже фактично виходить, що *Катерина вірила свого коханого і чекала свого коханого*);
- під час уживання однорідних членів речення не повинно виникати двозначності: *В Індії можна поряд побачити смітники й вишукані храми.* (Неправильно: ~~*В Індії можна поряд побачити вишукані храми й смітники*~~. Помилка в тому, що означення *вишукані* сприймаємо стосовно обох додатків, тому в такому разі однорідні члени речення варто поміняти місцями);
- не можуть бути однорідними підмети, один із яких вимагає прямого значення присудка, а другий — переносного: *Летять птахи, а мої мрії линуть услід за ними.* (Неправильно: ~~*Летять птахи і мої мрії.*~~)

Завдання 135 Скоригуйте речення з однорідними членами, поясніть причину помилок.

1) Населення Європи, Африки та США.
2) Йдуть дощ і люди.
3) Шевченко писав багато творів і поем.
4) Ми повинні цінувати й допомагати людям.
5) Люди, птахи, звірі, лелеки — усе радіє весні.
6) Оксана та дівчата приїхали вчасно.
7) Ми побачили усміхнених дітей і тварин.

Розділові знаки при однорідних членах речення

Залежно від типу зв'язку між однорідними членами речення ставимо розділові знаки: кому, крапку з комою, тире, двокрапку (у схемах однорідні члени речення позначені символом О).

Кому ставимо між однорідними членами речення, якщо вони:

Правило	Схема	Приклад	Ваш приклад
з'єднані безсполучниковим зв'язком	О, О, О	*Спливли роки, години, миті...* (*В. Калашник*).	
з'єднані протиставними сполучниками **а**, **але**, **та** (у значенні **але**), **зате**, **проте**, **однак**	О, **а** О О, **проте** О О, **однак** О	*Любов спочатку любить, а роздивляється пізніш* (*М. Стельмах*).	
з'єднані повторюваними сполучниками **і...і (й...й)**, **ні...ні (ані...ані)**, **то...то**, **чи...чи**, **не то... не то**, **чи то...чи то**, **або...або**	**і** О, ... **і** О **ні** О, ... **ні** О **то** О, ... **то** О **чи** О, ... **чи** О **або** О, ... **або** О	*Є в коханні і будні, і свята, є у ньому і радість, і жаль* (*В. Симоненко*).	

Правило	Схема	Приклад	Ваш приклад
частина однорідних членів речення поєднана безсполучниковим зв'язком, а частина повторюваним сполучником	О, ***і*** О, ***і*** О	*Він малював її на стінах у гуртожитку, на лекціях у зошиті, і в думках, і в мріях, і в небі, і на землі, і в снах* (*Дара Корній*).	
з'єднані парними сполучниками ***як...так, не тільки... але й, хоч...але, не хоч... але, не стільки...скільки, не так...як***	***не тільки*** О,... ***але й*** О ***хоч*** О, ... ***але*** О ***не стільки*** О, ...***скільки*** О	*Не так тії вороги, як добрії люди — і окрадуть, жалкуючи...* (*Т. Шевченко*).	
поєднані в пари (кома в такому випадку ставиться між парами)	О ***і*** О, О ***і*** О	*Вона говорила про красу і щастя, про відвагу й радість* (*М. Трублаїні*).	
з'єднані сполучниками ***ще й, та ще й, а також, а то й***	О, ***ще й*** О	*Щедрик-ведрик, дайте вареник, грудочку кашки, ще й кільце ковбаски.* (*Нар. тв.*).	

Кому НЕ ставимо, якщо:

Правило	Схема	Приклад	Ваш приклад
однорідні члени з'єднані неповторюваними сполучниками ***і, й, та*** (у значенні ***і***), ***або, чи***	О ***і*** О О ***та*** О О ***або*** О О ***чи*** О	*Учися чистоти і простоти* (*М. Рильський*).	
слова з'єднані повторюваними сполучниками ***і...і, ні... ні*** та перебувають у складі фразеологізму типу ***і так і сяк, ні туди ні сюди, ні вдень ні вночі, ні се ні те, ні мертвий ні живий, ні в тин ні в ворота, ні з того ні з сього*** та ін.	***і*** О ... ***і*** О ***ні*** О ... ***ні*** О ***то*** О ... ***то*** О ***чи*** О ... ***чи*** О ***або*** О ... ***або*** О	*Світ який — ні краю ні кінця!* (*В. Симоненко*).	

Крапку з комою ставимо між далекими за змістом або поширеними однорідними членами речення (які мають при собі залежні слова чи підрядні частини) у тих випадках, що й кому: *А над самою водою верба похилилась; аж по воді розіслала зеленії віти* (*Т. Шевченко*). Крапку з комою між однорідними членами речення ставимо доволі рідко.

Тире ставимо між однорідними членами речення, переважно з'єднаними безсполучниковим зв'язком, якщо вони протиставляються (можна вставити сполучник ***а***) або другий виражає причину, наслідок чи раптову зміну подій: *Бо тебе і мене б судила не образа, не гнів — любов* (*В. Симоненко*); *От поплавець край темних трав густих ліг — затремтів — підвівся — знов приліг* (*М. Рильський*).

Завдання 136 Поясніть відмінність у вживанні розділових знаків у наведених реченнях.

У пам'яті зринали уривки розмови, якісь образи.
У пам'яті зринали уривки розмови і якісь образи.
У пам'яті зринали уривки розмови, і якісь образи, і давні спогади.
У пам'яті зринали й уривки розмови, і якісь образи, і давні спогади.
У пам'яті зринали не лише уривки розмови, а й давні спогади.
У пам'яті зринали не уривки розмови і якісь образи, а давні спогади.
У пам'яті зринали уривки розмови чи давні спогади.
У пам'яті зринали уривки розмови і якісь образи, турботи й давні спогади.

Завдання 137 Визначте, які члени речення є однорідними (*підкресліть їх*). Поставте, де потрібно, розділові знаки. Біля кожного речення намалюйте схему однорідних членів речення, звіряючись із таблицями.

Речення	Ваша схема
1) Губами хвиль ми щастя п'єм і горе (*М. Вінграновський*).	
2) І тому світ завжди благословляє і сонце, що встає, і серце, що кохає (*В. Симоненко*).	
3) Усе міняється оновлюється рветься у ранах кров'ю сходить з туги в груди б'є замулюється мулом порохом береться землі сирій всього себе передає (*П. Тичина*).	
4) Дивлюсь я на своє небо і повертаю з возом і косарями праворуч і ліворуч, і зоряний всесвіт повертає разом із нами, і я непомітно лину в сон щасливий (*О. Довженко*).	
5) Не дівчина мрія (*Дара Корній*).	
6) І сміх і гріх було дивитися на цю недоладну постать (*М. Стельмах*).	
7) А я все це дотерпіти мушу, бо в душі́ не душа а вина (*І. Драч*).	
8) Ти день і ніч початок і кінець стріла́ й мета весна і зав'язання (*В. Свідзінський*).	
9) Люблю я море і скелі дикі півсонний ранок класичну тишу (*М. Семенко*).	
10) І повзе ліниво човен і воркоче і бурчить (*І. Франко*).	
11) В піснях і труд і даль походу і жаль і усміх і любов... (*М. Рильський*).	
12) Прозрімо! Люди ми чи ні? (*М. Вінграновський*).	
13) Ні, не вагання рівновага стала долею митця (*Є. Плужник*).	
14) Я залишуся в серці твоєму на сьогодні на завтра навік (*Л. Костенко*).	
15) Бурлаки стояли ні живі ні мертві (*І. Нечуй-Левицький*).	
16) Прийшла любов непрохана й неждана (*В. Симоненко*).	
17) Це тому, що в цьому світі загубитися не важко між провулків віражів і вітражів (*Б. Олійник*).	

Розділові знаки між однорідними означеннями

На особливу увагу заслуговують розділові знаки в реченнях із кількома означеннями, які стосуються одного слова й відповідають на одне питання, оскільки вони можуть бути однорідними чи неоднорідними.

Кому ставимо між ***однорідними*** означеннями, які мають такі характеристики:

характеризують предмет з одного боку (колір, розмір, вигляд, матеріал тощо)	*І нехай в'януть білі й рожеві, червоні й блакитні троянди...* (*Леся Українка*).
наділені позитивною чи негативною авторською оцінкою	*А гострозоре, мужнє покоління уже росте на молодій землі* (*П. Филипович*).
епітети в художньому тексті (часто вжиті в переносному значенні)	*...не стали раптом променем багряним, що тихо йшов крізь тихий, білий сад* (*І. Жиленко*).
наступне означення пояснює, уточнює попереднє (можна вставити ***а саме***, ***тобто***)	*Першокласників вітали в новій, двоповерховій будівлі школи.*
стоять після означуваного іменника	*Думай про ліс, що стоїть загатою — міцною, надійною та високою* (*С. Жадан*).
перше непоширене (виражене прикметником або дієприкметником), а друге поширене (виражене дієприкметниковим чи прикметниковим зворотом)	*Широкою, вкритою туманом долиною верталися додому* (*У. Самчук*).

МОВОХАКЕР Між однорідними означеннями можна поставити єднальний сполучник.

Кому НЕ ставимо між означеннями, якщо

вони характеризують предмет різнобічно	*Яким вогнем спокутувати мушу хронічну українську доброту?* (*Л. Костенко*).
між ними НЕ можна поставити сполучник ***і***; одне означення виражене якісним прикметником, а інше — відносним	*О, скільки я спізнала на віку прекрасного зимового безсоння* (*І. Жиленко*).
перше поширене (зворот), а друге непоширене (одне слово)	*Вкритою туманом широкою долиною верталися додому.*

Завдання 138 З'ясуйте, однорідні чи неоднорідні означення в поданих реченнях. Де потрібно, поставте розділові знаки.

1) Ллється пісня на просторі, вільна сильна, наче море, про мій милий рідний край (*М. Мозговий*).

2) І невичерпна біла тиша, якій ні берега ні дна (*І. Жиленко*).

3) Наче з-під землі виринув молоденький стрункий міліціонер із хвацько підкрученими вусиками (*В. Нестайко*).

4) І в пралісах озера голубі вглядалися в небесну дивну ясність (*В. Мисик*).

5) Це не була квітуча весна, це було густе налите снагою літо з бронзовим чолом (*У. Самчук*).

6) Тиха зимова ніч стояла над польським містом (*В. Лис*).

7) Маленькі карі очі на круглому обличчі чоловіка пропікали (*Дара Корній*).

8) В старім міськім парку устелилося по стежках і алеях сухе з дерев опале листя грубою верствою (*О. Кобилянська*).

Розділові знаки при узагальнювальних словах

При однорідних членах речення може бути узагальнювальне слово, яке вбирає значення всіх однорідних членів речення. Воно є тим самим членом речення, що й однорідні. Наприклад: *Все повторялось: і краса, й потворність. Усе було: асфальти й спориші* (*Л. Костенко*). *Заснув <...> і снилися красиві коні: сірі, гніді, вороні* (*В. Симоненко*).

МОВОХАКЕР Найчастіше узагальнювальними словами є займенники (*все, кожний, всякий, ніхто* та ін.) та прислівники (*скрізь, кругóм, навкруги, всюди, ніде, завжди, ніколи* та ін.).

Розділові знаки в реченнях з узагальнювальним словом (на схемі — УС) ставимо залежно від його розміщення стосовно однорідних членів речення:

Схема	Приклад	Ваш приклад
УС: О, О, О (кількість однорідних членів речення і тип зв'язку між ними можуть бути різними)	*Після дощу **все** виблискувало на сонці: і молоденькі листочки, і паркани, і навіть асфальт.*	
УС, ***як-от*** (***а саме***, ***наприклад***): О, О, О	*Після дощу **все** виблискувало на сонці, а саме: і молоденькі листочки, і паркани, і навіть асфальт.*	
О, О, О — УС	*І молоденькі листочки, і паркани, і навіть асфальт — **усе** виблискувало на сонці після дощу.*	
УС: О, О, О — ...	***Усе**: і молоденькі листочки, і паркани, і навіть асфальт — виблискувало на сонці після дощу.*	

Зверніть увагу! Не слід плутати речення з узагальнювальним словом і відокремленими означеннями, оскільки ці синтаксичні конструкції різняться пунктуацією. Порівняйте: *У кімнату зайшли **діти**: Петрик, Оксанка й Маринка. У кімнату зайшли діти — щасливі, усміхнені, натхненні.*

Завдання 139 Підкресліть однорідні члени речення й узагальнювальні слова при них, поставте, де потрібно, розділові знаки.

1) Гóри гай луги поля вся земля їй виспівує: «Осанна!» (*М. Вороний*).

2) Хай буде все у нас казково обличчя одяг і душа (*І. Жиленко*).

3) Дві основні страви кутю й узвар готують на Святвечір (*З журналу*).

4) Заснуло все і люди і не люди (*М. Холодний*).

5) Нам час розгорне звиклі сторінки любов і пристрасть ніжність і турботи (*О. Теліга*).

6) Я стаю ніби меншим, а навколо більшає росте і міниться увесь світ і загачене білими хмарами небо і одноногі скрипучі журавлі, що нікуди не полетять і полатані веселим зеленим мохом стріхи і блакитнава діброва під селом і чорнотіла туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу (*М. Стельмах*).

7) Ураз усе покращало біля мене і ясени з блакитними тінями й зеленим шумом і нагорблена клуня з чотирма вікнами і скривлені ворота... (*М. Стельмах*).

8) Зрідка вгадується хода перехожого уривок розмов писк усе, що завгодно... (*М. Воробйов*).

Як на ЗНО

1 Однорідними членами речення НЕ ускладнена назва твору

А «Всякому місту — звичай і права»
Б «Молюсь і вірю»
В «Бджола та Шершень»
Г «Наталка Полтавка»
Д «Червоне і чорне»

2 Кóму треба ставити між однорідними означеннями в реченні

А Це був високий інтелігентний чоловік.
Б Запам'яталося гарне дівоче обличчя.
В Сірий припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь.
Г В альбомі були давні студентські фотографії.
Д Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі?

3 Тире треба поставити в усіх реченнях, ОКРІМ

А Розмови, погляди, пісні усе закарбувалося в пам'яті.
Б Усе закарбувалося в пам'яті розмови, погляди, пісні.
В Усе розмови, погляди, пісні закарбувалося в пам'яті.
Г Розмови, погляди, пісні це наймиліші спогади.
Д Ні, не вагання рівновага стала долею митця.

4 НЕПРАВИЛЬНО побудовано речення

А Повітря пахне полуницями та дощем.
Б Люблю читати детективи й фентезі.
В Дерева і трави вітають весну.
Г За вікном то дощ, то спека.
Д Про це говорять усі лікарі та стоматологи.

5 Прочитайте уривок.

А віща скрипка* (1) *і срібний відгомін бринять, єднаються над моїм дитинством* (2) *і підіймають на крила мою душу* (3) *і забирають її в нерозгадану далину. І хороше* (4) *і дивно* (5) *і радісно стає мені, малому, в цім світі...

Кóму НЕ треба ставити на місці цифри

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4 **Д** 5

6 Граматичну помилку допущено в рядку

А у теплому пальті
Б був у кіні
В смачне канапе
Г Каховська ГЕС
Д барвистий какаду

7 З'ясуйте синтаксичну роль інфінітива в реченні.

Рідко в кого з'являлося бажання виходити опівдні без діла із затінку на сонце.

А присудок
Б підмет
В додаток
Г означення
Д обставина

8 Подвоєння відбувається в усіх словах рядка

А шален..ий, здоровен..ий, невблага́н..ий
Б отриман..ий, сказан..ий, небачен..ий
В священ..ий, незчисле́н..ий, отакен..ий
Г спечен..ий, поранен..ий, незрівня́н..ий
Д заплетен..ий, жадан..ий, бездон..ий

9 НЕМАЄ лексичної помилки в рядку

А зустрічаються різні ситуації
Б мова йдеться про новий твір
В підводити підсумки
Г кілька місяців назад
Д справляти враження

10 Антонімічну пару вжито в усіх прислів'ях, ОКРІМ

А Готуй сани влітку, а воза взимку.
Б М'яко стеле, та твердо спати.
В З праці радість, з безділля смуток.
Г Де рідний край, там і рай.
Д Багатий бідного не розуміє.

11 Правильно побудовано речення в рядку

А Наш колектив гастролював у Києві, Харкові, Китаї.
Б Різне трапляється в житті: злети й падіння, щастя й печаль.
В Усе проходить: люди й почуття.
Г Читання для мене — джерело раціонального мислення й натхнення.
Д Батьки завжди підтримують і допомагають нам.

12 Узагальнювальне слово при однорідних членах є в реченні

А Максим увесь день завзято працював, готував доповідь, лагодив комп'ютер, відповідав на телефонні дзвінки.
Б Максим увесь день працював — завзято, наполегливо й продуктивно.
В Максим увесь день завзято працював: готував доповідь, лагодив комп'ютер, відповідав на телефонні дзвінки.
Г Максим увесь день завзято, наполегливо й продуктивно працював.
Д Максим увесь день працював: часу залишалося обмаль.

Заняття 29

ЗВЕРТАННЯ. ВСТАВНІ І ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ

Тести онлайн

- Звертання
- Різновиди звертань за структурою
- Розділові знаки при звертаннях
- Вставні конструкції
- Розділові знаки при вставних конструкціях
- Вставлені конструкції. Розділові знаки при вставлених конструкціях

Звертання

Звертання — це слово або сполучення слів, що називає особу чи предмет, до яких звертається мовець. Наприклад: ***Рідна мати моя***, *ти ночей не доспала...* (*А. Малишко*).

Зверніть увагу!

- Звертання не відповідає на питання й не є членом речення.
- Звертання може бути розміщене на початку, у середині чи в кінці речення.
- Для звертання є спеціальна форма — кличний відмінок.
- Звертання ускладнює речення й виділяється розділовими знаками.

Різновиди звертань за структурою

Різновид звертання	Спосіб вираження	Приклад
Непоширене	одне слово, переважно іменник у кличному відмінку, рідше субстантивований прикметник	***Україно***, *після далечі доріг вірне серце твого сина я кладу тобі до ніг* (*Т. Петриненко*). *Вийди*, ***коханая***, *працею зморена, хоч на хвилиночку в гай* (*М. Старицький*).
Поширене	словосполучення — переважно іменник із прикметником чи займенником	*Глянь*, ***моя рибонько***,— *срібною хвилею стелиться полем туман* (*М. Старицький*).

Розділові знаки при звертаннях

1. Звертання обов'язково виділяємо на письмі комами: з обох боків у середині речення, з одного боку — на початку чи в кінці речення: ***О люба Інно***, ***ніжна Інно***, *любові усміх квітне раз...* (*П. Тичина*).
2. Якщо звертання розташоване на початку речення і вимовляється з особливою інтонацією, тоді його виділяємо знаком оклику, продовження речення пишемо з великої літери: ***О панно Інно***, ***панно Інно!*** *Я — сам* (*П. Тичина*).
3. Якщо звертань кілька, кому при них ставимо, як при однорідних членах речення: ***Ганнусю***, ***рибко***, ***душко***, ***любко***, *рятуй мене*, ***моя голубко!*** (*І. Котляревський*).
4. Якщо при звертаннях є вигуки, їх зазвичай відокремлюємо, слова ***о***, ***ой*** відокремлюються комами за бажанням автора: ***Ой дівчино***, *шумить гай* (*Нар. тв.*).

Зверніть увагу! Виконуючи завдання ЗНО на визначення виду речення за складом граматичної основи, учні часто плутають односкладне речення зі звертанням із двоскладним реченням. Порівняйте: *Ой не ходи, **Грицю**, та й на вечорниці* (*Нар. тв.*) та *Моя любов чолом сягала неба, а **Гриць ходив** ногами по землі* (*Л. Костенко*). Щоб не припуститися помилки, перевіряйте: підмет — іменник у Н. в., звертання — у Кл. в.

Також не слід плутати зі звертаннями підмети й додатки, особливо коли останні виражені займенниками. Проаналізуйте структуру запропонованого речення (звертання виділено напівжирним шрифтом): *«Якою ж ви силою володієте, **сині небесні потоки**, ви, **білі хмари**, і ти, **пахуча земле**, що з одного робиш звіра, а з другого голуба?»* (*Г. Тютюнник*).

Завдання 140 Поставте розділові знаки в реченнях.

1) Кленусь тобі веселий світе кленусь тобі моє дитя (*М. Рильський*).

2) Слово моя ти єдиная зброє ми не повинні загинуть обоє (*Леся Українка*).

3) О слово рідне Орле скутий Чужинцям кинуте на сміх! (*Олександр Олесь*).

4) О земле втрачена явися! (*В. Стус*).

5) Край мій рідний край пісенний край завзяття і труда ти моя любов ти рідна матінко моя земля! (*М. Мозговий*).

6) Юначе Хай буде для неї твій сміх і сльози і все до загину… (*В. Сосюра*).

7) А з чого Грицю пісню я складу? (*Л. Костенко*).

8) Пречиста Діво радуйся Маріє! (*Ю. Федькович*).

Як на ЗНО. Частина 1

1 Звертання є в назві твору

А «Ой Морозе, Морозенку»
Б «І мертвим, і живим, і ненарожденним…»
В «Чого являєшся мені у сні?..»
Г «Любіть Україну!»
Д «Дума про Марусю Богуславку»

2 Звертання НЕМАЄ в назві твору

А «О слово рідне! Орле скутий!»
Б «О панно Інно, панно Інно…»
В «О земле втрачена, явися!»
Г «Ти знаєш, що ти — людина…»
Д «Ой ти, дівчино, з горіха зерня…»

3 Поширеним звертанням ускладнено речення (розділові знаки пропущено)

А Мамо ти мені вибач, що я став дорослий…
Б І я на небі мила моя на небі зоре моя на небі…
В Ой дівчино чия ти?
Г Україно ти назавжди в моєму серці.
Д Господи прости нам цю ганьбу!

4 Правильно поставлено розділові знаки в реченні

А Слався, наша юносте, і сади, й діброви, і міста, і села, край орлиний мій!
Б Слався, наша юносте і сади, й діброви, і міста, і села, край орлиний мій!
В Слався наша юносте і сади, й діброви, і міста, і села, край орлиний мій!
Г Слався, наша юносте і сади й діброви і міста і села край орлиний мій!
Д Слався наша юносте і сади й діброви і міста і села край орлиний мій!

5 Потребує редагування речення

А Шановні пасажири, не залишайте свої речі!
Б Відвідувачі зоопарку, не годуйте тварин!
В Любий абітурієнт, наш університет чекає на тебе!
Г Колего, дозвольте Вас познайомити з...
Д Пані й панове, ми раді вітати вас на презентації!

6 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму кличного відмінка іменника в рядку

А люба Оксано, пані й панове, друже Іване
Б пані Юліє, колего Сидорчук, високоповажні гості
В добродійко Анастасію, шановний читачу, любі друзі
Г Інно Миколаївно, поважне товариство, рідна мати моя
Д вовчику-братику, шановні пасажири, батьку Тарасе

7 Прочитайте діалог (цифри позначають номери реплік).

— **(1)** Пані, будь ласка, передайте за проїзд.
— **(2)** Так, юначе. Підкажіть, яка наступна зупинка?
— **(3)** На жаль, не знаю. Дядьку кондукторе, якщо Ваша ласка, допоможіть нам.
— **(4)** Із задоволенням, панове! Наступна зупинка «Молодіжна».
— **(5)** Щиро дякую, добродії!

ПОМИЛКОВО утворено етикетну форму звертання в репліці

А першій
Б другій
В третій
Г четвертій
Д п'ятій

Вставні конструкції

Вставними називаємо слова, словосполучення та речення, які не належать до структури речення (не є членами речення й не відповідають на питання, поставлені від членів речення), виражають ставлення мовця до повідомлюваного, дають вказівку на джерело інформації тощо. Вставні конструкції на письмі ***виділяємо комами***.

Порівняйте, як змінюється речення:

Завтра буде чудова погода. (інформація)

***Безумовно**, завтра буде чудова погода.* (інформація + впевненість)

***Можливо**, завтра буде чудова погода.* (інформація + невпевненість)

***На щастя**, завтра буде чудова погода.* (інформація + емоційна оцінка)

***За інформацією гідрометеоцентру**, завтра буде чудова погода.* (інформація + джерело повідомлення)

Група за значенням	Вставна конструкція	Приклад	Ваш приклад
упевненість або невпевненість	***безумовно, безперечно, без сумніву, певна річ, правда, здається, видно, мабуть, може, очевидно, може бути, либонь, а може, розуміється, щоправда, сподіваюся*** та ін.	*Ми восени таки похожі хоч капельку на образ Божий,* ***звичайне****, що не всі, а так, хоч деякі* (*Т. Шевченко*).	
емоційна оцінка (задоволення, незадоволення, радість, жаль, здивування)	***на щастя, на диво, слава богу, на жаль, як на зло, на сором, чого доброго, як навмисне, як на біду, дивна річ*** та ін.	***Чого доброго****, піде дощ!*	
джерело повідомлення	***по-моєму, по-твоєму, кажуть, як кажуть, мовляв, на мою думку, бачу, по-вашому, як відомо, на думку..., за словами...*** та ін.	***Як відомо****, сума квадратів катетів дорівнює квадрату гіпотенузи.*	
зв'язок думок, послідовність викладу	***по-перше, по-друге, нарешті, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, наприклад, інакше кажучи, таким чином, значить, виходить, однак, проте*** та ін.	***По-перше****, треба заспокоїтися.*	
привертають увагу співрозмовника, виражають увічливість	***чуєте, бачиш, уяви, зверніть увагу, майте на увазі, між нами кажучи, зрозумійте, даруйте*** та ін.	***Між нами кажучи,*** *скласти ЗНО на високий бал не так уже й складно.*	

МОВОХАКЕР В останній частині ЗНО з української мови та літератури — власному висловленні — варто використовувати вставні конструкції певних тематичних груп: зі значенням упевненості чи джерела повідомлення — у формулюванні тези (*безумовно, певна річ*; *як на мене, на мою думку*), як засіб зв'язку думок і послідовності викладу — в аргументах і висновках (*по-перше, з одного боку, отже*).

Завдання 141 Доповніть речення вставними словами кожної із запропонованих груп. Порівняйте смислові відтінки утворених речень. Поставте потрібні розділові знаки.

1) Усе буде добре! (*впевненість, невпевненість, вказівка на джерело інформації*).

.....

.....

2) Він уміє тримати язик за зубами (*емоційна оцінка, привернення уваги співрозмовника*). .....

.....

3) Минулого року завдання на ЗНО з математики були складні (*джерело повідомлення, впевненість, привернення уваги співрозмовника*). .....

.....

.....

4) Канікули швидко закінчуються (*зв'язок думок, упевненість, емоційна оцінка*).

.....

.....

✓ **Словничок-кориснячок**

ЛИШЕ ВСТАВНИМИ БУВАЮТЬ СЛОВА ТА СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

а втім	*на жаль*	*по-перше*
далебі	*наприклад*	*правду кажучи*
мабуть	*отже*	*щоправда*

НІКОЛИ НЕ БУВАЮТЬ ВСТАВНИМИ СЛОВА ТА СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

адже	*наче*	*принаймні*
буквально	*немовби*	*також*
відтак	*неначе*	*тільки*
відтоді	*ніби*	*тим часом*
водночас	*нібито*	*тобто*
все-таки	*особливо*	*у результаті*
майже	*от*	*якби*
мовби	*притому*	*як-не-як*
навіть	*приблизно*	*якраз*

Зверніть увагу! Слова ***проте***, ***однак***, ***одначе*** бувають вставними лише в середині речення. На початку речення або частини складного речення, а також між однорідними членами речення вони є сполучниками. Порівняйте: *Новина,* ***проте****, швидко поширилася.— Я довго сумнівалася,* ***проте*** *погодилася на цю пропозицію.*

Деякі слова можуть виконувати в реченні різні функції: бути членами речення чи вставними словами. Уміння відрізняти вставні слова від невставних важливе для того, щоб правильно поставити розділові знаки в реченні. Завдання такого типу інколи пропонують у тестах ЗНО.

МОВОХАКЕР Перевірити, чи слово є вставним, можна кількома способами:

1) вставне слово можна вилучити з речення, не порушуючи його структури, порівняйте: ***Кажуть****, сьогодні буде дощ.— Сьогодні буде дощ* (структура речення й основна думка збережена); *Люди* ***кажуть****, що сьогодні буде дощ.— Люди, що сьогодні буде дощ* (речення позбавлене смислу, неправильно побудоване);

2) якщо до слова в реченні можна поставити питання від інших слів, визначити функцію в реченні (яким є членом речення), то воно не вставне. Порівняйте: *Людина* (***що робить?***) ***може*** *більше, ніж думає.—* ***Може****, десь у лісах ти чар-зілля шукала, сонце-руту знайшла і мене зчарувала* (*В. Івасюк*).

Розділові знаки при вставних конструкціях

Вставні конструкції на письмі **виділяємо комами**: *Воно мені,* ***мабуть****, так мало бути.* ***Мабуть****, воно так сказано мені* (*М. Вінграновський*).

Але:

1. Якщо вставне слово належить до відокремленого члена речення, комами виділяємо всю конструкцію. Порівняйте: *Я,* ***наприклад****, не згодна.— Я люблю різні солодощі,* ***наприклад*** *халву;* ***Очевидно****, Софія мене не побачила.— Софія мене не побачила,* ***очевидно*** *замислившись.*
2. Якщо сполучник ***а*** (рідше ***але***) стосується вставного слова, кому після нього не ставимо. Порівняйте: *А* ***може****, завтра поговоримо? — Вона була не дома, а,* ***може****, в школі.*

МОВОХАКЕР Щоб перевірити, чи стосується сполучник вставного слова, варто вилучити вставне слово з речення і подивитися, чи потрібен сполучник за його структурою, тобто чи поєднує він однорідні члени речення або частини складного речення.

Завдання 142 Визначте синтаксичну функцію виділених слів у реченнях. З'ясуйте і надпишіть, до якої групи за значенням належать вставні конструкції.

1) Звідси добре *видно* Дніпро. — *Видно*, це надскладне завдання для неї.
2) Треба доводити свою позицію не *словом*, а ділом. — *Словом*, будемо працювати.
3) Бабуся подарувала мені оберіг на *щастя*. — *На щастя*, ніхто не постраждав.
4) Усе в цьому житті *можливо*. — *Можливо*, зустрінемося завтра.
5) Я не знала про це *напевно*, але здогадувалася. — *Напевно*, завтра буде дощ.

Завдання 143 Поставте, де потрібно, розділові знаки. Зверніть увагу на функцію слова ***може*** в реченнях.

1) ***Може*** просто катався.
2) Галина Сидорівна його обніме і ***може*** теж поцілує.
3) ***Може*** то старший лейтенант Пейчадзе повіз Павлушу виконувати секретне військове завдання?
4) Минула хвилина дві, а ***може*** й більше.
5) ***Може*** він голодний, ***може*** хто його зна, що з ним.
6) Я ж людям ***може*** шкоди завдала!
7) Збіг обставин? Чи ***може*** спеціально?
8) ***Може*** ви думаєте, що я один ходжу і видихаю?
9) Невже один із невідомих — вона? Не ***може*** бути! (*Із творів В. Нестайка*).

Завдання 144 Поставте, де потрібно, розділові знаки в реченнях. Над вставними конструкціями надпишіть групи за значенням, до яких вони належать.

1) Здається часу і не гаю а не встигаю не встигаю (*Л. Костенко*).
2) Коли ти чекаєш, значить ти маєш, на кого чекати... Якщо тобі сумно, значить ти маєш, про кого згадати... (*С. Вакарчук*).
3) Можливо інший археолог в житті зустрінеться тобі (*Б. Мозолевський*).
4) Проспати виліт ластівки на сході це мовби запізнитися на все на перший акт творіння перший такт Вівальді і на юний вальс цвітіння (*І. Жиленко*).
5) Навіть твоя музика вибач занадто чорна (*Д. Лазуткін*).
6) А єдиних слів на жаль було не сказано... (*Б. Олійник*).
7) Певна річ про це не може й мови бути! (*М. Холодний*).
8) Хіба я міг скажіть бути спокійним, коли їхав на якесь незвичайне, на якесь важливе і секретне завдання (*В. Нестайко*).
9) Кажуть зранку буде завтра. Може брешуть. Може й ні (*І. Жиленко*).

Завдання 145 Складіть речення, у яких подані слова були б членами речення і вставними словами.

Наприклад: *Важко вплинути на думку підлітків. — На думку підлітків, дорослі від них багато хочуть.*

може .....

.....

кажуть .....

.....

здається .....

.....

звичайно .....

.....

Вставлені конструкції. Розділові знаки при вставлених конструкціях

Вставленими називаємо слова, словосполучення або речення, що не входять до структури основного речення, але містять додаткову інформацію, доповнюють, уточнюють, розкривають зміст речення. Вставлені конструкції на письмі ***відокремлюють дужками або тире***. Наприклад: *Мовознавство (лінгвістика) — наука про мову*; *Кругом ні душі (тільки я)...* (*І. Качуровський*).

Вставлені речення можуть бути складними, а також мати розділові знаки: *Я відповім.* (*Не те, що подумав.*) (*О. Ірванець*); *Годинник бив — що з ним? — зовсім не ту годину* (*І. Жиленко*).

МОВОХАКЕР Розрізнити вставні та вставлені конструкції й поставити потрібні розділові знаки легко, якщо Ви знаєте типи вставних за значенням. Якщо аналізована Вами конструкція потрапляє в одну з названих груп, вона вставна, якщо ні — вставлена.

Завдання 146 Прочитайте поезію Б.-І. Антонича, зверніть увагу на стилістичну функцію вставлених конструкцій.

Розгорнулась земля, наче книжка
(*дороги, дороги, дороги*).
Зашуміла трава і принишкла,
простелилась нам, юним, під ноги.

Тільки небо і тільки пшениця
(*над нами, за нами, під нами*).
Тільки безкрай і далеч іскриться,
тільки безвість вітає вітрами.

Голубінь, золотавість і зелень
(*яруги, галявини, кручі*).
Розспівались таємно: дзінь-дзелень
цвіркуни в конюшині пахучій.

Залізиста вода із криниці
(*дороги, дороги, дороги*).
О, відкрий нам свої таємниці,
дивний місяцю мідянорогий!

Бо в дорогах звабливая врода
(*о зелень! о юність! о мріє!*).
Наша молодість, наче природа,
колосистим ще літом доспіє.

Завдання 147 Поставте потрібні розділові знаки для виділення вставних чи вставлених конструкцій (*позначені курсивом*).

1) Хоч був дот не дуже й далеко від села ***а як на велосипеді, то ще ближче***, ми, хлопці, до нього чомусь майже не ходили (*В. Нестайко*).
2) Коли ***буває*** від усіх ховаю я себе за ґрати, чомусь так хочеться мені для тебе пісню заспівати (*С. Вакарчук*).
3) Ніч... а човен як срібний птах!.. ***Що слова, коли серце повне!*** (*Є. Плужник*).
4) А не спалось. Ніч була — як море. ***Так здається хтось уже писав*** (*О. Ірванець*).
5) А воно виявляється ще ***по-перше*** нема, а ***по-друге*** — мікроскопічне (*В. Нестайко*).
6) Весна. ***Остання чи передостання?*** (*Олег Ольжич*).
6) Фоловер ***від англ. follower «прибічник»*** — людина, яка підписалася на оновлення акаунту у твіттері (*З інтернету*).

7) Хіба що муза — ти, бо ті, в музеї — не дуже музи, навіть попри гру в слова ***музей — «дім муз»*** (*М. Кіяновська*).

8) Узбережжя було ***уві сні*** золоте-золоте (*М. Кіяновська*).

Як на ЗНО. Частина 2

1 Доберіть приклад до кожної з груп вставних конструкцій за значенням.

Значення вставної конструкції

1 вказівка на джерело повідомлення
2 зв'язок з попередньою думкою
3 невпевненість, припущення
4 емоційне ставлення до змісту висловленого

Приклад

А На жаль, ми не цінуємо те, що маємо.
Б Чужа душа — то, кажуть, темний ліс.
В Здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю.
Г До речі, ця істина мені відома.
Д Бач, як воно буває.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

2 Слово ***було*** є вставним у реченні (розділові знаки для виділення вставних слів пропущені)

А Що в нас було? Любов і літо.
Б Було в батька три сини.
В Якби у світі було менше проблем...
Г І в них було кохання, як у мене.
Д Було зляга на вії півсон легенький...

3 Слово ***видно*** НЕ є вставним у реченні (розділові знаки для виділення вставних слів пропущені)

А М'яча ніде не було видно.
Б Видно так мало бути.
В Щось видно трапилося.
Г Видно побачитися не вдасться.
Д Видно треба відпочити.

4 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Навіть, і не думайте відмовлятися.
Б Та що ви, хлопці!
В Щоб сліди замести? Мовляв, стихійне лихо?
Г Він виконував відповідальне секретне доручення.
Д Усі навколо нас: і дорослі, і малі — затамували подих.

5 Доберіть приклад до кожного пояснення тире в реченнях.

Випадок уживання тире

1 між підметом і присудком
2 у неповному реченні
3 у реченні з узагальнювальним словом при однорідних членах речення
4 для виділення вставленої конструкції

Приклад

А Буде хороша погода — підемо гуляти.
Б В щирім серці, в чесних грудях — вірю, знаю! — квіти є!
В Велика штука — футбол.
Г І діти — хто куди!
Д І тварини, і птахи — все живе наче завмерло.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

6 Закінчення *-у*, *-ю* в родовому відмінку однини мають усі іменники рядка

А Париж, хор, трактор
Б деканат, Донбас, водень
В Порошенко, учень, снігопад
Г Канів, кордон, успіх
Д екзамен, Китай, тиждень

7 Синонімами до слова ***феноменальний*** є всі слова, ОКРІМ

А надзвичайний
Б рідкісний
В винятковий
Г незрівнянний
Д пам'ятний

8 Разом із часткою ***не*** треба писати виділене слово в рядку

А ***не/скажу*** жодного слова
Б ніким ***не/сказані*** слова
В потрібні слова так і ***не/сказані***
Г ***не/сказані*** слова прощання
Д ***не/сказавши*** ні слова

Прочитайте речення й виконайте завдання 9—10

Чи не більше мусить **(1)** ***лякати*** живущого те, що проіснувати він може безцільно, пройти дорогу **(2)** ***життя*** **(3)** ***людиною-авоською***, відцвісти свої весни-**(4)** ***пустоцвіти***.

9 З'ясуйте, якими членами речення є виділені слова в тексті (цифра позначає наступне слово).

А частина присудка
Б додаток
В обставина
Г означення
Д прикладка (різновид означення)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

10 Підрядна частина речення ускладнена

А однорідними членами речення
Б звертанням
В вставною конструкцією
Г вставленою конструкцією
Д відокремленим означенням

11 Вставною конструкцією ускладнено речення (розділові знаки пропущено)

А І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.
Б Цвіте земля, задивлена в свободу, аж навіть жити хочеться мені.
В Сонце зайшло однак його ще було видно.
Г Я відхилився від теми пробач трохи втомився в дорозі.
Д А за вікном майже весна...

12 Вставною конструкцією НЕ ускладнено речення

А Здається, що то було так давно, коли в руках тримаю цей альбом.
Б Я дозволю, знай, зазирнути під мою вуаль.
В А знаєш, буває, що світ забуває слова.
Г Здається, нічого такого – а мовити нічого.
Д Павло, однак, довго не міг заспокоїтися.

Заняття 30

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Тести онлайн

- Відокремлені члени речення. Загальна характеристика
- Відокремлений додаток
- Відокремлене означення
- Відокремлена прикладка

Відокремлені члени речення. Загальна характеристика

Відокремленими називаємо другорядні члени речення, що мають особливе смислове навантаження й виділяються інтонаційно, а на письмі — комами (рідше тире). Порівняйте: *У заволоченому хмарами небі не вгледіти жодної зірки* (*Н. Рибак*). — *У небі, заволоченому хмарами, не вгледіти жодної зірки.*

Відокремлений додаток

Відокремлені додатки мають значення винятку чи виокремлення, на письмі їх виділяємо комами; виражені іменниками або займенниками з прийменниками ***крім (окрім)***, ***опріч***, ***замість***, ***за винятком***, ***на відміну від***, ***зокрема***, ***особливо.*** Наприклад: *І немає нікого, окрім нас, зупиняється в ці хвилини час* (*Ю. Саніна*).

Зверніть увагу! Додаток із прийменником ***замість*** не відокремлюємо, якщо прийменник можна замінити прийменником ***за***, порівняйте: *Будь ласка, почергуй* ***замість мене*** (=*за мене*). — ***Замість скарг і ниття***, *людина має свідомо обрати радість і рішучість діяти.*

Завдання 148 Знайдіть відокремлені додатки. Де потрібно, поставте розділові знаки.

1) Бо крім Петьки справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш (*В. Нестайко*).
2) Там окрім заґратованих вікон нічого не було східного (*М. Коцюбинський*).
3) Що є іще крім ніжності? (*О. Пахльовська*).
4) То його ви́кликали замість мене (*В. Нестайко*).
5) Був навіть час, коли Олексій пробував дружину хоч чимсь крім бухгалтерії та хатніх справ зацікавити (*Дара Корній*).
6) І ті, котрі приходять нам на зміну, почують і повторять безліч раз, що від зародження і до загину ніхто крім нас! (*О. Положинський*).
7) Опріч того Соломії докучав голод (*М. Коцюбинський*).
8) В душі моїй крім видимого неба є одина́дцять всячеських небес (*Л. Костенко*).
9) І нічого не треба крім совісті (*М. Кіяновська*).

Завдання 149 Складіть речення, у яких запропоновані словосполучення будуть відокремленими додатками.

Наприклад: крім себе — *У своїх невдачах не варто винуватити нікого, крім себе.*

наприклад Харків — .....

.....

за винятком математики — .....

.....

зокрема мій найкращий друг — .....

.....

особливо морозиво — .....

.....

на відміну від однокласників — .....

.....

Відокремлене означення

Відокремлюємо поширені й непоширені означення залежно від низки чинників:
- способу вираження означення й означуваного слова;
- розміщення означення щодо означуваного слова (означення перед означуваним словом — у *препозиції*, після — у *постпозиції*);
- кількості означень тощо.

У реченні відокремлені означення виділяємо переважно комами, рідше — тире.

Відокремлені означення виділяємо **комами** в таких випадках:

Спосіб вираження	Умови відокремлення	Приклад
Дієприкметниковий зворот	**відокремлюємо**, якщо воно стоїть **після** означуваного слова. **Зверніть увагу!** Таке означення не відокремлюємо, якщо стоїть перед означуваним словом	*А* ***день****, налитий присмерком по вінця, минав мені* (*І. Жиленко*). Порівняйте: *А налитий присмерком по вінця* ***день*** *минав мені.*
	відокремлюємо, якщо стоїть **перед** означуваним словом і має обставинний відтінок (до нього логічно поставити питання і означення, і обставини). **МОВОХАКЕР** Речення із таким означенням можна перетворити на складнопідрядне з означальною (*Повітря, яке було сповнене..., викликало...*) та обставинною причиновою (*Повітря викликало апетит, бо було сповнене...*) підрядними частинами	*Сповнене ароматом кулінарних шедеврів,* ***повітря*** *в кімнаті викликáло у присутніх неймовірний апетит.*
Кілька прикметників чи дієприкметників	**відокремлюємо** в постпозиції, якщо є препозитивне означення. **Зверніть увагу!** Якщо препозитивного означення немає, постпозитивні відокремлюються за бажанням автора	*Звичайна* ***хмара****, сіра і осіння, пропише раптом барви золоті* (*Л. Костенко*). Порівняйте: *Хмара сіра й осіння закрила пів неба.*
Прикметник, дієприкметник, дієприкметниковий зворот	**відокремлюємо**, якщо стосується особового займенника і стоїть у будь-якій позиції щодо означуваного слова	*Напівживий,* ***він*** *їй дивився вслід* (*О. Пахльовська*).

Закінчення таблиці

Спосіб вираження	Умови відокремлення	Приклад
Прикметник, дієприкметник, дієприкметниковий зворот	**відокремлюємо**, якщо стосується випущеного означуваного слова в неповному чи односкладному реченні	*Безмежжя! Зачарований тобою, пливу в тебе!* (*Є. Маланюк*).
	відокремлюємо, якщо відірване від означуваного слова іншими членами речення	*Ллється* ***пісня*** *на просторі, вільна, сильна, наче море...* (*М. Мозговий*).
Іменник у непрямих відмінках (з прийменником чи без нього)	**відокремлюємо** для підкреслення змістової ролі в будь-якій позиції щодо означуваного слова	*Так не оглядiлися, коли минув місяць — надійшла уже справжня* ***осінь****, з прозорим небом, з ранішніми морозами, з інеєм на травах, з павутинням на всьому* (*Іван Багряний*).
Порівняльний зворот (уводиться в речення сполучниками ***як***, ***мов***, ***немов***, ***ніби***, ***наче***, ***неначе***)	**відокремлюємо** в будь-якій позиції щодо означуваного слова **не відокремлюємо** у складі фразеологізму	*А мені ж, може, просто хочеться* ***щастя****, тугого й солодкого, як шоколад* (*Л. Костенко*). *До кімнати зайшов мокрий як хлющ Микола.*

Тире виділяємо:

1) кілька непоширених означень, що стоять у кінці речення: *Пив я воду, пив холодну із криниці — срібнодзвонну, срібноплинно-проліскову* (*Б. Олійник*);
2) означення, виражені інфінітивом, якщо перед ними можна вставити ***а саме***: *У мене здавна була заповітна мрія — побачити океан.*

Завдання 150 Підкресліть у реченнях відокремлені означення. Перебудуйте речення так, щоб відокремлені означення стали невідокремленими.

Наприклад: *Цвіте земля, задивлена в свободу* (*Л. Костенко*).— *Цвіте задивлена в свободу земля.*

1) Ти граєш і не музику, а ніч, обвітрену століттями розлуки (*О. Пахльовська*).— .....
2) Не бійся днів, заплутаних вузлом (*О. Теліга*). — .....
3) Запах яблуні сохне — солодкий, важкий, осінній (*М. Кіяновська*). — .....
4) І раптом Віталій застиг, закам'янів, задивлений кудись у море (*О. Гончар*). — .....
5) Мої дні тепер течуть серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом (*М. Коцюбинський*). — .....
6) Покохала, зачарована струною, заблукала та мелодія в гаю (*Ю. Рибчинський*). — .....

Завдання 151 Підкресліть у реченнях усі означення. Де потрібно, поставте розділові знаки.

1) Інші ходитимуть люди, інші кохатимуть люди добрі ласкаві й злі (*В. Симоненко*).
2) Вони сиділи на млиновім колі такі прекрасні й юні, як весна (*В. Сосюра*).
3) Буде як острів в зеленому морі плащ мій простелений на траві (*О. Ірванець*).
4) Зморений страхом безсонням і холодом Олег заснув (*Ю. Мушкетик*).
5) І мій друзяка розімлілий від гордості повільно йде на місце. Сівши за парту, Ява кілька хвилин мовчить, поки не вляглися почуття викликані похвалою вчительки (*В. Нестайко*).
6) Той мотив мені і досі ще лунає незабутній, неповторно переливний (*Б. Олійник*).
7) Не дуже вслухався в розмову, достатньо було мелодики голосів веселих та безтурботних (*Дара Корній*).
8) Повернувся до табору уже тоді, як здалеку почув дзвінкий Наталчин сміх веселий розкотистий (*Іван Багряний*).

МОВОХАКЕР У тестах ЗНО трапляються завдання визначити складнопідрядне речення, у якому підрядну частину можна замінити відокремленим означенням, наприклад: *На стіні висів рушник, який старанно вишила Оксана.— На стіні висів рушник, старанно вишитий Оксаною.* Виконуючи подібне завдання, пам'ятайте, що в українській мові обмежено вживаємо активні дієприкметники на *-уч(ий)/-юч(ий), -ач(ий)/-яч(ий)*. Тому не вдасться переробити на речення з відокремленим означенням, наприклад, таке: *Він дивився на людей, що йшли вулицею.* Його можна замінити іншим варіантом, зокрема: *Він дивився на перехожих.*

Завдання 152 Де можливо, перетворіть складнопідрядне речення на речення з відокремленим означенням.

1) Люди, які користуються інтернетом, мають багато можливостей. .....
.....
2) Око милували дерева, які минулого року посадили мої батьки. .....
.....
3) Твір, який написав Олег, виявився найкращим у класі. .....
.....
4) Приємно було дивитися на дітей, які старанно малювали. .....
.....
5) Людство відповідає за проблеми, які спричинило забруднення довкілля. .....
.....
6) Діти пишалися експериментом, який провели на уроці біології. .....
.....

Відокремлена прикладка

Відокремлюємо поширені й непоширені прикладки, на письмі ***виділяємо комами*** або ***тире***.

МОВОХАКЕР Оскільки прикладка — це різновид означення, умови відокремлення в них схожі.

Комою відокремлюємо:

- Поширену прикладку, що стоїть після означуваного слова: *І Грицько, хлопець неабиякої крутої вдачі, скорявся* (*Іван Багряний*).

- Поширену прикладку, що стоїть перед означуваним словом чи після нього і має обставинний відтінок: *Активний волонтер, Сергій Притула не словом, а ділом підтримує українських воїнів.*
- Поширену чи непоширену прикладку, що стосується особового займенника: *І хто* ***він****, цей вітер, і звідки?* (*О. Пахльовська*).
- Прикладку, уведену словами ***тобто***, ***або***, ***чи*** (у значенні ***тобто***), ***наприклад***, ***особливо***, ***на ім'я***, ***на прізвище***, ***як-от***, ***а саме***: *У журбі отакій і подружився Давид з одним австріяком, на ймення Стах* (*А. Головко*); *Здавна символом сімейного щастя в Україні вважається чорногуз,* ***або лелека***. (Не варто плутати з реченнями, у яких ***або*** сполучає однорідні члени речення, наприклад: *За очеретом ховається чорногуз або чапля*).
- Прикладку, що починається словом ***як*** і має обставинний відтінок. Якщо відтінку причиновості немає, а ***як*** можна замінити на ***у ролі кого/чого***, коми не ставимо. Порівняйте: *Як* (завдяки чому) *талановита поетеса, Леся Українка увійшла в історію світової літератури.— Леся Українка відома як* (у ролі) *поетеса.*

Тире відокремлюємо поширену прикладку в кінці речення, що має уточнювальне значення (перед нею можна вставити ***а саме***): *Вона купила свій улюблений напій — какао з корицею та зефіром.*

Завдання 153 Визначте синтаксичну функцію виділених слів у реченнях. Зверніть увагу на пунктуацію.

1) Його очі — *синє море*. Його очі, *синє море*, дивляться прямо в душу.
2) Оксана — *моя старша сестра*. Оксана, *моя старша сестра*, працює програмістом.
3) Книга — *джерело мудрості*. Шануймо книгу — *джерело мудрості*.
4) Максим — *професійний танцюрист*. Максим ще в дитинстві танцював, *як справжній артист*. Максим *як професійний танцюрист* об'їздив із гастролями пів світу. *Як хороший танцюрист*, Максим затребуваний у своїй професії.

Завдання 154 Знайдіть у реченнях відокремлені прикладки. Поставте пропущені розділові знаки.

1) Вони ті крила не з пуху-пір'я а з правди чесноти і довір'я (*Л. Костенко*).
2) У долоні у Марії місяць золотий горіх (*Б.-І. Антонич*).
3) Папір мій зловорожий друг і тут мені завадить (*В. Стус*).
4) Вся вона ця іржава сталева гора повна за́гадок таємниць умовних знаків, яких навіть Віталикові не розгадати (*О. Гончар*).
5) Це ж я твій брат до тебе по-рідному промовляю (*П. Тичина*).
6) Він був той сад ще зовсім молодий (*О. Пахльовська*).
7) Ігор та його дружина Орися добрі люди, у яких зупинився, геть інші, не схожі на його оточення (*Дара Корній*).
8) Не шкодуй добра мені людині (*В. Симоненко*).
9) На порозі гість веселий дощ блакитний весняний… (*М. Рильський*).
10) Син білявого дня і чорнявої ночі вечір-мулат підійшов до порога (*Л. Костенко*).
11) Для нас фізиків-вірян різниця між минулим теперішнім і майбутнім лише стійка ілюзія (*А. Ейнштейн*).

Як на ЗНО

1 Доберіть приклад до кожного випадку вживання розділового знака.

Випадок уживання розділового знака

1 кома при однорідних членах речення
2 кома при відокремленому додатку
3 кома при відокремленому означенні
4 кома при звертанні

Приклад

А В любові є багато різних слів, укладених поетами у рими.
Б Доброго ранку, мій коханий вірше!
В Я, здається, уже засинаю.
Г Мені ніхто не сниться, окрім тебе.
Д І сміюся я, і плачу, і радію, і молюсь.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

2 Прочитайте текст.

(1) ***Ліс ще дрімає в передранішній тиші…*** **(2)** ***Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою.*** **(3)** ***Тихо навкруги, мертво…*** **(4)** ***Лиш де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку.*** **(5)** ***Ліс ще дрімає, а з синім небом вже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів.***

Відокремлене означення є в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому
Д п'ятому

3 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Досвітні огні, переможні, урочі, прорізали темряву ночі.
Б Ось вона вже крізь блакить майорить довгожданна, нездоланна…
В На Аскольдовій могилі поховали їх — тридцять мучнів українців, славних, молодих…
Г Переповнений любов'ю, я одкрив кохання книгу.
Д Я люблю твої рухи, вчаровані часом.

4 Відокремленим означенням можна замінити підрядне речення в рядку

А На столі стоять квіти, які мені подарували друзі.
Б Ми побачили Марію, яка читала книжку.
В Вражають білки, які так прудко перестрибують із гілки на гілку.
Г Я запам'ятав дівчину, яка грала на арфі.
Д Довкола були люди, що кудись поспішали.

5 Пунктуаційну помилку допущено в рядку

А Український футболіст, Андрій Шевченко відомий в усьому світі.
Б Андрій Шевченко — відомий український футболіст.
В Андрій Шевченко відомий як український футболіст.
Г Як талановитий футболіст, Андрій Шевченко відомий у всьому світі.
Д Андрій Шевченко відомий у всьому світі.

6 Закінчення *-ем* в орудному відмінку однини мають усі іменники в рядку

А друкар, учитель, календар
Б Олег, Франко, каменяр
В кілограм, помідор, інтер'єр
Г долар, модельєр, лікар
Д професор, маляр, мадяр

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) А віща скрипка і срібний відгомін бринять, єднаються над моїм дитинством, підіймають на ***крила*** мою душу і забирають її в нерозгадану далину. **(2)** І хороше, і дивно, і радісно стає мені малому, в цім світі... **(3)** «Так-так-так», — притирається до моєї ноги стара, з перебитим ***крилом*** качка. **(4)** Вона чогось непокоїться, викручує рухливу ***шию*** і то одним, то другим оком придивляється до неба і тріпоче єдиним ***крилом***. **(5)** Їй щось дуже важливе хочеться сказати мені, та вона більше не знає слів.

7 Означенням у тексті є іменник у сполученні слів

А підіймають на крила
Б з перебитим крилом
В викручує рухливу шию
Г тріпоче єдиним крилом

8 Відокремлене означення є в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому
Д п'ятому

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому
Д п'ятому

10 Однорідними членами НЕ ускладнено речення

А перше **Б** друге **В** третє **Г** четверте **Д** п'яте

11 Відокремленим означенням можна замінити підрядне речення в рядку

А Біля супермаркету вже стояли люди, що сподівалися на хороші знижки.
Б Не бійся проблем, які враз навалилися.
В Кожна людина має зрозуміти свою сутність, яка захована глибоко всередині.
Г Кожен має свій шлях, який відрізняється від усіх інших.
Д Уникайте необдуманих рішень, що зумовлюють зайві проблеми.

12 Доберіть приклад до кожного випадку вживання розділового знака.

Випадок уживання розділового знака

1 тире при відокремленому означенні
2 тире при відокремленій прикладці (різновид означення)
3 тире в реченні з узагальнювальним словом
4 тире для виділення вставленої конструкції

Приклад

А Міра тиші — в молитві.
Б Бережімо честь народу — найкоштовнішу перлину.
В А вірші — навіть ті, що найтихіші, — мов крига, тнуть і тануть.
Г Море вабило й заворожувало — безкрає, величне, синяво-зелене.
Д Ні аргументи, ні факти, ні суперечки — ніщо не змінило його думки.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Заняття 31

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Тести онлайн

- Відокремлена обставина
- Порівняльний зворот
- Відокремлені уточнювальні члени речення

Відокремлена обставина

Обставини **відокремлюємо** (виділяємо комами) залежно від способу вираження.

Спосіб вираження	Умови відокремлення	Приклад
Дієприслівниковий зворот	**відокремлюємо** в будь-якій позиції щодо присудка, від якого залежить	*Назар мовчки слухає, підперши щоку рукою, час від часу зітхає* (*Дара Корній*).
	не відокремлюємо, якщо перебуває у складі фразеологізму, у такому випадку зазвичай виконує роль присудка	*Уже місяць я працюю **не покладаючи рук**.*
Дієприслівник	**відокремлюємо** в будь-якій позиції щодо присудка	*Григорій схопився, відчувши, як в нім закалатало серце* (*Іван Багряний*).
	не відокремлюємо, якщо є обставиною способу дії, що стоїть безпосередньо при присудку	*Пряме дерево і вмирає стоячи* (*Нар. тв.*).
Порівняльний зворот (уводиться в речення сполучниками ***як, мов, немов, ніби, наче, неначе***)	**відокремлюємо** в будь-якій позиції щодо присудка	*Ти народилася в душах, як поезія, і твоє поняття звучить, як метафора* (*Ю. Тарнавський*).
	не відокремлюємо у складі фразеологізму (виконує роль присудка)	*Хлопці почувалися **як риба у воді**.*
Іменник з прийменником	обов'язково **відокремлюємо**, якщо починається прийменником ***незважаючи на***	*Незважаючи на перешкоди, ми виконали завдання.*
	за бажанням автора **відокремлюються** такі обставини, що починаються прийменниками ***у зв'язку з, завдяки, за браком, за відсутності, всупереч, наперекір, на відміну від***. Необхідно враховувати також, наскільки така обставина поширена і як тісно пов'язана за змістом із присудком	*У зв'язку з нововведеннями, треба вжити низку заходів.*
Кілька дієприслівникових зворотів	**відокремлюємо** в будь-якій позиції щодо присудка; розділові знаки між зворотами ставимо так само, як при однорідних членах речення, якими вони й виступають	*Вона сиділа в кутку кімнати на підлозі, притискаючи до грудей альбом із сімейними фотографіями та заплющивши очі* (*Дара Корній*).

Зверніть увагу! Уміння будувати речення з дієприслівниковим зворотом доволі часто перевіряють на ЗНО. Як Ви вже знаєте, дієприслівник і дієприслівниковий зворот у реченні позначають другорядну дію, яка стосується того самого виконавця, що й присудок (зазвичай підмета). Недотримання цього правила зумовлює синтаксичні помилки і спотворює зміст речення, наприклад: *Навчаючись у четвертому класі, батьки віддали мене до музичної школи* (зі структури речення зрозуміло, що батьки віддали дитину до школи, коли самі навчалися в четвертому класі, а це неможливо). Правильний варіант: *Коли я навчався в четвертому класі, батьки віддали мене до музичної школи. / Навчаючись у четвертому класі, я почав ходити до музичної школи.*

Дієприслівниковий зворот також **не можна** вводити в односкладне безособове речення (окрім випадків, коли у складі присудка є інфінітив), оскільки в ньому немає виконавця дії. Тому речення *Приїхавши додому, їм було сумно* граматично неправильне. Правильно: *Приїхавши додому, вони сумували. / Удома їм було сумно.*

Завдання 155 Утворіть речення з поданими словосполученнями.

1) домовившись про зустріч — .....

2) розібравшись у новій темі — .....

3) купивши квитки на концерт — .....

4) вступивши до університету — .....

5) незважаючи на погоду — .....

Завдання 156 Перебудуйте подані речення на речення з дієприслівниковим зворотом.

1) Підеш гуляти після того, як виконаєш домашнє завдання. — .....

2) Я дуже нервувалася, коли виступала перед усією школою. — .....

3) Ми сиділи в кав'ярні й обговорювали план заходів на жовтень. — .....

4) Як опануємо цей матеріал, напишемо контрольну роботу. — .....

5) Він став успішним програмістом, бо наполегливо працював. — .....

Завдання 157 Зредагуйте запропоновані речення, де це потрібно.

1) Заручившись підтримкою, усі ситуації розв'язуються легше. — .....

2) Закінчивши цього року школу, переді мною постане серйозний вибір. — .....

3) Перебуваючи на природі, треба прибирати за собою сміття. — .....

4) Дивлячись довкола, життя здається прекрасним. — .....

5) Опинившись у незвичній ситуації, дівчину огорнула велика туга. — .....

6) Залишившись на самоті, мої думки були сумні. — .....

.....

7) Беручи до уваги ситуацію в нашій країні, є багато проблем. — .....

.....

8) Обираючи книгу для прочитання, важлива не лише обкладинка. — .....

.....

Завдання 158 Підкресліть у реченнях усі обставини. Де потрібно, поставте розділові знаки.

1) І минатиме час нанизавши сотні вражень імен і країн (*Л. Костенко*).

2) А дівчина щось марила у сні посміхаючись (*Іван Багряний*).

3) Дощ падав невтомно не дозволяючи сонцю й на мить визирнути (*Дара Корній*).

4) Не хвались почавши а хвались намолотивши (*Нар. тв.*).

5) Потрясаючи землю потрясаючи нетрі низько над кедрами заклекотали машини велетенські чорні проти сонця потворища (*Іван Багряний*).

6) І все село те знає та кличе її Ригориху, і вона малює піч синім і червоним чорним і рудим жовтим і зеленим, як учила її покійна мати згадуючи далеку свою батьківщину побіля міста Золоті Ноші, звідки було її взято (*Ю. Яновський*).

7) Те, чого ти боїшся, станеться не від твоєї віри, а від твого страху (*В. Винниченко*).

8) Проймаючись співчуттям ми не розуміли тоді, що життя без болю не буває і що пережитий біль чи навіть страждання — це якраз те, що здатне очищати й поглиблювати життя людської душі (*О. Гончар*).

Порівняльний зворот

Оскільки на ЗНО доволі часто трапляються завдання з порівняльним зворотом, пропонуємо ще раз звернути увагу на цю конструкцію та схожі на неї.

Порівняльний зворот уводиться в речення порівняльними сполучниками ***як***, ***мов***, ***наче***, ***неначе***, ***неначебто***, ***ніби***, ***нібито***. У реченні він виконує різні функції, залежно від чого виділяємо його комами чи ні. Схожі конструкції виконують функцію прикладки або перебувають у складі присудка.

Функція в реченні	Розділові знаки	Приклад
Обставина	**виділяємо** завжди, **окрім** випадків, коли порівняльний зворот перебуває у складі фразеологізму та якщо перед зворотом стоять частки ***майже***, ***зовсім***, ***цілком***, ***справді***	*Пахне мовчання, як шоколад* (*О. Ірванець*). *Було видно майже як удень.*
Означення	**виділяємо** завжди, **окрім** випадків, коли порівняльний зворот перебуває у складі фразеологізму	*Веселі, сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво* (*І. Нечуй-Левицький*). **Але:** *Червоний як рак Микола заскочив у кімнату.*
Прикладка	**не виділяємо**, якщо сполучник ***як*** можна замінити ***у ролі кого/чого***	*Ліс зустрів мене як друга* (*М. Рильський*).
	відокремлюємо прикладку, що починається сполучником ***як***, якщо вона має обставинний відтінок	*Як* (***завдяки чому***) *друг, я повинен був сказати йому всю правду.*

Функція в реченні	Розділові знаки	Приклад
Є складником присудка	комами **не виділяємо** (для інтонаційного виділення між підметом і присудком може ставитися тире)	*Він ніби замислився.* *Твої слова — як вранішня молитва* (*О. Пахльовська*).
	комами **не виділяємо** порівняння у складі фразеологізму, що виконує роль присудка	*А Василь теж стояв як укопаний* (*Г. Квітка-Основ'яненко*).

Зверніть увагу! **Комами** виділяємо також вставні конструкції ***як завжди***, ***як зараз***, ***як раніше***, ***як тепер***, ***як навмисне***, ***як виняток***, ***як на біду***, ***як відомо***: *І хай, **як завжди**, манить висота, і білі куполи над головою* (*О. Положинський*).

✓ **Словничок-кориснячок**

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ІЗ ПОРІВНЯЛЬНИМ ЗВОРОТОМ

бачив як свої вуха (як свою потилицю)
берегти як зіницю ока
битися як риба об лід
білий як крейда (як сніг)
боятися як вогню
бути як не при собі
бути як вдома
видно як на долоні
вертиться як в'юн в ополонці
голодний як вовк
гострий як бритва
дивиться як теля на нові ворота
допавсь як кіт до сала
з нього як з гуски вода
із його помочі як з осики груш
крутиться як муха в окропі
кататися як сир у маслі
ллє як із відра
любить як собака палицю
мокрий як хлющ
надувся мов сич
рости як на дріжджах
сидіти як на голках
солодкий як мед
стояти як пень
уперся як баран
ходить як неприкаяний

Завдання 159 Підкресліть порівняльні звороти відповідно до їхньої синтаксичної функції. Поставте потрібні розділові знаки.

1) Я Ваші очі пам'ятаю як музику як спів (*П. Тичина*).

2) Як парость виноградної лози плекайте мову (*М. Рильський*).

3) Лив дощ… І все було немов лінивий напівсон (*І. Жиленко*).

4) У зелену ложку листка бере калина дощ мов юшку і п'є і п'є мов струмінь щастя жданий мов бри́зки сі́м'я мов росу цілющу… (*Б.-І. Антонич*).

5) Літній вечір розливався довкола мов теплий чай (*Дара Корній*).

6) Твій погляд ніби пролісок несмілий немов трава, що зеленить граніт, неначе спогад нерозумно-милий (*М. Рильський*).

7) Стояла як статуя як нежива і дивилась не моргаючи в глибінь (*Іван Багряний*).

8) А як болить зимовий спокій нашого вікна ніжно-пастельний як твій улюблений Моне (*С. Вакарчук*).

9) Незабаром Орися похорошіла як ягідка; ходила як зірочка; покачувалась як квіточка (*А. Свидницький*).
10) Невиспане місто гуде як великий шершень (*А. Миколаєнко*).

Відокремлені уточнювальні члени речення

Уточнювальними називаються члени речення, які уточнюють і конкретизують значення членів речення, після яких стоять, і відповідають на запитання цих членів речення, але з додаванням ***а саме: а саме де? а саме коли? а саме який?*** тощо. Можуть приєднуватися словами ***тобто***, ***цебто (себто)***, ***або (=тобто)***, ***чи (=тобто)***, ***а саме***, ***інакше***, ***особливо***, ***зокрема***.

Уточнювальними бувають переважно обставини місця, часу і способу дії, рідше означення: *І вже вони з Назаром сидять* (***де?***) *у скверику на Контрактовій*, (***а саме де?***) *навпроти Києво-Могилянської академії*, (***а саме де?***) *якраз поруч із пам'ятником Сковороді* (*Дара Корній*); *Уже* (***коли?***) *тоді*, (***а саме коли?***) *оповесні, коли горища пахнуть першим снігом... уже тоді прощання полохливе носив я в серці* (*М. Вінграновський*); *Море* (***яке?***) *синє*, (***а саме яке?***) *аж чорне, тільки білою піною б'є об берег* (*М. Коцюбинський*). Уточнювальні члени речення вимовляємо з видільною інтонацією, на письмі ***виділяємо комами***, рідше — ***тире***.

МОВОХАКЕР Уточнювальні члени можуть бути лише в реченні з кількома однотипними обставинами чи означеннями (які відповідають на одне питання), зазвичай перше з яких ширше за значенням (часто обставина виражена прислівниками ***тут***, ***там***, ***тоді***), а друге — вужче, оскільки уточнює й конкретизує попереднє: *А ось тут, на безлюдді, в зимовому сні, на якусь часину вона стала сама собою* (*М. Стельмах*).

Зверніть увагу! Інколи виділення уточнювальних членів речення залежить від того, яку інформацію важливо підкреслити автору. Порівняйте: *Учора ближче до вечора піднявся буревій.— Учора, ближче до вечора, піднявся буревій.*

Завдання 160 Доповніть подані речення уточнювальними членами речення (*члени речення, що потребують уточнення, виділені курсивом*).

Наприклад: *Люблю гуляти в лісі.— Люблю гуляти* (***де?***) *в лісі*, (***а саме де?***) *у тіні крислатих дубів.*

1) ***Давно*** мріяв поїхати ***в Київ***. — .....
.....
2) ***Учора*** була чудова погода. — .....
.....
3) Люблю свою ***червону*** спідницю. — .....
.....
4) Комахи живуть ***у землі***. — .....
.....

Завдання 161 Знайдіть у запропонованих реченнях уточнювальні члени речення, поставте потрібні розділові знаки.

1) Було свого часу й тут на цьому судні життя ходив на ньому по морю цілий колектив людей (*О. Гончар*).
2) Попід берегом на тротуарах — люди, посередині на бруківці — машини (*В. Нестайко*).
3) Над кручею за садом на горі розквітла яблуня (*Олег Ольжич*).

4) Над шляхом при долині біля старого граба, де біла-біла хатка стоїть на самоті, живе там дід та баба, і курочка в них ряба, вона мабуть несе їм яєчка золоті (*Л. Костенко*).

5) Я стояла над прірвою над бистрою рікою (*Дара Корній*).

6) А ти десь там за даллю вечоровою, а ти десь там за морем тишини (*Л. Костенко*).

Як на ЗНО

1 Прочитайте текст.

Розгорнулась земля, наче книжка
(дороги, дороги, дороги).
Зашуміла трава і принишкла,
простелилась нам, юним, під ноги.

У тексті немає такої ускладнювальної конструкції, як

А відокремлене означення
Б однорідні члени речення
В вставна конструкція
Г вставлена конструкція
Д відокремлена обставина

2 Граматичну помилку допущено в реченні

А Після відпочинку хочеться вчитися.
Б Відпочивши влітку, хочу вчитися.
В Відпочивши влітку, хочеться вчитися.
Г Відпочивши влітку, усі хочуть учитися.
Д Після відпочинку з'являється бажання вчитися.

3 Уточнювальною обставиною НЕ ускладнене речення

А Зверху, на коробці, лежав старий фотоальбом.
Б Їй удома, у маминій хаті, завжди спокійно та затишно спалося.
В Зустрінемося завтра, після третьої.
Г Я залишуся в серці твоєму на сьогодні, на завтра, навік.
Д Того дня ми гуляли досить довго, до самого вечора.

4 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Скелі стояли, як мури.
Б Цього дня я спала, як убита.
В Твої очі ніби зорі.
Г Як талановита акторка, Ольга була зіркою шкільного драмгуртка.
Д Ми виступали як представники школи.

5 Відокремленою обставиною можна замінити підрядне речення в рядку

А Я заснула, як тільки автобус рушив.
Б Щойно фільм вийшов у прокат, з'явилися схвальні відгуки.
В Я відчула полегшення, коли дізналася результати екзаменів.
Г Дощ припинився, лише ми переступили поріг будинку.
Д Хатні улюбленці потребують, аби господарі їм приділяли час.

6 Граматично правильне продовження речення ***«Купуючи мобільний телефон, ...»*** наведено в рядку

А вам мають надати гарантію.
Б дається гарантія.
В ви маєте право на гарантійне обслуговування.
Г гарантія обов'язкова.
Д гарантовано обслуговування.

7 Помилково вжито прийменник у варіанті

А протягом навчального року
Б на власний розсуд
В відповідно до вимог
Г розмовляти на українській мові
Д контрольна з математики

8 Значення «ледарювати» мають усі фразеологізми, ОКРІМ

А байдики бити
Б пройти Крим і Рим
В давати горобцям дулі
Г ганяти вітер по вулицях
Д за холодну воду не братися

9 З'ясуйте, який відокремлений член речення є в кожному прикладі.

Відокремлений член речення

1 означення
2 прикладка (різновид означення)
3 додаток
4 обставина

Приклад

А Шумить і гомонить ріка, обганяючи себе саму.
Б Перегороджений дамбами, Дніпро втратив свою велич.
В Дніпро, цей могутній богатир, тяжко зітхає.
Г Дніпро — найбільша річка України.
Д Ця своєрідна гавань, на відміну від основного русла Дніпра, мілкіша.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Ні*, (2)*я* хочу **(3)*крізь*** сльози сміятись, серед лиха співати пісні, без надії таки сподіватись, жити хочу! **(4)*Геть*** думи сумні!

А прийменник
Б частка
В вигук
Г займенник
Д сполучник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Відокремленою обставиною можна замінити підрядне речення в рядку

А Коли ми під'їхали до будинку, нас зустрічала бабуся.
Б З людиною приємно мати справу, якщо вона виконує свої обіцянки.
В Ми сподіваємося на високі результати екзамену, адже наполегливо готуємося.
Г Подорож була неймовірною, хоча ми вимокли до нитки.
Д Читати потрібно, навіть якщо немає часу.

12 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Ми так жили, немов співали джаз.
Б Прийми ж мою Марусеньку як рідну дитину.
В Літо тане як віск.
Г Душа поета як соната світла.
Д Ти була лагідна, як море, ти недосяжна наче небо.

Заняття 32

ТИПИ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Тести онлайн

- Складне речення. Загальна характеристика
- Складносурядне речення
- Розділові знаки в складносурядному реченні

Складне речення. Загальна характеристика

Складним називаємо речення, що має дві граматичні основи або більше.

Для того щоб з'ясувати, чи складне речення, треба визначити в ньому граматичні основи. Пам'ятайте про те, що частини складного речення можуть бути односкладними чи неповними, адже фактично вони є еквівалентами простих речень. Порівняйте за будовою речення в цитаті: *Двоє дивляться вниз. Один бачить калюжу, другий — зорі* (*О. Довженко*). Як бачимо, перше речення просте, двоскладне, повне; друге — складне з обома двоскладними частинами, друга з яких неповна.

Залежно від способу зв'язку між частинами складного речення визначають його тип.

Сполучникове речення (частини речення з'єднуються сполучниками)		**Безсполучникове речення** (частини речення з'єднуються без сполучників)	**Речення із різними видами зв'язку**
складносурядне	**складнопідрядне**		
частини речення рівноправні	одна частина залежить від іншої, від головної до залежної можна поставити питання	різні смислові зв'язки між частинами передаються різною інтонацією	частини поєднані сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком у різних комбінаціях
Розділові знаки між частинами			
, **;** рідше **—**	**,**	**,** **;** **—** **:**	залежно від типу зв'язку
*Вздовж неба зацвітає верболіз, **і** світ нові вбирає імена, **і** я люблю* (*М. Савка*).	*Чом ти не прийшов,* (*коли?*) ***як*** *місяць зійшов* (*Нар. тв.*).	*Несе Галя воду, коромисло гнеться, за нею Іванко, як барвінок, в'ється* (*Нар. тв.*).	*Душа страждає, звук трембіти лунає, а що серце кохає,* ***бо*** *гаряче, мов жар* (*Я. Барнич*).

Завдання 162 Підкресліть граматичні основи, визначте типи наведених речень за будовою.

1) Життя не дає людині проблем, які вона не може розв'язати.

2) Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.

3) Який порядок у себе заведеш, таке й життя поведеш.

4) Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує.

5) Від меча рана загоїться, а від лихого слова — ніколи.

6) Як багато тих, хто знає, як жити. Як мало тих, які живуть щасливо.

7) Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.

8) Розум правдою просвітлюється, серце зігрівається любов'ю.

9) Чого серце не помітить, того й око не побачить.

10) Шабля ранить тіло, а слово — душу.

(*Нар. тв.*)

Складносурядне речення

Складносурядним називаємо складне речення, частини якого рівноправні й поєднані між собою сполучником сурядності та інтонацією. На схемі частини складносурядного речення позначаємо [ ].

Наприклад: *На різдвяній ялиночці гасить ліхтарики протяг, і кульгає годинник, і в мисці холоне кутя* (*М. Савка*). [ ], і [ ], і [ ].

Смислові відношення між частинами	Сполучники сурядності	Приклад
Виражають одночасність чи послідовність подій	єднальні: ***і, й, та*** (у значенні ***і***), ***ні...ні, ані...ані***	*Жили собі дід та баба, і була в них Курочка Ряба* (*Нар. тв.*).
	розділові: ***або, чи, чи...чи, то...то, або...або, чи то...чи то, не то...не то, хоч...хоч***	***Або*** *не сокіл я,* ***або*** *спалила мені неволя крила* (*Леся Українка*).
Виражають протиставлення, зіставлення	протиставні: ***а, але, зате, проте, однак, та*** (у значенні ***але***)	*Сьогодні вмирає нація, а світ очманів на футболі* (*М. Холодний*).

Розділові знаки в складносурядному реченні

Між частинами складносурядного речення здебільшого ставиться розділовий знак.

Розділовий знак	Правило	Приклад	Ваш приклад
Кома	ставимо між частинами речення здебільшого	*Вічна ніч чорніла, і стояв туман* (*Олександр Олесь*).	
Крапка з комою	ставимо на місці коми, якщо хоча б одна частина значна за обсягом і має свої розділові знаки	*Все зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий* (*Панас Мирний*).	
Тире	ставимо, якщо частини речення передають швидку зміну подій	*Стояв спекотний, задушливий день — і раптом почалася шалена злива.*	
	якщо в другій частині висновок або наслідок того, про що йдеться в першій	*Всім серцем любіть Україну свою — і вічні ми будемо з нею!* (*В. Сосюра*).	

Зверніть увагу! Варто розрізняти прості речення, ускладнені однорідними членами, та складні речення, оскільки структура визначає пунктуацію. Проаналізуймо розділові знаки в реченні: *Рідна мати моя, ти ночей не доспала і водила мене у поля край села, і в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала...* (*А. Малишко*). Кому перед першим сполучником ***і*** не ставимо, оскільки він з'єднує однорідні присудки; перед другим ставимо, адже він з'єднує дві частини складносурядного речення.

Кому між частинами складносурядного речення ***не ставимо***, якщо частини з'єднані неповторюваними сполучниками ***і***, ***й***, ***та*** (у значенні ***і***), ***або***, ***чи*** за таких умов:

- Мають спільний другорядний член речення (переважно обставину, питання до якої ставимо від присудків обох речень): ***Так у співах та в каторжній роботі*** *кінчається березень і починається квітень* (*Ю. Яновський*). Порівняйте: *Кінчається березень, і починається квітень.*
- Мають вставну конструкцію або частку ***лише***, ***тільки***, ***ще***, ***навіть***, які стосуються обох речень: ***Лише*** *гул од копит степом котився та хліба шелестіли* (*А. Головко*). Порівняйте: *Гул од копит степом котився, та хліба шелестіли.*
- Мають спільну підрядну частину (переважно обставинну, щодо якої обидва речення є головними, тобто від обох ставимо питання до підрядної): *Коли ти високо, то зорі навколо і небо так низько* (*С. Вакарчук*). Порівняйте: *Зорі навколо, і небо так низько.*
- Є односкладними називними чи безособовими реченнями: *Душа і дощ* (*О. Пахльовська*); *Холодно і млосно* (*В. Симоненко*). Порівняйте: *Звання, і прізвища, і дати* (*Л. Костенко*).
- Є питальними, спонукальними чи окличними реченнями: *Хто ти й де твої батьки? Хай буде мир в Україні та весна в душі!*

Завдання 163 Доповніть подані фрагменти речень так, щоб утворити складносурядні речення (*потрібний варіант обведіть*).

1) Нарешті прийшла весна (*і прилетіли птахи; і звеселила усе довкола*).

2) Мені подобається навчатися (*і співати; і я хочу вступити до університету*).

3) Час летить (*і життя минає; залишаються спогади*).

4) Ми спускалися з гори (*але йти було важко; насолоджуючись краєвидами*).

5) Треба вчитися спілкуватися (*й виступати публічно; і успіх прийде неодмінно*).

6) Не бійся помилок (*вони навчають; і ти здобудеш досвід*).

Завдання 164 Доповніть подані фрагменти речень так, щоб утворилися складносурядні речення. Поставте потрібні розділові знаки.

1) Свято наближається .....

2) Мрії здійснюються .....

3) Любов реальна в цьому світі .....

4) Книжки несуть мудрість .....

5) Я довго не міг йому пробачити .....

6) Ріка ніби розтанула в тумані .....

7) Люблю музику .....

Завдання 165 Підкресліть граматичні основи, поясніть розділові знаки в реченнях.

1) Зрідка пробіжить сполоханий заєць і трісне суха гілка.

2) Уночі місто затихає й можна почути шум прибою.

3) Лиш інколи проїде автомобіль чи заговорить запізнілий перехожий.

4) Над лісом висить місяць-молодик і сяють зорі.

5) Що ближче час іспиту, то дужче калатає серце і посилюється тривожність.

6) Мабуть, за цю хвилину я згадала усі свої гріхи і хотілося повернути час назад.

7) Мама дуже поспішала прийти додому першою — та я випередив її.

8) Ще один крок — і щастя в наших руках.

Завдання 166 Підкресліть граматичні основи в реченнях. Обведіть сполучники, що з'єднують частини складносурядних речень. Де потрібно, поставте розділові знаки.

1) Холодна вода не врятує від спеки і випити пам'ять душа не дає і очі твої то моя небезпека і ті ж самі очі то щастя моє (*С. Вакарчук*).

2) Плоди і квіти. Вірші і вино (*М. Савка*).

3) Ой рад би я матусенько скоріше вернуться та щось кінь мій вороненький в воротях спіткнувся (*Нар. тв.*).

4) Моя любов чолом сягала неба а Гриць ходив ногами по землі (*Л. Костенко*).

5) Цвіте терен а цвіт опадає (*Нар. тв.*).

6) Хто був той цар і як йому наймення? (*Леся Українка*).

7) Лист жовтий поволі на землю спадав та ніжні стокротки схилялись з журбою (*Олександр Олесь*).

8) Ще мить і сад загубить пишну вроду (*Д. Луценко*).

9) Роби справу чесно, з душею і твоє до тебе прийде (*Б. Ступка*).

Як на ЗНО

1 Складносурядне речення утвориться, якщо до фрагмента ***«На місто спускається ніч...»*** додати

А і розмиває обриси будівель.
Б розмиваючи обриси будівель.
В і обриси будівель ніби розмиваються.
Г яка ніби розмиває обриси будівель.
Д загадкова, таємнича, прекрасна.

2 Між частинами складносурядного речення треба ставити тире в реченні (розділові знаки пропущені)

А І я б не боявся та ти наступаєш.
Б Мені би мовчати але ти все знаєш.
В Покличеш і я прийду.
Г То вони ходили в театр то їх бачили в музеї.
Д Море штормило й було якось незатишно.

3 Між частинами складносурядного речення НЕ треба ставити розділовий знак у рядку

А Прийшла весна і річка вийшла з берегів.
Б Я б допомогла але немає часу.
В Говорити легко а робити важко.
Г Ти до мене зайдеш чи мені зайти?
Д Учора був дощ та земля суха.

4 Між частинами складносурядного речення треба ставити кому в рядку

А Вдалині виднілися хати й синіла річка.
Б Цього року ми закінчуємо школу та починається нове життя.
В Коли батьки приїхали, уже було пізно й діти хотіли спати.
Г Хто він і де живе?
Д Цвіте шпориш і заростає стежка.

5 Пунктуаційну помилку допущено на місці цифри.

Той дикий степ був полем бою на гранях багатьох епох* (1)*і це не заважало перекопській рівнині пишно зацвітати щовесни* (2)*і вигоряти на літо, мокнути восени* (3)*і замерзати на зиму, тоді по ній ходили люті* (4)*й прокляті хуговії, а по селах плодилися степовики,* (5)*і один із них народився в цьому степу.

А 1
Б 2
В 3
Г 4
Д 5

6 НЕМАЄ лексичної помилки в рядку

А у даному випадку
Б він являється учнем 11-го класу
В учбовий заклад
Г вона має рацію
Д це вірна думка

7 Фразеологізм ***хоч греблю гати*** має антонім

А як кіт наплакав
Б кури не клюють
В як зір на небі
Г як маку
Д яблуку ніде впасти

8 Подовження приголосних відбувається у формі Ор. в. однини всіх іменників рядка

А вісь, радість, зав'язь
Б піч, молодь, сіль
В юність, Січ, мазь
Г зелень, річ, верф
Д осінь, тінь, любов

Прочитайте речення й виконайте завдання 9—10

Хай це, можливо, і не **(1)** ***найсуттєвіше***, але ти, дитино, покликана захищати своїми долоньками крихітну свічечку букви «ї», а також, **(2)** ***витягнувшись*** на пальчиках, оберігати місячний серпик букви «є», що **(3)** ***зрізаний*** з неба **(4)** ***разом*** із ниточкою.

9 Речення НЕ ускладнене

А звертанням
Б однорідними членами речення
В вставною конструкцією
Г відокремленою обставиною
Д відокремленим означенням

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

А іменник
Б прикметник
В прислівник
Г дієприкметник (форма дієслова)
Д дієприслівник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Складносурядне речення наведено в рядку

А Комплекси — дуже тяжка штука для життя, але дуже непоганий мотиватор для творчості.
Б Чудово святкувати успіх, але важливіше навчитися діставати уроки зі своїх невдач.
В Ми маємо давати одне одному шанс на помилку й маємо вміти навчитися визнавати свої помилки.
Г Мета знімає з плеч вагу велику і крила нам легкі дає.
Д Успіх — це ідея плюс втілений у життя вибір.

12 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Ще мить — і сад загубить пишну вроду.
Б Бринять берези і блукають лу́ни.
В Вздовж неба зацвітає верболіз, і світ нові вбирає імена, і я люблю.
Г Радісно і млосно.
Д У будь-якому конфлікті можна захищатися, а можна вчитися.

Заняття 33

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Тести онлайн

- Складнопідрядне речення. Загальна характеристика
- Види підрядних частин
- Розділові знаки у складнопідрядному реченні

Складнопідрядне речення. Загальна характеристика

Складнопідрядним називають складне речення, яке має головну та підрядну частини, поєднані підрядним сполучником чи сполучним словом і відповідною інтонацією. На схемі головну частину речення позначаємо [ ], підрядну — ( ).
Наприклад: *На світі стільки див і дивовиж,* (***скільки?***) *що й наших двох життів на все не стане* (*М. Савка*).

скільки?
[ ], (що).

МОВОХАКЕР Щоб переконатися в тому, що речення складнопідрядне, треба поставити питання від однієї частини до іншої. Та, від якої ставимо питання, називається *головною*. Та, яка відповідає на питання,— *підрядною*. Підрядна частина переважно починається сполучником чи сполучним словом; може стояти перед головною, у середині чи після неї.

Зверніть увагу! Слід відрізняти складнопідрядні речення від простих, ускладнених однорідними членами речення. Порівняйте: *Я наполегливо готуюся до ЗНО,* ***бо*** *хочу вступити до університету.— Я наполегливо готуюся до ЗНО* ***і*** *хочу вступити до університету.* Перше речення є складнопідрядним, оскільки в ньому є сполучник підрядності (***бо***) і можна поставити запитання від головної частини до підрядної.

Складнопідрядні речення бувають мінімальної структури, тобто мають одну головну частину та одну підрядну, а можуть містити кілька підрядних частин. Порівняйте: *Хто в темряву дивиться, той од світла кривиться* (*Нар. тв.*). *У темряві ти завше влучаєш,* (***чому?***) *бо ж невідомо,* (***що?***) *у що ти влучаєш* (*М. Воробйов*).

Частини складнопідрядного речення з'єднуються сполучниками підрядності або сполучними словами.

Сполучник підрядності	Сполучне слово
не відповідає на питання і не є членом речення, оскільки це службова частина мови	• переважно відносний займенник (у відмінкових формах) чи прислівник • відповідає на питання і є членом речення, оскільки є самостійною частиною мови
прості: *що, бо, як, чи, мов, ніж, хоча, хай* **складні:** *щоб, ніби, якщо, якби* **складені:** *тому що, через те що, дарма що, незважаючи на те що*	**відносні займенники:** *хто, що, який, чий, котрий, скільки* **прислівники:** *де, куди, звідки, коли, як, чому, навіщо, наскільки*

Зверніть увагу! Маємо низку омонімів ***що***, ***як***, ***коли***, ***щоб/що б***, які можуть бути в реченні і сполучниками, і сполучними словами. Щоб перевірити, треба спробувати замінити це слово повнозначним. Якщо вдається — це сполучне слово, якщо ні — сполучник. Сполучники можна замінити лише сполучниками. Порівняйте: *І жах не в тому,* ***що*** *щось зміниться,— жах у тому,* ***що*** *все може залишитися так само* (*Л. Костенко*).— *Це був тільки сон,* ***що*** *ледь торкнувся пам'яті вустами* (*Л. Костенко*). У другому реченні ***що*** можемо замінити займенником ***який***.

Завдання 167 Підкресліть граматичні основи в реченнях. Поставте питання від головної частини до підрядної. Визначте тип зв'язку в реченнях (*сполучні слова підкресліть відповідно до синтаксичної функції*).

1) Коли любиш неправду, ненавидиш свою душу (*Г. Сковорода*).

2) Така краса, висока і нетлінна, що хоч спинись і з Богом говори (*Л. Костенко*).

3) На світі той наймудріший, хто найдужче любить життя (*В. Симоненко*).

4) Коли навколо ні душі, коли моя не може спати, чомусь так хочеться мені для тебе пісню заспівати (*С. Вакарчук*).

5) Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього (*М. Рильський*).

6) Ви чуєте, як дзвінко гупа нехитрий п'ятистопний ямб? (*І. Жиленко*).

7) Ми маємо щось лише тоді, коли прагнемо до чогось величного і чистого (*Л. Гузар*).

Завдання 168 Доповніть подані фрагменти так, щоб утворилися складнопідрядні речення. Поставте потрібні розділові знаки.

1) Свято наближається .....

2) Мрії здійснюються .....

3) Любов реальна в цьому світі .....

4) Книжки несуть мудрість .....

5) Я довго не міг йому пробачити .....

6) Ріка ніби розтанула в тумані .....

Завдання 169 З'ясуйте функцію виділеного слова в реченнях; надпишіть, якою частиною мови воно є.

1) Я думаю про Вас. Я знаю, ***що*** Ви є (*Л. Костенко*).

2) Ті, ***що*** народжуються раз на століття, умерти можуть кожен день (*Л. Костенко*).

3) А я тобі кажу, ***що*** навіть сон, коханий, має межі (*М. Савка*).

4) А знаєш, буває, ***що*** світ забуває слова (*М. Савка*).

5) Все, ***що*** дає життя іскристе і багате, мов медоносний сік, збираємо для вас (*О. Теліга*).

6) І так сумно, ***що*** друзів насправді лишилася дрібка, ***що*** усі вороги — аж настільки нікчемні й убогі (*Анна Багряна*).

Види підрядних частин

Вид підрядної частини	Питання	Приклади речень	Ваш приклад
Означальна	***який? яка? яке? які?***	*Я тримаю за нитку музику,* (***яку?***) *що над містом зависла* (*М. Савка*).	
З'ясувальна	***питання непрямих відмінків***	*Я тобі скажу,* (***що?***) *де квітне дивний сад, де сріблясто ніч тремтить у темних водах* (*С. Фоменко*).	
Обставинна			
Обставинна місця	***де? куди? звідки?***	*Там,* (***де?***) *де тонка діагональ, звучить кришталь* (*С. Вакарчук*).	
Обставинна часу	***коли? як довго? доки? відколи? з яких пір? з якого часу? упродовж якого часу?***	*Чом ти не прийшов,* (***коли?***) *як місяць зійшов?* (*Нар. тв.*).	
Обставинна способу дії	***як? яким способом?***	*Буває так,* (***як?***) *що в лютому весною пахне сніг* (*М. Нагнибіда*).	
Обставинна міри і ступеня	***якою мірою? наскільки? скільки?***	*Я співатиму для неї,* (***якою мірою?***) *аж бринітиме кришталь* (*К. Москалець*).	
Обставинна порівняльна	***як? подібно до чого?***	*Бив по пелюстках ромашки дощ,* (***як?***) *як по білих клавішах рояля* (*К. Мордатенко*).	
Обставинна умови	***за якої умови?***	*Які б то звуки розітнулись,* (***за якої умови?***) *коли б ви дивних струн торкнулись* (*Олександр Олесь*).	
Обставинна причини	***чому? через що? з якої причини?***	*Прозрінь не бійся,* (***чому?***) *бо вони як ліки* (*Л. Костенко*).	
Обставинна мети	***з якою метою? навіщо? для чого?***	*І я десь тут поряд буду також бродити,* (***для чого?***) *щоб не міряти наше життя в телефонних дзвінках* (*А. Кузьменко*).	
Обставинна допустова	***незважаючи на що?***	*Добру науку приймай,* (***незважаючи на що?***) *хоч її від простого чуєш; злої ж на ум не бери,* (***незважаючи на що?***) *хоч би й святий говорив* (*І. Франко*).	
Обставинна наслідку	***і що з цього? і який наслідок?***	*Випав пухнастий сніг,* (***і що з цього?***) *так що завтра поїдемо кататися на лижах.*	

МОВОХАКЕР Види підрядних частин легко запам'ятати, оскільки вони співвідносяться з другорядними членами речення: підрядна ***означальна*** частина відповідає на питання **означення**, ***з'ясувальна*** — **додатка**, ***обставинна*** — різних видів **обставини**.

Зверніть увагу! Підрядні частини різних типів можуть починатися однаковими сполучниками чи сполучними словами, тому звертайте увагу не на засіб зв'язку, а на питання, на яке відповідає підрядна частина. Порівняйте два складнопідрядні речення, у яких підрядні частини приєднуються однаковим сполучником: *Ми грали примітивну музику так чесно,* (***наскільки?***) ***що*** *пробила би до сліз. Чекали,* (***чого?***) ***що*** *прийде такий момент, коли під ноги впаде цілий світ* (*А. Кузьменко*). Перше речення з обставинною підрядною міри та ступеня, друга — з'ясувальною.

Завдання 170 Поставте питання від головної частини до підрядної. З'ясуйте й надпишіть типи підрядних частин.

1) У цей час краще було кудись подітись, бо процес прибирання бабу дуже нервував (*С. Осока*).
2) Не може не блудити нога твоя, коли блудить серце (*Г. Сковорода*).
3) В тобі любов ходила, як гроза над молодим і обімлілим садом (*О. Пахльовська*).
4) І чекаю, і не знаю, чи ж то правда в твоїх очах (*С. Вакарчук*).
5) Я буду на світі, допоки незнане світло в обличчі твоєму світить (*Д. Павличко*).
6) І чомусь прийшло до пам'яті, як мій предок в давнину сам на сам ходив на мамонтів і дубчак для лука гнув (*Б. Нечерда*).

Зверніть увагу! На ЗНО пропонують завдання на вміння відрізнити складнопідрядне речення з підрядною порівняльною частиною від простого речення з порівняльним зворотом. Порівняйте: *І ніби чудо, польське радіо нам відкривало той незнаний світ. Ми жили всі так, ніби то був сон* (*А. Кузьменко*).

На особливу увагу заслуговують випадки, коли підрядна порівняльна частина є неповною: випущений член речення (переважно присудок) можемо встановити через наявність другорядних членів речення (додатків чи обставин), які залежать від нього. Наприклад: *І в них було кохання, як у мене* [*було кохання*] (*Л. Костенко*).

Розділові знаки у складнопідрядному реченні

1. Підрядну частину зазвичай відділяємо від головної комою: *Там, де для когось тільки лютий за вікном, на моїй вулиці давно уже весна* (*С. Вакарчук*). Зверніть увагу, що в прикладі підрядна частина розриває головну, тому виділяється комами з обох боків.
2. Якщо підрядна частина починається складеним сполучником (***тому що***, ***через те що***, ***для того щоб***, ***незважаючи на те що***, ***після того як***, ***перед тим як***, ***унаслідок того що***, ***замість того щоб***, ***завдяки тому що***), кому ставимо один раз залежно від змісту речення та інтонації — або перед сполучником, або в його середині: *Треба багато читати,* ***для того щоб*** *вчитися на чужих помилках.— Треба багато читати* ***для того, щоб*** *вчитися на чужих помилках.*
3. Кому ставимо лише перед сполучниками ***перш ніж***, ***лише коли***, ***навіть якщо***: *Треба все добре зважити,* ***перш ніж*** *робити висновки.*
4. У разі збігу кількох сполучників кому між ними ставимо тоді, коли підрядну частину можна вилучити, не порушуючи будови головного речення, наприклад: *Нам говорять,* ***що, поки*** *є ще час, треба вчитися.* (Порівняйте: *Нам говорять,* ***що*** *треба вчитися.*)

5. Якщо в реченні є кілька однотипних підрядних, що відповідають на одне питання й залежать від однієї головної, розділові знаки між ними ставимо, як при однорідних членах речення: *Опівночі, коли говорять душі і ходять сни навшпиньках у пітьмі, життя здається жменею окрушин, котрі крізь пальці сиплються самі* (*М. Савка*).

Завдання 171 Визначте тип складнопідрядних речень. Поставте, де потрібно, розділові знаки.

1) Місяць-молодик показав несміло свої ріжки наче боявся вломити їх на рівному плесі темної небесної води (*Дара Корній*).
2) Пишіть листи і надсилайте вчасно коли їх ждуть далекі адресати коли є час коли немає часу і коли навіть ні про що писати (*Л. Костенко*).
3) Потрібно кожному змінювати щось у собі. Якщо ти станеш іншим і навколо тебе мільйон людей стануть іншими то і країна почне змінюватися (*С. Вакарчук*).
4) Так холодно немов чужа зима кладе долоні на останні квіти (*М. Кіяновська*).
5) І я не знаю як світанок настає і як закінчився улюблений альбом (*С. Вакарчук*).
6) Ви дуже сильні якщо бажаєте добра якщо стараєтеся якщо гуртуєтеся якщо намагаєтеся спільно творити добро жити чесно жити творчо (*Л. Гузар*).
7) Я люблю коли в листя зелене дерева одягає весна і під вітром хитаються клени і співає в квітках далина. Ще задумані далі безкраї зачаровують душу мою коли жито в полях достигає і зозуля кує у гаю (*В. Сосюра*).
8) Йшла до нього наче місячна царівна йшла до нього як до березня весна (*Ю. Рибчинський*).
9) Світ є таким яким ти його бачиш а не таким яким бачить сусід і показує телевізор (*А. Ворон*).
10) До кого я пригорнуся і хто приголубить коли тепер того нема який мене любить? (*Нар. тв.*).

Як на ЗНО

1 Складнопідрядне речення з підрядним допустовим утвориться, якщо до частини ***«Життя прекрасне...»*** додати

А оскільки ми самі можемо його змінити.
Б хоча трапляються перешкоди.
В для оптимістів.
Г тому що перед нами безліч можливостей.
Д так що маємо його цінувати.

2 Складнопідрядне речення з підрядним мети утвориться, якщо до частини ***«Треба читати книжки...»*** додати

А щоб набиратися розуму.
Б тому що в них збережена мудрість поколінь.
В незважаючи на брак часу.
Г і міркувати над прочитаним.
Д хоча легше подивитися кіно.

3 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А І поглянь, як навколо світає, і як сніг неймовірно блищить.
Б Просто мені так хочеться бути там, де й ти.
В Слова не підкажуть, як жити завтра, як бути тепер.
Г Знаєш, як болить...
Д Шалію від такої простоти, коли в однім відлунні сотні «ти».

4 Помилково вжито слово в рядку

А оточуючі люди
Б навколишнє середовище
В усі охочі
Г користувач інтернету
Д колишній однокласник

5 Установіть відповідність між реченням і видом його підрядної частини.

Речення

1 Я так млію за тобою, як ніколи ніхто не млів.
2 Прийми ж її, матусенько, бо все в Божій волі.
3 Як розвиднилося, в хаті вже нікого не було.
4 Хіба хтось сказав тобі, що буде легко?

Вид підрядної частини

А з'ясувальна
Б обставинна причини
В обставинна міри і ступеня
Г обставинна умови
Д обставинна часу

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

6 Установіть відповідність між реченням і видом його підрядної частини.

Речення

1 Пригадай той садок коло хати, де плекав свої мрії малим.
2 Напиши мені, що не можеш сказати.
3 Як ти десь далеко, пташко, то так мені жити важко.
4 Так сумую за тобою, як за волею в клітці птах.

Вид підрядної частини

А з'ясувальна
Б означальна
В обставинна причини
Г обставинна умови
Д обставинна міри і ступеня

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

7 З'ясуйте вид підрядної частини, який відповідає кожному фрагменту складного речення.

Фрагмент речення

1 Ніколи не забуду той день, коли...
2 Книжки вчать, як...
3 Я так розхвилювалася, що...
4 Ми тоді підемо гуляти, коли...

Вид підрядної частини

А з'ясувальна
Б означальна
В обставинна міри і ступеня
Г обставинна допустова
Д обставинна умови

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

8 Доберіть синоніми.

Слово	*Синонім*
1 геніальний	**А** телефонний
2 енциклопедичний	**Б** різнобічний
3 комунікабельний	**В** обдарований
4 поліфонічний	**Г** товариський
	Д багатозвучний

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

9 З'ясуйте, який відокремлений член речення є в кожному прикладі.

Відокремлений член речення	*Приклад*
1 додаток	**А** І сняться їм борщі, та калачі, та день будущний, миром не забутий.
2 означення	**Б** У ворота заходить друг Вовка, онук злої баби Верпеки, і кличе мене купатися.
3 обставина	**В** І задля неї можна вставати о шостій і бігти до води, ловлячи потилицею краєчки сонця.
4 прикладка (різновид означення)	**Г** Але, окрім цього, у вікні буде поле для введення інформації.
	Д А вже в похід нам витрублено, браття!

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

10 З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Чи знаєш ти, як **(1)*сильно*** **(2)*в*** душу б'є безжальний дощ? Так, **(3)*ніби*** він завжди чекав **(4)*лише*** мене.

А прикметник
Б прислівник
В прийменник
Г частка
Д сполучник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Не є складнопідрядним речення в рядку

А Життя стає набагато цікавішим, якщо до всіх його викликів ставитися творчо.
Б Перед тим, як критикувати уряд, спробуй навести лад у своїй шафі.
В Не сподівайтеся багато на завтра, бо завтра, як і сьогодні, має лише 24 години.
Г Насолоджуйтеся своєю роботою — і вам ніколи не доведеться працювати.
Д Знай, що сьогодні — це найкращий день.

12 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А З тих, кому багато дано від природи, більше питають.
Б Скажи, де ти, відчуй, хто ти.
В Навряд чи взагалі є щось гідніше, як вдосконалювати свій дух, увічнювати себе у своїх творіннях і дарувати їх нащадкам.
Г Чим вище літає птах, тим далі він бачить, і тим більше можливостей у нього з'являється.
Д Навіть найвеличніша ідея не має ніякої користі, поки ми не вирішимо нею скористатися.

Заняття 34

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Тести онлайн

- **Безсполучникове складне речення. Загальна характеристика**
- **Розділові знаки між частинами безсполучникового складного речення**

Безсполучникове складне речення. Загальна характеристика

Безсполучниковим називаємо складне речення, частини якого з'єднуються лише за допомогою інтонації. При цьому характер смислових зв'язків між частинами може бути різний.

Види безсполучникових речень за характером смислових зв'язків між частинами	Смислове відношення	Приклад	Підказки
Речення з відносно рівноправними, незалежними одна від одної частинами	одночасність дії	*Латаття ніжилось в озерах, хитали ряску карасі* (*Л. Костенко*).	Таке речення легко переробити на складносурядне, частини якого з'єднані єднальним сполучником: *Латаття ніжилось в озерах,* ***і*** *хитали ряску карасі.*
	послідовність дії	*Порозтають тії білії сніги, покриються травицею всі луги, розів'ється калинонька і садок, розцвітуться і вишеньки, і бузок; заспівають усі пташки, як в раю...* (*Л. Глібов*).	Таке речення легко переробити на складносурядне, частини якого з'єднані єднальним сполучником: *Порозтають тії білії сніги,* ***і*** *покриються травицею всі луги,* ***і*** *розів'ється калинонька і садок...*
	зіставлення чи протиставлення	*Не кожному в руки щастя йде — від багатьох воно тікає* (*Г. Тютюнник*).	Таке речення легко переробити на складносурядне, частини якого з'єднані протиставним сполучником: *Не кожному в руки щастя йде,* ***а*** *від багатьох воно тікає.*
Речення із нерівноправними частинами	у першій частині час, причина або умова, у другій — наслідок	*Місяць світиться — світло сиплеться діамантами* (*О. Положинський*).	Таке речення легко переробити на складнопідрядне з підрядною частиною умови або часу: ***Коли*** *місяць світиться, світло сиплеться діамантами.*
	у другій частині причина того, про що йдеться в першій	*Не вчи плавати щуку: щука знає цю науку* (*Нар. тв.*).	Це речення легко перебудувати на складнопідрядне з підрядною причиновою частиною: *Не вчи плавати щуку,* ***бо*** *щука знає цю науку.*
	друга частина пояснює, доповнює першу	*Гадав собі: забудешся мені* (*Г. Чубай*).	Таке речення легко переробити на складнопідрядне з підрядною з'ясувальною частиною: *Гадав собі,* ***що*** *забудешся мені.*

Зверніть увагу на те, як під час зміни безсполучникового речення на сполучникове змінюються і розділові знаки. У сполучникових смислові зв'язки між частинами передаємо сполучниками, інтонаційно необхідною є лише пауза, тому достатньо коми між частинами. У безсполучникових смислові зв'язки між частинами передаємо інтонацією, що на письмі позначаємо різними розділовими знаками: ***одночасність*** і ***послідовність*** — **комою**, ***причинові зв'язки*** — **двокрапкою**, ***протиставлення*** та ***умовно-наслідкові відношення*** — **тире**.

Цікаво, що іноді одне й те саме речення завдяки інтонації може набувати різних смислових відтінків.

Порівняйте:

1) *Прийшла осінь, листя на деревах облетіло* (послідовність подій).

2) *Прийшла осінь — листя на деревах облетіло* (умова — наслідок).

3) *Прийшла осінь: листя на деревах облетіло* (друга частина розкриває зміст першої).

Розділові знаки між частинами безсполучникового складного речення

Розділовий знак		Приклад	Ваш приклад
Кома	якщо частини є рівноправними й між ними можна поставити єднальний чи розділовий сполучник	*Став я вітром, став я лютим, став я нордом* (*Б. Олійник*).	
Крапка з комою	якщо частини безсполучникового речення значно поширені, далекі за змістом або вже мають розділові знаки	*Ніч прозора, безшумна, тепла; ніби оксамитом огортає людину м'яке степове повітря* (*Олесь Гончар*).	
Двокрапка	якщо друга частина пояснює, доповнює або розкриває зміст першої. У таких реченнях між частинами можна поставити слова ***а саме***	*Я читав в твоєму погляді глибокім: ти чекала* (*Б. Олійник*).	
	якщо друга частина вказує на причину того, про що йдеться в першій	*Зажурилася дівчина красная: мамина пісня лунає* (*С. Гаврилов*).	
	якщо в першій частині є слова ***так***, ***такий***, ***одно***, ***бачити***, ***дивитись***, ***знати***, ***чути***, ***розуміти***, ***вирішувати***, а в другій частині викладено якийсь факт	*Дивись: моря. Дивись: мій погляд — поле* (*М. Вінграновський*).	
Тире	у реченні відображається швидка зміна подій чи раптовий наслідок	*Семен озирнувся — мати* (*С. Васильченко*).	
	у першій частині вказано на час, причину або умову того, про що йдеться в другій	*Спіткнусь об важке каміння — не відчуваю болю* (*А. Малишко*).	
	зміст першої частини протиставлено змісту другої	*Людям не те що позакладало вуха — людям позакладало душі* (*Л. Костенко*).	
	зміст першої частини порівнюється зі змістом другої	*Подивилась ясно — заспівали скрипки* (*П. Тичина*).	

Завдання 172 Перебудуйте подані сполучникові речення на безсполучникові. Зверніть увагу на розділові знаки в обох типах речень.

1) Коли здобудеш освіту, то побачиш більше світу. — .....

.....

2) Багато грому, а мало дощу. — .....

.....

3) Як баба з воза, то й кобилі легше. — .....

.....

4) Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю. — .....

.....

5) Якщо буде день, то буде й пісня. — .....

.....

6) Брехливий чоловік як вугіль, бо хоч не спалить, то очорнить. — .....

.....

7) Слово не горобець, бо, коли вилетить, не зловиш. — .....

.....

Завдання 173 Поставте розділові знаки в тексті поезії Ліни Костенко.

ЛИСТОПАД

почервоніли яблука-циганки
високе небо проворонив дах
і вогнища мов кинуті цигарки
щоночі дотлівають по садах
сади стоять обдмухані вітрами
листки летять киваючи гіллю
і хто тут я статист цієї драми
згрібаю їх згрібаю і палю
вони горять нічого не питають
німим городам руку золотять
минуло літо от і облітають
а облетіли от і шелестять

Завдання 174 Поставте розділові знаки в реченнях.

1) Скаже хтось життя прекрасне (*К. Москалець*).

2) Вклонюся навіть не зирнеш і головою не кивнеш (*І. Франко*).

3) Сіла птаха білокрила на тополю сіло сонце понад вечір за поля (*Ю. Рибчинський*).

4) Забудеш товариша зоставиш у біді даремно ти на світ рождався (*О. Довженко*).

5) І зненацька раптовий здогад крижаною хвилею огорнув моє серце то його викликали замість мене (*В. Нестайко*).

6) Світали ночі вечоріли дні (*Л. Костенко*).

7) Хочуть злякати серце за ґрати. Серце не камінь серце то твердь (*Й. Тереля*).

8) Ти пишеш «готель» я міркую про дім (*М. Савка*).

9) А все залежить від людських зіниць в широких відіб'ється вся епоха у звужених збіговисько дрібниць (*Л. Костенко*).

10) Ой з-за гори та з-за кручі горде військо виступає попереду Морозенко сивим конем виграває (*Нар. тв.*).

11) Міняю листопад на падолист тут майже облетіли всі дерева (*М. Кіяновська*).

Як на ЗНО

1 Безсполучникове складне речення утвориться, якщо до фрагмента ***«Усім відомо...»*** додати

А що постійне прагнення вперед здатне прикрасити будь-яке життя.
Б що життя в поточному моменті.
В краса врятує світ.
Г що життя — театр.
Д що людина сама творить своє життя.

2 Безсполучникове складне речення утвориться, якщо до фрагмента ***«Ми всі живемо під одними небом...»*** додати

А але горизонт у кожного свій.
Б хоч у різних світах.
В і маємо однакові можливості.
Г якого б кольору воно не було.
Д кожен має шанс на щастя.

3 Тире треба поставити, якщо до частини ***«У добро не потрібно вірити...»*** додати

А добро потрібно робити.
Б а потрібно його робити.
В адже це не релігія.
Г це не релігія.
Д бо набагато ефективніше його робити.

4 Двокрапку треба поставити між частинами складного речення (розділові знаки пропущено)

А Як сонце зійде роса пропаде.
Б Сонце зійде роса пропаде.
В Роса пропала зійшло сонце.
Г І сонце зійде і роса пропаде.
Д Сонце сходить а роса пропадає.

5 Прочитайте текст.

Чужа душа* (1) *то, кажуть, темний ліс. А я скажу* (2) *не кожна, ой не кожна! Чужа душа* (3) *то тихе море сліз. Плювати в неї* (4) *гріх тяжкий* (5) *не можна.

Двокрапку треба ставити на місці цифри

А 1
Б 2
В 3
Г 4
Д 5

6 Правильно поставлено розділові знаки у варіанті

А Люди — цікаві істоти, у світі, повному чудес, їм вдалося вигадати нудьгу.
Б Люди цікаві істоти: у світі, повному чудес, їм вдалося вигадати нудьгу.
В Люди — цікаві істоти: у світі, повному чудес, їм вдалося вигадати нудьгу.
Г Люди — цікаві істоти: у світі повному чудес їм вдалося вигадати нудьгу.
Д Люди — цікаві істоти: у світі повному чудес, їм вдалося вигадати нудьгу.

7 З'ясуйте, який смисловий зв'язок існує між частинами безсполучникових складних речень.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Смисловий зв'язок

1 частини речення зіставляються
2 друга частина передає причину того, про що йдеться в першій
3 перша частина виражає умову, друга — наслідок
4 друга частина розкриває зміст першої

Речення

А Защебетав соловейко — пішла луна гаєм.
Б Важко в навчанні — легко в бою!
В Ви чули ж бо: так липа шелестить.
Г Минає день, минає ніч.
Д Я завжди тебе пам'ятаю: ти моє перше кохання.

Прочитайте текст і виконайте завдання 8—10

(1) Тепер я йду, самотній, ***по/між*** домами, ***не/мов*** коридором. **(2)** Дві стіни, як почесна сторожа, мовчки пропускають мене ***в/перед***, над головою часом блимне ліхтар. **(3)** Ні, я ***не/сам***. **(4)** Моя тінь, як ***не/вільник***, послалась під ноги й показує шлях. **(5)** Потому вона раптом забігає назад і вчепившись за мене, покірно повзе по каміннях між двома німіючими стінами...

8 У тексті треба окремо писати

А по/між
Б не/мов
В в/перед
Г не/сам
Д не/вільник

9 Відокремленим означенням ускладнено речення

А перше
Б друге
В третє
Г четверте
Д п'яте

10 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому
Д п'ятому

11 Складне безсполучникове речення наведено в рядку

А Ви чуєте, як дзвінко гупа нехитрий п'ятистопний ямб?
Б Така дивовижа — тюльпани в кінці листопада.
В Зробимо уроки — підемо відпочивати.
Г Сумно і весело.
Д Живи сьогодні, тому що вчора вже немає, а завтра може й не бути.

12 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Прислухався — навколо багато звуків.
Б Змінюється спосіб мислення — змінюється життя.
В Помилок не треба боятися — на них треба вчитися.
Г Розумна людина не боїться ніякої роботи: вона виконує її, набуває досвіду й рухається далі.
Д Серед тих, хто пішки ходять, теж люди різні є: і безкрилі, й крилаті.

Заняття 35

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО Й БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

Тести онлайн

- **Складне речення з різними видами зв'язку. Загальна характеристика**
- **Види зв'язку між частинами багатокомпонентного складного речення**
- **Розділові знаки в багатокомпонентному складному реченні**

Складне речення з різними видами зв'язку. Загальна характеристика

За кількістю граматичних основ складні речення поділяємо на два типи:

- мінімальної структури (мають дві граматичні основи);
- багатокомпонентні (мають три й більше граматичні основи).

Види зв'язку між частинами багатокомпонентного складного речення

Вид зв'язку	Приклад
Сурядний зв'язок	*І трапиться нагода забуття, **і** гілка яблуні зависне на паркані, **й** ніхто не знатиме нічого до пуття, **і** світ обірветься в твоєму наріканні...* (*Б. Бойко*).
Підрядний зв'язок (з однотипними чи різнотипними підрядними частинами)	*Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись, коли не знаєш, з чого їх почать, бо всі слова були уже чиїмись* (*Л. Костенко*).
Безсполучниковий зв'язок	*Тихо в полі, гай темніє, наступає літній вечір; злотий місяць в синім небі любим промінням леліє* (*Леся Українка*).
Змішаний зв'язок	*Степ навколо заріс чебрецем, який лив чудодійні запахи, сонце теж заслалося чебрецем, а на небі не було ні хмаринки* (*В. Шевчук*).

Розділові знаки в багатокомпонентному складному реченні

Розділові знаки між частинами складного багатокомпонентного речення ставимо залежно від типу зв'язку між частинами.

Вид зв'язку	Приклад
сурядний + підрядний	***Коли** ж дзвінкі, як скло, надходили морози і плесо шерхнуло, пірнувши в білі сни,— плавці ламали враз ті крижані лани **і** не страшні для них були зими погрози* (*М. Драй-Хмара*).
сурядний + безсполучниковий	*І вже не такими жаданими стають вечори, **і** не так трепетно сяють зорі, не так бентежно тривожиться в тиші прочахле серце, **і** не таким широким і радісним здається примерклий світ* (*М. Стельмах*).

Вид зв'язку	Приклад
підрядний + безсполучниковий	*Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю* (*Г. Сковорода*).
сурядний + підрядний + безсполучниковий	*Три старших лицарі стернею продудніли, три старших лицарі над яром зупинились,* ***коли*** *над ним туман піднявся білий,* ***а*** *за селом в степу стріляли, бились* (*Ю. Дараган*).

Зверніть увагу! Якщо в реченні є кілька однотипних підрядних частин (які відповідають на одне питання та залежать від однієї головної), розділові знаки між ними ставимо, як при однорідних членах речення: *Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу і коли навіть ні про що писати* (*Л. Костенко*).

[ ], (коли), (коли), (коли) і (коли).

Завдання 175 Підкресліть граматичні основи. Проаналізуйте вид зв'язку між частинами запропонованих речень.

1) На голови, де, наче солов'ї, своє гніздо щодня звивають будні, упав романс, як він любив її і говорив слова їй незабутні (*Л. Костенко*).
2) Люди всі по-своєму уперті: народившись, помирає кожна, а живуть століття після смерті ті, що роблять те, чого «не можна» (*В. Симоненко*).
3) Опівночі, втікаючи від себе, не обертайся, не притишуй крок, бо, коли йдеш самим краєчком неба, так легко впасти в прірву між зірок (*М. Савка*).
4) Відчувай у думці кожен порух, тонко розумій усе навкруг: той, хто лає, не завжди твій ворог, той, хто хвалить, не завжди твій друг (*Д. Білоус*).
5) Дерзайте, лебеді: з неволі, з небуття веде вас у світи ясне сузір'я Ліри, де пінить океан кипучого життя (*М. Драй-Хмара*).
6) В житті мене ти й знать не знаєш, ідеш по вулиці — минаєш, вклонюся — навіть не зирнеш і головою не кивнеш, хоч знаєш, знаєш, добре знаєш, як я люблю тебе без тями, як мучусь довгими ночами і як літа вже за літами свій біль, свій жаль, свої пісні у серці здавлюю на дні (*І. Франко*).

Завдання 176 Проаналізуйте структуру запропонованих речень. Поставте потрібні розділові знаки.

1) Наше життя це рух ми постійно біжимо поспішаємо працюємо але інколи нам потрібно зупинитись і просто озирнутись навколо і ми побачимо цю неймовірну красу яка оточує нас (*В. Мельничук*).
2) Я п'ю прив'ялу тишу саду як стигне пізній холодок і слухаю Шахерезаду що знала тисячу казок (*М. Драй-Хмара*).
3) Зашепотіли збуджені листочки оповідаючи сни свої заметушилась у траві комашня розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо туди де небо міниться небо грає всякими барвами (*М. Коцюбинський*).
4) Але всі дороги сходимі й усі могили зчислимі і кожна ніч навіть полярна ніч кінчається ранком (*Іван Багряний*).

Як на ЗНО

1 Установіть відповідність між типом речення і прикладом.

Тип речення

1 складносурядне
2 складнопідрядне
3 безсполучникове
4 складне з різними видами зв'язку

Приклад

А На світі стільки див і дивовиж, що й наших двох життів на все не стане.
Б Їдемо степом на північ, асфальтована траса блищить між хлібами.
В Здається, зима хоче засліпити красу зеленої весни.
Г Морозець потріскує, а сніжинки виграють холодним кришталем.
Д Чекаю дня, коли собі скажу: оця строфа, нарешті, досконала.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

2 Доберіть приклад до кожного випадку вживання розділового знака.

Випадок уживання розділового знака

1 кома в безсполучниковому реченні
2 кома в складносурядному реченні
3 кома в складнопідрядному реченні
4 кома при відокремленому означенні

Приклад

А Лежимо серед трав, і нам аж млосно від їхнього аромату.
Б Неподалік виднілася церква, побудована ще у XVIII столітті.
В Ні родичі, ні знайомі Оксани нічого не знали.
Г Любові на світі більше, ніж думають люди.
Д Тут немає недобрих людей, усі усміхнені й лагідні.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

3 Доберіть приклад до кожного випадку вживання розділового знака.

Випадок уживання розділового знака

1 тире в безсполучниковому реченні
2 тире в складносурядному реченні
3 тире між підметом і присудком
4 тире в неповному реченні

Приклад

А Дерево міцне корінням, а людина — друзями.
Б Проспати виліт ластівки на сході — це мовби запізнитися на все...
В Приворожила — і пропав навік.
Г І батьки, і діти — усі були під враженням побаченого.
Д Минула мить — вже нікого немає.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

4 Доберіть приклад до кожного випадку вживання розділового знака (зазначені розділові знаки пропущені).

Випадок уживання розділового знака

1 двокрапка в безсполучниковому реченні
2 двокрапка при однорідних членах речення
3 тире в безсполучниковому реченні
4 кома в безсполучниковому реченні

Приклад

А Усе залишилося в минулому дозвілля, книги, подорожі.
Б Не чутно машин затихли люди.
В Прийде ранок місто оживе.
Г Завтра буде вітряно на тлі сірого неба виднілися рожеві хмари.
Д Хлопець заходить у ліс і знову натрапляє на ледь помітні сліди.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

5 Прочитайте речення.

Це ті сподівані* (1)*бентежні і найсвятіші вечори* (2)*коли хтось сидить біля тебе* (3)*у своїй руці тримає твою руку* (4)*і не може вимовити ні слова. А ти чекаєш і боїшся його* (5)*того слова, що може сказати тільки пора кохання.

Ко́му треба ставити на місці всіх цифр, ОКРІМ

А 1
Б 2
В 3
Г 4
Д 5

6 Прочитайте речення.

Палагна поглядала на чоловіка —* (1)*і в згоді вони разом згинали коліна,* (2)*благаючи Бога,* (3)*щоб припустив до вече́рі ті душі,* (4)*що їх ніхто не знає, що пропадом пропадають,* (5)*бутанами побиті, дорогами покалічені, водами потоплені.

НЕПРАВИЛЬНИМ є обґрунтування пунктуації, запропоноване в рядку

А 1 — тире між підметом і присудком
Б 2 — кома для виділення відокремленої обставини
В 3 — кома між частинами складнопідрядного речення
Г 4 — кома між частинами складнопідрядного речення
Д 5 — кома для виділення відокремленого означення

7 Ко́му (коми) треба ставити в реченні (розділові знаки пропущено)

А Поблизу будинку застигла тиша й дрімотно прислухалася сама до себе.
Б Споконвіку наші предки шанобливо ставилися до рослинного світу.
В Напрочуд великі й крислаті дерева росли в посадженому батьком саду.
Г Природа оберігає й остерігає людину від злих помислів і нещасть.
Д Не знаю хто ти.

8 Усі розділові знаки правильно вжито в усіх реченнях, ОКРІМ

А Ніколи не припиняй посміхатися, навіть коли тобі сумно, адже хтось може закохатися у твою посмішку.
Б Не плач через те, що це скінчилося; посміхнися тому, що це було.
В Я люблю тебе не за те, хто ти, а за те, хто я, коли я поруч із тобою.
Г Жодна людина не заслуговує твоїх сліз, а та яка заслуговує, не примусить тебе плакати.
Д Не докладай стільки зусиль: усе найкраще трапляється несподівано.

9 Прочитайте речення. Перед виділеним сполучником треба ставити кому в реченні (розділові знаки пропущено)

А Добро **і** зло.
Б Дорош і справді чарувався небом і землею **і** думав...
В Земля тремтить у млості **і** ронить пелюстки, і невідомі гості злітаються в садки.
Г Я іду до гаю **і** в блакить безкраю серце моє лине й птицею співає.
Д Десь коні ржуть **і** глухо грають сурми.

10 Помилку у творенні ступенів порівняння прислівників допущено в рядку

А якнайдужче, більш виважено
Б швидше, найкоротше
В менш привабливіше, краще
Г зручніше, менш приязно
Д найнижче, вдаліше

11 Установіть відповідність між типом речення й прикладом.

Тип речення

1 складносурядне
2 складнопідрядне
3 безсполучникове
4 складне з різними видами зв'язку

Приклад

А І дух захоплює, немов від висоти, бо так живу, немов літаю я...
Б Будь гравцем у шахи, а не фігурою.
В А прийде ніч — болить душа словами.
Г Парадокс інтернету: він з'єднує людей, що перебувають далеко, але роз'єднує з тими, хто перебуває поруч.
Д Оружжя все більшає в розмірах, а люди щодалі меншають.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А І самий смисл буття чи не в тому, щоб пити красу цих ночей, жити у мудрій злагоді з природою, знати насолоду в праці і поезію людських взаємин?
Б Телебачення — це не реальне життя: насправді людям зазвичай доводиться ходити на роботу, а не сидіти за столиком у кафе.
В Зима летіла над землею, і от весна — і все в цвіту.
Г Будьте обережними із заучками й ботанами: імовірно, незабаром ви будете працювати на одного з них.
Д Запам'ятайте одне, прочитати й зрозуміти висловлювання недостатньо; головне — уміти правильно його використати в процесі життя.

Заняття 36

СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ

Тести онлайн

- **Пряма мова. Непряма мова**
- **Розділові знаки при прямій мові**
- **Особливості оформлення діалогу**
- **Правила оформлення цитат**

Пряма мова. Непряма мова

Чуже мовлення можна передати реченням із прямою чи непрямою мовою.

За ***прямої мови*** чуже мовлення передаємо дослівно, зі збереженням усіх лексичних, граматичних і синтаксичних особливостей; беремо в лапки. Реченням із прямою мовою оформлюємо також власні думки, передані дослівно, і цитати в тексті. Пряма мова може складатися з одного чи кількох речень.

За ***непрямої мови*** передаємо основну думку, а особливості авторського мовлення не зберігаємо; оформлюємо, як складнопідрядне речення з підрядною з'ясувальною частиною.

Порівняйте: *Мати повернулася до мене: «Спи, синку, спи!»* (*В. Нестайко*).— *Мати повернулася до мене й сказала, щоб я спав.*

Речення з прямою мовою мають дві частини: пряму мову (на схемі П) та слова автора (на схемі А). Розділові знаки в реченнях із прямою мовою залежать від розміщення прямої мови щодо слів автора.

Розділові знаки при прямій мові

Схема	Приклад	Ваш приклад
пряма мова стоїть ПІСЛЯ слів автора		
А: «П».	*Любив говорити: «Справжньому моряку важливіша честь флоту, аніж репутація корабля»* (*С. Жадан*).	
А: «П?» А: «П!» А: «П...»	*До мене простягла долоні: «Я жду давно тебе — прийди!»* (*М. Драй-Хмара*). *Верба рипіла все: «Засни, засни...»* (*Леся Українка*).	
пряма мова стоїть ПЕРЕД словами автора		
«П»,— а.	*«Ніщо так не красить людину, як натхнення»,— подумала Ярослава* (*О. Гончар*).	
«П?» — а. «П!» — а. «П...» — а.	*«Кізонько моя люба, чи ти пила, чи ти їла?» — питається дід* (*Нар. тв.*).	

Схема	Приклад	Ваш приклад
пряма мова РОЗІРВАНА словами автора		
«П,— а,— п». (пряма мова — одне речення)	*«Нехай вже,— каже,— другим разом»* (*Б. Глібов*).	
«П,— а.— П». «П? — а.— П». «П! — а.— П». «П...— а.— П». (пряма мова складається з кількох речень)	*«Виходить, солдати — такі ж самі школярі, тільки дорослі,— подумав я.— Невже ж ото людина все своє життя мусить учитися?..»* (*В. Нестайко*).	
«П,— а: — П». (у словах автора два дієслова зі значенням мовлення)	*«Я вже йду додому,— **сказала** дівчина й **додала**: — Буду за десять хвилин».*	

Особливості оформлення діалогу

Діалог — це пряма мова, що передає розмову двох осіб. Слова кожної особи, яка бере участь у розмові, називаються репліками.

Діалог можна записати двома способами:

1. Репліки, що беремо в лапки, записуємо поспіль. Якщо між репліками немає слів автора, то між ними ставимо тире, наприклад: *«Мамо,— питаю,— то льони цвітуть?» А мати сміється: «То,— кажуть,— Дніпро».— «А чого він такий синій?» — «Від неба»,— кажуть* (*О. Гончар*).
2. Якщо репліки не беремо в лапки, їх треба записувати кожну з абзацу і ставити тире на початку рядка. Слова автора, які супроводжують репліки, оформлюємо за загальними правилами написання речень із прямою мовою, наприклад:

   — Мамо,— питаю,— то льони цвітуть?
   А мати сміється:
   — То,— кажуть,— Дніпро.
   — А чого він такий синій?
   — Від неба,— кажуть.

Правила оформлення цитат

Оскільки **цитата** — це дослівне відтворення на письмі сказаного, її оформлюють аналогічно до прямої мови. Наприклад: *«Михайло Коцюбинський — письменник сонячний,— відзначає О. Логвиненко.— І не тільки тому, "**що носив у душі́ сонце**", як сам про себе казав... Уся його проза, попри соціально загострені драматизм і трагізм,— це світлий і відкритий простір для душі й духу».*

У наведеній цитаті є вкраплення з іншої цитати (виділено жирним). Таке оформлення використовуємо, якщо цитата ніби вмонтовується в основний текст; зазвичай у таких ситуаціях не зазначають автора твору. Наприклад: *Та куди ж мені в ті чиновники, коли **«мені тринадцятий минало»*** (*Остап Вишня*).

Зверніть увагу! У власному висловленні на ЗНО для переконливості пропонують навести цитату з твору. Пам'ятайте, що цитування передбачає дослівне передавання чужого мовлення. Якщо Ви не впевнені в точності цитати, не використовуйте її, замініть реченням із непрямою мовою. До того ж, якщо в оформленні власного висловлення школярі не використовують цитати, бал не знижують.

МОВОХАКЕР У тестах ЗНО пропонують завдання, у яких необхідно перебудувати речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою. Це нескладно, але треба пам'ятати про деякі особливості.

1. Під час заміни прямої мови непрямою речення трансформується в просте або складнопідрядне, у якому слова автора стають головним реченням, а пряма мова — підрядною з'ясувальною частиною. Наприклад: *Вона просила: «Дай почитати цю книгу».* → 1. *Вона просила почитати цю книгу.* 2. *Вона просила про те, щоб їй дали почитати цю книгу.*
2. Замінюючи пряму мову непрямою, змінюйте форми всіх особових і присвійних займенників відповідно до того, як їх має вживати автор, який передає чиюсь мову. При цьому іноді доводиться переміщувати слова, замінювати іншими, часом пропускати. Наприклад: *Де взявся Горобець, підслухав трохи їх та й каже: «Годі* ***вам*** *брехати та одно другого знічев'я вихваляти!»* (*Л. Глібов*).— *Де взявся Горобець, підслухав трохи їх та й каже, що годі* ***їм*** *брехати та одно другого знічев'я вихваляти!*
3. Якщо пряма мова є питальним реченням (пряме питання), то в непрямій мові буде непряме питання, тобто підрядне речення з питальними словами: *Я запитала: «Хто відсутній?».— Я запитала, хто відсутній.*
4. Якщо присудок прямої мови виражений наказовою формою дієслова, то пряму мову замінюємо підрядним реченням зі сполучником ***щоб*** або простим реченням із неозначеною формою дієслова в ролі додатка: *Сам лежить у калюжі, а просить: «Не бризкай!»* (*Нар. тв.*).— 1) *Сам лежить у калюжі, а просить, щоб не бризкав.* 2) *Сам лежить у калюжі, а просить не бризкати.*
5. Якщо пряма мова насичена звертаннями, вигуками, вставними словами, а також словами і зворотами, характерними для усного мовлення, всі такі слова випускаємо, а зміст прямої мови переказуємо приблизно: *Батько відповідає: «Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є»* (*Нар. тв.*).— *Батько відповів дочці, що пан загадав йому дуже складну загадку.*

Завдання 177 Поставте розділові знаки в реченнях із прямою мовою (*пряма мова виділена курсивом*).

1) Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим. А листя просить ***Виший нас зеленим! Ми ще побудем, ще не облетим.*** А листя просить ***Дай нам тої втіхи!*** (*Л. Костенко*).
2) Мені поплуталося все в ту мить, і я лише промовив ***Бога ради, навіщо в вовчій шкурі нам ходить?*** (*Юрій Клен*).
3) ***Велика*** думав я собі ***значить, бариня цабе, коли їй ручку цілувати треба*** (*Остап Вишня*).
4) Коли се було... А я й досі думаю ***Як вони чули одне одного — Марфа і тато? Як?...*** А ще думаю ***Чому вони не одружилися, так одне одного чуючи? — Тоді не було б тебе*** шумить велика «татова» сосна (*Г. Тютюнник*).
5) ***Сонце, сонце! Світ! Весна!*** жайворонок почина. ***Дай на тебе надивлюсь, дай розкошами уп'юсь*** (*Олександр Олесь*).
6) Вже за обрій сонечко сідає, з полонини їй вівчар співає ***Я прийду до тебе, як отару з водопою зажену в кошару*** (*М. Юрійчук*).
7) — ***Вернітеся*** благаю ***хоч у гості!***
   — ***Не вернемось*** гукнуло з даліні (*М. Драй-Хмара*).

Завдання 178 Уведіть подані цитати в речення так, щоб слова автора були на початку, в середині чи в кінці речення.

1) Мало — бачити. Мало — розуміти. Треба любити. Немає загадки таланту. Є вічна загадка любові (*Г. Тютюнник*). .....

.....

.....

2) В основі моєї життєвої філософії лежить дуже проста сковородинівська формула: любов і вдячність (*М. Савка*). .....

.....

.....

3) Ох, не повчайте молодих! Нехай побудуть молодими (*Л. Костенко*). .....

.....

.....

Завдання 179 Прочитайте уривок із твору М. Стельмаха. Знайдіть пряму та непряму мову. Перебудуйте речення з прямою мовою на речення із непрямою мовою і навпаки.

А вулицею іде дядько Микола й питає: «Чи я сплю на пні, чи дрімаю?» Я йому показую зуби й кажу: «Не сплю і не дрімаю». А він допитується: «Чого це ти такий?» А я відповідаю: «Який є, такий і є». То після цього чоловікові хочеться знати, яким я буду. А я цього не знаю, і дядько Микола каже, що в таке врем'я треба дивитись уперед.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Завдання 180 Перебудуйте речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою.

1) «Одного разу, — розповідав мені один дуже заядлий і дуже справедливий рибалка, — стою на човні з вудками на Дніпрі» (*Остап Вишня*).

.....

.....

2) «Панове судді, я прошу пробачення, — сказав Горбань з паперами в руці. — З'ясую стисло свідкам звинувачення, щоб не збивали суд на манівці» (*Л. Костенко*).

.....

.....

.....

3) Іван Франко відзначав: «Іван Левицький — се великий артист зору, се колосальне, усеобіймаюче око України».

.....

.....

.....

4) «Тож знай, — відмовив він, — що не загас вогонь, який палав в моєму серці» (*Юрій Клен*).

.....

.....

5) «Скиньте з Шевченка шапку. Та отого дурного кожуха. Відкрийте в нім академіка. Ще одчайдуха-зуха», — закликав Іван Драч.

.....

.....

.....

6) І скаже світ: «Ти крихта у мені» (*Л. Костенко*).

.....

.....

Завдання 181 Запишіть розмову із твору Остапа Вишні у формі діалогу.

«Що таке?» — питаю. «Сом! Рятуйте!» — «Де сом, який сом?» — «На гаку сом». — «Так одчіпляйте, — кричу, — а то втопить!» — «Зашморгнуло на руці, не відчеплю!» — «Рубайте шворку!» — «Нема чим рубати. Підпливайте, може, вдвох щось зробимо». — «І давно він вас возить?» — «З-під Канева мчу!»

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Як на ЗНО

1 Розділові знаки для відтворення чужої мови правильно вжито в реченні

А Пам'ятаю, казала моя мати: Цей світ як маків цвіт. Зранку цвіте, до вечора опаде!
Б «Не знаю,— кажу — пане, то не з наших, то хтось із хутора на село через леваду йде».
В — Ти поважний дурень, пане раднику,— відповіла Бджола.— Мед любить їсти й ведмідь, а Шершень теж не проти того.
Г — В такому разі будемо відверті — сказав суддя — бо тут не до прикрас.
Д — Рано ти,— каже батько закінчив науку.

2 НЕПРАВИЛЬНО оформлено пряму мову в рядку

А Сміються, плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди: «Цілуй, цілуй, цілуй її — знов молодість не буде!»
Б — Здоров був, Цуцику! Знічев'я спочиваєш? — прийшовши під вікно, Бровко озвавсь.
В «Живися, кумонько, не погордуй, люба моя» — припрошує Журавель.
Г «Тихіше їдьте, то встигнете»,— порадила бабуня, коли подорожні вже сідали у машину.
Д «Працюєш? — питаю його.— Час іти додому».

3 Пряму мову в реченні ***Оксана відповіла: «Доля мого народу — це моя доля, і я вірю в найкраще»*** правильно передано непрямою мовою в рядку

А Оксана сказала, що доля мого народу — це моя доля і що я вірю в найкраще.
Б Оксана сказала, що доля її народу — це моя доля і що вона вірить у найкраще.
В Оксана сказала, що доля її народу — це її доля і що вона вірить у найкраще.
Г Оксана сказала, що доля мого народу — це її доля і що вона вірить у найкраще.
Д Оксана сказала, що доля мого народу — це її доля, і що я вірю в найкраще.

4 НЕПРАВИЛЬНО оформлено пряму мову чи цитату в рядку

А М. Рильський відзначав: «Шукання Хвильового почались там, де урвалися шукання Коцюбинського».
Б «...Він був одним з батьків новочасного українського театру — говорив І. Франко про І. Карпенка-Карого — визначним артистом та при тім великим драматургом».
В Юрій Шерех відзначав, що роман «Місто» Підмогильного — «це роман про людину, про місто, про життя, про незгасність вогню».
Г «Тарас Шевченко! Досить було однієї людини, щоб урятувати цілу націю!» — писав Остап Вишня.
Д «Я — українець,— написав про себе Василь Симоненко і додав: — Оце і вся моя автобіографія».

5 Прочитайте полілог (цифри позначають номери реплік).

— **(1)** Вітаю Вас, колего!
— **(2)** І Вам доброго дня, Володимире Олексійовичу!
— **(3)** Скільки знайомих облич! Радий Вас бачити, Ганно Семенівно!
— **(4)** Пан професор, дякую за доповідь.
— **(5)** Ще побачимося, шановне панство!

НЕПРАВИЛЬНО утворено форму кличного відмінка в репліці

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4 **Д** 5

Прочитайте текст і виконайте завдання 6—10

(1) То були незабутні дні: жила родина М. Коцюбинського в хаті старого гуцула Мосійчука. **(2)** *Дерев..яна* оселя верховинця стояла на високій ***кичері***, а внизу клекотів, пінився Черемош. **(3)** Круго́м го́ри, дика первісна природа, все оповите легендами, казками, дивними *повір..ями* і *св..ятою* ***незайманіст..ю***. **(4)** Захоплені ***щоден..ими*** мандрами, вибиралися син з батьком на полонини до пастухів, сиділи біля ватр разом з чабанами; батько щось записував, з головою заглибившись у первісне ***жит..я*** казкової Гуцульщини. **(5)** Гори дзвеніли і гомінке ***відлун..я*** котилося *міжгір..ям* синім серпанком туману.

6 Апостроф НЕ треба писати на місці пропуску в слові

А дерев..яна
Б повір..ями
В св..ятою
Г міжгір..ям

7 Подвоєні літери на місці пропуску треба писати в усіх рядках, ОКРІМ

А незайманіст..ю
Б щоден..ими
В жит..я
Г відлун..я

8 Слово ***кичера*** (значення — «гора») —

А діалектизм
Б застаріле слово
В неологізм
Г термін

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому
Д п'ятому

10 Відокремленим означенням ускладнено речення

А перше **Б** друге **В** третє **Г** четверте **Д** п'яте

11 НЕПРАВИЛЬНО побудовано речення із прямою мовою чи цитатою в рядку

А Запам'яталися рядки з пісні Юлії Саніної: «Не варто було витрачати зорі на тих, хто в серці ніс метеорити».
Б Мудрі стверджують: «Усе у твоїх руках».
В «Ти ніколи не пройдеш свій шлях до кінця, — відзначав В. Черчилль, — якщо будеш зупинятися, щоб кинути камінь у кожного собаку, який на тебе гавкає».
Г Як відзначав Б. Хмельницький, «неможливо всебічно і ґрунтовно визначити людські вчинки, не враховуючи їхніх закономірностей та одвічної волі неба».
Д «Ваш добробут залежить від ваших власних рішень», — говорив Рокфеллер.

12 Речення із прямою мовою ***Святослав Вакарчук співає: «Скажи мені, чому не можу забути те, чого нема»*** правильно передано непрямою мовою в рядку

А Святослав Вакарчук у пісні запитує, чому не можна забути те, чого нема.
Б Рядки з пісні С. Вакарчука про те, чи можна забувати минуле.
В Святослав Вакарчук у пісні просить пояснити, чому не можна забувати те, чого нема.
Г Святослав Вакарчук у пісні просить пояснити йому, чому він не може забути те, чого нема.
Д У пісні С. Вакарчук співає про забуті спогади.

Узагальнення вивченого з теми «Синтаксис і пунктуація»

Завдання 182 Доповніть речення ускладнювальними конструкціями, зазначеними в дужках. Поставте потрібні розділові знаки.

Приклад: *Та найбільше мене дивували яскраві квіти* (*відокремлена прикладка, однорідні члени речення після узагальнювального слова*). — *Та найбільше мене,* ***дитину асфальтованих вулиць****, дивували яскраві квіти:* ***синьоокі волошки, рожеві мальви та червоногарячі маки****.*

Напередодні свята люди заклопотані (*уточнювальна обставина, вставна конструкція*). .....

.....

Люблю розглядати сімейні фотографії (*відокремлена обставина, відокремлене означення*). .....

.....

Мама завжди вчила її наполегливості (*відокремлена прикладка, однорідні члени речення*). .....

.....

У житті важливі всі деталі (*звертання, відокремлений додаток*). .....

.....

Завдання 183 Проаналізуйте й запишіть характеристику речень щодо структури: просте / складне, ускладнене / неускладнене. Поясніть уживання розділових знаків.

1) Знаєте, інколи думаю: може, я тоді поспішила з висновками? .....
2) Інколи думаю, що, може, я тоді поспішила з висновками. .....
3) Здається, я тоді поспішила з висновками. .....
4) Досі пам'ятаю її слова: «Може, ти поспішила з висновками?». .....

5) Я хотіла зустрітися з ним і тому подзвонила. .....
6) Я хотіла зустрітися з ним, і тому я подзвонила. .....
7) Хотіла зустрітися з ним — подзвонила. .....
8) Я подзвонила: хотіла зустрітися з ним. .....
9) Я подзвонила, бо хотіла зустрітися з ним. .....
10) Через велике бажання зустрітися з ним я подзвонила. .....

11) Як настане весна, то зійдуть сніги. .....
12) Настане весна, і зійдуть сніги. .....
13) Незабаром настане весна і зійдуть сніги. .....
14) Настане весна — зійдуть сніги. .....
15) Настане весна, зійдуть сніги. .....
16) Настала весна: зійшли сніги. .....

17) Натхненна чарівною музикою Марія пішла додому.
18) Натхненна чарівною музикою, Марія не йшла, а летіла додому.
19) Марія, натхненна чарівною музикою, пішла додому.
20) Натхненна чарівною музикою, вона пішла додому.
21) Сьогодні Марія натхненна музикою.
22) Життя — казка.
23) Не життя, а казка.
24) Не життя — казка.
25) Життя як казка.
26) Ми живемо, неначе в казці.
27) Оксана Забужко відома на весь світ.
28) Оксана Забужко — письменниця, відома на весь світ.
29) Оксана Забужко відома як українська письменниця й інтелектуалка.

30) Як талановита письменниця, Оксана Забужко відома на весь світ.
31) Твори Оксани Забужко впливають на читача, як ковток морозного повітря.

32) Твори Оксани Забужко впливають на читача, як ковток морозного повітря в задушливій кімнаті.
33) Навпроти, на іншому боці річки, скупими вогнями блимає величезна розкішна споруда.
34) Навпроти на іншому боці річки скупими вогнями блимає велична, розкішна споруда.

Завдання 184 Виправте пунктуаційні помилки в реченнях.

Маруся одчинила п'яніно, сіла, і проспівала чистим альтовим голосом кілька українських пісень. Ломицький трохи розворушився, повеселішав. Очі його стали жвавіші ясніші. Він встав і пересів на стілець, що стояв коло п'яніно. Маруся розчервонілась. Вона трохи соромилась співати. Віка впали на очі; довгі, чорні вії лягли обідками на рум'яні щоки. В Ломицького серце заворушилось симпатія прокинулась; він легенько зітхнув (*І. Нечуй-Левицький*).

І тільки злість буває геніальна.
Господь спаси мене від доброти!
Така тепер на світі коновальня,
що треба мати нерви як дроти... (*Л. Костенко*).

Освіта це не завжди те, що тобі дають у певному навчальному закладі. Переважно це те що ти сам спроможен узяти (*О. Ірванець*).

Усе, чого ми собі бажаємо, про що думаємо, і чого сподіваємося, обов'язково з нами стається. Штука лише в тому, що завжди надто пізно, і завжди якось не так. Отже коли це постає перед нами, навіть, не впізнаємо його в обличчя. Тому, ми переважно боїмося майбутнього, боїмося подорожей, дітей, боїмося змін (*Ю. Андрухович*).

Завдання 185 Поставте потрібні розділові знаки в текстах (*за потреби замініть малу літеру на велику*).

І раз питаюся її що таке любов? Вона відповідає це те, коли ніщо не існує, окрім нього. Значить вона ще не любить мене. І знов згодом задаю їй те саме питання. Вона каже любов це страх загубити. Ні і тепер вона ще не знає що таке любов. І от нарешті вона сама каже мені як дивно я люблю світ я люблю людей так як ніколи не любила. Звідки ця жалість у мене і зворушення і така хороша печаль? Я вже не боюсь загубити тебе бо це ж неможливо правда? ми так вросли одно в одного, що я вже не розумію слова «загубить». Кого загубить? Себе? Тоді я бачу що вона знає що таке любов. Тепер ми не можемо ні загубить ні зв'язати себе. І тоді ми входимо в світ оновлені злиті в одному (*В. Винниченко*).

Човен мій маленький човен
хвилями гойдає пам'ять день і ніч.
Човен спогадами повен
з нього добре видно землю навсібіч.
Там зліва і справа цвітуть сади
там зліва і справа чужі сліди.
Війнами втомлена та ніким не зломлена
розквітай земле ти моя
голодом морена але непокорена
най звучить над Дніпром твоя пісня солов'я (*С. Вакарчук*).

Як на ЗНО

1 НЕПРАВИЛЬНО побудовано словосполучення

А широкий степ
Б бути відсутнім через сімейні обставини
В омріяне ВНЗ
Г яскравий какаду
Д пробачте мені

2 Вставним словом ускладнено речення

А Знаєш, друже, у нашому житті часто важливими видаються другорядні речі.
Б Знаєш, у чому криється істина?
В Любиш те, що знаєш, чого прагнеш, про що мрієш.
Г Знаєш, як болить...
Д Добре, коли знаєш, що робити.

3 Граматично правильне продовження речення ***«Лише знаючи українську історію, ...»*** наведено в рядку

А є шанс на щасливе життя.
Б у нас з'являються перспективи.
В ми маємо шанс на щасливе майбутнє.
Г стане краще.
Д у нас може бути майбутнє.

4 Прочитайте речення.

І дивується, певне, Господь, коли і де, непомильним будучи, помилився, допустивши до того, що наділена розумом істота, вінець його творіння, не чує й не відчуває гармонії Природи, безжально нівечить її, знищує себе саму і помислами своїми та ділами, двоєдушністю і фальшю, ненавистю і заздрістю, владолюбством і жорстокістю — прикметами, які в храмі природи не існують, топче і руйнує її довершеність.

У тексті відсутній елемент

А вставна конструкція
Б однорідні члени речення
В відокремлена обставина
Г відокремлене означення
Д відокремлена прикладка (різновид означення)

5 Речення з однорідними членами можна утворити, якщо до частини ***«Читання стимулює мозок...»*** додати

А тренуючи його.
Б оскільки наповнює нас новою інформацією.
В відтак ми покращуємо свій словниковий запас.
Г і знижує ризик деяких захворювань.
Д що покращує нашу пам'ять.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

6 НЕПРАВИЛЬНО оформлено пряму мову в реченні

А «Ми б'ємось за те, чому нема ціни в усьому світі, — за Батьківщину», так писав Олександр Довженко.
Б «Щастя — це трикутник, — говорив Богдан-Ігор Антонич, — а в нім три боки: віра, надія, любов».
В Ще Пилип Орлик відзначав: «Хоч би які великі були московські насильства, вони не дають москалям жодного законного права на Україну».
Г «Є боротьба за долю України, — сказала геніальна Ліна Костенко й додала: — Все інше — то велике мискоборство».
Д «Ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути», — стверджував В'ячеслав Липинський.

7 Прочитайте речення (цифра позначає попередній розділовий знак).

У непрозорій пітьмі ночі розчиняється все: (1) тривоги і почуття,(2) крик і самотність,(3) розпач і біль —(4) вона по вінця наповнена каламуттю і прохолодою,(5) що осідає на дно,(6) аж допоки невидимі руки крізь марлю процідять ніч і очищений ранок опаде білим туманом на місто.

НЕПРАВИЛЬНИМ є обґрунтування вживання розділових знаків, запропоноване в рядку

А двокрапка 1 — після узагальнювального слова перед однорідними членами
Б коми 2, 3 — між парами однорідних членів речення
В тире 4 — в неповному реченні
Г кома 5 — між частинами складнопідрядного речення
Д кома 6 — між частинами складнопідрядного речення

8 Синонімічним до речення ***«Той, хто прочитує написане тобою, насправді сприймає не написане тобою, а прочитане ним»*** є речення в рядку

А Людина сприймає написаний текст так, як спроможна зрозуміти.
Б Людина не спроможна зрозуміти прочитане.
В Не всі люди згодні з думкою автора.
Г Люди не люблять читати.
Д Усі люди думають по-різному.

9 З'ясуйте, який відокремлений член речення є в кожному прикладі.

Відокремлений член речення	*Приклад речення*
1 додаток	**А** Її ім'я, пологе й тепле, розтікалося молоком по вустах трави, поскрипувало на зубах піску, розчинялося в літеплі ночі...
2 означення	**Б** Замолоду ми, шалені мрійники та фантазери, уявляємо себе супергероями.
3 обставина	**В** Воюючи проти монстрів, легко перетворитися на монстра самому.
4 прикладка (різновид означення)	**Г** Той, хто навчився любити інших, отримує серце.
	Д Дуже непокоїть, що молодь не цінує в житті нічого, окрім модних речей.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

10 Доберіть приклад до кожної умови вживання тире.

Умова вживання тире	*Приклад речення*
1 тире між підметом і присудком	**А** Хочеш чи не хочеш — а мусиш боротись.
2 тире на місці пропущеного члена речення	**Б** Кожна людина — окремий камертон...
3 тире при відокремленій прикладці	**В** Завжди дивують герої — найдостойніші з людей.
4 тире в безсполучниковому складному реченні	**Г** З-поміж усіх варіантів вибираєш найгірший — він реалізується.
	Д Одну половину людства тягне у бій, а другу — в рутину життя.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11 Доберіть приклад до кожного типу односкладного речення.

Тип односкладного речення	*Приклад речення*
1 означено-особове	**А** Між ними нічого немає.
2 узагальнено-особове	**Б** Не перебільшуй!
3 безособове	**В** Ніщо не вічне.
4 називне	**Г** Сім разів відміряй, а один відріж.
	Д Місця для відпочинку.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12 З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Бібліотека (1)й ліс — (2)це (3)ті місця, де можна легко заховатися від (4)надміру доскіпливих очей і в'їдливих язиків.

А іменник
Б займенник
В прислівник
Г сполучник
Д частка

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Фонетика. Графіка

Заняття 37

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА

Тести онлайн

- **Фонетика як розділ науки про мову**
- **Характеристика приголосних звуків**
- **Графіка як розділ науки про мову**
- **Співвідношення між буквами та звуками в українській мові. Фонетична транскрипція**

Фонетика як розділ науки про мову

В усному спілкуванні ми використовуємо **звуки мовлення**. Окремо взяті звуки не мають значення, вони створюють зовнішню звукову оболонку слів і тим самим допомагають відрізнити одне слово від іншого.

Звук є основною одиницею **фонетики** — розділу мовознавчої науки, що вивчає звуковий склад мови, досліджує звукову систему, умови творення звуків, їхню роль в оформленні людської думки, класифікацію звуків, різні звукові зміни тощо.

Звуки творяться мовним апаратом людини за допомогою ***голосу*** (коливанням голосових зв'язок) і ***шуму*** (під час подолання струменем повітря перешкод, утворюваних на його шляху мовними органами — губами, зубами, язиком).

Загальна кількість звуків української мови — 38.

Залежно від участі голосу та шуму всі звуки поділяються на голосні та приголосні.

Голосні звуки	Приголосні звуки
основу становить голос (їх можна проспівати)	основу становить шум і голос або тільки шум
6: [і], [и], [е], [у], [о], [а]	32: [б], [п], [д], [д′], [т], [т′], [ґ], [к], [ф], [ж], [з], [з′], [ш], [с], [с′], [г], [х], [дж], [дз], [дз′], [ч], [ц], [ц′], [в], [й], [м], [н], [н′], [л], [л′], [р], [р′]
на письмі позначаються літерами: ***і, и, е, у, о, а, я, ю, є, ї***	на письмі позначаються літерами: ***б, в, г, ґ, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ***

Зверніть увагу! В українській мові є приголосні звуки [г] і [ґ]. У вимові [г] звук проходить ніби крізь щілину (як, приміром, [х]); [ґ] вимовляється одномоментно (схожий на [к]) і порівняно дзвінкіше. Обидва звуки питомо українські, але звук [ґ] у радянські часи був вилучений з обігу, а літера ***Ґ ґ*** — з української абетки. У сучасній мові звук [ґ] уживається в низці слів (а також спільнокореневих із ними): *аґрус* (ягода), *ґава* (ворона), *ґазда* (господар — діалектне), *ґанок* (прибудова біля будинку), *ґатунок* (сорт), *ґвалт* (крик), *ґедзь* (муха), *ґелґотати* (крик гусей), *ґніт* (у лампі), *ґоґель-моґель* (напій), *ґрати* (решітка), *ґречний* (ввічливий), *ґринджоли* (санчата), *ґрунт*, *обґрунтувати*, *ґудзик*, *ґуля*, *дзиґа* (іграшка) та ін.

У деяких словах звуки [ґ] та [г] є смислорозрізнювальними: *грати у футбол — посадити за ґрати, рабовласницький гніт — ґніт у лампі.*

Звук [ґ] актуальний для низки власних назв іншомовного походження (*Магатма Ґанді, Гоґвортс*).

Завдання 186 Оберіть і впишіть літеру Г чи Ґ для позначення потрібного звука в слові.

....ітара, ...ендерний, ...арний, ...рифель, ...оріх, е....оцентричний, ...речний, ...речка, ма....азин, ...енерація, ...римаса, ...рафіті, кори....увати, ...рація, ви....ода, до....овір, ...ел....отіти, ...алас, де....устація, ...андбол, ...рунтовний, ор....анізм, ...уля, ...ума, ...атунок, ...алка, ...ава, ла....уна.

Завдання 187 Оберіть і впишіть літеру Г чи Ґ для позначення потрібного звука на місці пропусків. Прочитайте скоромовки, звертаючи увагу на вимову звуків [г] і [ґ].

1) ....одувала ....ава ....авенят на ....анку, з....отувала в ....орщику ....арну запіканку.

2) ....ава ....аву запитала:

— Ти на ....анок не літала?

— Не літала я на ....анок,

То й про....авила сніданок!

Характеристика приголосних звуків

За участю *шуму* й *голосу* у вимові приголосні поділяються на *сонорні* та *шумні*. У творенні ***сонорних*** (від лат. «звучний») голос переважає над шумом, таких звуків в українській мові дев'ять (див. таблицю). Решта приголосних ***шу́мні***, вони поділяються на ***дзвінкі*** та ***глухі***: якщо голосові зв'язки більш напружені при вимові, творяться дзвінкі шумні приголосні звуки, при розслаблених голосових зв'язках творяться глухі шумні приголосні.

Дзвінкі та ***глухі*** приголосні утворюють пари.

сонорні		[в], [м], [л], [л′], [й], [н], [н′], [р], [р′]											
шумні	**дзвінкі**	[б]	[д]	[д′]	[ґ]	[г]	[з]	[з′]	[ж]	[д͡ж]	[д͡з]	[д͡з′]	—
	глухі	[п]	[т]	[т′]	[к]	[х]	[с]	[с′]	[ш]	[ч]	[ц]	[ц′]	[ф]

Зверніть увагу! Глухий звук [ф] в українській мові співвідносного дзвінкого звука не має.

МОВОХАКЕР Запам'ятати сонорні приголосні можна у слові *МіНеРаЛоВиЙ*; глухі приголосні у фразі *ЦаП ХоЧе ФіСТаШКи*.

За акустичними характеристиками частину приголосних визначають як ***свистячі*** та ***шиплячі***.

свистячі	[з]	[з′]	[с]	[с′]	[ц]	[ц′]	[д͡з]	[д͡з′]
шиплячі	[ж]	—	[ш]	—	[ч]	—	[д͡ж]	—

Приголосні характеризуються також за ***ступенем м'якості***:

- **тверді:** [д], [д͡з], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [р], [б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [ш], [ч], [дж], [ґ], [к], [х], [г];
- **м'які**: [й], [д′], [т′], [з′], [с′], [ц′], [л′], [н′], [р′], [д͡з′];

Зверніть увагу! Майже всі м'які звуки утворюють пари з твердими: [д] — [д′], [т] — [т′] і т.д. Тільки м'який звук [й] не має пари серед твердих.

- **пом'якшені:** *губні* [б'], [п'], [в'], [м'], [ф']; *шиплячі* [ш'], [ч'], [ж'], [д͡ж']; *задньоязикові* [ґ'], [к'], [х'], *глотковий* [г'].

Запам'ятайте! У транскрипції м'якість приголосних позначається знаком (′), пом'якшення — (').
Порівняйте позначення приголосних у слові вісь [в'іс′]. Для позначення м'якості звука [й] такий знак не використовують, адже буква ***й*** завжди позначає м'який звук.

МОВОХАКЕР Запам'ятати м'які приголосні можна за допомогою фрази ***Дзідзьо, де ти з'їси ці лини?*** + р: у ній є всі літери, які позначають потрібні приголосні звуки.

Завдання 188 Літери на позначення сонорних приголосних у тексті обведіть кружечком, на позначення шумних дзвінких підкресліть однією рискою, шумних глухих — двома.

Знов зозулі голос чути в лісі,
Ластівки гніздечко звили в стрісі.
А вівчар жене отару плаєм,
Тьохнув пісню соловей за гаєм.
Всюди буйно квітне черемшина,
Мов до шлюбу вбралася калина.
Вівчаря в садочку,
В тихому куточку,
Жде дівчина, жде
(*М. Юрійчук*).

Завдання 189 З'ясуйте, якими звуками відрізняються слова. Запишіть транскрипцію слів, зверніть увагу на позначення м'якості приголосних.

кінь — кинь .....
лин — лінь .....
рів — рив .....
поріг — пиріг .....
щука — кущі .....
сині — сіни .....
саду — сяду .....
кіт — кит .....
сила — сіла .....
вити — віти .....
мили — милі .....

Завдання 190 Знайдіть у кожному варіанті звук, який «випадає» з ряду за певною ознакою; поясніть думку.

Приклад: [б], [к], [ф], [с], [й] — *зайвий* [й], *оскільки він сонорний, а решта шумні (а також м'який, а решта — тверді).*

1) [ш], [ч], [д͡ж], [с] .....
2) [д], [ґ], [б], [ф], [з] .....
3) [з], [с], [ш], [ц], [д͡з] .....
4) [й], [т′], [в'], [л′], [н′] .....
5) [с], [ж], [ч], [ш], [п] .....
6) [м], [н], [ч], [л], [в] .....

Графіка як розділ науки про мову

Для відтворення усного мовлення на письмі використовуються літери. Способи графічного позначення звуків мовлення та співвідношення між звуками й буквами вивчає розділ мовознавства **графіка**.

Основу сучасної української графіки становлять літери (великі та малі), апостроф, розділові знаки, знак наголосу.

Сучасний український алфавіт складається із **33 літер**, кожна з яких має графічне позначення і назву.

А, а	а	*І, і*	і	*Т, т*	те
Б, б	бе	*Ї, ї*	ї	*У, у*	у
В, в	ве	*Й, й*	йот	*Ф, ф*	еф
Г, г	ге	*К, к*	ка	*Х, х*	ха
Ґ, ґ	ґе	*Л, л*	ел	*Ц, ц*	це
Д, д	де	*М, м*	ем	*Ч, ч*	че
Е, е	е	*Н, н*	ен	*Ш, ш*	ша
Є, є	є	*О, о*	о	*Ш, щ*	ща
Ж, ж	же	*П, п*	пе	*ь*	м'який знак
З, з	зе	*Р, р*	ер	*Ю, ю*	ю
И, и	и	*С, с*	ес	*Я, я*	я

Отже, в українському алфавіті:

10 літер на позначення ***голосних*** звуків: *а, я, е, є, и, і, ї, о, у, ю*;

22 літери на позначення ***приголосних***: *б, в, г, ґ, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ*;

1 літера *ь* (м'який знак) не позначає звука, але показує м'якість попереднього приголосного.

Зверніть увагу! Неправильно говорити *«~~голосна/приголосна літера~~»*, правильно ***«літера на позначення голосного/приголосного звука»***.

Алфавіт використовується для впорядкування слів у словниках, укладання різних списків і каталогів. Слова, що починаються на одну літеру, розміщуються в алфавітному порядку за наступною літерою.

Завдання 191 Вивчіть український алфавіт напам'ять.

Завдання 192 Пронумеруйте згідно з алфавітним порядком 1) прізвища українських письменників (*пригадайте їхні псевдоніми*), 2) назви обласних центрів України.

1) Квітка, Левицький, Рудченко, Тобілевич, Косач, Кандиба, Фітільов, Губенко;

2) Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль, Дніпро, Рівне, Київ, Луцьк, Хмельницький, Чернівці, Вінниця, Харків, Суми, Ужгород, Полтава, Херсон, Кропивницький, Житомир, Одеса, Черкаси, Миколаїв, Чернігів, Запоріжжя, Донецьк, Луганськ, Сімферополь.

Співвідношення між буквами та звуками в українській мові. Фонетична транскрипція

Для фіксації звукового складу слова на письмі використовують **транскрипцію** — спеціальний спосіб передання звуків за допомогою графічних знаків, що має якнайточніше відбивати особливості вимови.

Розроблена спеціальна система символів, за допомогою яких фіксується жива вимова:

- звуки мовлення на письмі позначаються у квадратних дужках [а];
- у транскрипції всі слова пишуться з малої літери;
- кожному звуку відповідає окрема буква транскрипції (інколи з допоміжними позначками);
- у транскрипції немає літер ***я***, ***ю***, ***є***: вони позначають голосні [а], [у], [е] відповідно і м'якість попереднього приголосного або два звуки [йа], [йу], [йе] залежно від позиції в слові. Порівняйте: *пюре* [п'уре́] — *п'ю* [пйу];

Зверніть увагу!

Літери ***я***, ***ю***, ***є*** позначають два звуки в таких позиціях:

на початку слова — *яблуко* [йа́блуко];
після голосного — *мию* [ми́йу];
після апострофа та м'якого знака — *п'ять* [пйат'], *Ньютон* [н'йуто́н];

- літери ***ї***, ***щ*** завжди позначають два звуки [йі] та [шч] відповідно: *їжак* [йіжа́к], *щука* [шчу́ка];
- існують звуки [д͡ж], [д͡з], що на письмі завжди позначаються двома літерами ***дж***, ***дз***, наприклад: *джміль* [д͡жм'іл'], *дзиґа* [д͡зи́ґа];
- літери *м'який знак* немає в транскрипції, оскільки вона не позначає звука, а показує м'якість попереднього приголосного;
- знака апострофа в транскрипції немає: він показує роздільну вимову звуків, що позначаються літерами ***я***, ***ю***, ***є*** та ***ї***: *м'яч* [мйач], *п'ю* [пйу], *в'є* [ўйе], *з'їзд* [зйізд];
- наголос позначають угорі праворуч від наголошеного голосного, наприклад: *весна* [ве^{и}сна́];
- довгий приголосний позначаємо в транскрипції знаком (:), наприклад: *сіллю* [с'і́л':у];
- у вимові ненаголошеного голосного позначаємо наближення до іншого звука, наприклад, *земля* [зе^{и}мл'а́]. Зверніть увагу, що в абсолютному кінці слова звуки вимовляєм чітко: *сісти* [с'і́сти].

МОВОХАКЕР У текстах ЗНО пропонують визначити кількісне співвідношення звуків і літер у словах. Під час виконання таких завдань не витрачайте часу на підрахунки. Міркуйте так: у слові *яма* на один звук більше, бо літера ***я*** позначає 2 звуки; у слові *день* на один звук менше, бо літера ***ь*** не позначає звука.

Завдання 193 Знайдіть і виправте помилки в транскрипції поданих слів.

[джміл], [чита́нна], [стве́рджуйу], [піджа́к], [дор'і́шка], [ґелгота́ти], [ви́рощені], [см'і́х], [цвйах], [шістсо́т], [пор'і́х], [жі́нка], [п'ат'], [мо́лодіст], [весн'а́нка].

Завдання 194 Запишіть транскрипцію поданих слів. Зверніть увагу на відмінність вимови слів у групах.

пюпітр — п'ю .....

в'яжу — свято .....

пишу — пищу .....

буран — бур'ян — буря .....

плюш — плющ .....

витер — вітер .....

Аляска — альянс .....

Завдання 195 Запишіть подані слова в три стовпчики: 1) однакова кількість звуків і літер, 2) звуків більше, ніж літер, 3) звуків менше, ніж літер.

Європа, Соловйов, солов'ї, насіння, м'ята, тьмяно, свято, в'язати, порядний, подвір'я, м'який, духмяний, харківський, київський, рясний, пір'я, яскраво, лячно, Гриценко, Грищенко, обличчя, дзвінок, джміль, багаття, сім'я, ідея, ячмінь, розбуджений, щока, відзначити, дають, зілля, воджу.

Як на ЗНО

1 В алфавітному порядку записано всі слова рядка

А Іванов, Іваненко, Іванченко, Іванюк
Б блакитний, синій, бузковий, чорний
В завтра, звечора, звичай, звітність
Г мряка, дощ, злива, негода
Д Федоров, Петров, Сидоров, Михайлов

2 Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка

А ґрунт, щастя, їхній
Б щедрий, сьогодні, Україна
В колія, дощ, льон
Г львів'яни, юність, під'їжджати
Д піджак, п'єса, мільйон

3 Літери ***я, ю, є*** позначають два звуки в усіх словах рядка

А Яків, сяйво, реп'ях, рясний
Б Ілля, молодістю, кар'єра, рядовий
В мільярд, двоярусний, ім'я, янгол
Г П'ятихатки, моряк, маяк, траєкторія
Д з'ясувати, свято, Зоя, яструб

4 Лише тверді приголосні в усіх словах рядка

А навчання, успіх, школа, теорема
Б університет, свято, Харків, фестиваль
В Львів, кав'ярня, традиція, бруківка
Г парашут, дивак, щиро, оратор
Д човен, лікар, погода, Європа

5 На місці пропусків пишеться літера *ґ* в усіх словах рядка

А деле..ація, об..рунтування, ве..етаріанець
Б ..атунок, а..рус, ..речний
В ..речаний, ..азда, ..ідний
Г ..іпотенуза, ви..раш, відео..ра
Д а..ітація, ..ринджоли, ..удзик

6 Спільнокореневими до слова ***ніж*** є всі слова, ОКРІМ

А ножовий
Б ножиці
В ножівка
Г ніжний

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) Старі люди розповідали, що ***в/давнину***, коли на Поділля *вривалися* татари, у цих болотах знаходили порятунок околишні села. **(2)** Данило сходить із дороги і прямує ***на/в/простець***: так ***на/багато*** ближче додому. **(3)** ***З/боку***, в просі, обізвалася куріпка. **(4)** Добре що саме став підводитись місяць, накладаючи мазки на невиразно окреслені хмари.

7 Слово *вривалися* в тексті можна замінити усіми словами, ОКРІМ

А вдиралися
Б вторгалися
В потрапляли
Г здійснювали набіги

8 У тексті треба окремо писати сполуку слів

А в/давнину
Б на/в/простець
В на/багато
Г з/боку

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому

10 Уточнювальною обставиною ускладнено речення

А перше
Б друге
В третє
Г четверте

11 Звуків більше, ніж букв, в усіх словах рядка

А аякже, більярд, майбутнє
Б щастя, історія, м'яч
В віщун, вокзал, шиньйон
Г альянс, манікюр, комп'ютер
Д юність, фігура, навчання

12 Буквосполучення ДЖ, ДЗ позначають один звук в усіх словах рядка

А дзьоб, підземний, джура
Б джойстик, відзвітувати, дзенькіт
В піджак, дзеркало, ходжу
Г ґаджет, відзнака, джміль
Д дзвіночок, підживити, дзиґа

Заняття 38

ОРФОЕПІЯ

Тести онлайн

- Орфоепія як розділ науки про мову
- Правила вимови голосних звуків в українській мові
- Правила вимови приголосних звуків в українській мові
- Спрощення в групах приголосних
- Основні випадки уподібнення приголосних

Орфоепія як розділ науки про мову

Правила вимови звуків вивчає розділ мовознавчої науки **орфоепія**.

Правила вимови голосних звуків в українській мові:

- усі голосні звуки в наголошеній позиції вимовляємо чітко: *л*[е́]*бідь*, *в*[и́]*шня*;
- у ненаголошеній позиції [е], [и] вимовляємо як [е^{и}], [и^{е}]: *л*[е^{и}]*бі́дка*, *в*[и^{е}]*шне́вий*. Останній склад вимовляємо чітко, тому ненаголошені голосні в абсолютному кінці слова не мають наближення: *мо́в*[и], *зви́чн*[е];
- звук [о] ніколи не наближається до [а]: *с*[о́]*л*[о]*д*[о]*щі*;
- ненаголошений [о] вимовляємо як [о^{у}] перед складом із наголошеним [у́] або [і́]: *к*[о^{у}]*мп'ю́тер*, *д*[о^{у}]*ві́рливий*.

Завдання 196 Надпишіть усі голосні звуки над літерами в тексті відповідно до вимови. Прочитайте скоромовки, звертаючи увагу на вимову звуків [е^{и}], [и^{е}] та [о^{у}].

1) В маленької горлички туркотливе горлечко.
Горличка туркоче, горличка воркоче.
Туркотлива горличка прочищає горлечко.

2) В горішнику горішина горішками обвішана.
Оришка й Тимішко струшують горішки (*Грицько Бойко*).

Правила вимови приголосних звуків в українській мові:

- губні [б], [п], [в], [м], [ф] та звук [р] у кінці слова і складу вимовляються твердо: *сі*[м], *Ха*[р]*ків*. Ці звуки зберігають тверду вимову перед ***я***, ***ю***, ***є***, ***ї***, що позначають два звуки: *п'ять* — [пйа]*ть*, *Григор'єв* — *Григо*[рйе]*в*;
- шиплячі [ж], [ч], [ш], [д͡ж] вимовляються твердо: [ж]*иття*, [ч]*асто*, *по*[ш]*та*, [д͡ж]*міль*. Шиплячі дещо пом'якшуються в позиції перед звуком [і] та звуками [у], [а], що на письмі позначено літерами ***ю***, ***я***: [ж']*інка*, *ві́р*[ш']*і*, *ні*[ч':]*ю*;
- звукосполучення [шч], яке в українській мові графічно позначається літерою ***щ***, вимовляється чітко й твердо, оскільки є поєднанням твердих шиплячих приголосних: *бор*[шч], [шч]*осереди*, *Ха́рків*[шч]*ина*;
- звуки [д͡ж], [д͡з], кожен з яких графічно позначається двома літерами, вимовляються злито та дзвінко: *пі*[д͡ж]*ак*, *по*[д͡з]*вонити*;

- дзвінкі приголосні в кінці слова чи складу не втрачають дзвінкості: *наро*[д], *дока*[з], *допомо*[г]*ти*, *у поря*[д]*ку*, окрім [г] у словах *ле*[х]*ко*, *во*[х]*ко*, *ні*[х]*ті*, *кі*[х]*ті*, *ді*[х]*тяр*;
- оглушуються префікси ***роз-***, ***з-*** перед глухим приголосним: *ро*[с]*писка*, [с:]*ув*;
- глухі приголосні перед дзвінкими вимовляємо дзвінко: *во*[ґ]*зал*, *фу*[д]*бол*;
- сонорний звук [в] ніколи не оглушується, а вимовляється як [в] або короткий [у] (у транскрипції [ў]: *Льво*[в]*а*, *Льві*[ў].

У процесі мовлення звуки впливають один на одного й зазнають змін, які можуть бути як закріпленими на письмі, так і спостерігатися лише в усному мовленні. Більшість таких змін зумовлена тенденцією української мови до ***милозвучності***, що полягає в прагненні до мелодійної вимо́ви й уникненні складних поєднань звуків.

Завдання 197 Надпишіть усі приголосні над літерами в тексті відповідно до вимови. Прочитайте скоромовки, дотримуючись правил української вимови.

1. Черепаха чаплю вечором пригощала чаєм з печивом.
2. Щедрий дощик площу полоще.
3. Наш садівник розсадівникувався.
4. Пироги припечені, перцем переперчені.
5. В чаплі чорні черевички, чапля чапа до водички.

Спрощення в групах приголосних

У процесі словотворення та словозміни подекуди виникають сполучення кількох приголосних, що є складними для вимови. У таких звукосполученнях випадає один із кількох сусідніх приголосних, тобто відбувається **спрощення**. Цей процес може спостерігатися як на рівні усного мовлення, так і бути закріпленим на письмі.

Наприклад:

- *проїЗД* + суфікс $\widehat{Н}$ = *проїЗДНий* = *проїзний* (спрощення закріпилося на письмі, регулюється правилом орфографії);
- *студеНТ* + суфікс $\widehat{СЬК}$ = *студеНТСЬКий* [студе́н'с'кий] (спрощення відбувається лише у вимові, не закріпилося на письмі).

Закріплені на письмі спрощення:

ждн	*тиж**д**ень — тиж**н**евий*
здн	*прої**з**д — прої**з**ний*
стн	*кори**ст**ь — кори**сн**ий*
стл	*ле**ст**ощі — уле**сл**ивий*
зкн	*бри**з**ки — бри**зн**ути*
скн	*пи**ск** — пи**сн**ути*
слн	*ма**сл**о — ма**сн**ий*

Спрощення, ***не закріплені*** на письмі (які відбуваються лише в усному мовленні), маємо у:

1) винятках *зап'я**стн**ий*, *кі**стл**явий*, *пе**стл**ивий*, *хва**стл**ивий*, *хва**стн**ути*, *хворо**стн**як*, *ші**стн**адцять*, *дев'яно**стн**ики*, *випу**скн**ий*, *ви**скн**ути*;
2) словах іншомовного походження: *контра**стн**ий*, *бала**стн**ий*, *аге**нтст**во*;
3) словах типу *баскетболі**стці**, піані**стці**, тенісі**стці**, неві**стці*** у Д. в. й М. в. іменників І відміни (початкова форма — *баскетболі**стка**, піані**стка**, тенісі**стка**, неві**стка***).

Завдання 198 Вставте пропущені літери, де це потрібно. Порівняйте вимову і правопис слів.

Гіган....ський, хорис....ці, радіс....ний, шіс....десят, шелес....нути, свис....нути, піс....ний, перехрес....ний, заїз....ний, форпос....ний, артис....ці, сер....цевий, пристрас....ний, пес....ливий, абонен....ський, контрак....ник, аспіран....ці, випус....ний.

Завдання 199 Від поданих іменників утворіть прикметники. Прокоментуйте: спрощення відбувається лише у вимові чи закріплене на письмі.

кількість		піст	
тиждень		захист	
якість		кореспондент	
дилетант		швидкість	
зап'ястя		виїзд	
цілість		щастя	

Завдання 200 Перекладіть українською мовою. Підкресліть слова, у яких спрощення приголосних закріплене на письмі.

честный		четверг	
солнце		редкостный	
сердцевина		областной	
стеклянный		счастливый	
гигантский		контрастный	
хвастливый		шестнадцать	

Основні випадки уподібнення приголосних

Явище уподібнення приголосних полегшує вимову й полягає в тому, що один приголосний (переважно наступний) впливає на сусідній (зазвичай попередній), змінюючи його за певною ознакою (дзвінкість, глухість, м'якість тощо).

1. Уподібнення за ***дзвінкістю*** широко представлене в українській мові. Відбувається між шумними приголосними: глухий перед дзвінким змінюється на свій парний дзвінкий, наприклад: екзамен — *е*[**ґз**]*амен*, баскетболіст — *баске*[**дб**]*оліст*.
2. Уподібнення за ***глухістю*** для української мови не характерне, подекуди спостерігається у префіксах ***роз-***, ***з-*** перед наступним глухим приголосним (*розказав — ро*[**ск**]*азав,— зцілити —* [**с'**]*цілити*); рідше в середині слова: *легко — ле*[**хк**]*о, вогко — во*[**хк**]*о, нігті — ні*[**хт'**]*і, кігті — кі*[**хт'**]*і, дьогтю — дьо*[**хт'**]*ю*.
3. Уподібнюються за ***м'якістю*** лише приголосні, що утворюють пари «твердий — м'який» (з уже відомої фрази: ***Дзідзьо, де ти з'їси ці лини?***) перед м'яким приголосним і свистячі перед [**в'**]: *сніг —* [**с'н'**]*іг*, ***цвях*** — [**ц'в'**]*ах*.
4. У дієсловах на ***-ться*** вимовляємо [**ц':**]: *здається — здає*[**ц':**]*я, хочеться — хоче*[**ц':**]*я*.
5. Звуки [**д**], [**т**] перед свистячими уподібнюються до свистячих, перед шиплячими — до шиплячих: *диспетчер — диспе*[**ч:**]*ер, на нитці — на ни*[**ц':**]*і*.

6. Шиплячі та свистячі приголосні складно вимовляти підряд, тому вони пристосовуються один до одного.

Запам'ятайте! Завжди наступний звук уподібнює до себе попередній:

- шиплячий + свистячий → свистячий + свистячий: *навчаєшся — навчає***[с':]***я, у книжці — у кни***[з'ц']***і;*
- свистячий + шиплячий → шиплячий + шиплячий: *принісши — прині***[ш:]***и, безжальний — бе***[ж:]***альний.*

МОВОХАКЕР Зрозуміти, який звук у який переходить, можна за схемою:

ж ↔ з	*у книжці — у кни***[з'ц']***і, безжальний — бе***[ж:]***альний*
ч → ц	*на річці — на рі***[ц':]***і*
ш ↔ с	*граєшся — грає***[с':]***я, принісши — прині***[ш:]***и*
т → ч	*диспетчер — диспе***[ч:]***ер*
т → ц	*болітце — болі***[ц:]***е*
д → дж	*відчути — ві***[джч]***ути*
д → дз	*людські — лю***[дз'с']***кі*

Завдання 201 Прочитайте слова і словосполучення, дотримуючись правил вимови. Зверніть увагу на уподібнення приголосних.

Милує[с':]а, заробі[ч:]ани, я[ґб]и, лі[джб]а, бе[ж:]алісний, боро[д'б]а, Ві[ч:]изна, передає[ц':]я, [шч]епити, вітає[с':]я, е[ґз]амен, пише[ц':]я, найкоро[чш]ий, солда[ц']кий, з'являє[ц':]я, [ц'в'а]х, во[хк]о, п'ятна[дз'ц']ять.

Завдання 202 Визначте, за якою ознакою відбувається уподібнення приголосних у кожному рядку.

1) ле**гк**и́й, ні**гт**і, кі**гт**і, во**гк**о, дьо**гт**ю, ро**зк**азати;
2) пі**сн**я, мужні**ст**ь, ли**ст**я, **сн**іг, охайні**ст**ь;
3) моло**тьб**а, во**кз**ал, ане**кд**от, ай**сб**ерг, про**сьб**а;
4) **зш**ити, ро**зш**ирити, ро**зч**ервонілий, ро**зж**еврівся, **зж**овтілі;
5) на до**шц**і, дізнає**шс**я, на поду́**шц**і, у стрі**чц**і, доне**чц**і;
6) Ві**тч**изна, закві**тч**ана, ві**дч**уття, ві**дч**истити;
7) сміє**ться**, грає**ться**, пише**ться**, чує**ться**, здає**ться**.

Завдання 203 Запишіть транскрипцію поданих слів. Знайдіть і поясніть явища уподібнення приголосних.

уквітчаний		доторкнешся	
людський		схилиться	
вирісши		з'являєшся	
кігті		Марічці	
болітце		легко	
в'ються		світ	
на поличці		вітаєшся	

Як на ЗНО

1 Звук [з] є в кожному слові рядка

А подзвонити, завтра, з'єднувати
Б айсберг, визирати, знову
В зірка, дзюдоїст, зозуля
Г заїжджати, зяблик, зерно
Д мозаїка, віз, кузня

2 Однаковий звук позначають букви, підкреслені в окремих словах речення

А У нас **с**ьогодні **с**вято — ве**с**ілля брата.
Б Нас вра**з**ив бе**з**шумний **з**елений ліс.
В На **ч**истій соро**ч**ці **ч**орніла пляма.
Г Цими **д**нями **д**ивилися боро**т**ьбу за першість району.
Д У кни**ж**ці **з**апропоновано цікаві **з**аняття.

3 Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

А шіс..десят, віс..ник, безчес..ний, мас..ний
Б мес..ник, радіс..ний, улес..ливо, капос..ний
В контрас..ний, проїз...ний, балас...ний, тиж...невий
Г кіс..лявий, хвас...ливий, аспіран..ський, аген..ство
Д буревіс..ник, сер...цевий, компос...ний, студен...ський

4 Помилку допущено в рядку

А совісний, прихвостні, учасник
Б контекстний, заздрісний, хруснути
В меценатство, пристрасний, шістнадцять
Г водоочисний, доблесний, цілісний
Д диригентський, швидкісний, гігантський

5 Уподібнення за дзвінкістю відбувається в обох словах рядка

А футбол, кігті
Б якби, молотьба
В отже, легко
Г казка, анекдот
Д ліжко, кісьба

6 Лексичну помилку допущено в рядку

А сім п'ятниць на неділі
Б мати дві ліві руки
В за тридев'ять земель
Г дерти три шкури
Д до сьомого поту

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) Уночі не спалося, а вдень не робилося. **(2)** Безладна *сітка* думок ворушилася в голові, і *світ* він бачив сьогодні, ***не/мовби*** через якусь ***не/видиму*** сітку. **(3)** Він сердився на себе й на дівчину, відводив її від очей, а вона знову з'являлася, і довкола нього ***не/ждано*** дзвенів то дівочий *сміх*, то *смуток* учорашньої *пісні*. **(4)** Він сам ***не/знав***, що робиться в ньому, і що йому треба робити надалі. **(5)** Найкраще було б ***не/сподівано*** зустрітися з дівчиною, а може, найкраще зовсім не зустрічатися.

7 У тексті треба окремо писати

А не/мовби
Б не/видиму
В не/ждано
Г не/знав
Д не/сподівано

8 У знахідному відмінку вжито в тексті іменник

А сітка
Б світ
В сміх
Г смуток
Д пісні

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому
Д п'ятому

10 Вставне слово є в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому
Д п'ятому

11 Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

А очис..ний, індивідуаліс..ський, нещас..ний
Б кількіс..ний, хрес..ний, студен..ці
В хвас..нути, консультан..ський, дисиден..ство
Г пристрас..ний, віс..ник, фігурис..ці
Д якіс..ний, сер..цебиття, доброчес..ний

12 Уподібнення приголосних відбувається в кожному слові рядка

А болітце, бджілка, повість
Б гідність, відчуття, казка
В людські, стежка, цвіт
Г з'являєшся, боротьба, легко
Д заквітчана, гість, книжка

Заняття 39

НАГОЛОС. СКЛАД

Тести онлайн

- **Наголос**
- **Складні випадки наголошування слів**
- **Склад**
- **Правила переносу слів із рядка в рядок**
- **Технічні правила переносу**

Наголос

Наголос — інтонаційне виділення одного зі складів кількаскладового слова.

Для позначення наголосу на письмі, переважно в транскрипції, використовують знак (´) угорі над наголошеним голосним.

Наголос завжди падає на голосний звук у складі. Голосний звук і склад, на який падає наголос, називаються ***наголошеними***; решта голосних і відповідні склади — ***ненаголошеними*** (у слові *лис-то-па́д* третій склад наголошений, інші ненаголошені).

В українській мові наголос ***вільний***, тобто може припадати на будь-який склад у слові незалежно від частин слова, наприклад: *со́нце*, *на́пис* (1-й склад), *вода́*, *дубо́вий* (2-й), *молоко́*, *молоди́й* (3-й) тощо.

Український наголос ***рухомий,*** оскільки може пересуватися у формах одного слова з одного складу на інший: *весна́, ве́сни*.

Оскільки загального правила наголошення та пересування наголосу в словах української мови немає, варто запам'ятовувати його в кожному окремому випадку, а при ускладненнях звертатися до орфографічних та орфоепічних словників.

Щодо наголосу в українській мові необхідно пам'ятати:

1. Не наголошуються односкладові службові частини мови, вони приєднуються до повнозначних слів і утворюють одне фонетичне слово: *під небом* [п'іднéбом], *на дощі* [надóс'ц'і].
2. Особливу увагу варто звертати на слова, у яких наголос є смислотворчим чинником, тобто за його допомогою розрізняються лексичні значення слів та їхні граматичні форми: *ви́года* (користь) — *вигóда* (зручність), *ві́домість* (список) — *відóмість* (повідомлення, дані, популярність), *се́стри* (Н. в., мн.) — *сестри́* (Р. в., одн.).
3. Є низка слів із подвійним наголошенням, тобто правильно можна наголошувати два різні склади: *алфаві́т* — *алфа́віт*, *ба́йдуже* — *байду́же*, *весня́ний* — *весняни́й*, *за́вжди* — *завжди́*, *ма́буть* — *мабу́ть*, *по́милка* — *поми́лка*, *прости́й* — *про́стий*, *ро́збір* — *розбі́р*.
4. Варто звертати увагу на відмінність у наголошенні співзвучних із російською мовою слів: *дочка́*, *о́лень*, *живо́пис*, *руко́пис* тощо.

Зверніть увагу! У поетичних текстах трапляються відхилення від нормативного наголошування, що зумовлено віршовим розміром чи римою:

Не поет, у кого ду́мки
Не літають вільно в світі
(*Леся Українка*).

Ой жаль мені буде:
Візьму́ть її люди —
Моя не буде́! (*Нар. тв.*).

Складні випадки наголошування слів

✓ **Словничок-кориснячок**

Повний перелік слів із нормативним наголосом, що треба знати до ЗНО, подано в додатку 4 (*див. с. 354—355*).

Наголос на першому складі	Наголос на другому складі	Наголос на третьому складі
випадок	видання	агрономія
висіти	визвольний	болотистий
витрата	визнання	бюлетень
відгомін	вимога	вантажівка
вірші, віршів	вишиваний	відвезти
гроші, грошей	вітчим	віршовий
дано	граблі	горошина
дивлячись	гуртожиток	добовий
донька	данина	жалюзі
дрова	добуток	запитання
загадка	довідник	заробіток
заставка	доцент	зобразити
звисока	дочка	каталог
здалека	завдання	кілометр
зозла	індустрія	кропива
зрання	квартал	кулінарія
зручний	котрий	листопад
колесо	крицевий	металургія
колія	літопис	обіцянка
любий	мережа	одинадцять
начинка	навчання	переляк
недруг	напій	порядковий
олень	ненавидіти	посередині
подруга	новий	псевдонім
позначка	обрання	розв'язання
приятель	однаковий	роздрібний
разом	ознака	рукописний
ремінь	оптовий	сантиметр
решето	отаман	симетрія
ринковий	перекис	сімдесят
свердло	перепис	стовідсотковий
спина	пізнання	текстовий
статуя	піцерія	течія
фольга	поняття	український
форзац	проміжок	урочистий
царина	рукопис	фаховий
центнер	русло	чарівний
(немає) часу	середина	черговий
щелепа	феномен	чотирнадцять
щипці	чорнозем	ярмарковий

Завдання 204 Поставте наголоси у словах. Перевірте за таблицею.

Визвольний, вимога, дочка, каталог, кілометр, листопад, навчання, запитання, розв'язання, одинадцять, псевдонім, рукопис, сантиметр, черговий, квартал, випадок, виправдання, вірші, недруг, зобразити.

Завдання 205 Перекладіть українською мовою. Порівняйте наголошування слів.

дочь		крапива	
олень		много песен	
спина		новый	
разведка		далеко живем	
подруга		рукопись	
приятель		который	

Склад

Слова поділяються на склади — частини слова, що утворюються з одного чи кількох звуків і вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря. Склад не пов'язаний зі значенням і не збігається з морфемами. У складі обов'язково має бути один голосний звук, саме він утворює склад.

Зверніть увагу! Склад — це фонетична одиниця, тому правильно позначати склади в транскрипції.

Залежно від кількості складів слова поділяються на ***односкладо́ві***, ***двоскладо́ві***, ***трискладо́ві*** і ***багатоскладо́ві***, наприклад: *матч* [мач:], *Харків* [ха́р/к'іў], *матуся* [ма/ту́/с'а], *університет* [у/н'і/ве^{и}р/си^{е}/те́т].

Склади бувають ***наголошені*** та ***ненаголошені***. Залежно від останнього звука розрізняють склади ***відкриті*** (із кінцевим голосним) і ***закриті*** (із кінцевим приголосним).

Завдання 206 Запишіть запропоновані слова фонетичною транскрипцією. Поділіть їх на склади. Визначте й обведіть відкриті склади.

Наприклад: *квітчати* [кв'і/ч:а́/ти].

львівський		розповсюджений	
надзвичайно		очевидно	
черешенька		рідко	
учотирьох		надія	
стоп'ятдесятиріччя		осінь	

Правила переносу слів із рядка в рядок

Частини слів з одного рядка в інший переносяться за складами: *вчи-ти-ся*, *мо-ло-ко*, *ком-п'ю-тер*.

При цьому варто пам'ятати про деякі особливості.

1. Одну літеру не можна залишати в попередньому рядку чи переносити на наступний: *уда-ча* (а не *у-дача*), *ко-лія* (а не *колі-я*). Отже, не можна розривати для переносу слова типу *яма*, *їжа*, *або*, *моя*, *око* й подібні.

2. Не можна розривати сполучення літер *дж*, *дз*, що позначають один звук: *пі-джак*, *ро-дзин-ка*. Натомість слід розривати їх, коли вони позначають два звуки на межі морфем: *над-земний*, *під-живити*.
3. Апостроф і м'який знак не можна відривати від попередньої літери: *кар'-єра* (краще *кар'є-ра*), *міль-йон*.
4. При переносі складних слів не можна відривати від другої основи початкову частину, якщо вона не становить складу: *біло-сніжний* (а не *білос-ніжний*).
5. Не можна залишати біля префікса початкову частину кореня, якщо вона не становить складу: *роз-правити* (а не *розп-равити*).
6. Не можна відривати літеру *й* від попереднього голосного: *китай-ський* (а не *кита-йський*), але *за-йменник* (на межі частин слова).
7. Сполучення ***йо***, ***ьо*** не розриваються: *бо-йовий*, *льо-тчик*.
8. Не можна розривати ініціальні й комбіновані абревіатури: *ЗНО*, *ХНУ*, *Ту-134*.
9. У решті випадків можна довільно переносити слова за складами: *Хар-ків* і *Ха-рків*, *Дні-про* й *Дніп-ро*. Це правило поширюється й на суфікси: *суспіль-ство*, *суспільс-тво*, *суспільст-во*.

Зверніть увагу! Слова із подвоєнням можна переносити двома способами: *ма-ззю*, *маз-зю*. **Але:** слід надавати перевагу першому варіанту, оскільки він ураховує звукову будову слова [ма́-з':у].

Технічні правила переносу

Не можна розривати:

- ініціали та прізвище: *В.Н. Каразін* (не можна ~~*В. / Н. / Каразін*~~);
- графічне скорочення та слово, якого воно стосується: *проф. Бакіров* (не можна ~~*проф. / Бакіров*~~);
- скорочені назви мір і цифри, до яких вони належать: *2022 р.* (не можна ~~*2022 / р.*~~).

Завдання 207 Позначте скісними рисками можливі варіанти переносу слів із рядка в рядок.

Аукціон, майже, їжджу, середземноморський, життя, позавчора, функція, в'яне, олія, сиджу, сузір'я, суддя, щодня, непорушно, годинник.

Завдання 208 Позначте скісними рисками можливі варіанти переносу слів із рядка в рядок.

Дивний світ. Ти його до скону
Не пізнаєш і не збагнеш.
У природи свої закони.
І своє беззаконня теж (*В. Калашник*).

Як на ЗНО

1 На перший склад падає наголос у слові

А любий **Б** рукопис **В** доцент **Г** цінник **Д** верба

2 Другий склад наголошений у слові

А листопад **Б** випадок **В** вимога **Г** разом **Д** вірші

3 НЕ можна переносити з рядка в рядок усі слова у варіанті

А ущент, сплав, голів
Б шию, уміє, юні
В ріка, кряж, ями
Г ірис, в'юн, гайок
Д іду, піон, джгут

4 Подвійний наголос в усіх словах, ОКРІМ

А завжди **Б** листопад **В** помилка **Г** мабуть **Д** розбір

5 Двоскладовими є всі слова рядка

А моя любов, весна прийшла
Б життя прекрасне, мати час
В сади цвітуть, свято наближається
Г видно береги, чудова нагода
Д брати участь, бувайте здорові

6 Не мають закінчення обидва слова в рядку

А університет, пані
Б відчуваючи, сказано
В цікаво, процесор
Г зів'ялий, зів'явши
Д добрий, таксі

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) Недалеко от Богуслава, коло Росі, в довгому ***покрученому*** яру розкинулось село Семигори. **(2)** Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. **(3)** На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. **(4)** Греблі ***обсаджені столітніми*** вербами. **(5)** В глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать ніби ***вправлені*** в зелену оправу прикраси ***зі срібла***.

7 Роль означення в тексті виконують усі виділені слова, ОКРІМ

А покрученому
Б обсаджені
В столітніми
Г вправлені
Д зі срібла

8 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому
Д п'ятому

9 Складнопідрядним із підрядною означальною частиною є речення

А перше **Б** друге **В** третє **Г** четверте **Д** п'яте

10 Уточнювальною обставиною ускладнено речення

А перше **Б** друге **В** третє **Г** четверте **Д** п'яте

11 Прочитайте речення (цифра позначає наступне слово).

У **(1)**серединi парку височіла **(2)**чарівна **(3)**статуя, яку ми помітили ще **(4)**здалека.

НЕПРАВИЛЬНО підкреслено букву на позначення наголошеного голосного у слові, позначеному цифрою

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4 **Д** 5

12 Прочитайте речення (цифра позначає наступне слово).

Ми **(1)**разом із **(2)**подругами після **(3)**навчання любимо заходити в **(4)**нову **(5)**піцерію, **(6)**котра розташована за **(7)**кварталом від нашої школи. До речі, там пропонують піцу з різною **(8)**начинкою та **(9)**корисні **(10)**напої.

НЕПРАВИЛЬНО підкреслено букви на позначення наголошених голосних у всіх словах, позначених цифрами

А 1, 3, 5, 7 **Б** 2, 4, 6, 8 **В** 1, 2, 3, 4 **Г** 6, 7, 8, 9 **Д** 1, 2, 9, 10

Орфографія

Заняття 40

ОРФОГРАФІЯ. ПРАВОПИС ЛІТЕР НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОЛОСНИХ. ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ

Тести онлайн

- **Орфографія як розділ науки про мову**
- **Правопис літер, що позначають ненаголошені голосні [е], [и], [о]**
- **Поняття про чергування звуків**
- **Найпоширеніші випадки чергування голосних**

Орфографія як розділ науки про мову

Орфографія — розділ науки про правильне написання слів.

Українська орфографія ґрунтується на трьох основних принципах:

1) фонетичному: написання слова визначається його звучанням у літературній мові (*проїзний*, *паризький*, *спитати*);

2) морфологічному: передбачає однакове написання частин слова незалежно від звучання (пишемо *на дошці*, хоча вимовляємо [надо́**с**'ц'і], перевіряємо словом *дошка*; пишемо *весело*, хоча вимовляємо [ве́се^и^ло], перевіряємо словом *весе́лий*);

3) традиційному: визначає правопис певної групи слів без опори на вимову чи морфологію (ідеться насамперед про літери ***я***, ***ю***, ***є***, ***ї***, ***щ***, без яких можна було б обійтися: ***щ***ока [**шч**ока́], ***я***ма [йа́ма]).

Зверніть увагу! Фонетичний принцип правопису визначальний в українській мові, але не єдиний. Тому твердження про те, що в українській мові як чуємо, так і пишемо, є помилковим! Пригадайте: *смієшся — смі*є[с:]*я*, *безжальний — б*[е^и^ж:]*альний*.

Орфограма — це написання літери (літер) у слові, для перевірки якого треба застосувати загальноприйняте правило.

Основні орфограми сучасної української мови:

- правопис ненаголошених голосних;
- спрощення в групах приголосних;
- чергування голосних і приголосних;
- зміни приголосних при словотворенні;
- подвоєння і подовження приголосних;
- уживання м'якого знака;
- уживання апострофа;
- правопис префіксів;
- правопис суфіксів;

- правопис власних назв;
- правопис іншомовних слів;
- правила переносу слів із рядка в рядок;
- написання слів (словосполук) разом, окремо або з дефісом.

Правопис літер, що позначають ненаголошені голосні [е], [и], [о]

Ненаголошені голосні [е], [и], [о] вимовляються нечітко, їхній правопис регулюється низкою правил:

1. Правопис ненаголошених [е], [и], [о] зазвичай перевіряємо наголосом: *весна́ — ве́сни, зима́ — взи́мку, розу́мний — ро́зум.*

2. Літера *Е* пишеться:
- якщо при зміні слова сумнівний звук випадає: *кві́тень — кві́тня, хло́пець — хло́пця*;
- якщо при зміні слова сумнівний звук чергується з *і* в закритому складі: *семи́ — сі́м, о́сені — о́сінь*;
- у кореневих буквосполученнях *-ере-*, *-еле-*: *шелест, берег*;
- у суфіксах[1] *-тель*, *-ень*, *-ець*, *-езн-*, *-ен-*, *-енн-*, *-ечк-*: *вихователь, велетень, українець, довжелезний, здійсненний, ліплення, горлечко*.

3. Літера *И* пишеться в:
- буквосполученнях *-ри-*, *-ли-*: *бриніти, глибина́* (**але** *тремтіти, кремезний*);
- суфіксі *-ив(о)*: *морозиво, прядиво* (крім *маре́во, заре́во, сяєво*);
- суфіксах *-ик*, *-ин-*, *-иц-*, *-ник*, *-иськ-*, *-ищ-*, *-ичк-* (від *-ик*, *-иц*); *братик, далина́, вулиця, гірник, дівчисько, видовище, горличка* (від *горлиця*).

4. Якщо правопис ненаголошених голосних не можна перевірити за правилами, варто звернутися до орфографічного словника: *інженер, минулий*.

Запам'ятайте!

Пишемо з *О*	Пишемо з *А*
богатир (герой, воїн) *козак* *коровай* *кропива́* *ота́ман* *слов'яни*	*багатир* (багатій) *багато* *гаразд* *гарячий* *калач* *качан* *хазяїн*

Завдання 209 Вставте пропущені літери 1) ***и***, ***е***; 2) ***о***, ***а***.

1) Ш...рокий, бл...зенько, пал...во, кр...тичний, хр...стини, дал...чінь, др...жати, ч...решня, ч...ргування, оч...рет, добр...во, дж...р...ло, чуж...на, сел...ще, щ...міти, вогн...ще, тр...вога, гр...міти, п...ро, м...реж...во, справ...дливий, г...рой, прин...сли, річ...чка, пал...чка, ос...лед...ць, зв...чайний, вер...с...нь, м...даль, бер...з...нь, к...нгуру, тер...н, кр...шити, оз...ратися, з...мля, ш...потіти, станов...ще, тр...буна, с...стра, л...мон, п...рлина;

2) д...віра, г...лубка, сл...в'янський, б...гатий, х...зяйновитий, ст...їть, к...жух, к...лючий, м...л...ко, к...мп'ютер, к...заччина, розб...г...тіти.

[1] Детальніше про правопис суфіксів дивіться на с. 293—294.

Поняття про чергування звуків

Чергування — зміна голосного чи приголосного звука в межах однієї частини слова: *ніч — ночі, дудочка — дудочці*. Чергування позначається знаком //.

Зверніть увагу! Чергування спостерігаємо в усіх частинах слова, крім закінчення (воно є змінною частиною слова). Зміна префіксів і суфіксів у спільнокореневих словах не є чергуванням, наприклад: у словах *столик, столяр, столовий* різні суфікси.

Найпоширеніші випадки чергування голосних

о // і, е // і	*о, е //* нуль звука	*е // о*	*о // а, е // и, і // е* у коренях дієслів
при словозміні та словотворенні [о] та [е] у відкритих складах переходять в [і] у закритому складі: *піч — печі* *Харків — Харкова* *він — вона* *міць — моці*	відбувається при словозміні, такі [о] та [е] називають випадними або вставними: *пень — пня* *садок — садка* *човен — човна* *весна — весен*	відбувається після шиплячих [ж], [ч], [ш], [дж]: *шести — шостий* *пшениця — пшоно*	змінюють відтінки значень дієслів: *котити — катати* *терти — стирати* *берегти — зберігати*
Зверніть увагу! Це чергування відбувається також у суфіксах присвійних прикметників: *бра́тів — бра́тового* **Зверніть увагу!** На письмі це чергування може бути представлене літерами *ї, є*, які позначають по два звуки [йі] та [йе] відповідно: *Київ — Києва*	**Зверніть увагу!** У формі множини іменник *сосна* має дві форми: *сосен* і *сосон*	**Запам'ятайте!** **Найуживаніші випадки:** *увечері — вечорі́* *женити — жонатий* *чернетка — чорний* *четвертий — чотири*	

Запам'ятайте! Чергування ***о // і, е // і*** НЕ відбувається в:

- групах *-оро-, -оло-, -ере-, -еле-*: *мороз — морозу, во́лос — волосся, берег — берега, зелень — зелений* (**Але:** *береза — берізка, обереги — оберіг, пороги — поріг*);
- іншомовних словах, порівняйте: українські *дзвін — дзвону, камінь — каменя*; запозичені *бетон — бетону, камін — каміна*.

Завдання 210 До поданих слів, де можливо, доберіть їхні форми чи споріднені слова, які ілюструють чергування голосних.

о // і, е // і			
виріб		порох	
боєць		кінь	
привід		голова	
терен		подорож	
якір		чесати	

Закінчення таблиці

о, е // нуль звука			
день		рушничок	
рівень		молодець	
вогонь		сосна	
учень		вітер	
бджілка		швець	
стежка		стежечка	
е // о після шиплячих			
четвертий		вечоріє	
жонатий		чорнило	
чернетка		шостий	
у коренях дієслів			
беру		завмерти	
клонитися		плести	
схопити		зломити	
котити		стелити	
очікувати		гонити	

Завдання 211 На місці пропусків уставте потрібні літери. Доберіть до виділених слів спільнокореневі, щоб продемонструвати чергування голосних звуків, випишіть їх після тексту.

Я ***візьму*** той рушник, ***прост....лю***, наче долю,
В тихім шел....сті трав, в щ....б....танні дібров.
І на ***тім*** рушн....чкові ож....ве все знайоме до ***болю***:
І д....тинство, й р....злука, і вірна любов (*А. Малишко*).

.....
.....
.....
.....
.....

Як на ЗНО

1 Літеру ***е*** на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А ш..потіти, п..чаль, скр..піти
Б с..ло, підстр..гати, с..рпанок
В в..зеш, плет..во, пов..ртатися
Г ос..лятися, ст..жина, книж..чка
Д м..р..хтіти, вит..рати, учит..ль

2 Літеру ***о*** на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А г..няти, ш..вк, з..зуля
Б бой..вий, л..мити, ч..мусь
В ч..ловік, б..гато, ч..рнетка
Г щ..чка, п..дібний, сл..в'янський
Д сх..пити, увеч..рі, г..рячий

3 Літеру ***и*** треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А чов..н, одгр..міти, добр..во
Б забл..щало, оз..ратися, д..в..на
В т..хес..нький, бр..ніти, хр..стини
Г к..рпатий, заруч..ний, летов..ще
Д сел..ще, сон..чко, поз..чати

4 Чергування голосних відбувається в усіх наведених випадках, ОКРІМ

А Канів — Кан..ва
Б Івано-Франківськ — Івано-Франк..вська область
В Чернігів — Черніг..ва
Г Миколаїв — Микола..ва
Д Бориспіль — Борисп...ля

5 Допущено помилку в рядку

А шість — шести, Михайлів — Михайлова
Б сім — семи, дно — денце
В вісім — вісьми, особа — одноосібний
Г Андріїв — Андрієва, річ — речовий
Д лебідь — лебединий, вівця — овечий

6 Подвійний наголос має слово

А новий
Б випадок
В доцент
Г розбір
Д листопад

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) Сьогодні ж, стривожена й радісна, Христина зупинилася біля вітряка й заніміла ***від*** здивування: *не/втомні* крила його були білі й іскристі, *не/мовби* зліплені зі срібла. **(2)** Може, оце й *не/зима*, а вони, крутячись, клубили ***навколо*** себе хуртовину, й порозтрушували ***навкруг*** стільки снігів. **(3)** Аж схвилювалась від такої здогадки, тому входила ***в середину*** вітряка, мовби в якусь *не/доказану* казку. **(4)** І дивно було, що на її тихе привітання ніхто не відповів.

7 У тексті треба ОКРЕМО писати

А не/втомні
Б не/мовби
В не/зима
Г не/доказану

8 НЕ є прийменником виділене слово в рядку

А ***від*** здивування
Б ***навколо*** себе
В порозтрушували ***навкруг***
Г ***в середину*** вітряка

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому

10 Вставною конструкцією ускладнено речення

А перше
Б друге
В третє
Г четверте

11 Літеру *е* треба писати на місці пропуску в усіх словах усіх рядків, ОКРІМ

А дал..чінь, б..реза, розч..сати
Б д..ре́ва, мороз..во, с..ми
В л..леки, книж..чка, мар..во
Г в..селка, ч..решня, чов..н
Д оч..рет, япон..ць, в..сняний

12 Чергування голосних відбувається в усіх наведених випадках, ОКРІМ

А чорний — ч..рнетка
Б ломити — л..мати
В увечері — веч..ра
Г Львів — Льв..ва
Д колосся — кол..с

Заняття 41

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ. ОСНОВНІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ У//В, І//Й, З//ЗІ//ІЗ

Тести онлайн

- **Найпоширеніші випадки чергування приголосних**
- **Основні випадки чергування *у//в, і//й, з//зі//із***

Найпоширеніші випадки чергування приголосних

Чергування приголосних в українській мові спостерігається при словозміні та словотворенні.

г//ж//з нога — ніжка — нозі *к//ч//ц рука — ручка — руці* *х//ш//с вухо — вушко — вусі*	*д//дж ходити — ходжу* *т//ч світити — свічу* *з//ж возити — вожу* *с//ш косити — кошу*	*один звук//два звуки:* *б//бл любити — люблю* *м//мл томити — томлю* *п//пл топити — топлю* *в//вл ловити — ловлю* *ф//фл графити — графлю*
МОВОХАКЕР Запам'ятати ці ряди чергувань легше разом із поданими до них прикладами — назвами частин тіла. Ці ряди приголосних фігурували у правилі про уподібнення свистячих і шиплячих, а також знадобляться для розуміння явища збігу приголосних при словотворенні, про що йтиметься далі.	**Зверніть увагу!** Порушення цього чергування досить часто трапляється в мові представників східноукраїнського регіону (*~~носю~~ — ношу, ~~просю~~ — прошу, ~~світю~~ — свічу*). Цієї помилки потрібно уникати.	**МОВОХАКЕР** У звукосполученнях [бл'], [мл'], [пл'], [вл'], [фл'] звук [л'] м'який, а губні приголосні залишаються твердими, що властиво українській вимові.

Завдання 212 До поданих слів доберіть інші форми чи споріднені слова, які ілюструють чергування приголосних.

	г//ж//з; к//ч//ц; х//ш//с		
друг		піщаний	
цвях		соняшник	
око		муха	
блищати		Камчатка	
звужувати		сніг	
	д//дж; т//ч; з//ж; с//ш		
огородити		чесати	
грозити		змащений	
збуджений		пустити	
приїздити		плакати	
хотіти		допомагати	
літати		косити	
	один звук//два звуки		
давити		нестямитися	
висловити		губити	
мовити		ліпити	

Завдання 213 Вставте пропущені літери. Доберіть до виділених слів спільнокореневі, щоб продемонструвати чергування голосних і приголосних звуків, випишіть їх після тексту.

В__***чірнє*** сонце, ***дякую*** за ***день***!
В__чірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів ***просвітл***__***ний*** Едем
І за волошку в житі золотому.

За твій ***світанок***, і за твій з__ніт,
І за ***мої обпеч***__***ні*** з__ніти.
За те, що завтра ***хоче*** з__л__ніть,
За те, що вчора встигло ***оддзв***__***ніти***.

За небо в небі, за д__тячий ***сміх***.
За те, що ***можу***, і за те, що ***мушу***.
В__чірнє сонце, дякую за всіх,
Котрі нічим не оскв__рнили ***душу*** (*Л. Костенко*).

Основні випадки чергування *у//в, і//й, з//зі//із*

Як засіб милозвучності в українській мові існують варіанти прийменників (*у//в//уві, з//зі*), сполучників (*і//й//та, хоч//хоча*), часток (*ж//же, б//би*), префіксів (*над//наді, роз//розі*), постфіксів (*ся//сь*), коренів (*вчитель//учитель*) тощо. Вони існують для того, щоб була можливість уникнути нагромадження складних для вимови звуків, тому вибір варіанта залежить від сусідніх звуків.

Чергування *у//в* у прийменниках, префіксах, коренях

у	***в***
між приголосними, щоб уникнути їхнього збігу: *виконав **у**чора* *день **у** день*	між голосними, щоб уникнути їхнього збігу: *виконала **в**чора* *навчатися **в** університеті*
Зверніть увагу! Чергування початкового звука У//В можливе не в усіх коренях, наприклад: ***у**года*, ***в**права*. У деяких випадках слова з різним початковим звуком мають відмінні значення, порівняйте: ***у**дача* (успіх) — ***в**дача* (риси характеру).	
на початку речення або після розділового знака перед приголосним (не обов'язково): ***у** дитинстві*, ***у**горі*	на початку речення або після розділового знака перед голосним: ***в** Україні*, ***в** Одесі*
перед двома чи трьома буквами, що позначають приголосні: ***у** структурі*, ***у**притул*	
перед ***в***, ***ф*** і буквосполученнями ***св***, ***хв***, ***тв***, ***льв*** незалежно від кінцевого звука попереднього слова: ***у** Львові* **МОВОХАКЕР** Запам'ятати буквосполучення легко у фразі: *Відомий **ф**ілософ-**льв**ів'янин **хв**алив **св**ій **тв**ір.*	між голосним і приголосним: *жити **в** Харкові*, *написав **в** електронному листі*

Зверніть увагу! Рідше вживані варіанти прийменника ***уві***, ***во***: *уві сні*, *во ім'я Отця...*

Чергування *і//й* у сполучниках і коренях

і	***й***
між приголосними, щоб уникнути їхнього збігу: *розвиток **і** підтримка* *екзамен **і**де*	між голосними, щоб уникнути їхнього збігу: *переваги **й** інновації* *життя **й**де*
на початку речення або після розділового знака перед приголосним: *І відповідаємо на поставлене запитання.*	на початку речення або після розділового знака перед голосним: *Й удосконалюємо наші навички.*
перед словом, що починається на ***я***, ***є***, ***ї***, ***ю***, ***я***, ***й***: *мені **і** йому* *своєчасне **і** якісне виконання* (пам'ятаймо, що літера Я на початку слова позначає два звуки [йа])	після голосного перед приголосним: *усе зважити **й** визначитися* *зі стратегією*

Зверніть увагу! Це чергування не відбувається при зіставленні понять: *добро **і** зло*, *батьки **і** діти*, *гордість **і** упередження*.

Зверніть увагу! Після букв ***й***, ***я***, ***ю***, ***є***, ***ї*** вживаємо сполучники ***і*** або ***та***: *міркуй **і** багатій*, *твоє **та** моє*.

Чергування прийменників *з//зі//із*

з	***із***	***зі***
перед словом, яке починається з голосного: ***з** однодумцями* ***з** Одеси*	між приголосними: *Максим **із** батьком*	перед словом, яке починається сполученням приголосних (особливо з початковими ***з***, ***с***, ***ш***, ***щ***): ***зі** мною* ***зі** святом* ***зі** швидкістю*
перед словом, яке починається з приголосного (крім свистячих і шиплячих), якщо утворена сполука є нескладною для вимови: *заходи **з** нагоди святкування*	після голосного перед наступними свистячими й шиплячими ***з***, ***ц***, ***с***, ***ч***, ***ш***, ***щ***: ***із** цими питаннями*	

Зверніть увагу! Рідше вживаний варіант прийменника ***зо***: ***зо** три години*, ***зо** мною*.

Завдання 214 Зредагуйте запропоновані словосполучення. Прокоментуйте вибір засобів милозвучності.

вітаємо з святами .....
кожен з нас .....
участь в науковій конференції .....
вихід з ситуації .....
у аналізі .....
стосунки з сім'єю .....
звернутись з проханням .....
з часом теорія зазнала змін .....
укладати угоду із автором .....
у одному екземплярі .....
знайти у інтернеті з знижкою .....

мешкати у Америці .....

діти й вчителі .....

Завдання 215 У тексті оберіть потрібний варіант, керуючись принципом милозвучності української мови.

Сподіваємо(***сь/ся***), що нововведення будуть позитивно оцінені громадськістю (***і/й***) кожен зможе отримати вичерпну відповідь на своє питання.

(***З/Зі***) свого боку ми робитиме(***мо/м***) (***у/в***)се для постійного (***у/в***)досконалення нашої діяльності, адже від безпосереднього щоденного спілкування (***з/із/зі***) громадянами значною мірою залежить рівень довіри суспільства до уряду (***у/в***) цілому.

Як на ЗНО

1 НЕПРАВИЛЬНО утворено форму дієслова першої особи однини в рядку

А возити — вожу
Б їздити — їжджу
В сидіти — сидю
Г просити — прошу
Д летіти — лечу

2 Позначте рядок, у якому в усіх словах можливі чергування приголосних звуків

А ріг, бік, осінь
Б муха, смуга, вухо
В смак, мох, ворона
Г велетень, сон, пень
Д берег, контур, кожух

3 Літеру ***у*** слід писати на місці всіх пропусків у рядку

А пішов ... кіно, із покоління ... покоління, дивись їй ... вічі
Б бути ..повноваженим, ... визначеному напрямку, ... Одесі
В ... свою чергу, ... Яготині, ... окремих випадках
Г ... зв'язку з, ... Вінниці, прибув ..день
Д надати ... разі потреби, спати ..ночі, дуже ..томився

4 Сполучник ***і*** треба вжити у варіанті

А розгляд ... затвердження законопроєкту
Б розглянуто ... затверджено законопроєкт
В розглянути ... затвердити законопроєкт
Г щодо розгляду ... затвердження законопроєкту
Д розглянемо ... затвердимо законопроєкт

5 Літеру ***у*** можна писати на місці обох пропусків у рядку

А ..клад (депозит), ..клад (устрій)
Б ..ступ (передмова, пролог), ..ступ (виступ, сходинка)
В ..права (завдання), ..права (управління)
Г ..дача (риси характеру), ..дача (успіх)
Д ..ряд (державна установа), ..ряд (поряд)

6 У фразеологізмах ***«по самісіньку ...»***, ***«скрутити ...»***, ***«сісти на ...»*** замість пропусків має бути слово

А нога
Б рука
В вухо
Г шапка
Д шия

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1)*С/просоння* не добереш, чи то людина чи вітерець, чи місяць золотою пучкою стукає в *шибки*. **(2)**Дівчина широко розплющує очі. **(3)**У них ***од/разу*** *переміщуються* і підмита темінь хатини, і місячне марево, що, ворушачись, м'яко *сіється* на лаву й долівку. **(4)**Це так славно і трепетно нагадує дитинство, коли, бувало, *прокинешся* й не знаєш, що *робиться* ***на/в/круги***. **(5)**І цей спогад ***в/раз на/мить*** повернув до неї далекі жнива.

7 Уподібнення приголосних відбувається у виділених словах тексту, ОКРІМ

А шибки
Б переміщуються
В сіється
Г прокинешся
Д робиться

8 У тексті треба окремо писати

А с/просоння
Б од/разу
В на/в/круги
Г в/раз
Д на/мить

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому
Д п'ятому

10 Відокремленою обставиною ускладнено речення

А перше
Б друге
В третє
Г четверте
Д п'яте

11 Чергування приголосних при словозміні та словотворенні можливе в усіх словах рядка

А мачуха, молитва, колихати, округ
Б співак, світити, праця, квітка
В ознака, сердитися, морока, рушник
Г бік, блиск, грозити, боротьба
Д стіл, почистити, щука, сніг

12 Чергування ***у//в*** можливе в усіх словах, ОКРІМ

А удосконалення
Б уява
В унаслідок
Г уболівання
Д умілий

Заняття 42

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ СЛОВОТВОРЕННІ

Тести онлайн

- **Зміни приголосних при творенні прикметників та іменників за допомогою суфіксів *-ськ-, -ств-***
- **Зміни приголосних при творенні ступенів порівняння прикметників**
- **Зміни приголосних при творенні іменників за допомогою суфікса *-ин-***

Зміни приголосних при творенні прикметників та іменників за допомогою суфіксів *-ськ-, -ств-*

Зовні схожі на чергування приголосних їхні зміни при словотворенні — злиття кількох сусідніх приголосних звуків задля милозвучності. Насамперед ідеться про злиття двох приголосних (останнього кореневого та першого суфіксального) при творенні слів за допомогою суфіксів ***-ськ-, -ств-***, якщо перед ними стоїть один із дев'яти приголосних: ***г, ж, з, к, ч, ц, х, ш, с***.

[г] — -ськ- → -зьк-
[ж] — + →
[з] — -ств- → -зтв-

боягуЗ + СьК = боягуЗьКий

боягуЗ + СТВ= боягуЗТВо

Наприклад: *Прага — празький; Париж — паризький, Кавказ — кавказький.*

[к] — -ськ- → -цьк-
[ч] — + →
[ц] — -ств- → -цтв-

козаК + СьК = козаЦьКий

козаК + СТВ = козаЦТВо

Наприклад: *Кременчук — кременчуцький, ткач — ткацький, ткацтво; молодець — молодецький, молодецтво.*

[х] — -ськ- → -ськ-
[ш] — + →
[с] — -ств- → -ств-

товариШ + СьК = товариСьКий

товариШ + СТВ = товариСТВо

Наприклад: *Волноваха — волноваський, Одеса — одеський; Сиваш — сиваський; Полісся — поліський.* **Зверніть увагу** на останній приклад: СС + *ськ* = СьК

МОВОХАКЕР Кореневі звуки, що змінюються, уже відомі нам із правил про чергування приголосних ***г//ж//з, к//ч//ц, х//ш//с***. Видозмінений суфікс завжди починається свистячим приголосним, який є в кожному ряді чергувань, тобто ***З, Ц, С***.

Зверніть увагу! Зміни приголосних відбуваються тільки в усному мовленні й не закріплені на письмі у винятках (*меккський, казахський, баскський, тюркський, нью-йоркський, герцогський, шахський, цюрихський, бангкокський* тощо), а також якщо корінь закінчується на інший, окрім названих дев'яти, приголосний (*люди — людський — людство*).

Запам'ятайте! Якщо твірна основа закінчується сполукою приголосний + *К*, то суфікс ***-ськ-*** не змінюється, а *К* зникає: *ЧукоТКа+СьК = чукотСьКий*.

Завдання 216 Від поданих слів утворіть прикметники, використовуючи суфікс ***-ськ-***, та іменники (*якщо це можливо*) за допомогою суфікса ***-ств-***.

Париж .....
Україна .....
Овруч .....
Кривий Ріг .....
мученик .....
Черкаси .....
Славутич .....
Одеса .....
козак .....
турист .....
Тростянець .....
дивак .....
ескімос .....
казах .....
П'ятихатки .....
Нова Водолага .....
Славута .....
Західна Європа .....
залісся .....
чех .....

Зміни приголосних при творенні ступенів порівняння прикметників

При творенні форм вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників при додаванні суфікса *-ш-* відбуваються такі зміни:

[г]
[ж] — + -ш- → -жч-
[з]

наприклад: *ву**зь**кий — ву**ж**чий, доро**г**ий — доро**ж**чий, ду**ж**ий — ду**ж**чий.*

[с] + -ш- → -щ-

наприклад: *ви**с**окий — ви**щ**ий.*

Завдання 217 Від поданих прикметників утворіть просту форму вищого ступеня порівняння.

низький		красивий		близький	
дорогий		високий		важкий	

Зміни приголосних при творенні іменників за допомогою суфікса *-ин-*

Зміну сполучень приголосних ***-цьк-***, ***-ськ-***, ***-ск-*** спостерігаємо при творенні іменників за допомогою суфікса ***-ин-***:

-цьк- (-ць-) + ***-ин-*** → ***-чч-***

наприклад: *Доне**цьк** — Донеччина, німе**ць** — Німеччина* (виняток — *Галичина*);

-ськ- + ***-ин-*** → ***-ч-***
-ськ- (-ск-) + ***-ин-*** → ***-щ-***

наприклад: *рекрут**ськ**ий — рекрутчина, солдат**ськ**ий — солдат**чина**; батьків**ськ**ий — Батьківщина, віск — во**щина**.*

Завдання 218 Від поданих назв областей утворіть іменники за допомогою суфікса ***-ин-***.

Львівська		Сумська	
Івано-Франківська		Полтавська	
Тернопільська		Херсонська	
Дніпропетровська		Житомирська	
Рівненська		Одеська	
Київська		Черкаська	
Хмельницька		Миколаївська	
Чернівецька		Чернігівська	
Вінницька		Донецька	
Харківська		Луганська	

Як на ЗНО

1 Правильно написано всі похідні слова в рядку

А Збараж — збаражзький, Бахмач — бахмацький, Черкаси — черкаський
Б узбек — узбецький, Закарпаття — закарпацький, Прилуки — прилуцький
В Кривий Ріг — криворізький, Кагарлик — кагарликський, Лопань — лопанський
Г Нью-Йорк — нью-йоркський, Ужгород — ужгороцький, Острог — острозький
Д Сиваш — сиваський, Нова Водолага — нововодолазький, парубок — парубоцький

2 Прикметники із суфіксом ***-ськ-*** утворяться від усіх іменників у рядку

А волох, черкес, чех
Б Ніцца, таджик, Кременчук
В Калуга, Калуш, Гаага
Г Ладога, Тбілісі, чуваш
Д Золотоноша, Страсбург, Рига

3 Прикметники із суфіксом ***-зьк-*** утворяться від усіх іменників у рядку

А Черкаси, Полтава, Несвіж
Б Сиваш, Чернівці, Лейпциг
В Харків, Україна, грек
Г Запоріжжя, Тернопіль, латиш
Д Прага, Устилуг, Воронеж

4 Помилку при творенні ступенів порівняння прислівників допущено в рядку

А краще, гірше, глибше
Б тепліше, важче, тонше
В веселіше, вужше, швидше
Г повільніше, нижче, глибше
Д вище, активніше, легше

5 Буквосполуку -***ств***- на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

А коза..о, брат..о
Б жіно...о, студент...о
В пта...о, товари...о
Г молоде...о, дитин...о
Д люд...о, боягу...о

6 Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка

А щороку, ґринджоли, юність
Б піджак, сьогодні, борщ
В моя, рясно, виїзд
Г граєшся, мільярд, щільний
Д п'ятниця, ящик, мільйон

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) Працю **(*в,у*)*чителя*** ні з чим не можна ні порівняти, ні зіставити. **(2)** Ткач **(*в,у*)*же*** через годину бачить *плоди* своїх турбот; сталевар через кілька годин радіє з вогненного потоку металу: це *вершина* його мрії. **(3)** Орач, сіяч, хлібороб через кілька місяців милуються колосками і жменею зерна вирощеного **(*в,у*)*полі*.** **(4)** А **(*в,у*)*чителеві*** треба працювати *роки* і роки, щоб побачити предмет свого *творіння*...

7 Літеру ***в*** на місці пропуску слід писати у виділених словах в усіх рядках, ОКРІМ

А працю **(*в,у*)*чителя***
Б ткач **(*в,у*)*же***
В вирощеного **(*в,у*) *полі***
Г а **(*в,у*)*чителеві***

8 Роль присудка виконує слово, виділене в рядку

А бачить ***плоди***
Б ***вершина*** його мрії
В працювати ***роки***
Г предмет свого ***творіння***

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому **Б** другому **В** третьому **Г** четвертому

10 Складнопідрядним є речення

А перше **Б** друге **В** третє **Г** четверте

11 Прикметники із суфіксом -***цьк***- утворяться від усіх іменників у рядку

А Карабах, Черемош, герцог
Б Мекка, Коломак, Оржиця
В Збруч, Донецьк, Кременчук
Г Острог, Хортиця, Тростянець
Д Чикаго, Нюрнберг, Запоріжжя

12 Помилку допущено в рядку

А Вінниччина, ближчий, черкаський
Б Харківщина, дужчий, закавказький
В Донеччина, нижчий, жмеринський
Г Сумщина, важчий, якутський
Д Галиччина, кращий, абхазький

Заняття 43

ПОДВОЄННЯ БУКВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Тести онлайн

- **Подвоєння букв на позначення збігу однакових приголосних**
- **Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних**

Подвоєння букв на позначення збігу однакових приголосних

Подвоєними літерами в українській мові позначають подвоєння і подовження. **Подвоєння** — це випадковий збіг однакових приголосних:

1. На стику морфем.

	Приклади	Ваш приклад
префікса та кореня	*роззброїти*, *оббити*, *відділ*	
двох префіксів (рідко)	*воззєднати*, *наввипередки*	
кореня та суфікса	*сонний*, *осінній*, *щоденний*	
кінця першої та початку другої частини складноскорочених слів	*юннат*, *спорттовари*, *міськком*	
основи дієслова минулого часу на ***с*** і постфікса ***-ся***	*пассся*, *розріссся*, *ніссся*, **але** *підносься*	

2. У прикметникових постійно наголошених суфіксах ***-е́нн-***, ***-а́нн-***, ***-я́нн-***, що надають слову значення перебільшеної ознаки чи неможливості виконання дії: *глибоче́нний*, *невблага́нний*, *незрівня́нний*. До цієї групи належать також прикметники церковного вжитку *благослове́нний*, *блаже́нний*, *свяще́нний*, *огне́нний*, *окая́нний*, *страждéнний*, а також *боже́ственний*.

Зверніть увагу! Слід розрізняти схожі прикметники й дієприкметники: у дієприкметників наголос зазвичай на корені, вони не мають значення перебільшеної ознаки й неможливості виконання дії. Порівняйте:

Прикметник	Дієприкметник
нездійсне́нна мрія з'їсти все морозиво у світі (фізично не можна виконати)	*нездійсне́на мрія купити морозива* (можна це зробити)
незчисле́нні ***зірки*** (їх неможливо порахувати)	*незчи́сле́ні* слова у висловленні (можна порахувати)

Запам'ятайте! Подвоєння зберігають також прислівники й іменники, утворені від прикметників із подвоєнням: *недоторка́нний — недоторка́нно*, *недоторка́нність*, *свяще́нний — священно*, *священник*.

Зверніть увагу! Подвоєння не мають дієслівні форми на ***-но***, ***-то***: *розказа**но**, вимовле**но**.*

МОВОХАКЕР Якщо у прикметника наголошений суфікс, але немає значення перебільшеної ознаки чи неможливості виконання дії, приголосні в суфіксі не подвоюються: *дерев'я́ний*, *варе́ний*, *пече́ний*, *довгожда́ний*, *жада́ний*, *шале́ний*.

Іноді важко відрізнити прикметники, у яких *-енн-*, *-анн-*, *-янн-* мають значення перебільшеної ознаки, від прикметників із *-ен-*, *-ан-*, *-ян-*. Наприклад: *здоровенний* — *шалений*. У деяких випадках перевіряємо, дібравши до прикметника відповідник без цього суфікса: *здоровенний* — пишемо з *-нн-*, бо є слово *здоровий*; до слова *шалений* такого відповідника немає, тому суфікс пишемо без подвоєння.

3. У словах *бо**вв**ан*, *Ганна*, ***лл**яний*, *о**вв**а*, *с**сс**ати* та похідних від них.

Завдання 219 Поясніть причини подвоєння приголосних або його відсутність у словах (*схематично позначте частини слова, у яких чи на межі яких відбувається подвоєння*).

Туманність, заввишки, незрівнянний, віддячив, міськком, юннат, відділ, старанний, засклений, звіддаля, погодинний, відданий, бездоганний, віддзвеніти, наддніпрянський, віддавна.

Завдання 220 Де потрібно, вставте пропущені літери, поясніть причини подвоєння приголосних у словах.

Віко...ий, склян...ий, жасмин...ий, незнище́н...ість, знежирен...ий, бездон...ий, перед...ень, невгамовн...ий, зацікавлен...ість, від...зеркалений, широчен...ий, під...ати, буден...ий, гостин...ість, об...ризкати, займен...ик, шален...ий, священ...ик.

Завдання 221 Складіть речення з поданими прикметниками та дієприкметниками (*рід можна змінювати*).

невблаганний .....

.....

невблаганий .....

.....

незрівнянний .....

.....

незрівняний .....

.....

нездоланний .....

.....

нездоланий .....

.....

нескінченний .....

.....

нескінчений .....

.....

Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних

Подовження ***м'яких*** або ***пом'якшених*** приголосних [т':], [д':], [з':], [с':], [ц':], [л':], [н':], [ж':], [ч':], [ш':] відбувається в позиції ***між двома голосними*** в конкретних групах слів.

Групи слів	Приклад	Ваш приклад
в іменниках сер. р. II відміни	*знаря**дд**я*, *сторі**чч**я*, *навча**нн**я*	
у деяких іменниках I відміни	*рі**лл**я*, *ста**тт**я*, *су**дд**я*, *І**лл**я*	
в Ор. в. однини іменників III відміни **Зверніть увагу!** Іменники III відміни в Ор. в. одн. завжди мають закінчення *-ю*, навіть після шиплячих	*ми**тт**ю*, *розкі**шш**ю*, *подоро**жж**ю*	

Закінчення таблиці

Групи слів	Приклад	Ваш приклад
у прислівниках	*зрання, спросоння, навмання*	
у формах дієслова ***лити***	***ллю, ллєш, ллєте***	

Зверніть увагу! Якщо хоча б одна з умов (м'якість приголосного або позиція між двома голосними) не витримується, подовження не відбувається. Порівняйте: *стаття — статей* (приголосний [т] твердий), *любов'ю* (приголосний [в] твердий), *молоддю — молодістю* (приголосний [т'] не між двома голосними).

Завдання 222 Порівняйте правопис слів, усно поясніть орфограми.

Лити — ллєш, сторіччя — сторіч, обличчя — облич, стаття — статей, юністю — миттю, ніч — ніччю, восени — осінню.

Завдання 223 Поставте замість крапок, де потрібно, пропущені букви. Поясніть причини подвоєння літер або його відсутності.

Безмежніст..ю, жит..я, перел..ється, стат..я, спросон..я, олов'ян..ий, су́д..ів, вуал..ю, під..аш..я, навман..я, блажен..ий, Запоріж..я, машин..ий, Закарпат..я, без..акон..я, юн..ий, стат..ей, стійкіст..ю, маст..ю, передміст..я, качин..ий, зіл..я, порос..я, гран..ю, мудріст..ю, Криворіж..я, затиш..я, цвітін..я, Поліс..я, натхнен..я, завдан..я, піднебес..я, козен..я, правосуд..я.

Завдання 224 Поставте іменники у форму орудного відмінка. Поясніть, чому подовження відбувається чи не відбувається.

Н. в.	Ор. в.	Н. в.	Ор. в.
юність		вуаль	
вісь		мить	
вість		рись	
любов		мідь	
радість		мати	
галузь		пам'ять	
щедрість		мазь	
пристань		повінь	

Завдання 225 Вставте, де потрібно, пропущені літери.

1) Багато слів написан..о пером. Неска́зан..е лишилось несказа́н..им.
2) А допливеш — то цілий чи потрощен..ий? Спустошен..ий, ускладне..ний чи спрощен..ий?
3) Дощ полив, і день такий полив'ян..ий.
4) Вона в жит..і́ зіткнулась з неприємніст..ю: хлопчина їй не відповів взаємніст..ю.
5) Вони, ті крила, не з пуху-пір'я, а з правди, чесноти і довір..'я. У кого — з вірності у кохан..і. У кого — з вічного пориван..я (*Із творів Л. Костенко*).

Як на ЗНО

1 Подвоєні літери на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А від..зьобати, дзвін..иця, бджолин..ий
Б обіцян..ий, суверен..ий, шален..ий
В напружен..ий, військ..омат, адресован..ий
Г бездоган..ий, щоден..ик, без..вучний
Д окаян..ий, від..іл, орлин..ий

2 Подвоєні літери на місці пропусків треба писати в усіх словах усіх рядків, ОКРІМ

А суд..я, відповід..ю, сіл..ю
Б навчан..я, ніч..ю, навман..я
В спросон..я, мід..ю, вуал..ю
Г Поволж..я, Поліс..я, Запоріж..я
Д століт..я, роздол..я, л..ється

3 Подовження приголосних відбувається у формі Ор. в. однини всіх іменників рядка

А молодість, лінь, відсутність, рись
Б мати, скатерть, нехворощ, печаль
В туш, міль, галузь, мазь
Г молодь, совість, верф, тінь
Д врожайність, відповідь, ясність, ожеледь

4 Подвоєні літери на місці пропуску треба писати в усіх словах усіх рядків, ОКРІМ

А невблаган..ою заметіл..ю, нескінчен..ою спірал..ю
Б довгождан..ою зустріч..ю, бездон..ою глибін..ю
В старан..ий відмін..ик, туман..ою далеч..ю
Г божествен..ою височін..ю, л..яне плат..я
Д страшен..ою постат..ю, від..аний спів..ітчизник

5 Прочитайте уривок.

Шаліє любові тропічна злива —
землі і неба шален(1)ий шлюб.
Вколисан(2)а в ніч, тобою омита,
хитає мене серед білого дня.
Ковшами самотності сплачен(3)е мито
за всі незнан(4)я і за всі навман(5)я.

Подвоєні літери треба писати на місці всіх цифр рядка

А 1, 2
Б 2, 3
В 3, 4
Г 4, 5
Д 1, 5

6 Спільнокореневим до слова ***рев*** є

А ревнивий
Б ревучий
В ревізор
Г реверанс
Д револьвер

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) Усе собор бачить, і бачив усе. **(2)** Ярмарки вирували *круг* нього, яскраво гомоніли, бурунили. **(3)** Чи так уже воно й вищезло усе? **(4)** Чи береже він у собі відгомін ***жит..я*** невмирущого, ***мигтін..я*** списів запорозьких, ***різноголос..я*** ярмаркового люду? **(5)** Темрявою ночі ***окутан..ий***, зірок дістає шоломами своїх бань крутолобих.

7 Подвоєні літери на місці пропуску НЕ треба писати у слові

А жит..я
Б мигтін..я
В різноголос..я
Г окутан..ий

8 Якою частиною мови є слово ***круг*** у другому реченні

А іменник
Б прислівник
В прийменник
Г сполучник

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г п'ятому

10 Відокремленим означенням ускладнено речення

А друге
Б третє
В четверте
Г п'яте

11 Подвоєні літери на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А священ..ий, узвиш..я, гречан..ий
Б милосерд..я, Прикарпат..я, спросон..я
В нев..ічливий, мит..ю, непомічен..ий,
Г бездон..ий, шален..ий, під..анство
Д суверен..ий, довкіл..я, роз..броєн..я

12 Подовження приголосних відбувається у формі Ор. в. однини всіх іменників у всіх рядках, ОКРІМ

А розкіш, вуаль, путь, бандероль
Б подорож, зав'язь, Січ, міць
В галузь, міль, безліч, розкіш
Г розповідь, вихованість, поміч, ожеледь
Д вісь, мідь, емаль, зав'язь

Заняття 44

СПОЛУЧЕННЯ *ЙО*, *ЬО*. УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА ТА АПОСТРОФА

Тести онлайн

- Сполучення *йо, ьо*
- Правила вживання м'якого знака
- Правила вживання апострофа

Сполучення *йо, ьо*

йо	*ьо*
[йо]	м'якість попереднього приголосного + [о]
на початку слова: ***йо**д*, ***йо**га*, ***Йо**сип*	у середині слова після м'яких приголосних: *с**ьо**годні*, *кол**ьо**ровий*, *с**ьо**мий*
у середині слова після голосних: *ма**йо**нез*, *бо**йо**вий*, *Юрі**йо**вич*	
у середині слова після приголосних, переважно на початку складу: *буль**йо**н*, *кур**йо**з*, *сер**йо**зний*, *Солов**йо**в*	

Зверніть увагу! Ця орфограма особливо актуальна при творенні чоловічих імен по батькові. Якщо суфікс ***-ович-*** додаємо до основи, що закінчується на ***й***, пишемо буквосполучення ***йо***: *Аркадій + ОВИЧ = АркадійОвич*. Якщо основа закінчується на м'який приголосний, пишемо буквосполучення ***ьо***: *Василь + ОВИЧ = ВасильОвич*.

Запам'ятайте! *ІгорьОвич*, *ЛазарьОвич*.

Завдання 226 На місці пропусків уставте потрібні літери ***ь***, ***й***, ***ьй***.

Компан____он, бул____он, вс____ого, бад____орість, ра____он, медал____он, ____ого, син____оокий, сер____озний, з____омка, під____ом, ма____ор, міл____он.

Завдання 227 Змініть форму поданих слів або доберіть до них спільнокореневі з буквосполученнями ***ьо***, ***йо***.

сліз		знати	
літній		чотири	
цей		він	
політ		бій	

Завдання 228 Утворіть чоловічі імена по батькові від поданих імен.

Андрій		Євген	
Йосип		Євгеній	
Валерій		Василь	
Остап		Віталій	

Правила вживання м'якого знака

Літера м'який знак позначає м'якість приголосних, тому її пишемо лише після літер, що позначають м'які приголосні звуки [д'], [д͡з'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'] та [р'] (***Дзідзьо, де ти з'їси ці лини? + р***) у таких випадках:

Правило	Приклади	Ваш приклад
після літер ***д, т, з, с, ц, л, н***, що позначають м'які приголосні, у кінці слова чи складу	*спеціальність, мазь, міць, станьмо, будьте*	
після літер ***д, т, з, с, ц, л, н*** та ***р***, що позначають м'які приголосні, у середині складу перед ***о***	*сьогодні, трьох*	
у суфіксах ***-ськ-, -цьк-, -зьк; -еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-***	*українськ͡ий, запорізьк͡ий, хвацьк͡ий, гарненьк͡ий, їстоньки, манюсіньк͡ий*	
у буквосполученнях ***льц, льч, ньц, ньч, сьц, сьч***, що походять із ***льк, ньк, ськ*** відповідно	*доньчин, доньці* (бо *донька*), але *камінчик* (бо не походить із ***ньк***)	
після літер ***д, т, з, с, ц, л, н***, що позначають м'які приголосні, перед ***я, ю, є, ї***, що позначають два звуки (в іншомовних словах)	*мільярд, Ньютон, Четьї-мінеї, Годьє*	
у дієсловах на ***-ться***	*чується, пишеться*	
після ***л*** перед м'яким приголосним	*їдальня, подільський*	

Зверніть увагу! Перед суфіксом ***-ськ-*** м'який знак пишемо лише після ***л***, і це жодним чином не пов'язано з правописом твірного слова. Порівняйте:

гуцуЛ + ськ͡ = гуцульський; РогаНЬ + ськ͡ = роганський

М'який знак НЕ пишемо в таких випадках:

Правило	Приклади	Ваш приклад
після букв на позначення губних ([б], [п], [в], [м], [ф]) та шиплячих ([ж], [ч], [ш], [д͡ж]) звуків	*річ, босоніж, ґанджж*	
після ***н*** перед ***ж, ч, ш, щ*** та суфіксами ***-ськ-, -ств-***	*менший, панство, українськ͡ий*	
після ***р*** у кінці складу чи слова	*Харків, лікар*	
між літерами на позначення довгого звука	*весілля, знання*	
між двома літерами на позначення м'яких приголосних (крім ***л***), якщо перший звук пом'якшується внаслідок уподібнення до наступного	*якість, сніг* (але *тьмяний, різьбяр*)	
у буквосполученнях ***лц, лч, нц, нч, сц, сч***, що походять із ***лк, нк, ск***	*Наталці, Наталчин* (бо *Наталка*)	
у буквосполученнях ***ск, зк***, що не є суфіксами	*різкий, баский, боязкий, плаский, в'язкий, ковзкий*	
на межі основ складних числівників	*шістсот, п'ятдесят*	

МОВОХАКЕР У давальному відмінку іменників написання м'якого знака залежить від початкової форми: *гуцу**лці*** (бо *гуцу**лка***), ***Юльці*** (бо ***Юлька***).

Завдання 229 Вставте, де потрібно, м'який знак.

Біл...ший — мен...ший, поділ...с...кий — уман...с...кий, чотир...ох — чотир...ма, шіст... — шіст...сот, Натал...ці — Гал...ці, Натал...чин — Гал...чин, внучен...ці — жін...ці, у каз...ці — кізон...ці, століт... — сторіч..., дівчин...ці — дівчинон...ці, тр...ох — кур...йоз, ріж...мо — кин...мо, нен...ці — матін...ці.

Завдання 230 Поставте, де потрібно, м'який знак.

Промін...чик, совіс...тю, Гуцул...щина, п'ят...сот, скрин...ці, ліз...те, тихен...ко, вишен...ка, сер...йозний, нен...чин, нен...ці, монастир..., рибал...с...кий, рибал...чин, поділ...с...кий, американ...с...кий, тон...ший, майбут...нє, молод...дю.

Завдання 231 Запишіть подані іменники у формі давального відмінка однини. Поясніть уживання чи невживання м'якого знака.

Н. в.	Д. в.	Н. в.	Д. в.
до́нька		бджілка	
дочка́		яблунька	
тітка		рибонька	
тітонька		при́ятелька	
іспанка		веселка	
полька		писанка	

Як на ЗНО. Частина 1

1 М'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А сім..сот, гуаш.., ремін..чик
Б сіл..ський, гал..мо, тихен..ко
В єреван..ський, порт..єра, змен..шити
Г бад..орий, братер..ський, навчают..ся
Д батал..йон, він..чання, сер..йозний

2 М'який знак на місці пропуску НЕ треба писати в усіх словах рядка

А т..охкає, перевір..те, неволен..ка
Б фіал..ці, дріб.., байкал..ський
В Гуцул..щина, кобзар.., Марин..ці
Г Поліс..ся, чотир..ма, жовч..ю
Д кур..йоз, Вал..ці, голуб..

3 НЕПРАВИЛЬНО утворені імена по батькові в рядку

А Валерійович, Валеріївна
Б Андрійович, Андріївна
В Васильович, Василівна
Г Миколайович, Миколаївна
Д Григорійович, Григоріївна

4 Літеру ***й*** на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А компань..он, буль..он, міль..он
Б медаль..он, с..омга, Вороб..ов
В фе..єрверк, кур..оз, сень..ор
Г ра..он, баталь..он, Ковал..ов
Д сер..озний, фе..єрія, кань..он

5 Прочитайте уривок.

Долю не зміниш*(1)*— хіба вона змінит*(2)*тебе.
Як би не так, віч*(3)*не бажан*(4)*ня.
Тіл*(5)*ки закінчит*(6)*ся казка, почнет*(7)*ся жит*(8)*тя.
Я посміхнус*(9)*, і не востан*(10)*нє.

М'який знак треба писати на місці всіх цифр рядка

А 1, 2, 3, 5, 6
Б 2, 3, 5, 8, 10
В 2, 5, 6, 7, 9
Г 4, 5, 6, 7, 9
Д 1, 5, 6, 7, 8

Прочитайте текст і виконайте завдання 6—10

(1) Все почалося просто: *з/за* обрію тихо виткнувся ріжечок ледве помітної **син..ої** хмари. **(2)** Залитий сонцем ***степ*** одразу ***принишк***, ***затаїв подих***, мовби чекаючи, що з **ц..ого** вийде. **(3)** А ріжечок тим часом уперто вигонився *у/гору*, розростався **вшир..**, поступово ***перетворюючись на хмару***, в темно-синій **гірс..кий** хребет, що *не/за/баром* уже закрив собою величезний сектор неба. **(4)** І ось раптом ***хребет розломився***, вогняна тріщина прокоренилась *в/поперек* **н..ого**, *з/гори* до самого низу. **(5)** Загриміло і полегшено зітхнув степ, і ***радісніше стало*** навкруги.

6 У тексті вжито фразеологізм

А степ принишк
Б затаїв подих
В перетворюючись на хмару
Г хребет розломився
Д радісніше стало

7 У тексті м'який знак треба писати в усіх словах, ОКРІМ

А *син..ої*
Б *ц..ого*
В *вшир..*
Г *гірс..кий*
Д *н..ого*

8 У тексті треба з дефісом писати слово

А *з/за*
Б *у/гору*
В *не/за/баром*
Г *в/поперек*
Д *з/гори*

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому
Д п'ятому

10 Уточнювальною обставиною ускладнено речення

А перше
Б друге
В третє
Г четверте
Д п'яте

11 Помилку допущено в рядку

А гуцульський, роганьський, купальський
Б бруньці, доньці, вишеньці
В Уманщина, Рівненщина, Херсонщина
Г п'ятдесят, сімдесят, шістсот
Д каньйон, мільйон, шиньйон

12 НЕПРАВИЛЬНО утворено імена по батькові в рядку

А Остапович, Ілліч, Юрійович
Б Остапівна, Іллівна, Юріївна
В Ігоревич, Семенович, Євгенович
Г Ігорівна, Семенівна, Євгенівна
Д Олексійович, Арсенійович, Кузьмич

Правила вживання апострофа

Апостроф — це графічний символ, що позначає роздільну вимову літер ***я***, ***ю***, ***є***, ***ї*** після твердого приголосного.

Апостроф пишемо	Апостроф НЕ пишемо
перед ***я***, ***ю***, ***є***, ***ї***, що позначають два звуки	перед ***я***, ***ю***, ***є***
Після букв ***б***, ***п***, ***в***, ***м***, ***ф*** (позначають губні приголосні)	
що позначають тверді приголосні: *здоров'я*, *п'ять*, *м'яч*, *торф'яний*	якщо перед ними стоїть ***кореневий*** приголосний, окрім ***р***: *цвях*, *свято*, *тьмяний*, *мавпячий*, **але** *черв'як*, *арф'яр* **Зверніть увагу!** Якщо перед губним стоїть префіксальний приголосний, апостроф ставиться: *зв'язок*, *підв'язати*
	у запозичених словах, де губний пом'якшується перед ***я***, ***ю***, ***є***, що позначають один звук: *бюджет*, *пюре*
Після ***р***	
якщо він позначає твердий приголосний [р]: *бур'ян*, *сузір'я*, *міжгір'я*	якщо він позначає м'який звук [р']: *рядок*, *рясно*, *порядок*

Закінчення таблиці

Після інших приголосних	
після префіксів і першої частини складного слова, що закінчуються на приголосний: *з'являтися, роз'ясни́ти, напів'європейський, між'ярусний, дит'ясла*	завжди, окрім зазначених випадків
У слові ***Лук'ян*** і похідних від нього: *Лук'янівка*	

*** МОВОХАКЕР** Запам'ятати губні приголосні можна у фразі *МаВПа БуФ*.

Зверніть увагу! Апостроф ніколи не пишеться перед літерами ***йо***, бо вони й так позначають два звуки: *кур**йо**з*.

Завдання 232 На місці пропусків поставте, де потрібно, апостроф. Поясніть правопис.

Відв..язати — відсв..яткувати, бур..я — бур..ян, кур..єр — кур..йоз, духм..яний — м..який, подвір..я — пор..ядок, тьм..яний — м..ятий, без..іменний — без..язикий, сузір..я — сер..йозний, роз..ятрити — розз..явити, солов..їний — Солов..йов, з..економити — з..їсти, під..йом — під..їхати.

Завдання 233 На місці пропусків поставте, де потрібно, апостроф. Поясніть правопис.

Роз..яснення, верф..ю, під..яр..я, мавп..ячий, дзв..якнути, совіст..ю, п..ятсот, матір..ю, кар..єра, об..єм, рум..янець, бар..єрний, Мін..юст, об..єднання, торф..яний, п..єса, напів..автомат, Лук..ян, моркв..яний, валер..янка, слов..янський.

Завдання 234 На місці пропусків поставте, де потрібно, м'який знак чи апостроф. Де можете, пригадайте авторів і назви творів, з яких наведено цитати.

1) О слово рідне! Орле скутий! Чужин..цям кинуте на сміх! Співочий грім бат..ків моїх, діт..ми безпам..ятно забутий. .....

2) Чи не той то хміл..., що коло тичин в..єт..ся? Ой, той то Хмел..ниц..кий, що з ляхами б..єт..ся. .....

3) Я на гору круту крем..яную буду камін.. важкий підіймат.. і, несучи вагу ту страшную, буду піс..ню веселу співат.. . .....

4) Влітку 1658 року Полтава згоріла дощенту. Горіли солом..яні с..тріхи над Ворсклою. Плавились бані дерев..яних церков. Вітер був сильний. Полум..я гуготіло.

.....

5) — Ой рад би я, матусен..ко, скоріше вернут..ся, та щось кін.. мій воронен..кий в воротях спіткнувся. .....

6) Людей міл..ярди і міл..ярди слів, а ти їх ма..єш вимовити вперше! .....

.....

7) І уже в душі моїй в сяйві мрій в..ют..ся хмелем арабески, миготят.. камеї, фрески, гомонят..-бринят.. піс..ні голос..ні і сплітают..ся в гротески. .....

.....

Як на ЗНО. Частина 2

1 Апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А бар..єр, багатослів..я, Св..ятослав, підрум..янити
Б без..іменний, без..ядерний, з..ясувати, зв..язати
В об..єднання, П..ятихатки, міжгір..я, роз..яснення
Г Солов..яненко, Григор..єв, Солов..йов, Лук..янчук
Д порт..єра, різдв..яний, р..ядовий, моркв..яний

2 Апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах усіх рядків, ОКРІМ

А валер..янка, присв..ята, кав..ярня, м..ятний
Б повір..я, Дем..ян, возз..єднання, п..яльця
В марнослів..я, дерев..яний, безриб..я, арф..яр
Г львів..янка, об..їхати, Мін..юст, перемир..я
Д любов..ю, п..ятдесят, пір..я, м..язи

3 Апостроф НЕ треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А пів..оберт, з..економити, цв..ях, об..єм
Б звір..ячий, дзв..якнути, без..ідейний, пів..Єгипту
В під..йомник, вп..яте, р..ядок, різьб..яр
Г духм..яний, гар..ячий, харків..янин, р..ясний
Д зат..ямити, пів..ягоди, перед..ювілейний, роз..ятрений

4 Апостроф НЕ треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А медал..йон, вір..янин, різдв..яний, сер..йозний
Б пор..ядок, тьм..яно, міжгір..я, пр..янощі
В інтерв..ю, кар..єра, В..єтнам, п..ятсот
Г посв..ята, без..апеляційний, багр..яний, м..язи
Д р..яска, тер..єр, міл..ярд, Лук..яненко

5 Прочитайте уривок.

Запахла осінь в(1)ялим т(2)ют(3)юном,
Та яблуками, та тонким туманом,—
І свіжі айстри над піском рум(4)яним
Зор(5)ють за одчиненим вікном.

Апостроф треба писати на місці всіх цифр рядка

А 2, 3
Б 4, 5
В 2, 4
Г 1, 4
Д 3, 5

6 Звук [з′] є в кожному слові рядка

А зелений, завтра, дрізд,
Б кукурудза, подзвонити, дзеркало
В ґедзь, дзьоб, дзвін
Г зілля, взяти, мазь
Д завтра, везіння, зняти

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) Чи замислювалися ви, як виникли назви чисел? **(2)** Учені вважають що числівник ***п..ять*** походить від іменника «п'ясть» (*рука*), тобто трактується як «п..ять пальців п'ясті». **(3)** Широко *вживаним* є число сім: сім днів тижня, сім чудес світу, у казках — сім господинь, семеро козенят, сім сестер. **(4)** Виявляється, що число сім відповідає обсягу *короткотривалої* ***пам..яті*** людини, тобто це та кількість предметів, ознак, яку ми *спроможні* ***запам..ятати*** відразу на більш-менш тривалий час. **(5)** *Цікава* й історія виникнення числа ***міл..йон***.

7 У тексті з апострофом треба писати виділені слова, ОКРІМ

А п..ять
Б пам..ять
В запам..ятати
Г міл..йон

8 Синтаксичну функцію присудка в тексті НЕ виконує слово

А вживаним
Б короткотривалої
В спроможні
Г цікава

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому

10 Вставленою конструкцією ускладнено речення

А перше
Б друге
В третє
Г четверте

11 Помилку допущено в рядку

А пустослів'я, мільйон, кар'єра,
Б під'яр'я, курйоз, виховательці
В Григорьєв, в'єтнамці, одухотвореністю
Г безриб'я, цвях, монгольський
Д медальйон, різнобарв'я, різдвяний

12 Апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А пів..місяць, прив..ялий, міжгір..я
Б пр..яний, пів..острів, кар..єра
В об..єктив, зв..язати, Мін..юст
Г бар..єр, розз..явити, без..язикий
Д пів..аудиторії, супер..успіх, св..ятість

Заняття 45

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ І СУФІКСІВ

Тести онлайн

- Правопис голосних у префіксах
- Правопис приголосних у префіксах
- Правопис суфіксів

Пригадайте!

Префікс — це морфема, що стоїть перед коренем.

Правопис голосних у префіксах

пре-	*при-*	*прі-*	*пере-, пред-, перед-*
надає слову значення **збільшеної ознаки**, можна замінити словом ***дуже***: *пре́великий* (= *дуже великий*), *пре́чудовий* (= *дуже чудовий*)	надає значення **наближення** чи **просторового прилягання**: *при́їхати*, *при́йти*, *при́шкільний*	у словах *прі́звище*, *прі́звисько*, *прі́рва*	завжди з літерою ***е***: *пере́читати*, *пред́ставити*, *перед́бачити*
у словах церковного вжитку *пре́освященний*, *пре́стол*, *пре́зирливий*, *пре́подобний*, *пре́велебний*	надає значення **приєднання**: *при́чепити*, *при́бити*		
	надає значення **неповноти дії**: *при́сісти*, *при́чинити*, *при́старкуватий*		

МОВОХАКЕР У прикметниках маємо зазвичай префікс ***пре-***, у дієсловах і дієприкметниках — ***при-***.

Завдання 235 Вставте пропущені літери ***е***, ***и***. Над кожним словом напишіть, якою частиною мови воно є.

Пр...красний — пр...крашати, пр...бідний — пр...біднятися, пр...малий — пр...меншений, пр...старий — пр...старкуватий, пр...гіркий — пр...гірклий, пр...глухий — пр...глушений, пр...тихий — пр...тихлий, пр...соромно — пр...соромлений, пр...добрий — пр...добритися, пр...хороший — пр...хорошитися, пр...світлий — пр...світити, пр...жовтий — пр...жовклий.

Завдання 236 Вставте пропущені літери ***е***, ***и***, ***і***.

Пр...мудрий, пр...купити, пр...цінитися, пр...нишклий, пр...ручити, пр...азовський, пр...голомшений, пр...мерзлий, п...р...мерзлий, пр...чаїтися, пр...пізнитися, пр...звище, пр...д'явник, пр...будувати, пр...кореневий, пр...думати, пр...милий, п...р...дмістя.

Правопис приголосних у префіксах

з-	*с-*	*зі-*	*без-, від-(од-), між-, над-, об-, під-, перед-, понад-, пред-, роз-*
зазвичай, окрім випадків перед ***к, п, т, ф, х***: *зробити, з'ясувати* **Зверніть увагу!** В усному мовленні префікс *з-* перед глухим оглушується (*зсунув — [с:]унув*), а перед шиплячим уподібнюється до нього (*зшити — [ш:]ити*)	перед приголосними ***к, п, т, ф, х***: *скріпити, спересердя, сфотографувати, схотіти, стишити* **МОВОХАКЕР** Усі приголосні, перед якими пишеться префікс ***с-***, є глухими, тому вони й оглушують попередній дзвінкий ***з-***. Запам'ятати їх можна у фразі: ***кафе «Птах»***	перед коренем, що починається кількома приголосними: *зібрати, зіштовхнутися, зів'янути* (бо корінь починається звуками [вй]). **МОВОХАКЕР** Цей варіант префікса є засобом милозвучності: дозволяє уникнути складного для вимови збігу приголосних	останній приголосний не оглушується: *міжпланетний, надпити, безкінечний, передплатити, підказати* **Зверніть увагу!** В усному мовленні оглушення може відбуватися у префіксі *роз-* перед наступним глухим (*ро[сп]овісти*); у префіксах із кінцевими звуками [д], шиплячим чи свистячим за певних умов відбувається уподібнення звуків: *розжеврієтьcя — ро[ж:]еврієтьcя, підшити — пі[джш]ити*

Зверніть увагу! Окрім префікса ***з/зі***, в українській мові є низка префіксів, які мають фонетичні варіанти із кінцевим голосним: ***віді-***(***оді-***), ***наді-***, ***обі-***, ***піді-***, ***розі-***. Вони вживаються перед коренями, що починаються кількома приголосними, і є засобами милозвучності української мови: *відібрати, надігнути, обірвати, розігріти*. У деяких словах це правило не діє: *відправити, розцвісти, створити*.

Завдання 237 Від поданих слів утворіть нові з префіксами ***з-***, ***зі-***, ***с-***. Запишіть транскрипцію виділених слів.

.....сунути, ...ходити, ...формулювати, ...палити, ...єднати, ...м'яти, ...брати, ...формувати, ...бити, ...***чесати***, ...творити, ...цідити, ...***шити***, ...питати, ...лити, ...горіти, ...гнути, ...косити, ...фальсифікувати, ...штовхнути, ...чіпляти, ...їсти, ...***жувати***, ...давати, ...писати, ...розуміти, ...казати, ...робити.

.....

Завдання 238 Від поданих слів утворіть нові із запропонованими префіксами.

Роз- (*правити, рвати, гнути, ширити, тривожитися*) .....

.....

Від- (*кликати, слати, штовхнути, йти, рвати, цвісти*) .....

.....

Без- (*хребетний, ініціативний, контрольний, законний, смертний*) .....

.....

Під- (*їхати, скочити, палити, класти, ступити, гнати*) .....

.....

Правопис суфіксів

Пригадайте! **Суфікс** — це частина слова, що стоїть після кореня перед закінченням.

Правопис багатьох суфіксів Ви вже знаєте з попередніх тем. Пригадаймо основні.

Частина мови	Суфікси, правила	Приклади	Ваш приклад
Іменник	*-ив(о)* у назвах абстрактних понять, що позначають продукт або результат праці	*морозиво, мереживо*	
	-ев(о)/-єв(о) у деяких словах (назвах явищ природи)	*маревo, заревo, сяєво*	
	-и́нн(я), інн(я), а́нн(я) в іменниках середнього роду II відміни із наголосом на суфіксі	*начи́ння, павути́ння, ходіння, навча́ння*	
	-енн(я) у віддієслівних іменниках середнього роду II відміни із наголосом на корені	*зве́рнення, лі́плення, підне́сення*	
	ик, -ин, -иц-, -ник, -иськ-, -ищ-, -ичк- (від *-ик, -иц*)	*братик, глибина, вулиця, гірник, дівчисько, видовище, горличка* (від *горлиця*)	
	-тель, -ень, -ець, -ечк-	*вихователь, велетень, хлопець, горлечко* (від *горло*)	
	-ен-/-єн- в іменниках середнього роду	*козеня, чаєня*	
	-ств-, -зтв-, -цтв- залежно від кінцевого приголосного основи	*товариство, убозтво, козацтво*	
	-ович (для творення чоловічих імен по батькові)	*Євгенович, Андрійович*	
	-івн(а)/-ївн(а) (для творення жіночих імен по батькові)	*Євгенівна, Андріївна*	
Прикметник	*-ськ-, -зьк-, -цьк-* залежно від кінцевого приголосного основи	*український, запорізький, козацький*	
	-е́нн-, -а́нн-/-я́нн- у прикметниках зі значенням перебільшеної ознаки чи неможливості виконання дії, а також у словах церковного вжитку	*широче́нний, несказа́нний, благослове́нний, окая́нний*	

Частина мови	Суфікси, правила	Приклади	Ваш приклад
Прикметник	***-ен-***, ***-ан-*** у прикметниках без значення перебільшеної ознаки чи неможливості виконання дії	*шал**ен**ий, жад**ан**ий*	
	суфікси присвійних прикметників: ***-ин***, ***-їн*** (від іменників I відміни) ***-ов-***, ***-ев-/-єв-***, ***-ів*** (від іменників II відміни)	*Марус**ин**, Марі**їн**, Остап**ов**а, Андр**єв**а, Ігор**ев**а, Ігор**ів***	
	Зменшено-пестливі суфікси ***-оньк-***, ***-есеньк-***, ***-ісіньк-***, ***-юсіньк-***	*мал**еньк**ий, мал**есеньк**ий, мал**юсіньк**ий*	
	-ев- (після м'якого або шиплячого, наголос на основі), ***-єв-*** (після м'яких ***т***, ***н***, ***й***), ***-ов-*** (після твердого приголосного; після м'якого або шиплячого, якщо наголос падає на закінчення)	*груш**єв**ий, вереснє**в**ий, дієвий, значеннє**в**ий, святк**ов**ий, гайо**в**ий*	
Дієприкметник	***-ен-/-єн-***, ***-ан-/-ян-***	*зробл**ен**ий, заго**єн**ий, неска**зан**ий*	

Завдання 239 Від поданих іменників утворіть: а) прикметники за допомогою суфіксів ***-ов***, ***-ев***, ***-єв***, б) присвійні прикметники чол. і жін. роду

а)

магній		матч	
борщ		промінь	
липа		життя	
мармур		мить	
воля		гелій	
значення		дощ	
водень		сіль	

б)

Ольга		Танька	
Микола		Ігор	
Сергій		Інга	
Василь		Семен	
Інна		Остап	

Завдання 240 Вставте на місці пропусків у суфіксах потрібні літери.

Велич....на, Софі....н, змет....ний, нездійсне́н....ий, петр....в батіг, киян....н, благословен....ий, Ігор....вич, Ігор....вна, меж....вий, стил....вий, Васил....ва книжка, гарнес....н....кий, замуч....ний, ся....во, індич....ня, вол....ький (від *Волга*), глибочен....ий,

волин..с..кий (від *Волинь*), сон..чко, кош..ня, діж..чка, вар..во, неоці́нен..ий, бджолин..ий, грош..вий (від *гроші*), Олексі..ва, сконструйован..ий, сутт..вий, копі..чка.

Як на ЗНО

1 Літеру ***и*** на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А пр..крашений, пр..подобний, пр..писка
Б пр..власнити, пр..ховати, пр..бережний
В пр..звище, пр..бій, пр..боркати
Г пр..леглий, пр..пізнілий, пр..славний
Д пр..бічник, пр..красно, пр..ручити

2 Літеру ***е*** на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А пр..важливий, пр..буття, пр..тупляти
Б пр..здоровий, пр..речений, пр..ткнути
В пр..морозити, пр..зирливий, пр..мудрий
Г пр..дорогий, пр..чистий, пр..хитрий
Д пр..буток, пр..дбати, пр..вілля

3 Літеру ***с*** на місці пропуску потрібно писати в усіх словах рядка

А ..питати, ..ціпити, ..варити, ..жалитися
Б ..летіти, ..молоти, ..жувати, ..палити
В ..находити, ..робити, ..давати, ..чинити
Г ..в'язати, ..фабрикувати, ..непритомніти, ..садити
Д ..пиляти, ..кинути, ..пекти, ..хопити

4 Літеру ***и*** треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А русалч..н, вовч..ня, страхов..сько, пал..чка
Б виховат..ль, печ..во, жит..чко, яснес..нький
В бойов..ще, Уманщ..на, порадн..ця, Інн..н
Г кринич..нька, викорін..ний, добр..во, заверш..ний
Д водич..нька, яблун..вий, учит..льський, мар..во

5 Помилку в утворенні імені по батькові допущено в рядку

А Ігорівна, Олексіївна, Васильович
Б Матвійович, Марківна, Григорович
В Євгенович, В'ячеславівна, Юріївна
Г Юліанівна, Кузьмич, Миколайович
Д Романівна, Олеговна, Петрович

6 На другий склад падає наголос у всіх словах, ОКРІМ

А завдання
Б навзаєм
В навчання
Г разом
Д доцент

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) Земля разом із ***8*** іншими планетами рухається навколо Сонця. **(2)** Відстань її до Сонця змінюється від ***147,1*** млн км на початку січня до ***152,1*** млн км на початку липня. **(3)** Період обертання Землі навколо нашого світила дорівнює ***365,242*** доби, а навколо своєї осі — 23 годинам 56 хвилинам 5 секундам. **(4)** Довжина земного екватора вимірюється ***40 075 704*** метрами. **(5)** Уся поверхня Землі становить ***510*** млн км^2, причому на ***361,1*** млн км^2 її, тобто на 71 відсотку, розлився Світовий океан.

7 Порушено норму відмінювання числівника в рядку

А із ***вісьмома***
Б від ***ста сорока семи цілих однієї десятої***
В до ***ста п'ятдесяти двох цілих однієї десятої***
Г дорівнює ***триста шістдесяти п'яти цілим двомстам сорока двом тисячним***
Д вимірюється ***сорока мільйонами сімдесятьма п'ятьма тисячами сімомастами чотирма***

8 Правильно узгоджено числівники з іменниками в усіх рядках, ОКРІМ

А від ***147,1 мільйона***
Б до ***152,1 мільйонів***
В ***510 мільйонів***
Г на ***361,1 мільйона***

9 Правильне пояснення вживання тире в третьому реченні запропоноване в рядку

А між підметом і присудком
Б на місці пропущеного слова в неповному реченні
В між частинами безсполучникового речення
Г для виділення вставленої конструкції
Д при узагальнювальному слові

10 Уточнювальною обставиною ускладнено речення

А перше
Б друге
В третє
Г четверте
Д п'яте

11 З апострофом треба писати усі слова в рядку

А від..їхати, від..єднати, від..їжджати, відд..ячити
Б без..ядерний, без..ідейний, без..якірний, без..іменний
В з..ясувати, з..агітувати, з..ініціювати, з..єднати
Г об..єднати, об..їздити, об..ємний, об..їстися
Д роз..яснити, розз..явити, роз..орати, роз..єднати

12 Помилку допущено в рядку

А Мого класного керівника звати Євгенія Євгенієвна.
Б Мені сподобалася Данилова композиція.
В Мереживний візерунок виглядає дуже жіночно.
Г Ольжині слова врізалися в пам'ять.
Д Кожен має виробити своє життєве кредо.

Заняття 46

ПРАВОПИС ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

Тести онлайн

- **Правила вживання великої літери у власних назвах**
- **Лапки у власних назвах**

Правила вживання великої літери у власних назвах

Правила	Приклади	Примітки
З великої літери пишемо:		
прізвища, імена та імена по батькові людей, псевдоні́ми, прізвиська. **Зверніть увагу!** У подвійних іменах і прізвищах, які пишуться з дефісом, із великої літери починається кожна частина.	*Павло Михайлович Губенко, Остап Вишня, Іван, Ярослав Мудрий* *Нечуй-Левицький, Анна-Марія, Жан-Жак, Богдан-Ігор*	із малої літери пишемо імена та прізвища, що перейшли в розряд загальних назв: *меценат, рентген, донкіхот, дизель.* Якщо власні назви не втратили індивідуального значення, вживаються як загальна назва лише ситуативно, вони пишуться з великої літери (*юні Ейнштейни, майбутні Цукерберги*), для підкреслення зневажливого ставлення можуть писатися з малої (*гітлери*)
назви персонажів художніх творів, казок, байок	*Курочка Ряба, Бджола, Шершень, Мавка, Баба Яга*	якщо назви казкових персонажів не виступають дійовими особами творів, а використовуються як загальні назви, їх пишемо з малої літери: *баба-яга*
імена божеств, міфічних істот	*Божа Матір, Святий Дух, Бог* (у християнській релігії), *Перун, Венера, Зевс*	родові назви міфічних істот пишемо з малої літери: *русалка, троль, домовик, мавка, ангел, фея.* У релігіях, які мають кількох богів, слово *бог* є родовою назвою, і його пишемо з малої літери: *бог Перун*
назви релігійних понять, свят, пості́в, культових книг	*Різдво Христове, Великдень, Великий піст, Біблія, Коран, Чистий четвер*	назви релігійних книг пишемо без лапок
клички тварин	*Сірко, Сніжок, Пірат, Заливай*	назви порід тварин пишемо з малої літери: *сенбернар, тер'єр*
усі слова в назвах держав і автономних республік	*Україна, Сполучені Штати Америки, Китайська Народна Республіка*	назви народів, племен, а також людей за національною ознакою пишемо з малої літери: *українці, баски, ацтеки, індіанці*

Правила	Приклади	Примітки
неофіційні назви держав і одиниць територіального поділу; назви сторін світу в значенні території чи населення	*Слобожанщина, Ха́рківщина, Закарпаття, Далекий Схід, Південне Полісся*	назви сторін світу зазвичай пишемо з малої літери: *схід, південь, норд-ост*
географічні й топографічні власні імена, родові назви при них пишемо з малої літери	*Європа, гора Говерла, озеро Синевир, річка Дніпро*	коли означуване слово входить до складу власної назви, його пишемо з великої літери: (місто) *Горішні Плавні*, (заповідник) *Біловезька Пуща*
назви вулиць, майданів, каналів, родові позначення пишемо з малої літери	*проспект Науки, майдан Незалежності, Байкало-Амурська магістраль*	коли означуване слово входить до складу власної назви, його пишемо з великої літери: (урочище) *Козинські Горби*
астрономічні назви, крім родових найменувань	*сузір'я Великий Віз, Чумацький Шлях, планета Земля*	слова *земля, сонце, місяць* пишемо з великої літери тільки тоді, коли вони вживаються як астрономічні назви
перше слово в найменуваннях історичних подій, знаменних дат, загальнонародних свят	*Коліївщина, Полтавська битва, День захисника України, Новий рік, Перше вересня,* **але** *День Незалежності України, День Соборності України, День Конституції України*	якщо початковий порядковий числівник записаний цифрою, то з великої літери пишеться наступне слово: *1 Вересня*
назви пам'яток архітектури, замків, храмів; родові позначення пишемо з малої літери	*Десятинна церква, Золоті ворота, Шарівський палац*	
назви найвищих державних органів України та найвищих міжнародних організацій	*Верховна Рада, Кабінет Міністрів України, Організація Об'єднаних Націй*	неофіційні назви закордонних державних органів пишемо з малої літери: *парламент, сенат, меджліс*
перше слово в назвах найвищих державних посад України та міжнародних посад	*Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний секретар ООН*	із малої літери пишемо: • назви титулів, рангів: *граф, князь, король*; • назви посад, звань, учених ступенів: *ректор, президент фірми, професор, доктор наук*
перше слово в назвах державних, приватних, громадських установ та організацій, партій	*Міністерство освіти і науки України, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*	найменування підрозділів установ та організацій пишемо з малої літери: *філологічний факультет, кафедра української мови*
назви вокзалів, залізничних станцій, портів, аеропортів, станцій метро, зупинок наземного транспорту	*Приміський вокзал, аеропорт «Бориспіль», станція метро «Університет»*	

Правила	Приклади	Примітки
назви товарних знаків, марок, виробів	*цукерки «Асорті», автомобіль «Вольво»*	
присвійні прикметники, утворені від власних назв суфіксами ***-ин***, ***-їн***, ***-ов-***, ***-ев-***, ***-єв-***, ***-ів***	*Грінченків словник, Петрів щоденник*	якщо прикметники входять до складу фразеологізмів чи наукових термінів, пишемо з малої літери: *гордіїв вузол, сізіфова праця, базедова хвороба, петрів батіг*
прикметники, утворені від власних назв суфіксом ***-ськ-***, якщо вони входять до назв почесних премій, номінацій, урочистих заходів тощо	*Нобелівська премія, Шевченківська премія, Сухомлинівські читання*	прикметники, утворені від власних назв за допомогою суфікса ***-ськ-***, зазвичай пишемо з малої літери: *шевченківський стиль, львівські кав'ярні, довженківські рукописи*
займенник Ви як форму ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах та офіційних документах	*Вітаємо Вас ..., Повідомляємо Вам ...*	

Зверніть увагу! Назви сайтів, мереж, пошукових систем тощо без родового слова пишемо з малої літери (*гугл*, ***в****ікіпедія*); назви з родовим словом пишемо з великої літери та в лапках (*пошукова система* ***«Гугл»***, *енциклопедія* ***«В****ікіпедія»*).

Завдання 241 Складіть речення з поданими словами так, щоб вони писалися з малої і великої літери (*форму слів можна змінювати*).

схід — Схід .....

.....

президент — Президент .....

.....

харківський — Харківський .....

.....

шевченківський — Шевченківський .....

.....

північний — Північний .....

.....

чорний — Чорний .....

.....

український — Український .....

.....

Завдання 242 Де потрібно, виправте малу літеру на велику.

харківський тракторний завод, езопова мова, вулиця академіка ляпунова, лауреат пулітцерівської премії, декларація прав людини, національна опера україни, гора ельбрус, серіал «друзі», день незалежності україни, шекспірівський стиль, асоціація

стоматологів україни, північна америка, правобережна україна, харківський національний університет радіоелектроніки, ахіллес, ахіллесова п'ята, дівчинка на ім'я червона шапочка, комета галлея, середземне море.

Завдання 243 Виправте, де потрібно, малу літеру на велику.

Як ти пишався собою й народом!
Чувся і гідно, і гордо.
Йшов ти доро́гою, гобіте фродо,
Ось і зайшов аж у мордор.

Бо не навчився ти махлювати,
Щира душе й безборонна.
Думав за ґендальфа голосувати,
Вийшло, що за саурона.

Стисни розпуку ридаючим горлом,
Стисни печаль і жалобу.
Хто в опозиції? Там тільки горлум
І павучиха шелоба.

Хто розірве зачароване коло?
Хто захистить і пригорне?
Гобліни, орки і тролі навколо,
Але нема арагорна! (*О. Ірванець*)

Лапки у власних назвах

Слід брати в лапки:

Правило	Приклад	Ваш приклад
слова-символи в назві будь-яких установ, організацій, гуртів, колективів	*гурт «Океан Ельзи», стадіон «Металіст», товариство «Просвіта», Інститут підтримки розвитку українського суспільства «Ярина», видавництво «Ранок»*	
назви творів мистецтва (музики, літератури, малярства, кінематографії тощо). **Зверніть увагу!** Назви релігійних книг пишемо **без лапок**: *Біблія*, *Псалтир*, *Коран*	*поезія «Чари ночі», картина «Чорний квадрат», опера «Наталка Полтавка»*	

Правило	Приклад	Ваш приклад
назви станцій метро, аеропортів, зупинок міського транспорту, готелів, ресторанів	*станція метро «Олексіївська», зупинка «Привокзальна площа», кав'ярня «Львівська копальня кави»*	
найменування періодичних видань	*газета «Дзеркало тижня», часопис «Дивослово»*	
символічні назви різних видів транспорту, у тому числі марки машин	*велосипед «Україна», автомобіль «Мерседес»*	
індивідуальні найменування продукції	*вода «Моршинська», печиво «Марія»*	
назви сайтів, мереж, пошукових систем, якщо при них є родове слово	*соціальна мережа «Фейсбук», система обміну повідомленнями «Вайбер»*; **але** *фейсбук, вайбер*	
назви урядових нагород, що • починаються словом ***за***, • мають форму називного відмінка чи давального відмінка. **Зверніть увагу!** Якщо індивідуальне найменування відзнаки вжито в родовому відмінку, лапки не пишуться: *орден Героїв Небесної Сотні*	*орден «За мужність», почесне звання «Мати-героїня», медаль «Захиснику Вітчизни»*	

Зверніть увагу! Назви спортивних нагород пишемо без лапок з малої літери: *олімпійська медаль, срібна медаль.*

Завдання 244 Де потрібно, поставте лапки.

У твіттері, гурт Скрябін, Громадська організація Експертиза реформ, медаль За працю і звитягу, Національний технічний університет Харківський політехнічний інститут, фільм Поводир, орден Данила Галицького, роман Хіба ревуть воли, як ясла повні?, пісня Люди гурту Бумбокс, система обміну повідомленнями Телеграм, орден Богдана Хмельницького, драма-феєрія Лісова пісня, мультфільм Мавка, Національна премія України імені Тараса Шевченка, видавництво Фабула, орден княгині Ольги.

Як на ЗНО

1 Правил уживання великої літери дотримано в усіх словах рядка

А Президент України, Президент фірми «Мрія»
Б Західна Україна, країни Заходу
В гора Говерла, Київський Національний Університет
Г Арабська Республіка Єгипет, Міністерство Освіти і Науки України
Д Полтавські вулиці, Полтавська битва

2 Правил уживання великої літери дотримано в усіх рядках, ОКРІМ

А Верховна Рада України, вчена рада університету
Б франківські сонети, Франкові твори
В авгієві стайні, Андріївський узвіз
Г Соціологічний факультет, бог Зевс
Д Харківська загальноосвітня школа I—III ступенів № 131

3 Правил уживання лапок у власних назвах дотримано в усіх рядках, ОКРІМ

А аеропорт «Бориспіль»
Б станція метро «Наукова»
В орден «За заслуги»
Г книга «Біблія»
Д цукерки «Каракум»

4 Прочитайте уривок.

На кого завзявся* (1) *каїн?
Боже, покарай! —
Понад все вони любили
Свій коханий край.
Вмерли в* (2) *новім* (3) *заповіті
З славою* (4) *святих. —
На* (5) *аскольдовій могилі
Поховали їх.

Із малої літери треба писати слово після цифри

А 1
Б 2
В 3
Г 4
Д 5

5 Прочитайте уривок.

Після **(1)** міськради, за вулицею **(2)** прорізною, **(3)** хрещатик завертає праворуч і, порозсувавши будинки далі од себе, утикається на **(4)** європейській **(5)** площі у **(6)** філармонію.

Із великої літери треба писати всі слова після цифр

А 1, 2, 3
Б 2, 3, 4
В 4, 5, 6
Г 1, 3, 4
Д 1, 4, 6

6 НЕПРАВИЛЬНО вжито прийменник у словосполученні

А на протязі дня
Б у разі небезпеки
В на прохання
Г на адресу
Д за дорученням

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) На ***(р,Р)іздво***, коли звідусіль *лл..ється св..яткова* музика, слух ніжить прегарна композиція ***(щ,Щ)едрівки***: «Щедрик, щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка...». **(2)** Ця *різдв..яна* українська народна пісня отримала всесвітню популярність в обробці Миколи Леонтовича. **(3)** Він працював учителем хорового співу й диригентури в різних школах на ***(п,П)оділлі***, Київщині та Катеринославщині, а як композитор виховувався під впливом славного батька української музики Миколи Лисенка. **(4)** У листопаді 2016 року до сторіччя від дня першого виконання ***«(щ,Щ)едрика»*** стартував флешмоб: кілька десятків представників різних країн, *об..єднані* захопленням композицією опублікували в мережі «Інтернет» відеозапис із її виконанням.

7 У тексті з великої літери треба писати всі слова, ОКРІМ

А (р,Р)іздво
Б (щ,Щ)едрівки
В (п,П)оділлі
Г «(щ,Щ)едрика»

8 У тексті з апострофом треба писати слово

А лл..ється
Б св..яткова
В різдв..яна
Г об..єднані

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому

10 Складним безсполучниковим є речення

А перше
Б друге
В третє
Г четверте

11 Правил уживання великої літери дотримано в усіх реченнях, ОКРІМ

А Найвищим органом державної влади є Верховна Рада України, а главою держави — Президент України.

Б Харківський Національний Університет — один із найстаріших університетів Східної Європи.

В За князювання княгині Ольги, її сина Святослава й онука Володимира територія Київської Русі була розширена шляхом підкорення Києву сусідніх східнослов'янських, балтських і угро-фінських племен.

Г У 1648–1657 роках козаки під керівництвом гетьмана Богдана Хмельницького підняли велике повстання в Речі Посполитій, результатом якого стало створення в Наддніпрянщині самоврядної української держави — Війська Запорозького, або Гетьманщини.

Д 1798 року вийшло перші три частини бурлескно-травестійної поеми «Енеїда» Івана Котляревського, головною темою якої було відновлення козацької держави.

12 Правило вживання лапок у власних назвах порушено в рядку

А Широку популярність у світі здобула серія картин Олега Шупляка «Двовзори» (авторська назва картин-ілюзій з подвійним змістом).

Б Пісня «Плакала» українського гурту «KAZKA» потрапила до топ-10 світового чарту.

В «Біблія» є священною книгою християн, однією з найвизначніших пам'яток світової релігійної думки.

Г Оксану Забужко нагородили Шевченківською премією в номінації «Публіцистика, журналістика» за збірник «І знов я влізаю в танк...».

Д «Арсенальна» — станція Київського метрополітену. Розташована на Святошинсько-Броварській лінії між станціями «Хрещатик» і «Дніпро».

Заняття 47

ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Тести онлайн

- **Ознаки слів іншомовного походження**
- **Правопис голосних у словах іншомовного походження**
- **Уживання м'якого знака й апострофа у словах іншомовного походження**
- **Подвоєння букв на позначення приголосних у словах іншомовного походження**

Ознаки слів іншомовного походження

Правопис іншомовних слів регулюють кілька правил, які вкрай важливо застосовувати лише до запозиченої лексики. Тому визначимо критерії, за якими можна відрізнити іншомовні слова від власне української лексики:

1. Співзвучність у кількох неспоріднених мовах, порівняйте: укр. *комп'ютер* — англ. *computer*, укр. *університет* — нім. *Universität* (схожі слова у споріднених з українською мовах належать до спільнослов'янського шару лексики, наприклад: укр. *життя* — рос. *жизнь* — польськ. *życie*).
2. Починаються на *А*, *Е* й часто *І*: *абажур*, *абрикос*, *екзотичний*, *ефір*, *електрика*, *ідея*, *інструмент*, *історія* (**Але:** *ім'я*, *інакше*, *інколи* — українського походження).
3. Збіги голосних: *бі**о**лог*, *вірт**уо**з*, *ід**еа**л*, *стер**ео**скоп*. В українській мові збіги голосних можливі на межі префікса й кореня: *вибрати*, *приозерний*, *наодинці*.
4. Складні для вимови збіги приголосних: *абстра**ктн**ий*, *ма**тч***, *те**мбр***.
5. Наявність звука [**ф**]: *фабрика*, *фігура*, *графік*, *торф* (за винятком слів *Фастів*, *форкати*, *фе*).
6. Не чергуються *О*, *Е* з *І* та немає випадних *О*, *Е*: *комплект — комплекту* (укр.: *набір — набору*); *телефон — телефона* (укр.: *сон — сну*).
7. Рідко виділяються префікси і суфікси, а корінь може мати три й більше складів: *вітамін*, *гіпотенуза*, *дисципліна*, *кандидат*, *температура*.
8. Частина іншомовних іменників із кінцевим голосним не відмінюються: *амплуа*, *кенгуру*, *кіно*, *метро*, *пюре*, *рагу* (пам'ятайте, що іменники *пальто*, *ситро* в українській мові відмінюються: *пальто — пальта*, *ситро — ситра*).

Завдання 245 У поданих словах знайдіть ознаки іншомовних. Де можливо, доберіть українські відповідники.

Екстраординарний, фіксувати, радіо, фольклор, симптом, анонс, путч, візуальний, електроніка, конферансьє, пункт, абсолютний, евкаліпт, поліфонія, віолончель, шосе, Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка, фізико-технічний факультет.

Правопис голосних у словах іншомовного походження

Написання літер *И* та *І* в загальних назвах:

1) у середині слова регулюється ***правилом «дев'ятки»***:
літера ***И*** пишеться в основах загальних назв після дев'яти літер на позначення приголосних ***д***, ***т***, ***з***, ***с***, ***ц***, ***ч***, ***ш***, ***ж***, ***р*** перед наступним приголосним, окрім ***й***; в інших випадках пишемо ***і*** (після приголосних, що не входять до «дев'ятки», перед голосним та перед ***й***):

у слові *дисципліна* пишемо ***И***, оскільки ***д***, ***ц*** входять до «дев'ятки», а далі стоїть приголосний звук; *І* пишемо після ***л***, що не входить до «дев'ятки». Слово *діаспора* пишеться з *І*, бо далі голосний;

Зверніть увагу! Після префікса пишеться *І* — *антиісторичний*.

Запам'ятайте! Винятки: *вимпел, спирт, гиря, кинджал, кипарис, єпископ, християнство, диявол, диякон, лимон, мирт.*

МОВОХАКЕР Легко запам'ятати літери, що входять до «дев'ятки», можна за допомогою фраз:
1) ***Де Ти З'їСи Цю ЧаШу ЖиРу*** — усі літери на позначення приголосних;
2) ***Реве Та Стогне Дніпр Широкий, Човни З Циганами Жене*** — перша літера в кожному слові.

2) літера *І* пишеться на початку слів і в кінці невідмінюваних іменників після приголосних: *ідея, ієрогліф, імпульс, таксі, журі, попурі*;

Зверніть увагу! Літеру *І* пишемо перед ***я***, ***ю***, ***є***, що позначають два звуки, та ***ї*** (перед наступним звуком ***й***): *історія, ситуацію, дипломатією, категорії*.

Написання *И* та *І* у власних назвах:

Літера *И* пишеться:

1) у географічних назвах із кінцевими ***-ика***, ***-ида***: *Антарктика, Флорида*;
2) у географічних назвах після ***ж***, ***дж***, ***ч***, ***ш***, ***щ***, ***ц*** перед приголосними: *Алжир, Вірджинія, Лейпциг*;
3) у географічних назвах зі звукосполученням ***-ри*** перед буквами на позначення приголосних (крім ***й***): *Рим, Крит*;
4) у деяких географічних назвах традиційно: *Аргентина, Бразилія*.

Літера *І* пишеться після приголосних у власних назвах традиційно: *Сідней, Туніс*.

Зверніть увагу! Омоніми ***дизель*** і ***Дізель*** пишуться по-різному, хоча мають спільне походження, оскільки написання загальної назви регулюється правилом «дев'ятки», а власної — мовою оригіналу (у нім. *Diesel*).

Літера *У* (а не *Ю*) **пишеться** після ***ж***, ***ш***, ***ф*** у словах, запозичених із французької мови: *журі, брошура, парфумерія*.

Літери *Ї*, *Є* пишуться в низці слів після голосних за законом милозвучності (приголосний звук [й] між двома голосними): *альтруїзм, кофеїн, траєкторія, проєкт*.

Завдання 246 Вставте пропущені літери, поясніть орфограми.

Клав....атура, ант....в....рус, мон....тор, опц....я, тра....ктор....я, акуст....ка, д....вергенц....я, екв....валент, матр....ця, лог....ка, с....стема, Ка....р, к....пар....с, ...нерц....я, попур...., Корс....ка, Мекс....ка, Ч....каго, Ваш....нгтон, ел....псо....д, с....туац....я, ор....єнт....р, Пар....ж, параш....т, астеро....д, п....ца, про....кц....я, поз....ц....я, рі....лторка, в....заж.

Уживання м'якого знака й апострофа у словах іншомовного походження

Здебільшого м'який знак та апостроф в іншомовних словах пишеться за загальними правилами, але на особливу увагу заслуговують випадки їхнього вживання перед літерами ***я***, ***ю***, ***є***, ***ї***. Наприклад, правопис прізвищ *Годьє, Руж'є* пояснюється характеристикою приголосного, після якого стоїть літера ***є***.

М'який знак	Апостроф
перед *Я, Ю, Є, Ї*, що позначають два звуки	
пишемо після ***д, т, з, с, ц, л, н*** (фраза для запам'ятовування ***де ти з'їси ці лини***): *конферансьє,* *Ньютон,* *Годьє,* *Лавуазьє,* *Льюїс,* *Сантьяго*	пишемо в кінці складу після приголосних ***б, п, в, м, ф*** (губні): *п'єдестал*; ***ґ, к, х, г*** (задньоязикові+глотковий): *Х'юстон*; ***ж, ч, ш*** (шиплячі): *Руж'є*; ***р***: *кар'єра, кур'єр* **Зверніть увагу,** що на іншомовні слова зазвичай не поширюється закон милозвучності, тому попередній кореневий приголосний не впливає на те, чи ставиться апостроф: *комп'ютер*
	пишемо після префіксів, які закінчуються на приголосний: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, диз'юнкція* **Зверніть увагу!** Оскільки ці префікси визначаються досить умовно (немає безпрефіксальних слів, спільнокореневих до наведених), варто завчити їх напам'ять
перед *Я, Ю, Є*, що позначають один звук	
не пишемо: *тюбик, дзюдо, Аляска*	**не** пишемо: *бюджет, рюкзак*
перед *йо*	
пишемо після ***д, т, з, с, ц, л, н***: *міл**йо**нер, бул**йо**н*	**не** пишемо після ***р, в***: *кур**йо**з*

Завдання 247 Вставте, де потрібно, м'який знак чи апостроф, поясніть орфограми.

Рел__єфний, об__єктив, барел__єф, тер__єр, Лонгв__ю, ал__янс, Н__ю-Йорк, кар__єра, Н__юрнберг, медал__йон, д__юна, порт__єра, кан__йон, п__юре, ад__ютант, Год__є, Лавуаз__є, шин__йон, модел__єр, бул__йон, манік__юр, суб__єкт, кур__йоз, Г__юго, П__ємонт, Рив__єра, Женев__єва, Монтеск__є, Севіл__я, В__єтнам, М__юллер, інтер__єр, пен__юар, дистриб__ютор, куп__юра, кастан__єти, Кордил__єри, піран__я.

Подвоєння букв на позначення приголосних у словах іншомовного походження

У загальних назвах

1. Приголосні зазвичай не подвоюються: *піца, колектив, програма, ефект, атестат, професія.* **Винятки:** *панна, тонна, вілла, ванна, брутто, нетто, пенні, бонна* та ін.

   МОВОХАКЕР Основні винятки можна запам'ятати у фразі: *Чарівна **панна** на **віллі** приймала **ванну** вагою в **тонну** й міркувала про різницю між **нетто** й **брутто**.*

Зверніть увагу! Подвоєння у винятках зберігається й у формах родового відмінка множини *(п'ять то**нн**, ві**лл**, ва**нн**, мадо**нн**)*, на відміну від незапозичених слів (*п'ять століть, завдань, сторіч*).

2. Подвоєння може відбуватися внаслідок збігу однакових приголосних префікса й кореня, якщо в українській мові паралельно вживається безпрефіксальне слово: *іммат**е**ріальний* (бо є *матеріальний*), *контр**р**озвідка* (бо є *розвідка*), *ір**р**аціональний* (бо є *раціональний*), *імміграція* (бо є *міграція*). **Але:** *нотація — анотація, міграція — еміграція.*

3. Подвоєння зберігається в загальних назвах, що походять від власних назв із подвоєнням: *брюссельська капуста* (бо *Брюссель*), *буддист* (бо *Будда*), але *ват* (одиниця вимірювання, утворена від прізвища винахідника *Джеймса Ватта*).

У власних назвах

Подвоєння зберігається: *Будда*, *Інна*, *Мюллер*, *Голландія*, *Еллада*, *Мекка*, *Брюссель*, *Голлівуд*.

✓ **Словничок-кориснячок**

ВИНЯТКИ

алло (вигук, відповідник до *слухаю* в телефонній розмові)
аннали (літописи в Єгипті та Китаї)
білль (проєкт закону в США та Великій Британії)
бонна (вихователька малих дітей у сім'ях дворян)
брутто (вага товару разом із тарою)
булла (папська грамота, послання, скріплене печаткою)
ванна (посудина, процес миття)
вілла (комфортабельний будинок за містом або на курорті)
гамма (третя літера грецького алфавіту)
дурра (однорічна культурна рослина)
мадонна (італійська назва Богородиці, її зображення)
манна (лишайник; усталений вислів «манна небесна»)
мірра (ароматична смола)
мотто (влучний вислів, що використовується як епіграф)
мулла (служитель релігійного культу в мусульман)
нетто (вага товару без тари)
панна (незаміжня дівчина)
панно́ (вид мистецтва)
пенні (англійська дрібна монета)
примадонна (співачка, що виконує перші ролі в опері чи опереті)
тонна (міра ваги й маси)

Завдання 248 Де потрібно, вставте пропущені літери, поясніть орфограму.

Процес..ор, зум..ер, ір..аціональність, гол..андський, ап..арат, нет..о, ком..ерційний, Ган..а, програм..а, ім..іграція, осцил..ограм..а, парал..елепіпед, ін..овація, кор..ектний, сюр..еалізм, брут..о, ел..іни, шос..е, хоб..і, інтел..ект, ан..отація, агрес..ія, ак..умуляція, барок..о, буд..ист, лібрет..о, шас..і, ват.., колон..а, Дал..ас, мас..а, клас..ичний, ас..им..етрія, деф..ект, аксес..уар, метал.., процес.., кас..а, Дік..енс, коміс..ія, кол..ектив, тон..а, Гар..і Пот..ер.

Завдання 249 Складіть речення з наведеними словами.

міра — мірра .....

.....

біль — білль .....

.....

віла (русалка) — вілла .....

.....

гама — гамма .....

.....

була́ — бу́лла .....

.....

Як на ЗНО

1 Букву ***і*** треба писати на місці всіх пропусків у рядку

А Ваш..нгтон, аж..отаж, дез..нформація
Б асоц..ац..я, фем..н..зм, полем..ка
В д..логія, д..агноз, в..олончель
Г д..наст..я, ауд..тор..я, пац..ф..зм
Д клас..ф..кац..я, ..стор..зм, пер..од..ка

2 Букву ***и*** треба писати на місці всіх пропусків у рядку

А еманс..пац..я, суверен..тет, Аркт..ка
Б д..лер, форт..с..мо, д..в..денди
В д..ректор..я, серт..ф..кат, д..апазон
Г д..наст..я, аж..отаж, бр..ф..нг
Д бат..скаф, д..ктатура, д..с..дент

3 Апостроф треба писати на місці пропусків у всіх рядках, ОКРІМ

А комп..ютер, Барб..є, Х..юстон
Б п..єса, вол..єр, суб..єкт
В прем..єра, миш..як, Орок..єта
Г кар..єра, Монтеск..є, пап..є-маше
Д олів..є, Рейк..явік, кеш..ю

4 Подвоєння приголосних є в усіх словах рядка

А Джульєт..а, піц..а, ак..редитація
Б хоб..і, Кан..и, еф..ект
В буд..ист, Ген..адій, віл..а
Г дол..ар, контр..еволюція, ас..оціація
Д мас..а, крос..ворд, ім..ігрант

5 Помилку в написанні слова іншомовного походження допущено в рядку

А Мюнхен, жюрі, алегорія
Б Шиллер, аміак, Ньютон
В граматичний, сеньйор, кореспондент
Г грильяж, кутюр'є, колосальний
Д Рив'єра, марокканський, лосьйон

6 Усі подані речення односкладні безособові, ОКРІМ

А Дорогу замело снігом.
Б Страшенно хочеться пити.
В Було вже за північ.
Г Уже пахне весною.
Д Чується музика весни.

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) Ім'я Білла Гейтса найчастіше викликає в людей неоднозначні емоції. **(2)** Одні називають його творцем *корпорац..ї* зла, інші вважають, що він зробив величезний внесок у розвиток ринку *операц..йних* систем та *індустр..ї* програмного забезпечення загалом. **(3)** Мабуть, найголовнішою заслугою Білла є *популяр..зація* комп'ютера. **(4)** Він був твердо впевнений у тому, що персональний комп'ютер стане незамінним на кожному робочому місці, і в кожному будинку. **(5)** Як ми бачимо, прогнози Гейтса ***справдилися***.

7 Слово *справдилися* в тексті можна замінити словами, ОКРІМ

А *втілилися в життя*
Б *здійснилися*
В *реалізувалися*
Г *зробилися*

8 Літеру ***и*** на місці пропуску треба писати в слові

А корпорац..ї
Б операц..йних
В індустр..ї
Г популяр..зація

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому

10 Вставною конструкцією ускладнено речення

А перше
Б друге
В третє
Г четверте

11 М'який знак на місці пропусків треба писати в усіх словах рядка

А сек..юриті, кон..юнктивіт, прем..єра
Б грил..яж, Руж..є, Н..ю-Йорк
В В..єтнам, інтерв..ю, Джул..єтта
Г вол..єр, Кордил..єри, дос..є
Д об..єкт, ін..єкція, Х..юстон

12 НЕМАЄ орфографічних помилок у реченні

А Дійсно, міцний іммунітет може захистити від багатьох бактерій та вірусів.
Б Для нашого здоров'я у приоритеті має бути нормальний сон, фізична активність, раціональне та збалансоване харчування.
В Щоб захистні сили організму працювали на повну потужність, ваш раціон має бути збалансованим.
Г Варто обмежувати «зависання» за компьютером чи іншими гаджетами.
Д Заняття спортом зміцнюють організм, покращують роботу імунної системи.

Заняття 48

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ І СКЛАДНОСКОРОЧЕНИХ СЛІВ

Тести онлайн

- Написання складних слів разом або з дефісом
- Правопис складноскорочених слів

Написання складних слів разом, з дефісом, окремо

Складними називаємо слова, що мають два й більше коренів, поєднаних за допомогою сполучного звука або без нього. Складні слова пишемо разом або з дефісом.

Разом пишемо	З дефісом пишемо
слова, утворені від підрядних словосполучень (які складаються з головного та залежного слова): *високопрофесійний* (*професіоналізм* ***який?*** *високий*), *східноукраїнський* (*Україна* ***яка?*** *Східна*), *п'ятдесятиріччя* (*років* ***скільки?*** *п'ятдесят*)	складні слова, утворені від сурядних сполучень слів (між словами яких логічно поставити сполучник ***і***): *професійно-технічний* (*професійний* ***і*** *технічний*), *українсько-польський* (*український* ***і*** *польський*), *кисло-солодкий* (*кислий* ***і*** *солодкий*), *червоно-чорний* (*червоний* ***і*** *чорний*). **Винятки:** *жовтогарячий, червоногарячий, глухонімий, хитромудрий, зловорожий*
усі складноскорочені слова з першими запозиченими частинами ***авіа-, авто-, агро-, біо-, водо-, газо-, геліо-, гео-, гідро-, екзо-, екстра-, електро-, зоо-, ізо-, квазі-, кіно-, космо-, макро-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, моно-, мото-, нео-, палео-, полі-, псевдо-, радіо-, рентгено-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-, фоно-, фото-***: *фотоапарат, аеропорт, мікропроцесор, кіноіндустрія, радіозв'язок, макроекономіка, міліметр, зоопарк, поліфонія, екстраординарний* А також складні слова з першою частиною ***віце-, екс-, лейб-, максі-, міні-, міді-, обер-***: *лейбмедик, віцепрезидент, мінігольф, максіспідниця, мідімода, ексчемпіон, оберлейтенант*	іменники, утворені з двох самостійних іменників без сполучного голосного що позначають складні одиниці виміру, терміни та назви професій *бізнес-план, тонно-кілометр, заєць-русак, інженер-програміст*
	назви проміжних сторін світу: *північно-західний, норд-вест*
	складні слова, утворені повторенням: • одного слова чи спільнокореневих (*один-однісінький*); • синонімічних (*гомонить-бринить*); • антонімічних слів (*вхід-вихід*); • слів, що становлять одне поняття (*хліб-сіль*)

Закінчення таблиці

Разом пишемо	З дефісом пишемо
Слова ***військовополонений***, ***військовозобов'язаний*** (це прикметники, що перейшли в розряд іменників)	слова з першою частиною ***військово-***, ***воєнно-***: *військово-морський*, *військово-повітряний*, *воєнно-стратегічний*

Зверніть увагу! Слова, утворені сполученням прислівника з прикметником чи дієприкметником, зазвичай пишуться разом: *загальнодержавний*, *новосформований*. Але якщо прислівник зберігає логічний наголос і до нього можна поставити питання *як? якою мірою?*, таке сполучення слів пишемо окремо: *абсолютно чистий*, *всесвітньо відомий*, *науково доведений*, *щойно сказане*.

МОВОХАКЕР Перевірити правопис сполучень прислівника з прикметником можна також шляхом переставляння слів місцями: *загальнодержавний* пишемо разом, бо фраза *державний загально* не має смислу; *абсолютно чистий* пишемо окремо, бо можна сказати *чистий абсолютно*.

Окремо пишемо
Невідмінюваний числівник ***пів*** зі значенням «половина» з наступним іменником — загальною або власною назвою у формі родового відмінка однини: *пів години*, *пів міста*, *пів Києва* **Але** якщо ***пів*** із наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *півострів*, *півзахист*, *півовал*
Пів у фразах на визначення часу: *пів на сьому*, *пів на восьму*

Зверніть увагу! Про правопис складних прислівників і службових частин мови ми говорили в розділі «Морфологія».

Завдання 250 На місці пропусків, де потрібно, поставте дефіс або з'єднайте частини слова.

Машинно___тракторний — машино___ремонтний, синьо___зелений — вічно___зелений, жовто___блакитний — жовто___гарячий, сніжно___білий — біло___сніжний, пів___аркуша — пів___аркуш, електро___хірургія — електронно___ядерний, військово___зобов'язаний — військово___медичний, пів___місяця — пів___місяць, західно___український — південно___західний, чорно___слив — чорно___червоний, темно___синій — синьо___окий.

Завдання 251 На місці пропусків, де потрібно, поставте дефіс або з'єднайте частини слова.

Культурно___історичний, готельно___ресторанний, пів___оберт, фізико___математичний, смагляво___лиций, напів___автомат, відео___імпульс, лікар___кардіолог, блок___схема, фото___апаратура, екс___голова, ультра___звук, супер___маркет, теоретико___аналітичний, високо___вольтний, напів___фабрикат.

Завдання 252 На місці пропусків, де потрібно, поставте дефіс або з'єднайте частини слова. Де можете, пригадайте авторів і назви творів, з яких узяті цитати.

1) Стоять граби прозоро..жовті в промінні ясно..золотім... .....

.....

.....

2) Над шляхом, при долині, біля старого граба, де біла..біла хатка стоїть на самоті. .....

.....

3) В'ються хмелем арабески, миготять, камеї, фрески, гомонять..бринять пісні...

.....

.....

4) Сестру я Вашу так любив — дитинно, злото..цінно. .....

.....

5) Арфами, арфами — золотими, голосними обізвалися гаї само..дзвонними. .....

.....

.....

6) Загально..відомо, що майже всі підлітки є активними користувачами соц...мереж та учасниками інтернет..спільнот. .....

.....

Правопис складноскорочених слів

1. Ініціальні абревіатури пишуться разом, без крапок після літер, переважно великими літерами: *ЗНО*, *ООН*. Деякі ініціальні скорочення прийнято відмінювати: ***ТЮГ*** (театр юного глядача) — *ТЮГу*, *ТЮГом*.
2. Разом пишуться складноскорочені слова: *Нацбанк*, *медінститут*, *облвиконком*.
3. Ініціальні абревіатури, до яких додаються цифрові компоненти, записуємо з дефісом: *Ан-24*, *ТЗМ-315*.
4. З дефісом пишемо абревіатури, у яких поєднано літери з будь-яким словом: *ДНК-аналіз*, *е-декларація*.

Завдання 253 Розшифруйте складноскорочені слова й запишіть із дотриманням правил орфографії.

ЗНО .....

ООН .....

США .....

ГЕС .....

АТС .....

оргкомітет .....

райвно .....

профспілка .....

Як на ЗНО

1 Разом треба писати всі слова в усіх рядках, ОКРІМ

А цукро/завод, марно/слів'я, біо/йогурт
Б контр/аргумент, супер/маркет, літературо/знавчий
В благо/устрій, свіжо/спечений, фото/сесія
Г дво/крапка, холодно/кровний, міні/програма
Д меншо/вартісний, пів/години, кіно/фестиваль

2 Разом треба писати всі слова в рядку

А фото/копіювальний, тепло/обмінний, військово/спортивний
Б край/небо, компакт/диск, правдо/подібний
В барвисто/зелений, повно/цінний, пів/школи
Г напів/темрява, давньо/грецький, дво/ярусний
Д псевдо/патріот, лісо/степ, пів/острова

3 З дефісом треба писати всі слова в усіх рядках, ОКРІМ

А sms/повідомлення, нежданий/негаданий, історико/філологічний
Б науково/фантастичний, міні/гольф, мікро/організм
В прем'єр/міністр, давній/прадавній, південно/західний
Г соціально/економічний, івано/франківський, країна/інвестор
Д навчально/виховний, серцево/судинний, воєнно/стратегічний

4 З дефісом треба писати всі слова в рядку

А звіро/бій, контрольно/пропускний, пів/ягоди
Б напів/зігнутий, низько/рослий, темно/вишневий
В свіжо/зораний, напів/забутий, семи/мільярдний
Г пін/код, музично/танцювальний, суші/бар
Д теле/зірка, фізико/математичний, південно/східний

Прочитайте текст і виконайте завдання 5—6

(1) Звідси видно ***пів/Києва***. **(2)** Праворуч багато/поверхові будинки. **(3)** Ліворуч ***універ/маг*** склом на сонці виблискує. **(4)** Далі здоровенницька ***десяти/поверхова міськ/рада*** (скільки ж то у ній людей радиться — така велика!). **(5)** Десь за ***міськ/радою*** вежа телевізійна небо аж у космос проштрикує.

5 Разом пишемо всі слова, ОКРІМ

А пів/Києва
Б багато/поверхові
В універ/маг
Г десяти/поверхова
Д міськ/рада

6 Вставлена конструкція є в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому
Д п'ятому

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10

(1) Дерева з ***ясно/жовтим***, ***золотаво/блискучим***, або червоним листям, освіченим сонячним світлом, ***з/помежи*** ще зелених дерев [...] вже ***з/далеку*** в очі. **(2)** А поміж величезними яворами і густо засадженими іншими деревами головної алеї зависала рання мряка великими безформними шматами. **(3)** Свіжий, потрохи землистий запах наповняв воздух. **(4)** В парку панувала тишина, і лиш кілька помічників огородника і кілька малих дівчат снувалося по алеях, змітали листя з доріг і вивозили кудись. **(5)** Крім них, не було нікого видко.

7 На місці пропуску в першому реченні має бути слово

А кидалися
Б впадали
В спадали
Г потрапляли

8 Разом у тексті треба писати слово

А ясно/жовтим
Б золотаво/блискучим
В з/помежи
Г з/далеку

9 Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому

10 Відокремлений додаток є в реченні

А першому
Б другому
В четвертому
Г п'ятому

11 Разом треба писати всі слова в усіх рядках, ОКРІМ

А фото/сесія, мікро/хвильовий, бізнес/проєкт
Б макро/економіка, кіно/стрічка, віце/прем'єр
В тепло/електро/генератор, ультра/звук, міні/спідниця
Г екс/губернатор, мікро/автобус, псевдо/науковець
Д екстра/ординарний, міні/футбол, полі/функційний

12 З дефісом треба писати всі слова в рядку

А крісло/ліжко, одно/разовий, напів/забутий
Б сорока/п'яти/річчя, соціально/побутовий, швидко/плинний
В купівля/продаж, інтернет/видання, політико/економічний
Г радіо/сигнал, жовто/гарячий, давньо/грецький
Д пів/мільйона, танц/майданчик, дво/ярусний

Стилістика

Заняття 49

СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ВЛАСНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ

Тести онлайн

- **Стилі сучасної української мови. Загальна характеристика**
- **Стильові різновиди сучасної української мови**
- **Вимоги до написання власного висловлення**

Стилі сучасної української мови. Загальна характеристика

У попередніх розділах посібника ми говорили про особливості української ***літературної мови*** — обробленої, унормованої форми загальнонародної мови, яка в писемному та усному різновидах обслуговує всі сфери життя народу. Сутність поняття ***літературна мова*** зрозуміла в зіставленні з поняттям ***загальнонародна мова***, що включає діалектизми, жаргонізми, сленгові слова, просторіччя тощо. ***Літературна мова*** характеризується унормованістю, стандартністю, високою граматичною організацією, розвиненою системою стилів.

Зверніть увагу! Не варто ототожнювати поняття **літературної мови** та **художнього стилю**, який є одним зі стилів літературної мови.

Зачинателем сучасної української літературної мови вважають Івана Котляревського, оскільки його твір є першим зразком української мови (пригадайте «Енеїду»), упорядником норм — Тараса Шевченка, адже мова його творів максимально унормована й добре зрозуміла і сучасному читачеві.

Стильові різновиди сучасної української мови

Літературна мова художньої літератури суттєво відрізняється від літературної мови, скажімо, науки, що дає підстави говорити про функціональні стилі сучасної української літературної мови.

Стиль — різновид літературної мови (її функціональна підсистема), що обслуговує певну сферу суспільної діяльності мовців і відповідно до цього має свої особливості добору й використання мовних засобів (лексики, фразеології, граматики тощо). Сукупність мовних засобів вираження зумовлені змістом і метою висловлення.

У сучасній українській мові виділяють такі **стилі**: *розмовний*, *науковий*, *офіційно-діловий*, *публіцистичний*, *художній*, *епістолярний*, *конфесійний* (*релігійний*). Кожен має свої особливості й реалізується у властивих йому жанрах (різновидах текстів певного стилю, що різняться насамперед метою мовлення та сферою вживання).

МОВОХАКЕР У тестах ЗНО іноді пропонують завдання на визначення стильової належності тексту. Їх можна легко виконати, якщо уявити, у якій сфері життя цей текст був би доречним. Наприклад, якщо Ви читаєте фрагмент, що органічно вписався б у журнал чи газету, то маєте справу з публіцистичним стилем, поезія належить до художнього стилю, правила вживання апострофа — до наукового стилю тощо.

Пропонуємо таблицю, у якій зібрано інформацію про стилі сучасної української мови

Стиль	Сфера використання	Ознаки	Мовні засоби та структурні особливості	Жанри
Науковий	наука, техніка, освіта	точність, емоційна нейтральність, логічність, лаконічність, аргументація, об'єктивність	терміни, наукова фразеологія, однозначні емоційно нейтральні слова, складні речення, цитати; схеми, таблиці, рисунки	підручник, реферат, дисертація, курсова робота, лекція, анотація, наукова рецензія
Офіційно-діловий	ділові відносини між членами суспільства, організаціями, установами	емоційна нейтральність, чіткість, точність, лаконічність, послідовність, логічність, документальність, традиційність, висока стандартизація тексту	однозначні емоційно нейтральні слова, суспільно-політична, адміністративно-канцелярська термінологія, мовні кліше й штампи, канцеляризми, чітко регламентована будова тексту	документи, ділова телефонна розмова, нарада, виступ на нараді
Художній	мистецтво, література	емоційність, образність, поетичність, виразність, естетика мовлення, суб'єктивність, неоднозначність	емоційно-експресивна лексика, тропи (епітети, порівняння, метафори), стилістичні фігури, авторські повтори, лексика з обмеженою сферою вживання (неологізми, архаїзми, історизми, діалектизми, жаргонізми, просторіччя), різні типи речень	епічні, ліричні, драматичні твори
Публіцистичний	громадсько-політичне життя, суспільно-культурна діяльність	доступність, актуальність, інформативність, поєднання логічності, точності, науковості та емоційності, образності	суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, багатозначна образна лексика, багатокомпонентні складні речення, влучні афоризми	виступ, нарис, публіцистична стаття, фейлетон, памфлет, дискусія, есе
Розмовний	щоденне спілкування в побуті, сім'ї, на виробництві	усна форма, безпосередня участь у спілкуванні, неофіційність, невимушеність, непідготовленість, емоційність, використання несловесних засобів (інтонація, логічний наголос) і позамовних чинників (міміка, жести)	побутова лексика, багатозначні образні слова, емоційно-експресивна лексика, суфікси суб'єктивної оцінки, прості речення, фразеологізми, лексика з обмеженою сферою вживання, вигуки	монолог, діалог, полілог

Закінчення таблиці

Стиль	Сфера використання	Ознаки	Мовні засоби та структурні особливості	Жанри
Епістолярний	приватне листування	певна композиція: початок, основна частина, кінцівка, іноді P. S.	залежно від ситуації використовуються мовні засоби художнього, публіцистичного та розмовного стилів	лист
Конфесійний (релігійний)	релігія, церква	урочистість, піднесеність, церковнослов'янська мова	суто церковна термінологія, слова-символи, непрямий порядок слів у реченні, значна кількість метафор, алегорій, архаїзми	релігійні відправи, проповіді, молитви, церковна література

МОВОХАКЕР Науковий і офіційно-діловий стилі дуже схожі за мовними засобами, але відрізняються сферою вживання. Публіцистичний стиль поєднує особливості наукового й художнього.

Завдання 254 Визначте функціональний стиль кожного із запропонованих текстів. Підкресліть мовні засоби, обґрунтуйте стильові особливості.

1) Я, Іванов Микола Петрович, народився 23 березня 2001 року в м. Красноград Харківської обл. .....

.....

2) Зимно. Сніжно. Синьо. Ніжно.
Березнево. Проліcково.
Рано. Пізно. Радо. Слізно.
Всміхнено, промінно знову (*В. Калашник*).

.....

3) Спочатку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог (*Біблія*). .....

.....

4) Для виконання складніших операцій із лінійного монтажу потрібна більш складна й дорога апаратура, наприклад плати для нелінійного монтажу miroVIDEOStudioDC10 чи StudioDV. .....

.....

5) Вам потрібен особистий секретар і київський телефон? Будь ласка!
Ви хочете мати представництво у Києві? Ми допоможемо!
У Вас перевантажені телефонні лінії? Немає проблем!
Вам потрібна інформаційна чи маркетингова підтримка? Довіртеся нашому досвіду! Тел. (044) 123-45-67 .....

.....

6) Поняття «культура мови» включає два ступені опанування літературної мови: правильність мови, тобто дотримання норм літературної мови, і мовна майстерність, тобто вміння обирати найбільш точний і доречний варіант. .....

.....

.....

7) Статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації. .....

.....

Завдання 255 Опишіть будь-який предмет, використовуючи засоби наукового, художнього й публіцистичного стилів (*наприклад, небо, квітка, море тощо*). Зверніть увагу на те, що, крім мовних засобів, тексти різних стилів містять дещо відмінну інформацію. Наприклад, описуючи квітку в науковому стилі, подайте інформацію про зовнішній вигляд рослини, розмір, період цвітіння тощо; у тексті художнього стилю — враження від споглядання; використовуючи засоби публіцистичного, поставте проблемне питання, наприклад про знищення певного виду квітів.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Вимоги до написання власного висловлення

Складником ЗНО з української мови та літератури є власне висловлення. Цей вид роботи спрямований на перевірку Вашого вміння аргументувати свою життєву позицію чи власний погляд на проблему. У 2020 році власне висловлення поціновувалося 20 балами, 12 із яких давали за структуру, 8 — за грамотність (критерії оцінювання можна знайти в інтернеті або в посібнику[1]). Незважаючи на, здавалося б, невелику кількість балів за висловлення порівняно з максимальними двомастами, не радимо нехтувати підготовкою до цього виду роботи, адже при вступі до вишу важливий кожен бал.

Отже, **власне висловлення** — це твір у класичному розумінні із традиційною структурою (вступ, основна частина, висновок) та певними вимогами до основної частини.

Вимоги до написання висловлення:

стиль — публіцистичний;

виклад — логічний, лаконічний;

структура — чітка;

кожен структурний елемент починається з нового абзацу (виняток може становити комбінація «аргумент + приклад до нього»);

рекомендований обсяг тексту — 130—170 слів (мінімальний обсяг — 100 слів).

Для власного висловлення на ЗНО пропонують велику за обсягом тему, що складається з кількох частин:

- загальні міркування щодо визначеної проблеми (спрямовують Ваші роздуми в потрібному напрямку, фактично містять можливі варіанти тези й деякі аргументи);
- діаграма / схема / таблиця, що ілюструє вектори міркування щодо вирішення проблемного питання;
- проблемне питання, відповідаючи на яке, власне, Ви маєте сформулювати тезу (зазвичай виділене графічно напівжирним курсивом).

[1] Українська мова і література. Власне висловлення : робочий зошит / І. М. Літвінова, Ю. О. Гарюнова. — К. : Літера ЛТД, 2020. — 96 с.

Зразок формулювання теми для завдання відкритої форми з розгорнутою письмовою відповіддю

Завдання передбачає надання розгорнутої письмової відповіді. Виконуючи завдання, чітко дотримуйтеся визначених умов. За потреби використовуйте чернетку в зошиті. Обов'язково запишіть свою роботу в *бланку В*.

Увага! Роботу, що не відповідає темі, буде оцінено в 0 балів. Роботу обсягом до 100 слів буде оцінено в 0 балів

Прочитайте наведений у рамці нижче уривок.

Грубість і хамство в сучасному суспільстві, на жаль, не рідкість, тому варто навчитися правильно на них реагувати. Уміння поводитися в конфлікті та стресостійкість багато в чому визначає комунікативний успіх кожного з нас.

Як же поводитися в ситуації спілкування з грубою, невихованою особою? Дехто вважає, що з такою людиною варто говорити «її мовою», оскільки це найбільш ефективно. Інші заперечують цю стратегію спілкування, адже коли ми піддаємося впливу невихованих людей і починаємо грати за їхніми правилами, то самі стаємо грубіянами.

Зважаючи на цю інформацію, надайте розгорнуту письмову відповідь на проблемне питання.

Як варто спілкуватися із невихованою, грубою людиною?

Далі в завданні пропонують орієнтовний план висловлення.

Відповідаючи на питання, дотримуйтеся таких вимог:
– чітко сформулюйте тезу,
– наведіть два переконливі аргументи, що найкраще підтверджують Вашу позицію,
– посильте один зі своїх аргументів показовим прикладом з історії чи сучасного суспільного життя або особистого досвіду (*окресліть контекст, у загальних рисах схарактеризуйте події, надайте факти, укажіть імена історичних постатей чи сучасників / сучасниць тощо, витлумачивши, як наведене пов'язано з обговорюваною проблемою*), а інший — прикладом з мистецтва (художньої літератури чи інших видів мистецтва) (*зазначте автора й назву твору, укажіть на проблему, порушену митцем, чи на художній образ, через який проблему розкрито, наведіть за потреби цитату тощо; не переказуйте твору, не давайте повної характеристики образів, проте поясніть, як наведене пов'язано з обговорюваною проблемою*),
– сформулюйте висновки, увиразнивши обстоювану Вами впродовж усього викладу позицію.

Алгоритм роботи над власним висловленням

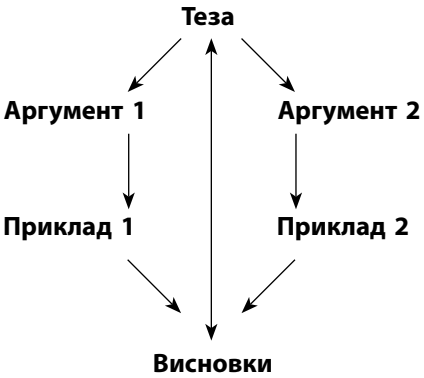

1. Уважно прочитайте тему, вдумайтеся в неї, розгляньте діаграму й визначте основний напрям міркувань.

Зверніть увагу! Ви можете обрати варіант тези, не прописаний у темі завдання. Наприклад, щодо наведеної вище теми запропонувати рішення ігнорувати грубих людей і взагалі уникати спілкування з ними.

2. Намалюйте схему Вашої роботи, у якій окресліть тезу, аргументи, приклади, висновки.
3. Напишіть на чернетці власне висловлення.
4. Перепишіть твір начисто.

Зверніть увагу! У цьому завданні перевіряють Ваше вміння логічно й аргументовано довести власний погляд і грамотно оформити міркування. Вибір позиції й Ваші моральні принципи ніяк не впливають на оцінку.

Структура висловлення може мати варіанти.

ВАРІАНТ 1

Теза. (*Як я вважаю?*) *Я думаю так...*

Аргумент 1. (*Чому я так вважаю?*) *Я так думаю, тому що...*

Приклад до аргументу 1. *Цей аргумент підтверджує ситуація, у яку потрапив герой твору...*

Аргумент 2. (*Чому ще я так вважаю?*) *Я думаю так ще й тому, що...*

Приклад до аргументу 2. *Цей доказ можна проілюструвати...*

Висновки. *Отже, можна зробити висновок...*

ВАРІАНТ 2

Теза. (*Як я вважаю?*) *Я думаю так...*

Аргументи 1, 2. (*Чому я так вважаю?*) *Я думаю так, тому що, по-перше, ..., подруге, ...*

Приклад до аргументу 1. *Як ілюстрацію до першого аргументу можна навести...*

Приклад до аргументу 2. *Другий аргумент підтверджує...*

Висновки. *Отже, ...*

Зверніть увагу! Обидва варіанти прийнятні, але не забувайте, що приклад має бути ілюстрацією до одного з аргументів. Тому, обравши другий варіант, обов'язково вкажіть, який аргумент яким прикладом ілюструєте.

У таблиці пропонуємо основні вимоги до структурних елементів власного висловлення й можливі варіанти мовного оформлення.

Елемент	Вимоги	Мовне оформлення
ТЕЗА (оцінюється у 2, 1, 0 балів)	Положення, що коротко й чітко формулює Вашу думку щодо теми; довести істинність цього положення — завдання висловлення • розміщена на початку твору; • лаконічна: достатньо 1—2 речень	**Підтримати думку,** подану в темі, можна формулюваннями типу: *Я згоден / згодна...* *Я підтримую...* *Немає сумнівів, що...* *Я цілком погоджуюсь...* *Важко не погодитися з тим, що...* *Правильною можна вважати думку...* Для висловлення **заперечення** доречні фрази: *Я не підтримую...* *Я не погоджуюся...* *Хочу спростувати...* *Хочу піддати сумніву...* *Вважаю помилковим судження...* *Не можу погодитися з думкою...* **Неоднозначне ставлення до ситуації** висловлюємо за допомогою конструкції: *З одного боку..., з іншого (другого)...*
АРГУМЕНТИ (оцінюється у 2, 1, 0 балів)	Докази, що треба навести для обґрунтування, підтвердження істинності Вашого погляду, викладеного в тезі • необхідно наводити мінімум два **різні доречні** аргументи; • аргументи мають доводити авторську позицію, висловлену в тезі; • розміщуються після тези перед прикладами	*Це доводить...* *Це засвідчує...* *Свідченням цього є...* *Підтвердженням цього є...* *Я так уважаю, бо (оскільки, тому що) ...* *Доказом цього може бути...* *Моє переконання ґрунтується на тому, що...* *Спробую переконати вас такими аргументами...* *Наведу кілька аргументів на користь мого погляду...* *Свою позицію хочу аргументувати низкою міркувань...* *Моя позиція видається справедливою з огляду на те, що...* *Аргументом на користь моєї думки може бути те, що...* *Довести своє твердження можу такими аргументами...* *На підтвердження своєї позиції наведу кілька аргументів...* *Аргументом, що доводить слушність моєї думки, може бути те, що...* *Довести істинність своєї позиції можу такими аргументами...*

	Вимоги	Мовне оформлення
ПРИКЛАДИ (кожен оцінюється у 2, 1, 0 балів)	Частина власного висловлення, що розміщена після аргументу й підкріплює його, посилюючи авторську позицію **Приклад із літератури чи інших видів мистецтва —** звичайна ситуація, змальована в мистецькому творі (книжці, фільмі, виставі тощо), що яскраво ілюструє наведений аргумент • приклад є ілюстрацією до наведеного аргументу; • окрім фактів, потрібно давати мотивацію наведення прикладу; • у прикладі з літератури обов'язково треба вказати назву твору, автора та героя; автора творів інших видів мистецтва (режисера, художника) можна не називати; • приклад не є переказом сюжету та характеристикою персонажа; • лаконічний виклад (достатньо 3—4 речень). **Зверніть увагу!** Приклад можна брати з будь-якого твору мистецтва, представників різних країн	*Наприклад...* *Так, у творі...* *Не можна не згадати...* *Згадується герой...* *Говорячи про..., не можна не згадати...* *Тема мого роздуму порушується у творі...* *Яскравим прикладом цього може слугувати ситуація, описана в...* *У зв'язку із порушеною проблемою хочеться згадати твір...* *Найкращою ілюстрацією такого розуміння проблеми є герой твору...* *Проілюструвати наведене вище твердження може ситуація, зображена...* *Скарбниця світової літератури дає багато прикладів, що ілюструють порушену проблему.*
	Приклад з історії, **суспільно-політичного життя** чи з **власного досвіду**, що ілюструє наведений аргумент • є ілюстрацією до наведеного аргументу; • має сюжет із конкретними дійовими особами; • якщо наводите історичний факт, треба вказати імена діячів, країну, час; якщо приклад із власного життя — учасників ситуації; • приклад має відповідати логіці доведення	*Для прикладу...* *Згадаймо постать...* *Історія дає багато прикладів...* *Говорячи про..., не можна не згадати...* *Принагідно можу навести такий приклад...* *Хочу навести приклад із власного життя...* *На підтвердження моєї думки хочу згадати...* *Чудово підтверджує мій аргумент біографія...* *Яскравим прикладом саме такого розуміння є...* *Існує багато прикладів вирішення цієї проблеми.* *Згадується герой (ситуація, історичний факт)...*
ВИСНОВКИ (оцінюється у 2, 1, 0 балів)	Завершальна частина висловлення, що містить логічний підсумок, зроблений Вами на основі викладеної інформації • узагальнюють авторську позицію щодо теми; • відповідають тезі, але не є її повторенням; • органічно випливають зі сказаного (не можуть містити нових думок); • розміщені наприкінці твору; • лаконічні (1—2 речення)	*Отже, бачимо, що...* *Підбиваючи підсумки...* *Можна дійти висновку...* *Можна зробити висновки...* *Підсумовуючи, можу впевнено сказати...* *Насамкінець хочу підбити підсумки моїх міркувань...* *На основі наведених міркувань можу зробити висновок...*

Пропонуємо орієнтовні схеми висловлень до теми «Як варто спілкуватися із невихованою, грубою людиною?» (повне формулювання теми на с. 320).

ВАРІАНТ 1

Теза

На мою думку, з грубою, невихованою людиною варто говорити «її мовою».

Аргумент 1

По-перше, така людина не розуміє іншої мови, і тому це єдиний спосіб вплинути на неї та обмінятися інформацією.

Приклад з історії, суспільно-політичного життя чи з власного досвіду

У соцмережах доволі часто можна натрапити на інформацію про те, що водії громадського транспорту ображають військових, які воювали в АТО, та членів їхніх сімей через те, що вони мають пільги на проїзд. Подібна ситуація трапилася з матір'ю загиблого солдата. Водій привселюдно ображав згорьовану жінку, яка намагалася чемно щось йому пояснити. Лише лайка одного з пасажирів змусила грубіяна замовкнути й дати спокій нещасній матері. Як показує досвід, несвідомих та інтелектуально обмежених людей важко переконати аргументами, вони розуміють лише мову сили та лайки.

Аргумент 2

По-друге, нехай така людина сама відчує, як неприємно з нею спілкуватися, і, можливо, зміниться на краще.

Приклад із літератури чи інших видів мистецтва

У творі Джоан Роулінг «Гаррі Поттер» зображено складні стосунки головного героя з однокласником Драко Мелфоєм. Гаррі іноді грубо відповідає нахабі, щоб той побачив, як це сприймає сторонній спостерігач.

Висновки

Отже, з грубою, невихованою людиною варто говорити грубо.

ВАРІАНТ 2

Теза

На мою думку, навіть із грубою, невихованою людиною варто спілкуватися ввічливо.

Аргумент 1

По-перше, якщо у відповідь на грубість ми починаємо лаятися, то вже нічим не відрізняємося від невихованої людини, втрачаємо свою гідність і псуємо життя близьким людям.

Приклад із літератури чи інших видів мистецтва

Мотря з повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» відповідала лайкою на грубощі свекрухи, у результаті чого вся сім'я постійно перебувала в стані війни, від цього страждали всі її члени.

Аргумент 2

По-друге, треба ставитися до людей так, як ти хочеш, щоб ставилися до тебе. У такий спосіб маємо змогу зробити світ кращим.

Приклад з історії, суспільно-політичного життя чи з власного досвіду

У світовій історії назавжди залишиться образ принцеси Діани, яка, попри негаразди в сім'ї, була прикладом шляхетності й доброти для мільйонів людей. Якби вона поводилася грубо в складних ситуаціях свого життя, то, очевидно, у неї було б значно менше прихильників і послідовників, а через це й хороших людей у світі було б менше.

Висновки

Отже, у будь-якій ситуації варто спілкуватися чемно й виховано.

Зверніть увагу! Якщо авторська позиція, висловлена в тезі, однозначна (наприклад, згода чи незгода), то аргументи доречно вводити за допомогою вставних слів ***по-перше***, ***по-друге***. Якщо перший аргумент уведено в текст словом ***по-перше***, обов'язково має бути продовження ***по-друге***, аби уникнути помилки в побудові тексту.

ВАРІАНТ 3

Теза

На мою думку, у відповідь на невихованість не варто переходити на грубощі, але в деяких ситуаціях це може бути виправданим.

Аргумент 1

З одного боку, якщо у відповідь на грубість ми починаємо лаятися, то вже нічим не відрізняємося від невихованої людини, визнаємо її перевагу і втрачаємо себе.

Приклад із літератури чи інших видів мистецтва

У романі Івана Багряного «Сад Гетсиманський» вималювано шляхетні образи політв'язнів, які навіть перед обличчям смерті не уподібнюються до карателів і зберігають людське обличчя, чим викликають неймовірну повагу читачів і є прикладом для наслідування.

Аргумент 2

З іншого боку, якщо невихованій людині не давати відсіч, вона подумає, що сильніша, й буде знущатися увесь час.

Приклад з історії, суспільно-політичного життя чи з власного досвіду

Мій однокласник Сашко зазнавав знущань із боку однолітків, оскільки був добре вихованим і намагався ввічливо захищати свою честь. І тільки коли він наважився висловити своє ставлення до ситуації в грубій формі, підлітки припинили знущатися з хлопця.

Висновки

Отже, треба намагатися бути чемним у будь-якій ситуації, але іноді можна вдаватися до грубощів.

Зверніть увагу! Якщо теза містить часткову згоду чи об'єднує протилежні точки зору, аргументи варто починати вставними конструкціями ***з одного боку***, ***з іншого боку***, які обов'язково використовуються в парі.

МОВОХАКЕР Якщо Вам не вдається дібрати приклад до наведених аргументів, замініть їх іншими, до яких приклад дібрати легше. Не забувайте, що приклади можна міняти місцями, головне, щоб кожен із них ілюстрував один з аргументів.

Завдання 256 Продумайте структуру висловлення з теми та складіть схему доведення думки.

Прочитайте наведений у рамці нижче уривок.

Побутує думка, що наше суспільство неухильно перетворюється на збіговисько таких собі телезомбі. Мовляв, уся економіка базується на споживанні. Відтак чим менше грамотні й більше залежні від ЗМІ люди, тим легше їм щось продати — продукт, послугу, ідеологію тощо. Особливо гостро постає ця проблема щодо дітей, адже через вікові особливості вони не можуть протистояти бажанню дивитися яскраві реклами й максимально занурюються у віртуальний світ телебачення й інтернету.

Психологи пропонують велику кількість методів, що можуть допомогти вирватися з тенет віртуального світу й мати власний погляд на життя.

Зважаючи на цю інформацію, надайте розгорнуту письмову відповідь на проблемне питання.

Що варто робити сучасній людині, аби зберегти здатність критично мислити й адекватно оцінювати ситуацію?

Теза

Аргумент 1

Аргумент 2

Приклад із літератури чи інших видів мистецтва

Приклад з історії, суспільно-політичного життя чи з власного досвіду

Висновки

Як на ЗНО

1 Прочитайте текст.

Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить.
Бляшаний звук води, веселих крапель кроки.
Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить,
і раптом озирнусь, а це вже роки й роки!

Визначте стиль наведеного тексту

А художній
Б публіцистичний
В розмовний
Г науковий
Д офіційно-діловий

2 Прочитайте текст.

За походженням слова поділяються на власне українські та запозичені з інших мов. Словниковий склад мови постійно поповнюється як словами, що створюються на основі українських словотвірних засобів, так і запозиченими з багатьох мов: грецької (філологія, музей, театр), латинської (клас, аудиторія, конституція), німецької (бутерброд, солдат), англійської (баскетбол, дизайн), французької (кашне, пюре, пальто), італійської (соло, тріо, акорд) та інших.

Визначте стиль наведеного тексту

А художній
Б публіцистичний
В розмовний
Г науковий
Д офіційно-діловий

3 Прочитайте текст.

Стаття 10

Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Визначте стиль наведеного тексту

А художній
Б публіцистичний
В розмовний
Г науковий
Д офіційно-діловий

4 Прочитайте текст.

Прошу зареєструвати мене для участі в зовнішньому незалежному оцінюванні 2020 року.

Із порядком проведення зовнішнього незалежного оцінювання в 2020 році, правами та обов'язками абітурієнта ознайомлений.

Визначте стиль наведеного тексту

А художній
Б публіцистичний
В розмовний
Г науковий
Д офіційно-діловий

5 Прочитайте текст.

— Ми, з тобою, Павлушо, хлопці будь здоров. Точно-точно, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— Із фантазією...

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, каже, Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні».

— Чув. Точно.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на Перше травня.

— Треба!

Визначте стиль наведеного тексту.

А офіційно-діловий
Б публіцистичний
В розмовний
Г науковий
Д епістолярний

6 Функціональні стилі — це різновиди

А загальнонародної мови
Б літературної мови
В професійної мови
Г діалектної мови
Д просторічної мови

7 Пряму мову в реченні ***Андрій Кузьменко сказав: «Мій дім — єдине у світі місце, де мене люблять і чекають незалежно від того, хто я і скільки заробляю. Я ніколи не зраджу найближчих мені людей»*** правильно передано непрямою в рядку

А Андрій Кузьменко сказав, що мій дім — єдине у світі місце, де мене люблять і чекають незалежно від того, хто я і скільки заробляю, і що я ніколи не зраджу найближчих мені людей.

Б Андрій Кузьменко сказав, що мій дім — єдине у світі місце, де його люблять і чекають незалежно від того, хто він і скільки заробляє. Він ніколи не зрадить найближчих мені людей.

В Андрій Кузьменко сказав, що його дім — єдине у світі місце, де його люблять і чекають незалежно від того, хто я і скільки заробляю; він ніколи не зрадить найближчих йому людей.

Г Андрій Кузьменко сказав, що його дім — єдине у світі місце, де його люблять і чекають незалежно від того, хто він і скільки заробляє, він ніколи не зрадить найближчих йому людей.

Д Андрій Кузьменко сказав, що його дім — єдине у світі місце, де мене люблять і чекають незалежно від того, хто я і скільки заробляю. Він ніколи не зрадить найближчих мені людей.

Завдання 8—12 стосуються речення з пронумерованими пропусками

Відновіть початковий зміст цього речення, добираючи для кожного з пропусків 8—12 правильний варіант з-поміж запропонованих у відповідних за номерами завданнях.

Буває, що треба **(8)**_____ *важливу справу, а сісти за роботу ніяк не* **(9)**_____*: не хочеться, не той настрій, почекає до завтра. Якщо ви часто з таким* **(10)**_____*, можливо, ви страждаєте від прокрастинації. Слово «прокрастинація» походить з латинської мови та дослівно* **(11)**_____ *як «заради завтра». Цей термін означає психологічний стан, за якого людина схильна* **(12)**_____ *неприємні справи на потім, а замість цього займатися чимось другорядним.*

8	**А** втілити	**Б** виконати	**В** здійснити	**Г** реалізувати
9	**А** вдається	**Б** виходить	**В** можеться	**Г** получається
10	**А** зіткаєтеся	**Б** стикаєтеся	**В** зустрічаєтеся	**Г** перетинаєтеся
11	**А** означає	**Б** тлумачиться	**В** переводиться	**Г** перекладається
12	**А** відкладати	**Б** перекладати	**В** переносити	**Г** розтягувати

Завдання відкритої форми з розгорнутою письмовою відповіддю

1 Прочитайте наведений у рамці нижче уривок.

Часто сучасне покоління називають байдужим. Ігнорування життя навколо, незацікавленість оточенням, нечуйність і неемоційність — такі риси визначають багатьох сучасних підлітків. Хтось думає, що це природний спосіб існування соціуму. Інші ж уважають байдужість найстрашнішою людською вадою, оскільки байдуже суспільство не має перспектив розвитку.

Це хороша перспектива розвитку суспільства, оскільки зумовлює емоційну стабільність

Негативно впливає на суспільство, позбавляє його цілісності

Нормально, що в соціумі є люди з різним характером і типом темпераменту

Зважаючи на цю інформацію, надайте розгорнуту письмову відповідь на проблемне питання.

Як байдужість впливає на сучасне суспільство?

Відповідаючи на питання, дотримуйтеся таких вимог:

– чітко сформулюйте тезу,

– наведіть два переконливі аргументи, що найкраще підтверджують Вашу позицію,

– посильте один зі своїх аргументів показовим прикладом з історії чи сучасного суспільного життя або особистого досвіду (*окресліть контекст, у загальних рисах схарактеризуйте події, надайте факти, укажіть імена історичних постатей чи сучасників / сучасниць тощо, витлумачивши, як наведене пов'язано з обговорюваною проблемою*), а інший — прикладом з мистецтва (художньої літератури чи інших видів мистецтва) (*зазначте автора й назву твору, укажіть на проблему, порушену митцем, чи на художній образ, через який проблему розкрито, наведіть за потреби цитату тощо; не переказуйте твору, не давайте повної характеристики образів, проте поясніть, як наведене пов'язано з обговорюваною проблемою*),

– сформулюйте висновки, увиразнивши обстоювану Вами впродовж усього викладу позицію.

2 Прочитайте наведений у рамці нижче уривок.

Кожна людина прагне щастя. Його ми бажаємо дорогим для нас людям, про нього молимося Богу. У чому ж полягає щастя? Який його рецепт? Психологи визначають щастя як стан цілковитого задоволення життям, вияв радості від спілкування з оточенням, успіх, удачу тощо. Щастя — поняття моральної свідомості, що позначає стан людини, який найбільше відповідає внутрішній задоволеності повнотою й усвідомленістю життя, реалізацією свого призначення.

Щастя — це

- *міцне здоров'я*
- *багато грошей, матеріальний достаток*
- *керівна посада, статус*
- *хороша сім'я*
- *вірні друзі*
- *взаємне кохання*
- *можливість робити те, що хочеш*

Які складники, на Вашу думку, є особливо важливими для щастя людини?

Відповідаючи на питання, дотримуйтеся таких вимог:

– чітко сформулюйте тезу,

– наведіть два переконливі аргументи, що найкраще підтвердять Вашу думку,

– проілюструйте один з аргументів окресленою в часі й просторі подією з історії чи суспільно-політичного життя або випадком з власного життя, а інший — прикладом з мистецтва (художньої літератури чи інших видів мистецтва) (*зазначте автора й назву твору, укажіть на проблему, порушену митцем, художній образ, через який проблему розкрито, наведіть цитату тощо; не переказуйте змісту художнього твору, не давайте повної характеристики образів*),

– сформулюйте висновок.

Розвиток мовлення

Заняття 50

ЧИТАННЯ Й АНАЛІЗ ТЕКСТУ

Тести онлайн

- **Текст, тема, основна думка. Теоретичний мінімум.**
- **Мовні засоби зв'язку речень у тексті.**
- **Робота з деформованим текстом.**
- **Читання й аналіз тексту. Типи завдань до тексту**

Текст, тема, основна думка. Теоретичний мінімум

Текст — це певне повідомлення, що характеризується формальною і змістовою завершеністю, цілісністю, часто містить авторську позицію щодо висловлюваного. Фактично текст — це сукупність речень, об'єднаних темою та основною думкою і пов'язаних між собою граматично.

Тема — це те, про що розповідається в тексті. Найчастіше тему відбиває заголовок тексту.

Основна думка тексту — це те, заради чого був створений певний текст, те, що хотів донести автор до своїх читачів.

Мікротема — це певний аспект теми тексту. Фактично кожен абзац і становить мікротему, а план до тексту є стислим визначенням його мікротем.

Мовні засоби зв'язку речень у тексті

Будуючи певний текст, автор використовує вже відомі факти й додає щось нове. Для зв'язку речень у тексті використовують такі мовні засоби:

№	Мовний засіб	Приклад
1	Займенники	*У вікно постукав листоноша. **Він** приніс рекомендований лист.*
2	Сполучники	*Шкільні роки цінні тим, що в цей час можна просто вчитися, не турбуючись про заробітки. **А** в дорослому віці вже мусиш думати про хліб насущний.*
3	Синоніми	*Люблю творчість музичного гурту «Опика». Цей **колектив** сьогодні є одним із найпопулярніших в Україні.*
4	Повторення слова	*2 вересня на футбольному полі у відбірковому матчі зустрілися збірні України і Туреччини. **Збірна України** здобула впевнену перемогу з рахунком 2:0.*

№	Мовний засіб	Приклад
5	Спільнокореневі слова	*Мій батько був доброю людиною. Його **доброта** виявлялася передусім у надзвичайній щедрості щодо інших.*
6	Вставні слова	*Кава коштує 20 гривень, а тістечко — 15. **Отже**, загалом 35 гривень.*

Робота з деформованим текстом

У демонстраційному варіанті тестового зошита до ЗНО 2021 року запропоновано новий формат завдань — робота з деформованим текстом. Суть такого завдання полягає в тому, що треба відновити логіку викладу тексту, встановити послідовність запропонованих фрагментів.

Приклад деформованого тексту та завдання до нього

△ Ці птахи були живим індикатором того, що рівень метану досягнув критичної позначки, а значить, час вибиратися з шахти (канарки, на відміну від людини, гинули від набагато меншої концентрації газу).

○ Свого часу американський письменник Курт Воннеґут назвав людей мистецтва і письменників зокрема «канарками в клітці», адже саме вони найбільш чутливо реагують на зміни в суспільстві.

◇ Справа в тому, що на початку XX ст. шахтарі брали канарок у забої.

□ Він спробував вивести людину поза межі «системи», проте й першим відчув, що кожному в тоталітарній державі відведено роль «гвинтика» і що «відлиги» для свободи творчості не буде.

▽ Такою «канаркою», вважають критики, став для суспільства 60-х рр. поет Василь Симоненко.

Зміст первісного тексту буде відновлено, якщо речення розташувати в послідовності, запропонованій у рядку

А ○ □ ▽ △ ◇

Б ○ ◇ △ ▽ □

В ○ ▽ △ □ ◇

Г ○ △ □ ◇ ▽

Д ○ ◇ □ ▽ △

Послідовність виконання завдання

1. Визначте й уважно прочитайте початковий фрагмент.

МОВОХАКЕР В усіх варіантах відповідей перша позначка однакова, тобто початок тексту відомий.

2. Шукайте наступний фрагмент, відшукуючи мовні засоби зв'язку речень у тексті (див. таблицю вище), а також послуговуючись логікою викладу інформації.

Прочитайте запропонований текст у відновленому вигляді, зверніть увагу на засоби зв'язку між реченнями (виділено курсивом).

Свого часу американський письменник Курт Воннеґут назвав людей мистецтва і письменників зокрема «канарками в клітці», адже саме вони найбільш чутливо реагують на зміни в суспільстві. (*чому так назвав?*) Справа в тому, що на початку XX ст. шахтарі брали ***канарок*** у забої. (*чому брали?*) ***Ці птахи*** були живим індикатором того, що рівень метану досягнув критичної позначки, а значить, час вибиратися з шахти (***канарки***, на відміну від людини, гинули від набагато меншої концентрації газу). Такою ***«канаркою»***, вважають критики, став для суспільства 60-х рр. поет ***Василь Симоненко. Він*** спробував вивести людину поза межі «системи», проте й першим відчув, що кожному в тоталітарній державі відведено роль «гвинтика» і що «відлиги» для свободи творчості не буде.

Зверніть увагу! До деформованого тексту пропонують кілька тестових завдань, що стосуються різних розділів науки про мову (синтаксис, пунктуація, орфографія тощо). Вони нічим не відрізняються від інших завдань, окрім позначок варіантів відповідей (фігури).

Читання й аналіз тексту. Типи завдань до тексту

Читання й аналіз тексту у тесті ЗНО — це відоме Вам зі школи читання мовчки. Такий вид роботи передбачає вдумливе й уважне прочитання множинного тексту (кількох текстів, пов'язаних однією темою), після чого Вам необхідно його опрацювати, відповівши на запитання щодо змісту й — рідше — форми прочитаного.

МОВОХАКЕР Виконуючи це завдання, будьте максимально уважними, уникайте додумувань, усі відповіді шукайте в текстах. Для зручності роботи з текстом абзаци пронумеровані.

До тексту пропонують обов'язкові для всіх завдання **закритого** типу з вибором однієї правильної відповіді з чотирьох варіантів (6 тестових завдань), а також у сертифікаційній роботі з української мови та літератури завдання **відкритого** типу з наданням короткої письмової відповіді.

Розберімося із типами завдань на прикладі запропонованих конкретних текстів.

Уважно прочитайте наведені нижче тексти (*цифри зліва позначають номери абзаців*) і виконайте завдання до них.

Текст А

Професії майбутнього: ТОП-7 напрямків

(1) *До найпопулярніших спеціальностей серед українських абітурієнтів увійшли філологія, право, менеджмент, середня освіта, комп'ютерні науки, економіка, медицина — таку статистику наводить МОН. Щоб дізнатися, які сфери та спеціальності будуть у тренді наступного десятиліття, «Освіторія» звернулася до керівника експертно-аналітичного центру Міжнародного кадрового порталу «HeadHunter Україна»* ***Катерини Криворученко***.

(2) — Український ринок праці не є однорідним. Кількість пропозицій на певну спеціальність залежить від регіону. Легше та швидше молодим спеціалістам знайти роботу в містах-мільйонниках, де зосереджене виробництво та сформована розмаїта інфраструктура.

3 Найпомітнішою тенденцією останніх років на ринку праці в нашій країні Катерина Криворученко називає диджиталізацію: «Онлайн-технології та комунікації тісно вплітаються в усі сфери життя, і вміння застосовувати їх у роботі та бізнесі дуже важливе. Так само, як і крос-функціональність виконуваних завдань і можливість працювати на стику спеціальностей».

4 Якщо раніше після закінчення вишів знання студентів були релевантними ще довго, то на сьогодні в кращому разі це пів року. Після цього знання у своїй сфері треба оновлювати. Тож наступний важливий тренд — необхідність вчитися протягом усього життя, славнозвісне *longlife learning*. Ви маєте знати, де взяти інформацію, як її адаптувати та застосувати у вашій сфері діяльності.

5 Через 10—20 років більшість робочих професій будуть роботизовані. Тому, думаючи про майбутнє, орієнтуйтеся на професії, де зможете реалізувати креативний потенціал для того, щоб навіть бізнес-завдання вирішувати нестандартно, орієнтуючись на людський фактор.

Текст Б

6 Медичний маркетолог, молекулярний дієтолог, рециклінг-еколог, спеціаліст із навігації в умовах Арктики та дизайнер віртуальних світів. Усі ці слова — це не терміни із футуристичного блокбастеру, а цілком реальні професії уже найближчого майбутнього.

7 Швидкість змін у світі зростає шаленими темпами, а складність професійних задач невпинно зростає. На початку 2000-х ми не чули таких слів, як хедхантер, менеджер соціальних мереж, CEO-оптимізатор тощо. Утім зараз це одні із найбільш необхідних спеціалістів, без яких не «живе» жоден бізнес.

8 І от знову, так само як і 20 років тому, ми чуємо нові, майже фантастичні слова та спеціальності, проте ще не зовсім розуміємо той необхідний набір софт та хард скілз, без яких не стати ані спеціалістом нової професії, ані фахівцем, який знатиме свою справу від А до Я та матиме справді високий гонорар. Але про все по порядку.

9 Уже в найближчі 15–20 років і в Україні, і в світі будуть затребувані зовсім нові спеціалісти, які не лише розбиратимуться у своїй галузі, а й матимуть крос-галузеву спеціалізацію. Тому ми радимо не фокусуватися на одній професії, а розглянути одразу декілька й обрати спеціалізацію саме на перехресті галузей, бо за цим майбутнє. Мова йде про те, що спеціаліст повинен буде мати набір навичок та знань, що дадуть можливість знайти роботу на перетині галузей.

(10) Наприклад, якщо людина має медичну або фармацевтичну освіту та непогано розуміється на ІТ, їй відкриваються нові горизонти і її з радістю забере до себе будь-який фармгігант на посаду біофармаколога, ІТ-генетика, клінічного біоінформатика, генетичного консультанта або мережевого лікаря. Тому якщо в майбутнього абітурієнта є кілька талантів, важливо подумати про те, чи зможе дитина стати крос-галузевим спеціалістом та не обмежувати її однією спеціальністю.

(11) Важливі також надпрофесійні уміння та навички, які допоможуть завжди бути затребуваним спеціалістом, здійснювати перехід між різними галузями та підвищувати власну продуктивність та ефективність. До таких якостей можна зарахувати:

- системне мислення. Це вміння самостійно визначати складні задачі та вирішувати їх;
- мультимовність, володіння кількома іноземними мовами;
- френдлі-гнучкість як уміння знаходити спільну мову і працювати із колективом, окремими людьми та групами;
- програмування ІТ-рішень, робота зі штучним інтелектом та вміння керувати складними автоматизованими комплексами;
- уміння керувати проєктами та процесами, ставити задачі собі самостійно, без вказівок від вищого керівництва;
- клієнтоорієнтованість;
- стресостійкість, або вміння працювати в режимі швидкої зміни умов задач, уміння швидко приймати рішення, керувати та розподіляти свій час і ресурси;
- креатив та естетичний смак, розуміння сучасних трендів та їх тонке відчуття.

Текст В

Знайомимося із сучасним світом професій

(12) Цікавий та корисний челендж відеороликів #ХОЧЕШЗМОЖЕШDOIT, який знайомить нас зі світом сучасних професій, започатковано державною службою зайнятості за ініціативою Херсонської обласної служби зайнятості.

(13) Відеоконтент розроблено та відзнято силами фахівців з профорієнтації регіональних служб зайнятості, аби показати найпривабливіші тонкощі кожної з професій та їхню унікальність.

(14) Для тих, хто ще не визначився з майбутньою професією, або для тих, хто в сучасних умовах думає змінити рід свого заняття, така інформація зайвою точно не буде.

(15) Основний меседж челенджу: «Людина, яка зацікавилась чимось, обов'язково зможе це зробити, потрібно тільки почати діяти, щось змінювати у своєму житті!»

(16) Державна служба зайнятості бажає вам знайти себе у світі професій та отримати роботу, яка приноситиме задоволення!

(17) Ми впевнені: якщо ХОЧЕШ, докладеш зусиль і ЗМОЖЕШ.

(18) А коли визначишся з напрямом, ЗРОБИ ЦЕ!

(19) Вже представлено більше 200 відеороликів за 119 професіями, зокрема це ролики про баристу, манікюрницю, поліцейського, ветеринара, швачку, піцайоло, пожежного-рятувальника та багато інших.

(20) Переглянути відеоролики можна на ютуб-каналі за посиланням:

1 Спільною для ВСІХ текстів темою є

А Аналіз сучасного українського ринку праці.
Б Вибір професії.
В Вимоги до сучасного спеціаліста.
Г Реклама відеоконтенту.

Коментар до виконання Правильний варіант **Б**, адже всі тексти роз'яснюють питання вибору професії. Натомість аналіз сучасного українського ринку праці запропоновано лише в *тексті* ***А***, вимоги до сучасного спеціаліста розглянуто в *тексті* ***Б***, реклама відеороликів — лише у *тексті* ***В***.

2 Серед навичок, необхідних сучасному фахівцеві (*текст* ***Б***) названі всі, ОКРІМ

А уміння працювати в умовах емоційного напруження
Б ерудованість
В володіння кількома мовами
Г творчий підхід до виконання завдань

Коментар до виконання Правильний варіант **Б**: в абзаці 11 з-поміж якостей, потрібних сучасному фахівцеві, названі стресостійкість, або вміння працювати в режимі швидкої зміни умов задач, уміння швидко приймати рішення, керувати та розподіляти свій час і ресурси; мультимовність, володіння кількома іноземними мовами; креатив та естетичний смак, розуміння сучасних трендів та їх тонке відчуття. Про ерудованість не йдеться.

3 Назви професій майбутнього названо в текстах

А А
Б Б
В В
Г в усіх текстах

Коментар до виконання Правильний варіант **Б**: у *текстах* ***А*** (абзац 19) і ***В*** (абзац 19) названо сучасні спеціальності та професії. Назви професій майбутнього є лише в *тексті* ***Б*** (абзац 6, 10).

4 Серед тенденцій останніх років на українському ринку праці (*текст* ***А***), на думку Катерини Криворученко, є всі названі, ОКРІМ

А уміння залучати в роботу інформаційні технології
Б професійні навички кількох спеціальностей
В уміння рекламувати свій товар
Г постійне підвищення рівня своєї кваліфікації

Коментар до виконання Правильний варіант **В**: в абзацах 3 і 4 наведено думку Катерини Криворученко щодо тенденцій останніх років на ринку праці в нашій країні. Серед них названо диджиталізацію, крос-функціональність і необхідність вчитися протягом усього життя. Про вміння рекламувати товар не йдеться.

5 Відповідно до інформації з текстів, правильними є всі твердження, ОКРІМ

А Кожна людина може змінити професію, якщо вона цього хоче.
Б За офіційною статистикою, філологічні спеціальності на сьогодні затребувані в Україні.
В Стрімко зростає попит на спеціалістів, що мають навички кількох професій.
Г Багато наших спеціалістів їдуть за кордон.

Коментар до виконання Правильний варіант **Г**: твердження з варіанта А знаходимо в *тексті* ***В*** (абзац 15), з варіанта Б — у *тексті* ***А*** (абзац 1), з варіанта В — у *текстах* ***А*** (абзац 3) і ***Б*** (абзаци 9—10). Про роботу за кордоном не йдеться в жодному з текстів.

6 Доказом обґрунтованості думки Катерини Криворученко щодо неоднорідності ринку праці України є твердження про те, що

А у великих містах зосереджено виробництво
Б кожен регіон має свої культурні особливості
В є мода на професії
Г представники різних регіонів мають схильність до конкретних професій

Коментар до виконання Правильний варіант **А**: в абзаці 2 *тексту* ***А*** читаємо: «Український ринок праці не є однорідним. Кількість пропозицій на певну спеціальність залежить від регіону. Легше та швидше молодим спеціалістам знайти роботу в містах-мільйонниках, де зосереджене виробництво та сформована розмаїта інфраструктура».

Завдання ввідкритої форми з короткою письмовою відповіддю

Зверніть увагу! Ці завдання є лише в сертифікаційній роботі з української мови та літератури.

МОВАХАКЕР Попри те, що це новий формат завдань, не варто їх боятися. Уважно читайте інструкцію до кожного, зіставляйте тексти й інфографіку, дотримуйтеся визначеного обсягу.

Завдання 7—9 стосуються попередніх текстів і передбачають надання відповіді у вигляді письмового висловлення обсягом, визначеним умовою кожного завдання. Виконуючи завдання, чітко дотримуйтеся умов до нього. Формулюйте відповіді лаконічно й грамотно, пам'ятаючи, що спосіб викладу може позначитися на Вашому результаті. За потреби робіть записи на відведених у зошиті рядках. Обов'язково запишіть свої відповіді у *бланк Б* у спеціально відведені в ньому місця.

7 Розгляньте наведену інфографіку.

У якому з текстів ця інфографіка була б доречною та хто і з якою метою міг би її використати? (*2—3 речення*)

Коментар до виконання У самому питанні кілька складників:

1. У якому з текстів ця інфографіка була б доречною?
2. Хто міг би її використати?
3. З якою метою міг би її використати?

Фактично відповідь на кожне питання й становитиме окреме речення. Відповідь на завдання може бути такою:

Ця інфографіка була б доречною в тексті А, адже саме в ньому йдеться про статистичні дані від МОН щодо найбільш популярних спеціальностей. Її міг би використати сам автор статті або Катерина Криворученко, яка коментує ситуацію щодо ринку праці в Україні. В обох випадках використання інфографіки зробило б обговорювані питання більш наочними.

8 В інтерв'ю Катерина Криворученко (*текст* ***А***) відзначила, що через 10—20 років більшість робочих професій будуть роботизовані. Конкретизуйте відповідь, зазначивши можливі два варіанти таких професій, і обґрунтуйте свою думку. (*3—4 речення*)

Коментар до виконання Виконуючи це завдання, Ви маєте поміркувати над проблемою і запропонувати власний варіант. Головне — логічно пояснити вибір. Відповідь на завдання може бути такою:

Я вважаю, що в недалекому майбутньому зникне професія листоноші, адже світ переходить на спілкування та отримування новин через інтернет. Також поступово втрачає свою актуальність професія касира. Ми все частіше розраховуємося онлайн, а якщо треба отримати готівку, цю функцію добре виконує банкомат.

9 Розгляньте таблицю, у якій схарактеризовано *тексти* ***А***, ***Б*** та ***В*** за низкою їхніх змістових і формальних ознак.

№ з/п	Ознака тексту	Текст А	Текст Б	Текст В
1	Наявність виразного експресивного забарвлення	+	–	+
2	Реклама продукту	+	–	–
3	Наявність елементів роздуму	+	+	–
4	Наведення конкретних фактів	+	+	–
5	Наявність поради	+	–	–

Які з-поміж ознак, на Вашу думку, визначено НЕПРАВИЛЬНО стосовно того чи того тексту? Укажіть щонайменше дві ознаки у форматі: *«Неправильно визначено ознаку Х щодо тексту Y...»*, обґрунтувавши свою позицію щодо кожної з них. (*4—5 речень*)

Коментар до виконання Завдання варто виконувати в такій послідовності:

- ✓ уважно вдумайтеся в кожну позицію в таблиці,
- ✓ дайте своє потрактування з кожного пункту,
- ✓ звірте Ваші дані із запропонованими в таблиці,
- ✓ запишіть загальні міркування,
- ✓ поясніть дві будь-які неправильно визначені в таблиці ознаки.

Відповідь на завдання може бути такою:

У запропонованій таблиці неправильно визначено такі ознаки: щодо тексту А — 1, 2; щодо тексту Б — 4, 5; щодо тексту В — 2, 4.

Помилково визначено пункт 4 (відсутність конкретних фактів) щодо тексту В. У ньому йдеться про конкретну ініціативу Херсонської обласної служби зайнятості — челендж відеороликів, що є конкретним фактом.

Неправильно визначено ознаку в пункті 5 (наявність поради) щодо тексту Б. В абзаці 5 автори дають конкретну пораду обирати професію на стику спеціальностей.

Завдання 257 Визначте мовні засоби зв'язку поданих речень.

1) О, не взискуй гіркого меду слави! Той мед недобрий, від кусючих бджіл (*Л. Костенко*).

2) Ну що б, здавалося, слова… Слова та голос — більш нічого. А серце б'ється-ожива, як їх почує!.. (*Т. Шевченко*).

3) Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її. Борімося за красу мови, за правильність мови, за приступність мови, за багатство мови (*М. Рильський*).

4) Я завше там, де труд, де людно, де разом: думка й почуття. Бо чистоту творити трудно, без творчості — нема життя (*П. Тичина*).

5) Безсмертні всі: цей виховав дитину, той пісню написав, хоч і єдину, а той, що не зумів цього зробить, коло дороги посадив ялину. Безсмертя виростає не з могили — воно встає з колиски до вікна, в житті його велика таїна (*Д. Павличко*).

6) Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання (*В. Сосюра*).

Як на ЗНО

Завдання 1—5 стосуються речень, що первісно, за іншого порядку їх, становили зв'язний текст. Прочитайте речення й виконайте завдання до них.

◇ Поміркуйте самі: якщо ви маєте цікаву ідею й нікому про неї не розповідаєте, вона помирає; щоб ідея жила, треба її просувати, продавати, рекламувати.

△ Ми доволі часто нарікаємо на нав'язливу рекламу, не довіряємо розпіареній інформації.

○ Отже маємо очевидний факт: якщо ви щось створили й нікому про це не розказали, то в результаті ви нічого не зробили для світу.

▽ Але є зворотній бік справи: саме реклама дозволяє дізнатися про цікаві новинки, заходи, книги.

□ Це стосується не лише товарів — рекламувати варто твори мистецтва, наукові винаходи, освітні курси, рецепти тощо.

❶ Зміст первісного тексту буде відновлено, якщо речення розташувати в послідовності, запропонованій у рядку

А △ ○ □ ▽ ◇

Б △ ◇ ▽ □ ○

В △ ▽ ◇ □ ○

Г △ □ ◇ ○ ▽

Д △ ○ ◇ □ ▽

2 Вставним словом ускладнене речення, позначене

А △

Б ○

В ▽

Г ◇

Д □

3 Пунктуаційну помилку допущено в реченні, позначеному

А ◇

Б □

В △

Г ▽

Д ○

4 Складними з різними видами зв'язку є обидва речення, позначені

А ▽ ◇

Б △ □

В ▽ □

Г ▽ △

Д ◇ ○

5 Дієслово у формі наказового способу є в реченні, позначеному

А ○

Б ▽

В □

Г △

Д ◇

Уважно прочитайте наведені нижче тексти (цифри ліворуч позначають номери абзаців) і виконайте завдання 6—14.

Текст А

«Не будьте калькою»: чи працює в Україні авторське право?

Катя Пташка

1 — Мені колега порадив фільм. Може, сходимо в кінотеатр?
— Та ні, краще вдома.
Або ж:
— У «Бумбоксу» вийшов новий альбом. Треба послухати у Google Play.
— Навіщо? Незабаром і так з'явиться у вільному доступі.

Боротьба за авторське право в Україні лише почалась. Фото: medium.com

2 Це типові думки українців, які не усвідомлюють, скільки сил і витримки вартує команді створити хороший продукт. Авторське право в Україні до недавнього часу було лише співзвуччям слів. Юридично існував закон, який мав регулювати, захищати, відстоювати права автора. Але фактично в Україні він не працював.

3 Українці лише почали звикати, що за книги, пісні, фільми треба платити. Таку думку висловив в інтерв'ю «Українському інтересу» соліст гурту «Kozak System» **Іван Леньо**. «Коли ти приходиш у магазин, то без грошей тобі нічого не продадуть. Є багато професій, які виробляють інтелектуальний продукт. Якщо ти працюєш тільки музикантом, то маєш за щось жити. Якщо хтось вкраде в тебе твою творчість чи "позичить" без платні, то ти залишишся без "шматка хліба"»,— розповів фронтмен колективу.

4 З ним погодилася й поетеса **Анастасія Дмитрук**: «У нас чомусь вважається, якщо твій твір використали, це вже найбільша винагорода автору». Зокрема, її вірш «Никогда мы не будем братьями» під час Майдану телевізійники часто брали без дозволу. Водночас авторка зазначила, що в прогресивних країнах за це виплачують гонорар і всі працюють через контракти. «У цьому питанні нам є куди розвиватися і куди рости. Якщо в нашій країні не працюють суди, то як протидіяти? Це наче змагатися з вітряками»,— додала поетеса.

5 Щодо «крадіжок» своїх робіт соліст гурту «Бумбокс» **Андрій Хливнюк** сказав, що наразі з цим не стикався. «Якщо комусь спаде на думку використати щось із наших записів, оригінально це трансформувати й зробити з цього іншу музику, то будь ласка. Але це має вийти цікавіше, ніж оригінал. Не будьте калькою, створюйте своє. Так, власне, народжуються стилі»,— заявив співак.

6 Голова Держкіно **Пилип Іллєнко** поділився з нами думками і зазначив, що в Україні проблему авторського права можна розділити на два аспекти: законодавство і практика його застосування. «На жаль, в Україні зараз процвітає аудіовізуальне піратство. Тому в країні фактично відсутній ринок онлайн-кінотеатрів, що значно б'є по українському кінематографу, а також деформує правила роботи на ринку. Повноцінний розвиток креативних індустрій без повного подолання піратства неможливий»,— сказав він.

Текст Б

Україна — у переліку країн з найбільшим рівнем піратства

Україна потрапила до переліку країн, де розвинуте піратство.

(7) Про це йдеться у звіті щодо захисту прав інтелектуальної власності у світі, який Європейська комісія опублікувала напередодні 2020 року, інформує ініціатива «Чисте небо».

(8) Найбільше порушень прав інтелектуальної власності відбувається в Китаї. Цій країні присвоєний пріоритет №1. Україна потрапила до списку країн з пріоритетом №2 разом з Індією, Туреччиною, Індонезією і Росією. Таку саму позицію Україна займала в минулорічному звіті ЄС.

(9) Пріоритет №2 свідчить про «серйозні системні проблеми в галузі охорони й захисту прав інтелектуальної власності, нанесення значної шкоди бізнесу ЄС, порівняно з попереднім роком прогрес відсутній або мінімальний».

(10) Найбільш проблемними моментами по Україні у звіті названі такі:
- крадіжка контенту в інтернеті та в супутниковому мовленні;
- відсутність ефективної системи захисту патентів і даних у фармакологічному бізнесі і у сфері засобів захисту рослин;
- проблеми з функціонуванням системи колективного управління правами, що справляє негативний вплив на креативну галузь.

(11) Позитивною подією у звіті названо ухвалення в травні 2018 року Закону №2415 «Про Організацію колективного управління правами». А от законодавство у сфері онлайн-піратства названо слабким і таким, що призводить до появи нових сайтів з краденим контентом.

(12) Директорка Громадської спілки «Чисте небо» **Катерина Федорова** вважає, що основною проблемою для аудіовізуальної сфери в Україні залишається бездіяльність зарубіжних правовласників, чий контент користується неабиякою популярністю і дає можливість «піратам» добре на ньому заробляти.

Текст В

Унікальні полотна Олега Шупляка з Бережан копіюють і видають за свої в різних країнах: від Росії до арабського світу

Художник з Тернопільщини шукає підробки своїх картин

(13) Недавно «Наш ДЕНЬ» писав про те, що художник створює скульптури, які оживають на очах. Коли проходиш повз них, здається, що зображення рухається.

(14) Незвичайні скульптури швидко завоювали популярність, як раніше — картини **Олега Шупляка**, які він називає слов'янським словом «двовзори». Ці полотна особливі своїми прихованими образами: вдивляючись у традиційний пейзаж, раптом виявляєш, що хатини — це очі людини, а пагорби перетворюються на брови. І ось уже бачиш перед собою портрет або зовсім іншу картину. За фігурою дівчини з книжкою — голову Сальвадора Далі, за осінніми листками — пташку, а за солом'яними стріхами та маленьким пастушком — обличчя Тараса Шевченка.

(15) Про талановитого митця писали українські та світові ЗМІ, публікували двовзори у Китаї та Індії. Його роботами захоплюються як у європейських країнах, так і в Японії та Кореї. Однак, недавно Олег Шупляк почав відчувати і зворотний бік слави. Його картинами не лише захоплюються люди у різних країнах світу, є й такі, що видають їх за свої, підробляють і продають.

(16) Крадіжки стали настільки частими, що художник створив альбом своїх картин, привласнених іншими. Фотографії полотен збирає й публікує на сторінці у фейсбуці.

(17) *— Вирішив створити альбом-колекцію копій, підробок та інтерпретацій моїх робіт, а також втілення їх у різних матеріалах і техніках. Буду вдячний усім, хто приєднається до розширення цієї колекції,*— каже художник.

(18) Одна зі світлин, на якій зображена підробка, зроблена в Росії, у місті Шахти Ростовської області. Як видно зі знімку, на одному з розважальних закладів розміщене фото картини — однієї з найвідоміших його авторства. На ній зашифрований портрет українського Кобзаря — Тараса Шевченка. Однак автор вказаний інший — «Посконной А.В.».

(19) На іншому фото з мережі — дівчина, вдягнена за східною традицією, наносить останній штрих на картину. Полотно — точна копія ще однієї роботи Олега Шупляка: птахів, силуети яких «складаються» з листочків на гілках дерева. На фотографії вказана галерея й номер телефону, за яким, схоже, можна домовитися про купівлю підробки.

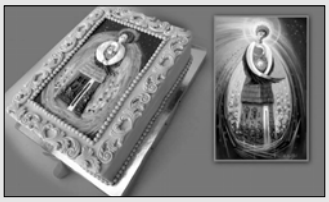

(20) *— Араби підійшли до піратського тиражування моїх робіт професійно і зі знанням справи,*— іронізує художник.— *Налагодили конвеєрне виробництво, широко розрекламували. Забули тільки про такі дрібнички, як авторське право. Дивлячись на такий розмах, мені навіть якось незручно лізти до зайнятих людей з нагадуванням про таку дурничку, як порушення авторських прав. Шкода тільки обманутих покупців.*

(21) Публікаціями фактів підробок, каже художник, він хоче попередити як людей, які планують щось придбати, так і тих, у кого нечесні наміри.

(22) А от інтерпретації своїх робіт іншими авторами Олег Шупляк збирає з цікавості, а деякими захоплюється. Серед них — торт і малюнок на обличчі із зображенням його картин й навіть татуювання — із пташкою з листя.

(23) *— Після масштабів арабських піратів — це тату виглядає так мило, що аж на сльозу пробиває. Шкода тільки, що зреалізовано тільки фрагмент картини. Ну, але власника можна зрозуміти і пробачити — кожен "штрих" він відчув на своїй шкірі у буквальному значенні,*— жартує художник.

6 Спільною для ВСІХ текстів темою є

А Рівень піратства у світі.

Б Огляд кричущих випадків піратства.

В Порушення прав інтелектуальної власності.

Г Проблеми піратства в Україні.

7 Негативні наслідки піратства (*текст **А***) НЕ ВІДЗНАЧАЄ

А І. Леньо

Б А. Дмитрук

В А. Хливнюк

Г П. Іллєнко

8 Відповідно до інформації з текстів, правильними є всі твердження, ОКРІМ

А В Україні відзначено найбільшу кількість порушень прав інтелектуальної власності у світі.

Б Відомі випадки калькування творів українських митців за кордоном.

В Українське законодавство у сфері онлайн-піратства не є ефективним.

Г Україна потрапила до п'ятірки країн з найбільшим рівнем піратства.

9 Про проблеми піратського запозичення своїх робіт (*текст **В***) Олег Шупляк висловлюється

А з обуренням

Б роздратовано

В іронічно

Г байдуже

10 Відповідно до інформації з текстів, причинами піратства в Україні є всі названі, ОКРІМ

А Висока ціна ліцензованої продукції.

Б Несвідома позиція українських споживачів.

В Відсутність належної реакції зарубіжних правовласників на порушення прав інтелектуальної власності.

Г Недосконала нормативно-правова база у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

11 У текстах ідеться про проблеми незаконних запозичень у всіх названих галузях, ОКРІМ

А кіноіндустрія

Б наука

В музика

Г художнє мистецтво

Завдання відкритої форми з короткою письмовою відповіддю

Завдання 12—14 стосуються попередніх текстів і передбачають надання відповіді у вигляді письмового висловлення обсягом, визначеним умовою кожного завдання. Виконуючи завдання, чітко дотримуйтеся умов до нього. Формулюйте відповіді лаконічно й грамотно, пам'ятаючи, що спосіб викладу може позначитися на Вашому результаті. За потреби робіть записи на відведених у зошиті рядках. Обов'язково запишіть свої відповіді у *бланк Б* у спеціально відведені в ньому місця.

12 Розгляньте наведену інфографіку.

У якому з текстів ця інфографіка була б доречною та хто і з якою метою міг би її використати? *(2—3 речення)*

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

13 Розмірковуючи про проблеми піратства в Україні, фронтмен колективу «Kozak System» Іван Леньо (текст А) зазначив: «Якщо хтось вкраде в тебе твою творчість чи “позичить” без платні, то ти залишишся без “шматка хліба”».

Поясніть думку музиканта, покликаючись на текст. (*3–4 речення*)

14 Розгляньте ілюстрацію.

Позицію кого з опитаних у текстах А, Б та В, на Вашу думку, вона унаочнює? Поясність свій вибір, покликаючись до відповідних текстів. (*3—4 речення*)

Додатки

Додаток 1

ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

I відміна

Відмінок	Тверда група	М'яка група	Мішана група
	ОДНИНА		
Н.	баба, рука	крапля, хвиля	межа, миша
Р.	баби, руки	краплі, хвилі	межі, миші
Д.	бабі, руці	краплі, хвилі	межі, миші
Зн.	бабу, руку	краплю, хвилю	межу, мишу
Ор.	бабою, рукою	краплею, хвилею	межею, мишею
М.	(на) бабі, руці	(на) краплі, хвилі	(на) межі, миші
Кл.	бабо, руко	крапле, хвиле	меже, мише
	МНОЖИНА		
Н.	баби, руки	краплі, хвилі	межі, миші
Р.	баб/бабів, рук	крапель, хвиль	меж, мишей
Д.	бабам, рукам	краплям, хвилям	межам, мишам
Зн.	баб, руки	краплі, хвилі	межі, мишей
Ор.	бабами, руками	краплями, хвилями	межами, мишами
М.	(на) бабах, руках	(на) краплях, хвилях	(на) межах, мишах
Кл.	баби, руки	краплі, хвилі	межі, миші

II відміна

Відмінок	Тверда група		М'яка група		Мішана група	
	ОДНИНА					
Н.	студент	вікно	гравець	море	діяч	прізвище
Р.	студента	вікна	гравця	моря	діяча	прізвища
Д.	студентові, студенту	вікну	гравцеві, гравцю	морю	діячеві, діячу	прізвищу
Зн.	студента	вікно	гравця	море	діяча	прізвище

Відмінок	Тверда група		М'яка група		Мішана група	
Ор.	студентом	вікном	гравцем	морем	діячем	прізвищем
М.	(на) студентові, студенті	(у) вікні, (по) вікну	(на) гравцеві, гравцю, гравці	(на) морі, (по) морю	(на) діячеві, діячу, діячі	(на) прізвищі, прізвищу
Кл.	студенте	вікно	гравцю	море	діячу	прізвище
МНОЖИНА						
Н.	студенти	вікна	гравці	моря	діячі	прізвища
Р.	студентів	вікон	гравців	морів	діячів	прізвищ
Д.	студентам	вікнам	гравцям	морям	діячам	прізвищам
Зн.	студентів	вікна	гравців	моря	діячів	прізвища
Ор.	студентами	вікнами	гравцями	морями	діячами	прізвищами
М.	(на) студентах	(на) вікнах	(на) гравцях	(на) морях	(на) діячах	(на) прізвищах
Кл.	студенти	вікна	гравці	моря	діячі	прізвища

III відміна

Відмінок	Однина	Множина
Н.	зустріч, сіль, мати	зустрічі, солі, матері
Р.	зустрічі, солі, матері	зустрічей, солей, матерів
Д.	зустрічі, солі, матері	зустрічам, солям, матерям
Зн.	зустріч, сіль, матір	зустрічі, солі, матерів
Ор.	зустріччю, сіллю, матір'ю	зустрічами, солями, матерями
М.	(на) зустрічі, солі, матері	(на) зустрічах, солях, матерях
Кл.	зустріче, соле, мати	зустрічі, солі, матері

IV відміна

Відмінок	Однина	Множина
Н.	дівча, ім'я	дівчата, імена
Р.	дівчати, імені	дівчат, імен
Д.	дівчаті, імені	дівчатам, іменам
Зн.	дівча, ім'я	дівчат, імена
Ор.	дівчам, ім'ям / іменем	дівчатами, іменами
М.	(на) дівчаті, імені	(на) дівчатах, іменах
Кл.	дівча, ім'я	дівчата, імена

Додаток 2

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Тверда група

Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Множина
Н.	*зимовий*	*зимове*	*зимова*	*зимові*
Р.	*зимового*	*зимового*	*зимової*	*зимових*
Д.	*зимовому*	*зимовому*	*зимовій*	*зимовим*
Зн.	*як Н. або Р.*	*зимове*	*зимову*	*як Н. або Р.*
Ор.	*зимовим*	*зимовим*	*зимовою*	*зимовими*
М.	*(на) зимовому зимовім*	*(на) зимовому зимовім*	*(на) зимовій*	*(на) зимових*

М'яка група

Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Множина
Н.	*літній*	*літнє*	*літня*	*літні*
Р.	*літнього*	*літнього*	*літньої*	*літніх*
Д.	*літньому*	*літньому*	*літній*	*літнім*
Зн.	*як Н. або Р.*	*літнє*	*літню*	*як Н. або Р.*
Ор.	*літнім*	*літнім*	*літньою*	*літніми*
М.	*(на) літньому літнім*	*(на) літньому літнім*	*(на) літній*	*(на) літніх*

Прикметники на *-лиций*

Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Множина
Н.	*круглолиций*	*круглолице*	*круглолиця*	*круглолиці*
Р.	*круглолицього*	*круглолицього*	*круглолицьої*	*круглолицих*
Д.	*круглолицьому*	*круглолицьому*	*круглолицій*	*круглолицим*
Зн.	*як Н. або Р.*	*круглолице*	*круглолицю*	*як Н. або Р.*
Ор.	*круглолицим*	*круглолицим*	*круглолицьою*	*круглолицими*
М.	*(на) круглолицьому*	*(на) круглолицьому*	*(на) круглолицій*	*(на) круглолицих*

Додаток 3

ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

Особові займенники

Відмінок	Однина				Множина		
	1 ос.	2 ос.	3 ос.		1 ос.	2 ос.	3 ос.
Н.	*я*	*ти*	*він, воно*	*вона*	*ми*	*ви*	*вони*
Р.	*мене*	*тебе*	*його / (без) нього*	*її / (без) неї*	*нас*	*вас*	*їх / (без) них*
Д.	*мені*	*тобі*	*йому*	*їй*	*нам*	*вам*	*їм*
Зн.	*мене*	*тебе*	*його / (на) нього*	*її / (на) неї*	*нас*	*вас*	*їх / (на) них*
Ор.	*мною*	*тобою*	*ним*	*нею*	*нами*	*вами*	*ними*
М.	*(на) мені*	*(на) тобі*	*(на) ньому / нім*	*(на) ній*	*(на) нас*	*(на) вас*	*(на) них*

Присвійні і зворотний

Відмінок	Присвійні				Зворотний
	Однина			Множина	
	чол. р.	сер. р.	жін. р.		
Н.	*мій*	*моє*	*моя*	*мої*	—
Р.	*мого*		*моєї*	*моїх*	*себе*
Д.	*моєму*		*моїй*	*моїм*	*собі*
Зн.	Н. або Р.	Н.	*мою*	Н. або Р.	*себе*
Ор.	*моїм*		*моєю*	*моїми*	*собою*
М.	*(на) моєму / моїм*		*(на) моїй*	*(на) моїх*	*(на) собі*

Питально-відносні, неозначені, заперечні займенники

Відмінок	Питально-відносні займенники						
	Однина					Множина	Без числа
Н.	*хто*	*що*	*чий*	*чиє*	*чия*	*чиї*	*скільки*
Р.	*кого*	*чого*	*чийого*		*чиєї*	*чиїх*	*скількох*
Д.	*кому*	*чому*	*чийому / чиєму*		*чиїй*	*чиїм*	*скільком*
Зн.	*кого*	*що*	Н. або Р.		*чию*	Н. або Р.	Н. або Р.
Ор.	*ким*	*чим*	*чиїм*		*чиєю*	*чиїми*	*скількома*
М.	*(на) кому*	*(на) чому*	*(на) чийому / чиєму / чиїм*		*(на) чиїй*	*(на) чиїх*	*(на) скількох*

Зверніть увагу!

1) Питально-відносні займенники ***який***, ***котрий*** відмінюються як прикметник ***зелений***.
2) Неозначені й заперечні займенники відмінюються за зразком питально-відносних, від яких вони й утворені.

Вказівні та означальні займенники

Відмінок	Вказівні займенники				Означальні займенники			
				Множина	Однина			Множина
	чол. р.	сер. р.	жін. р.		чол. р.	сер. р.	жін. р.	
Н.	*той, цей*	*те, це*	*та, ця*	*ті, ці*	*весь*	*все*	*вся*	*всі*
Р.	*того, цього*		*тієї / тої, цієї*	*тих, цих*	*всього*		*всієї*	*всіх*
Д.	*тому, цьому*		*тій, цій*	*тим, цим*	*всьому*		*всій*	*всім*
Зн.	Н. або Р.		*ту, цю*	Н. або Р.	Н. або Р.		*всю*	Н. або Р.
Ор.	*тим, цим*		*тією / тою, цією*	*тими, цими*	*всім*		*всією*	*всіма*
М.	*(на) тому / тім, цьому / цім*		*(на) тій, цій*	*(на) тих, цих*	*(на) всьому*		*(на) всій*	*(на) всіх*

Додаток 4

СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАГОЛОШУВАННЯ

А
агроно́мія
алфа́віт
а́ркушик
асиметрі́я

Б
багаторазо́вий
безпринци́пний
бе́шкет
бла́говіст
близьки́й
болоти́стий
боро́давка
босо́ніж
бо́язнь
бурштино́вий
бюлете́нь

В
ва́ги (у множині)
вантажі́вка
весня́ни́й
ви́года (користь)
вигóда (зручність)
вида́ння
визво́льний
вимо́га
ви́падок
вира́зний
ви́сіти
ви́трата
вишиваний
відвезти́
відвести́
відгомін
віднести́
ві́домість (список)
відо́мість (повідомлення, дані, популярність)
ві́рші
віршови́й
вітчи́м

Г
гальмо́, га́льма
гляда́ч
горoши́на
граблі́
гурто́житок

Д
дани́на
да́но
дециме́тр
де́щиця
де-ю́ре
джерело́
ди́влячись
дича́віти
діало́г
добови́й
добу́ток
довезти́
довести́
дові́дник
до́гмат
донести́
до́нька
дочка́
дро́ва

Е
експе́рт

Є
єрети́к

Ж
жалюзі́

З
завда́ння
завезти́
завести́
за́вжди́
завчасу́
за́гадка
заіржа́вілий
заіржа́віти

закінчи́ти
за́кладка (у книзі)
за́крутка
залиши́ти
замі́жня
занести́
за́понка
заробі́ток
за́ставка
за́стібка
засто́порити
зви́сока
зда́лека
зібра́ння
зобрази́ти
зо́зла
зра́ння
зру́чний
зубо́жіння

І

інду́стрія

К

ка́мбала
катало́г
кварта́л
ки́шка
кіломе́тр
кінчи́ти
ко́лесо
ко́лія
ко́пчений (дієприкметник)
копче́ний (прикметник)
кори́сний
ко́сий
котри́й
крице́вий
кро́їти
кропива́
кулінáрія
ку́рятина

Л

ла́те
листопа́д
літо́пис
лю́стро

М

ма́бу́ть
магісте́рський (про вчений ступінь)
ма́ркетинг
мере́жа
металу́ргія
мілі́ме́тр

Н

навча́ння
нанести́
напі́й
на́скрізний
на́чинка
нена́видіти
нена́висний
нена́висть
нести́
ні́здря
нови́й

О

обіця́нка
обра́ння
обру́ч (іменник)
одина́дцять
одноразо́вий
озна́ка
о́лень
опто́вий
осете́р
ота́ман
о́цет

П

пави́ч
парте́р
пе́карський
перевезти́
перевести́
пере́кис
переля́к
перенести́
пере́пад
пере́пис
піала́
пі́дданий (дієприкметник)
підда́ний (іменник, істота)
пі́длітковий
пізна́ння
пітни́й
піце́рія
по́друга
по́значка
по́ми́лка
помі́щик
помо́вчати
поня́ття
порядко́вий
посере́дині
привезти́
привести́
при́морозок
принести́
при́чіп
про́діл
промі́жок
псевдоні́м

Р

ра́зом
ре́мінь (пояс)
ре́шето
ри́нковий
рівни́на
роздрібни́й
ро́зпірка
руко́пис
русло́

С

сантиме́тр
све́рдло
сере́дина
се́ча
симетрі́я
сільськогосподáрський
сімдеся́т
сли́на
соломи́нка
ста́туя
стовідсо́тковий
стриба́ти

Т

текстови́й
течія́
ти́гровий
тисо́вий
тім'яни́й
травесті́я
тризу́б
ту́луб

У

украї́нський
уподо́бання
урочи́стий
усере́дині

Ф

фарту́х
фахови́й
фено́мен
фо́льга
фо́рзац

Х

ха́ос (у міфології: стихія)
хао́с (безлад)

Ц

ца́рина
цеме́нт
це́нтнер
цінни́к

Ч

чарівни́й
черговий
чита́ння
чорно́зем
чорно́слив
чотирна́дцять

Ш

шляхопрові́д
шовко́вий
шофе́р

Щ

ще́лепа
щи́пці
щодобови́й

Я

ярмарко́вий

Додаток 5

КОМЕНТАРІ ЩОДО ОСНОВНИХ ЗМІН У ПРАВОПИСІ (ЗА РЕДАКЦІЄЮ 2019 РОКУ)

Важливо! Впровадження нової редакції правопису триватиме впродовж п'яти років, тому **до тестового зошита на ЗНО 2022 року НЕ будуть включені завдання, що перевіряють знання правил, які зазнали змін**. У власному висловленні вважатиметься нормативним написання як за новою, так і за старою редакцією правопису.

ЗМІНИ БЕЗ ВАРІАНТІВ

1. Написання слів з *пів*

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Загальні назви з частиною ***пів*** писали разом, власні — **через дефіс**, у фразах для визначення часу — **окремо**: • *півміста*, • *пів-Харкова*, • *пів на сьому*	**Окремо** із числівником ***пів*** пишемо всі іменники у формі родового відмінка, а також фрази для визначення часу: • *пів міста*, • *пів Харкова*, • *пів на сьому*
	Разом із ***пів*** пишемо складні іменники, якщо ***пів*** становить єдине поняття з іменником і не виражає значення половини: • *півзахист*, • *півкуля*, • *півоберт*, • *півострів*

Чому? З метою **спростити** правопис. **Порівняйте:** за старою редакцією правопису писали *півогірка*, *пів'яблука*, *пів-України*, *пів на першу*; за новою **однотипно** — *пів огірка*, *пів яблука*, *пів України*, *пів на першу*

2. Правопис складних слів

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Слова з іншомовними частинами ***міні-***, ***міді-***, ***максі-***, ***віце-***, ***екс-***, ***лейб-***, ***обер***, ***прем'єр-*** писали **через дефіс**: • *міні-футбол*, • *максі-спідниця*, • *міді-мода*, • *лейб-медик*, • *віце-президент*, • *екс-чемпіон*, • *обер-лейтенант*	**Разом** пишемо складні слова з іншомовними частинами, у тому числі ***міні-***, ***міді-***, ***максі-***, ***віце-***, ***екс-***, ***лейб-***, ***обер-***: • *мініфутбол*, • *максіспідниця*, • *мідімода*, • *лейбмедик*, • *віцепрезидент*, • *ексчемпіон*, • *оберлейтенант*

Чому? Аби **спростити** правопис, адже однотипні за способом творення слова писали по-різному: *супермаркет* і *міні-маркет*, *міліметр* і *міні-диск*, *макроекономіка* і *максі-знижки*. Зараз **усі** пишемо **разом**

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Слово ***свят-вечір*** писали **через дефіс** і **з малої літери**	Слово ***Святвечір*** пишемо **разом** і **з великої літери**

Чому? З метою **уніфікувати** правопис: написання **разом** за правилом правопису складноскорочених слів, **з великої літери** — за правилом правопису назв релігійних свят і окремих днів, що їх стосуються

3. Правопис слів іншомовного походження

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Слова ***проект***, ***проекція*** та похідні писали з літерою ***е***	Слова ***проєкт***, ***проєкція*** та похідні пишемо з літерою ***є***
Чому? З метою **уніфікувати** правопис: тепер слова з латинським коренем *-ject-* пишемо **однотипно**, тобто з ***є***: *ін'єкція*, *траєкторія*, *об'єкт*, *проєкція*	

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
• *фойє*, • *Гойя*, • *Савойя*, • *Фейєрбах*	• *фоє*, • *Гоя*, • *Савоя*, • *Феєрбах*
Чому? З метою **спростити** правопис: **скасовані винятки**	

4. Правопис деяких закінчень і суфіксів

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
• *Олег**у*** (кличний відмінок)	• *Олеж**е*** й *Олег**у*** (кличний відмінок)
Чому? **Відновлена давня форма** кличного відмінка, типова для української мови (як *друже*)	

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
• *Ігор**е*** (кличний відмінок), • *Ігор**ович***	• *Ігор**ю*** (кличний відмінок), • *Ігор**ьович***
Чому? З метою **уніфікувати** правопис: ім'я ***Ігор*** належить до іменників м'якої групи, тому закінчення кличного відмінка та творення імені по батькові уточнено відповідно до типу	

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Слово ***священик*** було винятком, і його треба було писати **з однією** літерою ***н***	Слово ***священник*** пишемо **з двома** літерами — ***нн***
Чому? З метою спростити й **уніфікувати** правопис: за новою редакцією *свящ**енн**ий — свящ**енн**ик*, аналогічно до *письменник*	

5. Правопис власних назв

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Назви історичних подій, епох, війн, революцій, знаменних дат і т. ін. писали **з великої літери**	**Уточнено**: у назвах державних свят України з великої літери пишемо всі слова: • *День Незалежности України*, • *День Соборности України*, • *День Конституції України*
Чому? Реакція на сучасну мовну практику	

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
З великої літери в лапках писали назви видів транспорту, пов'язані з найменуваннями моделі, заводу, фірми, що їх виготовляють: • *автомобіль «Фольксваген»*, • *літак «Боїнг 777»*	**Назви виробничих марок** технічних виробів беремо **в лапки** і пишемо **з великої букви**: • *автомобіль «Фольксваген»*, • *літак «Боїнг 777»* **Назви самих виробів** беремо **в лапки** і пишемо **з малої літери**: • *«фольксваген»*, • *«боїнг»*
Чому? Реакція на сучасну мовну практику	

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Назви релігійних понять **завжди** писали **з великої літери**: • *Бог,* • *Бог зна коли*	В усталених розмовних словосполученнях, які передають емоційну оцінку, слова *Бог*, *Господь* та ін. пишемо **з малої букви**: • *бог зна що* (невідомо що), • *бог зна коли* (невідомо коли), • *бог з ним (з тобою)* (вживається на знак згоди, примирення, прощення та ін.)
	З малої букви пишемо також **вигуки** *боже*, *господи*, *ій-богу*, *господи боже мій*, *боже збав*, крім випадків, коли слова *Боже*, *Господи* є звертанням
Чому? В усталених словосполученнях, а також у функції вигуків слово *Бог* змінює значення, не є власною назвою	

ВАРІАНТИ
(правопис допускає існування орфографічних варіантів)

1. Правопис деяких закінчень і суфіксів

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Усі прості назви населених пунктів, що є іменниками чоловічого роду другої відміни, у родовому відмінку однини мали закінчення ***-а/-я***: • *Амстердам**а**,* • *Лондон**а**,* • *Чорнобил**я***	Деякі прості назви населених пунктів, що є іменниками чоловічого роду ІІ відміни, у родовому відмінку однини мають варіантне закінчення ***-а/-я*** чи ***-у/-ю***: • *Амстердам**а**/Амстердам**у**,* • *Лондон**а**/Лондон**у**,* • *Чорнобил**я**/Чорнобил**ю***
Чому? Реакція на сучасну мовну практику	

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Усі іменники жіночого роду на приголосний у родовому відмінку однини мали закінчення ***-і***: • *гідност**і**,* • *радост**і**,* • *незалежност**і**,* • *кров**і**,* • *любов**і**,* • *осен**і**,* • *Рус**і***	Іменники жіночого роду на ***-ть*** після приголосного, а також слова *кров*, *любов*, *осінь*, *сіль*, *Русь*, *Білорусь* у родовому відмінку однини можуть мати варіанти закінчення ***-і*** та ***-и***: • *гідност**і*** і *гідност**и**,* • *радост**і*** і *радост**и**,* • *незалежност**і*** і *незалежност**и**,* • *кров**і*** і *кров**и**,* • *любов**і*** і *любов**и**,* • *осен**і*** і *осен**и**,* • *Рус**і*** і *Рус**и**.*
Чому? Закінчення ***-и*** вмотивовано історією розвитку української мови та було нормою в правописній системі початку ХХ століття, тобто до її тотальної русифікації	

2. Уживання *и/і* на початку слова

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
На початку всіх слів писали ***і***: • ***і**рій,* • ***і**род*	Деякі слова мають варіанти з голосним ***и*** на початку: • ***і**рій* і ***и**рій,* • ***і**род* і ***и**род* (дуже жорстока людина)
Чому? За нормами української орфоепії, у наголошеній позиції на початку слова вимовляємо звук [и]	

3. Правопис слів іншомовного походження

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Буквосполучення ***th*** передавали так, як це було узвичаєно в українській мові для певного слова: • то літерою ***ф*** (*е**ф**ір*, *ка**ф**едра*, *лога**ри**ф**м*, *мі**ф***), • то літерою ***т*** (*бібліо**т**ека*, ***т**еатр*, ***т**еорія*, *орт**о**пед*)	Буквосполучення ***th*** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою ***т***, але в словах, узвичаєних в українській мові з літерою ***ф***, допускається орфографічна варіантність: • *е**ф**ір* і *е**т**ер*, • *ка́**ф**едра* і *ка**т**е́дра*, • *лога**ри**ф**м*** і ***лога**ри**т**м*, • *мі**ф***, *мі**ф**ологія* і *мі**т***, *мі**т**ологія*
Чому? З метою уніфікувати правопис запозичень	

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
У запозичених словах буквосполучення ***аи*** передавали так, як було узвичаєно в українській мові для певного слова: • ***ау**дієнція*, • *л**ау**реат*, • ***ау**диторія*, • *п**ау**за*; **але** • ***ав**торитет*, • ***ав**томобіль*, • ***ав**тор*	У словах, що походять із давньогрецької та латинської мов, буквосполучення ***аи*** звичайно передаємо літерами ***ав*** (*автобіографія*, *лавра*), **але** в словах, узвичаєних в українській мові з літерами ***ау***, допускається орфографічна варіантність: • ***ау**дієнція* і ***ав**дієнція*, • *л**ау**реат* і *л**ав**реат*, • ***ау**диторія* і ***ав**диторія*, • *п**ау**за* і *п**ав**за*
Чому? З метою уніфікувати правопис запозичень	

НОВОВВЕДЕННЯ, зумовлені змінами в соціумі та потребами оформлення сучасних документів

1. Суфікси на позначення осіб жіночої статі

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Іменники на позначення назв осіб за професією та родом діяльності мали переважно форму чоловічого роду: • *дизайнер*, • *директор*, • *редактор*, • *верстальник*, • *філолог*, • *диякон*	Назви осіб жіночої статі за професією та родом діяльности утворюються за допомогою суфіксів ***-к-***, ***-иц-(я)***, ***-ин-(я)***, ***-ес-*** відповідних іменників чоловічого роду: • *диза́йнер**ка***, • *дире́кто**рка***, • *реда́кто**рка***, • *верста́льни**ця***, • *філологи́**ня*** • *дияко**неса***
Чому? У сучасному суспільстві жінки займають активну позицію, обіймають посади нарівні з чоловіками	

2. Правопис власних назв

ЯК БУЛО	ЯК СТАЛО
Правила написання назв інтернет-сервісів не були зафіксовані в правописі	Назви сайтів та інших інтернет-сервісів без родового слова пишемо з малої літери (з обов'язковим відмінюванням), назви сайтів з родовим словом пишемо з великої літери та в лапках: • *фейсбук/мережа «Фейсбук»*, • *вайбер/система обміну повідомленнями «Вайбер»*
Чому? Зумовлено потребами сучасного мовлення	

Ключі до занять

Заняття 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1–Б	1–В	1–Г	1–Б	1–В	1–Г	1–А	1–Г	1–Д	1–Д	Б	Г
2–В	2–Г	2–В	2–В	2–Д	2–Д	2–Д	2–Д	2–А	2–Г		
3–Д	3–А	3–Д	3–Д	3–А	3–А	3–В	3–Б	3–Б	3–В		
4–Г	4–Б	4–Б	4–Г	4–Г	4–В	4–Г	4–А	4–Г	4–Б		

Заняття 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	Б	А	Б	А	Б	А	В	А	1–Б	Б	1–В
									2–Г		2–А
									3–А		3–Б
									4–В		4–Г

Заняття 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Г	Б	Б	Г	Д	А	А	Б	Д	А	А	Д

Заняття 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	Б	А	Г	Б	Б	Г	Б	Д	В	Д	Г

Заняття 5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	А	В	Д	Б	Г	Д	А	В	1–Д	Б	Б
									2–Г		
									3–В		
									4–А		

Заняття 6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	Б	В	В	Г	Д	Б	Б	Д	Г	1–В	В
										2–Г	
										3–А	
										4–Д	

Заняття 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	Г	А	Б	Г	В	Г	В	Д	1–В	Б	Б
									2–Д		
									3–Б		
									4–А		

Заняття 8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	Д	А	Б	Г	В	В	Г	А	1–В	Б	Г
									2–А		
									3–Д		
									4–Б		

Заняття 9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	Д	Б	А	А	Б	В	Б	Г	1–Д	1–Б	Б
									2–А	2–В	
									3–Б	3–А	
									4–Г	4–Д	

Заняття 10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	Г	А	Б	Г	Б	Д	В	Г	А	В	Г

Заняття 11

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1–Б	1–Г	Б	В	Д	Б	Г	Д	Б	В	1–Б	В
2–Г	2–В									2–А	
3–В	3–Д									3–Д	
4–А	4–Б									4–Г	

Заняття 12

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	В	Д	В	Д	Д	В	А	Г	1–Д	Б	1–А
									2–А		2–Г
									3–Г		3–Г
									4–Б		4–Д

Заняття 13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	Д	А	Б	Г	В	Г	В	Б	Д	Б	Д

Заняття 14

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Г	Б	Г	А	Б	Б	В	Д	Б	1–В	В	Г
									2–Б		
									3–Д		
									4–Г		

Заняття 15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	В	Б	А	Д	В	Г	Б	А	В	Б	1–Б
											2–Г
											3–В
											4–А

Заняття 16

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Д	А	В	А	Г	Д	А	Д	Б	1–Д	Г	А
									2–Г		
									3–В		
									4–А		

Заняття 17

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	А	Д	В	Г	В	В	Д	А	1–В	В	А
									2–Г		
									3–А		
									4–Д		

Заняття 18

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	В	А	В	Г	Б	Г	1–Г	1–В	1–В	1–Б	Б
							2–Д	2–Б	2–Д	2–В	
							3–Б	3–А	3–Г	3–Г	
							4–А	4–Д	4–Б	4–Д	

Заняття 19

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Г	Б	В	А	Б	Г	Д	А	Б	В	Б	Б

Заняття 20

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	Б	Д	А	В	Б	Б	Г	В	1–В	В	В
									2–Д		
									3–Г		
									4–А		

Заняття 21

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1–В	1–В	1–В	1–В	1–В	Д	Б	Д	В	А	Б	В
2–А	2–Г	2–Д	2–А	2–Д							
3–Г	3–Б	3–Б	3–Б	3–Г							
4–Д	4–А	4–А	4–Г	4–Б							

Заняття 22

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1–В	1–Д	1–В	1–Д	1–Б	А	В	В	Б	А	1–Б	1–Д
2–А	2–А	2–Д	2–Г	2–Д						2–Г	2–В
3–Д	3–Г	3–Г	3–А	3–А						3–Д	3–Г
4–Б	4–Б	4–А	4–Б	4–В						4–А	4–Б

Заняття 23

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	А	Г	Б	Б	А	Г	1–Г	1–Б	1–Г	Г	Б
							2–В	2–В	2–В		
							3–А	3–А	3–Б		
							4–Б	4–Д	4–А		

Заняття 24

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	Г	В	Г	А	Г	Б	Б	Б	1–Д	А	Д
									2–В		
									3–Г		
									4–Б		

Заняття 25

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Д	Д	Г	В	Д	В	Г	Д	Б	А	Б	А

Заняття 26

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1–В	1–Б	1–Д	1–А	Д	Г	А	В	А	Г	А	1–Б
2–А	2–Г	2–В	2–Б								2–Г
3–Б	3–В	3–Г	3–В								3–А
4–Г	4–Д	4–А	4–Г								4–Д

Заняття 27

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	В	Г	Д	Б	1–В	1–В	В	Б	1–Д	Г	Г
					2–Д	2–А			2–Б		
					3–Г	3–Б			3–В		
					4–Б	4–Д			4–А		

Заняття 28

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Г	В	Б	Д	А	Б	Г	В	Д	Г	Б	В

Заняття 29. Частина 1

1	2	3	4	5	6	7
А	Г	Б	А	В	В	В

Заняття 29. Частина 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1–Б	Д	А	А	1–В	Б	Д	Г	1–А	А	Б	А
2–Г				2–Г				2–Г			
3–В				3–Д				3–В			
4–А				4–Б				4–Д			

Заняття 30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1–Д	Б	Б	А	А	А	Б	Б	Б	Д	В	1–Г
2–Г											2–Б
3–А											3–Д
4–Б											4–В

Заняття 31

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	В	Г	Б	В	В	Г	Б	1–Б	1–Б	Д	Д
								2–В	2–Г		
								3–Д	3–А		
								4–А	4–В		

Заняття 32

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	В	Г	Д	А	Г	А	Б	Д	1–Б	Б	Б
									2–Д		
									3–Г		
									4–В		

Заняття 33

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	А	А	А	1–В	1–Б	1–Б	1–В	1–Г	1–Б	Г	Г
				2–Б	2–А	2–А	2–Б	2–А	2–В		
				3–Д	3–Г	3–В	3–Г	3–В	3–Д		
				4–А	4–Д	4–Д	4–Д	4–Б	4–Г		

Заняття 34

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	Д	А	В	Б	В	1–Б	Г	А	Д	В	А
						2–Д					
						3–А					
						4–В					

Заняття 35

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1–Г	1–Д	1–Д	1–Г	Г	А	Д	Г	Г	В	1–Д	Д
2–А	2–А	2–В	2–А							2–А	
3–Б	3–Г	3–Б	3–В							3–В	
4–Д	4–Б	4–А	4–Б							4–Г	

Заняття 36

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	В	В	Б	Г	В	А	А	Д	Г	Б	Г

Узагальнення вивченого з теми «Синтаксис і пунктуація»

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	А	В	Г	Г	А	В	А	1–Д	1–Б	1–Б	1–Г
								2–А	2–Д	2–Г	2–Д
								3–В	3–В	3–А	3–Б
								4–Б	4–Г	4–Д	4–А

Заняття 37

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	Г	В	Г	Б	Г	В	А	Г	В	Б	В

Заняття 38

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	А	Б	А	В	А	Г	Б	Г	Д	Д	Г

Заняття 39

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	В	Б	Б	А	Б	Б	Б	Д	А	В	Д

Заняття 40

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Г	Б	Б	Б	В	Г	В	В	Б	Б	Б	Д

Заняття 41

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	Б	Г	А	Д	Д	А	Д	А	В	В	Б

Заняття 42

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Д	А	Д	В	В	Г	Б	Б	В	Г	В	А

Заняття 43

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Г	Г	В	Б	Г	Б	Г	Б	А	Г	Д	Г

Заняття 44. Частина 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	Г	Д	А	В	Б	В	А	Д	Г	А	В

Заняття 44. Частина 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В	А	Б	А	Г	Г	Г	Б	Б	Б	В	В

Заняття 45

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	Г	Д	В	Д	Г	Г	Б	Б	Д	Г	А

Заняття 46

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	Г	Г	Г	Б	А	Б	Г	Г	Г	Б	В

Заняття 47

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	Д	Б	В	А	Д	Г	Г	Г	В	Г	Д

Заняття 48

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Д	Г	Б	Г	А	Г	Б	Г	А	Г	А	В

Заняття 49

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	Г	Д	Д	В	Б	Г	Б	А	Б	Г	А

Заняття 50

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
В	Б	Д	Д	Д	В	В	А	В	А	Б

Зміст

Передмова 3
Навігатор 5

Морфологія

Заняття 1.
Частини мови 9
Частини мови. Загальна характеристика 9
Самостійні частини мови 10
Службові частини мови 12
Вигук 12
Як на ЗНО 13

Заняття 2.
Іменник 16
Іменник. Загальна характеристика 16
Рід іменників 17
Рід незмінюваних іменників 18
Число іменників 19
Як на ЗНО 21

Заняття 3.
Іменник 23
Відміни іменників. Невідмінювані іменники . . . 23
Групи іменників 24
Групи іменників II відміни на *-р* 24
Особливості відмінювання іменників 25
Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини 29
Як на ЗНО 30

Заняття 4.
Іменник 32
Кличний відмінок 32
Особливості вживання поширених звертань . 33
Імена по батькові 34
Відмінювання прізвищ 34
Як на ЗНО 36

Заняття 5.
Прикметник 38
Прикметник. Загальна характеристика 38
Відмінювання прикметників 39
Розряди прикметників за значенням 41
Як на ЗНО 43

Заняття 6.
Прикметник 45
Ступені порівняння якісних прикметників 45
Особливості утворення ступенів порівняння . . 46
Звукові зміни при творенні. Особливості вживання ступенів порівняння 46
Як на ЗНО 48

Заняття 7.
Числівник 50
Числівник. Загальна характеристика 50
Розряди числівників за значенням і будовою 50
Відмінювання кількісних числівників 51
Як на ЗНО 55

Заняття 8.
Числівник 57
Відмінювання порядкових числівників 57
Узгодження числівників з іменниками 57
Уживання числівників для позначення часу . . 58
Як на ЗНО 60

Заняття 9.
Займенник 62
Займенник. Загальна характеристика 62
Розряди займенників за значенням 62
Як на ЗНО 65

Заняття 10.
Займенник 67
Особливості відмінювання займенників 67
Як на ЗНО 69

Заняття 11.
Дієслово 71
Дієслово. Загальна характеристика 71
Форми дієслова 72
Вид дієслова 72
Безособові дієслова 73
Складні випадки керування дієслів 74
Як на ЗНО 75

Заняття 12.
Дієслово 77
Способи дієслова 77
Творення форм умовного й наказового способів дієслова 77
Дійсний спосіб. Форми майбутнього часу 78
Дієвідмінювання дієслів 79
Чергування приголосних при дієвідмінюванні 81
Як на ЗНО 82

Заняття 13.
Дієприкметник 84
Дієприкметник. Загальна характеристика 84
Творення дієприкметників 85
Правопис дієприкметників 87
Дієприкметниковий зворот 88
Як на ЗНО 90

Заняття 14.
Дієприслівник 92
Дієприслівник. Загальна характеристика 92
Творення дієприслівників 92

Дієприслівниковий зворот 93
Уживання дієприслівників
і дієприслівникових зворотів 94
Як на ЗНО 95

Заняття 15.
Прислівник 97
Прислівник. Загальна характеристика 97
Ступені порівняння прислівників 98
Правопис *-и* або *-і* в кінці прислівників 99
Правопис *-н-* чи *-нн-* у прислівниках 99
Прислівники й сполучення інших частин
мови 100
Як на ЗНО 101

Заняття 16.
Прислівник 103
Правопис прислівників 103
Правопис прислівникових сполучень 104
Як на ЗНО 106

Заняття 17.
Службові частини мови 108
Прийменник. Загальна характеристика 108
Правопис прийменників 109
Особливості вживання прийменників 109
Сполучник. Загальна характеристика 111
Групи сполучників 112
Сполучники і сполучні слова 112
Правопис сполучників 114
Як на ЗНО 114

Заняття 18.
Службові частини мови. Вигук 116
Частка. Загальна характеристика 116
Розряди часток за значенням 116
Правопис часток 117
Правопис частки ***не*** з різними частинами
мови 118
Вигук як частина мови 119
Правопис вигуків 119
Як на ЗНО 120

Будова слова. Словотвір

Заняття 19.
Будова слова. Словотвір 122
Будова слова. Загальна характеристика 122
Структурні елементи слова (морфеми) 123
Словотвір як розділ мовознавства.
Загальна характеристика 124
Способи словотворення 124
Як на ЗНО 125

Лексикологія. Фразеологія

Заняття 20.
Лексичне значення слова 127
Лексикологія як розділ науки про мову 127
Лексичне значення слова 127
Однозначні й багатозначні слова.
Типи лексичного значення 128
Системні зв'язки лексики 129
Як на ЗНО 132

Заняття 21.
Лексика української мови 134
Лексика української мови за походженням 134
Лексика української мови за сферами
вживання 135
Як на ЗНО 136

Заняття 22.
Фразеологія 139
Фразеологія. Поняття про фразеологізми 139
Джерела походження фразеологізмів 139
Як на ЗНО 142

Синтаксис і пунктуація

Заняття 23. Словосполучення 144
Словосполучення.
Загальна характеристика 144
Типи словосполучень 145
Як на ЗНО 147

Заняття 24. Речення 149
Речення. Загальна характеристика 149
Структура речення 149
Порядок слів у реченні 149
Види речень 151
Повні й неповні речення 152
Типи неповних речень 152
Як на ЗНО 153

Заняття 25.
Головні члени речення 155
Члени речення. Загальна характеристика 155
Головні члени двоскладного речення 155
Тире між підметом і присудком 159
Особливості узгодження підмета
з присудком 160
Як на ЗНО 162

Заняття 26.
Другорядні члени речення 164
Другорядні члени речення 164
Додаток 164
Означення 166
Прикладка 167
Правопис непоширених прикладок 168
Обставина 169
Як на ЗНО 172

Заняття 27. Односкладні речення 174
Односкладне речення. Загальна
характеристика 174
Типи односкладних речень 174
Як на ЗНО 177

Заняття 28.
Однорідні члени речення 179
Просте ускладнене речення. Загальна характеристика 179
Однорідні члени речення 179
Розділові знаки при однорідних членах речення 180
Розділові знаки між однорідними означеннями 183
Розділові знаки при узагальнювальних словах.....184
Як на ЗНО.....185

Заняття 29.
Звертання. Вставні і вставлені конструкції 187
Звертання 187
Різновиди звертань за структурою 187
Розділові знаки при звертаннях 187
Як на ЗНО. Частина 1.....188
Вставні конструкції.....189
Розділові знаки при вставних конструкціях 191
Вставлені конструкції. Розділові знаки при вставлених конструкціях 193
Як на ЗНО. Частина 2.....194

Заняття 30.
Відокремлені члени речення..... 196
Відокремлені члени речення. Загальна характеристика 196
Відокремлений додаток.....196
Відокремлене означення.....197
Відокремлена прикладка.....199
Як на ЗНО.....201

Заняття 31.
Відокремлені члени речення..... 203
Відокремлена обставина.....203
Порівняльний зворот 205
Відокремлені уточнювальні члени речення .207
Як на ЗНО..... 208

Заняття 32.
Типи складних речень. Складносурядне речення 210
Складне речення. Загальна характеристика 210
Складносурядне речення 211
Розділові знаки в складносурядному реченні.....211
Як на ЗНО.....213

Заняття 33.
Складнопідрядне речення 216
Складнопідрядне речення. Загальна характеристика 216
Види підрядних частин.....218
Розділові знаки у складнопідрядному реченні.....219
Як на ЗНО.....220

Заняття 34.
Безсполучникове складне речення 223
Безсполучникове складне речення. Загальна характеристика 223
Розділові знаки між частинами безсполучникового складного речення ..224
Як на ЗНО.....226

Заняття 35.
Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку 228
Складне речення з різними видами зв'язку. Загальна характеристика 228
Види зв'язку між частинами багатокомпонентного складного речення 228
Розділові знаки в багатокомпонентному складному реченні.....228
Як на ЗНО.....230

Заняття 36.
Способи відтворення чужого мовлення 233
Пряма мова. Непряма мова.....233
Розділові знаки при прямій мові 233
Особливості оформлення діалогу..... 234
Правила оформлення цитат..... 234
Як на ЗНО.....238

Узагальнення вивченого з теми «Синтаксис і пунктуація» 240
Як на ЗНО.....242

Фонетика. Графіка

Заняття 37.
Фонетика. Графіка 245
Фонетика як розділ науки про мову.....245
Характеристика приголосних звуків.....246
Графіка як розділ науки про мову 247
Співвідношення між буквами та звуками в українській мові. Фонетична транскрипція 248
Як на ЗНО.....250

Заняття 38.
Орфоепія..... 252
Орфоепія як розділ науки про мову.....252
Правила вимови голосних звуків в українській мові:.....252
Правила вимови приголосних звуків в українській мові:.....252
Спрощення в групах приголосних.....253

Основні випадки уподібнення приголосних . . 254
Як на ЗНО 256

Заняття 39.
Наголос. Склад 258
Наголос 258
Складні випадки наголошування слів 259
Склад 260
Правила переносу слів із рядка в рядок 260
Технічні правила переносу 261
Як на ЗНО 261

Орфографія

Заняття 40.
Орфографія.
Правопис літер на позначення голосних. Чергування голосних 263
Орфографія як розділ науки про мову 263
Правопис літер, що позначають ненаголошені голосні [е], [и], [о] 264
Поняття про чергування звуків 265
Найпоширеніші випадки чергування голосних 265
Як на ЗНО 266

Заняття 41.
Чергування приголосних. Основні випадки чергування у // в, і // й, з // зі // із 269
Найпоширеніші випадки чергування приголосних 269
Основні випадки чергування ***у // в***, ***і // й***, ***з // зі // із*** 270
Як на ЗНО 272

Заняття 42.
Зміни приголосних при словотворенні 274
Зміни приголосних при творенні прикметників та іменників за допомогою суфіксів ***-ськ-***, ***-ств-*** 274
Зміни приголосних при творенні ступенів порівняння прикметників 275
Зміни приголосних при творенні іменників за допомогою суфікса ***-ин-*** 275
Як на ЗНО 276

Заняття 43.
Подвоєння букв на позначення приголосних 278
Подвоєння букв на позначення збігу однакових приголосних 278
Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних 279
Як на ЗНО 281

Заняття 44.
Сполучення *йо, ьо*. Уживання м'якого знака та апострофа 283
Сполучення ***йо, ьо*** 283
Правила вживання м'якого знака 284
Як на ЗНО. Частина 1 285
Правила вживання апострофа 287
Як на ЗНО. Частина 2 289

Заняття 45.
Правопис префіксів і суфіксів 291
Правопис голосних у префіксах 291
Правопис приголосних у префіксах 292
Правопис суфіксів 293
Як на ЗНО 295

Заняття 46.
Правопис великої літери 297
Правила вживання великої літери у власних назвах 297
Лапки у власних назвах 300
Як на ЗНО 302

Заняття 47.
Правопис слів іншомовного походження 305
Ознаки слів іншомовного походження 305
Правопис голосних у словах іншомовного походження 305
Уживання м'якого знака й апострофа у словах іншомовного походження 306
Подвоєння букв на позначення приголосних у словах іншомовного походження 307
Як на ЗНО 309

Заняття 48.
Правопис складних і складноскорочених слів 311
Написання складних слів разом, з дефісом, окремо 311
Правопис складноскорочених слів 313
Як на ЗНО 314

Стилістика

Заняття 49.
Стилі сучасної української мови. Власне висловлення 316
Стилі сучасної української мови. Загальна характеристика 316
Стильові різновиди сучасної української мови 316
Вимоги до написання власного висловлення 319
Як на ЗНО 328

Розвиток мовлення

Заняття 50.
Читання й аналіз тексту 334
Текст, тема, основна думка.
Теоретичний мінімум 334
Мовні засоби зв'язку речень у тексті 334
Робота з деформованим текстом 335
Читання й аналіз тексту.
Типи завдань до тексту 336
Як на ЗНО.....342

Додатки

Додаток 1. Зразки відмінювання іменників 350
Додаток 2. Відмінювання прикметників 352
Додаток 3. Відмінювання займенників 353
Додаток 4. Складні випадки наголошування 354
Додаток 5. Коментарі щодо основних змін у правописі (за редакцією 2019 року) 356
Ключі до занять 360

Навчальне видання

ЛІТВІНОВА Інна Миколаївна
БУТКО Софія Григорівна
ГАРЮНОВА Юлія Олегівна
ТИЩЕНКО Зара Робертівна

УКРАЇНСЬКА МОВА
Інтерактивний довідник-практикум із тестами.
Підготовка до ЗНО

Редактор *І. В. Ткаченко*
Технічний редактор *О. В. Сідельникова*
Коректор *О. О. Якименко*

Регіональні представництва видавництва «Ранок»:

З питань придбання продукції видавництва «Ранок» звертатися за тел.:
у Харкові — (057) 727-70-80;
Києві — (067) 449-39-65, (093) 177-05-04;
Вінниці — (067) 534-51-62;
Дніпрі — (067) 635-19-85;

Д178074У.
Підписано до друку 10.07.2021.
Формат 84×108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 38,64. Зам. № 2104638.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5215 від 22.09.2016.
Для листів: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.
E-mail: office@ranok.com.ua
Тел. (057) 719-48-65,
тел./факс (057) 719-58-67.

Київ — тел. (044) 229-84-01, e-mail: office.kyiv@ranok.com.ua,
Львів — тел. (067) 269-00-61, e-mail: office.lviv@ranok.com.ua.

Житомирі — (067) 122-63-60;
Львові — (067) 340-36-60;
Миколаєві та Одесі — (067) 551-10-79;
Черкасах — (0472) 51-22-51;
Чернігові — (067) 440-88-93.
E-mail: commerce@ranok.com.ua.

«Книга поштою»: вул. Котельниківська, 5, Харків, 61051.
Тел. (057) 727-70-90, (067) 546-53-73.
E-mail: pochta@ranok.com.ua

www.ranok.com.ua

Папір, на якому надрукована ця книга:
безпечний для здоров'я та повністю переробляється
з оптимальною білизною, рекомендованою офтальмологами
eco paper
відбілювався без хлору, без діоксиду титану

Разом дбаємо про екологію та здоров'я

ВИДАВНИЦТВО РАНОК

Частини мови

Самостійні	
Назва	**Питання**
Іменник (від слова *ім'я*)	***хто? що?***
Прикметник (від слова *прикмета*)	***який? чий?***
Числівник (від слова *число*)	***скільки? котрий?***
Займенник (від скороченої словосполуки *замість імені*)	***хто? що? який? чий? котрий? скільки?***
Дієслово (від слова *дія*) Особливі форми дієслова: • **дієприкметник** (дієслово + прикметник; відмінювана) • **дієприслівник** (дієслово + прислівник; незмінювана)	***що робити? що зробити?*** ***який?*** ***що роблячи? що зробивши?***
Прислівник (при слові, тобто дієслові)	***де? коли? як? чому? навіщо? наскільки?***

Службові	
Назва	**Для чого служить**
Прийменник (завжди стоїть при іменних частинах мови)	слугує для зв'язку слів між собою
Сполучник (слово, яке сполучає)	поєднує однорідні члени речення або частини складного речення
Частка (частина-складник форми, слова, словосполучення чи речення)	утворює форми слів, надає слову або реченню певного значеннєвого відтінку

Вигук не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови. Основна функція вигука — виражати емоції, волевиявлення, не називаючи їх, а відтворюючи певні звуки.

Відмінки

Назви		Питання		
		Іменник	Прикметник	Числівник
Називний	Н.	***хто? що?***	***який? чий?***	***скільки? котрий?***
Родовий	Р.	***кого? чого?***	***якого? чийого?***	***скількох? котрого?***
Давальний	Д.	***кому? чому?***	***якому? чийому?***	***скільком? котрому?***
Знахідний	Зн.	***кого? що?***	=Н. в. або Р. в.	=Н. в. або Р. в.
Орудний	Ор.	***ким? чим?***	***яким? чиїм?***	***скількома? котрим?***
Місцевий	М.	(на) ***кому?*** (на) ***чому?***	(на) ***якому?*** (на) ***чийому?***	(на) ***скількох?*** (на) ***котрому?***
Кличний	Кл.	*немає питання*	—	—

Члени речення

Головні		Другорядні		
Підмет	**Присудок**	**Означення**	**Додаток**	**Обставина**
хто? що?	***що робив / робить / робитиме підмет? який він є? хто / що він є?***	***який? чий? котрий?***	питання непрямих відмінків: ***кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим?*** (на) ***кому?*** (на) ***чому?***	***де? куди? коли? як? чому? навіщо? за якої умови? незважаючи на що?***

Комплект для підготовки до ЗНО з української мови та літератури

Увесь обсяг матеріалу для досягнення високих результатів ЗНО з української мови та літератури

або

Для зручності користування матеріал розподілено на три частини

або

Усі художні твори з коментарями й інтерактивними завданнями. Застосовуються спеціальні техніки запам'ятовування

Тестові зошити: найновіші завдання, бланки, ключі

Завдання для відпрацювання навичок читання й аналізу текстів

Отримай онлайн-консультацію авторів:

ISBN 978-617-09-4039-1
9 786170 940391
2461 1220

ВИДАВНИЦТВО РАНОК
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА
УСІ КНИГИ ТУТ!
ranok.com.ua
e-ranok.com.ua
pochta@ranok.com.ua
(057) 727-70-90